R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

32B TO

MŁODZIEŻ SIĘGA PO PRACĘ

INSTYTUT SPRAW SPOŁECZNYCH

Colour Chart #13
Inches Centimetres
Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black
DANES-PICTA.COM

32B 10

MŁODZIEŻ SIĘGA PO PRACĘ

INSTYTUT SPRAW SPOŁECZNYCH

MŁODZIEŻ SIĘGA PO PRACĘ

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit -Wyb.

450 -

INSTITUT DES
PROBLÈMES SOCIAUX

LE MARCHÉ DU TRAVAIL
ET LE CHÔMAGE – No 13.

LES JEUNES GENS SUR LE MARCHÉ DU TRAVAIL

L. inw. ~~1788~~ ~~4329~~
4382

PUBLICATION SUBVENTIONNÉE PAR LE FONDS DU TRAVAIL
VARSOVIE–1938

INSTYTUT SPRAW
SPOŁECZNYCH

SPRAWY ZATRUDNIENIA
I BEZROBOCIA – Nr 13.

MŁODZIEŻ SIĘGA PO PRACĘ

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit.-Wych.

OPRACOWANO I WYDANO Z ZASIŁKU FUNDUSZU PRACY
WARSZAWA–1938

6933/2

Praca ta jest wynikiem zbiorowego wysiłku znacznej liczby pracowników i współpracowników Instytutu Spraw Społecznych.

Zespół ścisłego Komitetu Redakcyjnego, który za pracę tę ponosi odpowiedzialność, stanowili: Henryk Kołodziejski, Kazimierz Korniłowicz, Ludwik Landau i Edward Strzelecki.

Tekst i układ tablic opracował Ludwik Landau.

Materiał statystyczny został przepracowany dla celów publikacji niniejszej w pracowni statystycznej Instytutu pod kierunkiem Michała Alperna.
Przy projektowaniu wykresów współdziałał Jerzy Michałowski.

W związku z przygotowaniem tej publikacji znalazła pracę pewna liczba bezrobotnych pracowników umysłowych, zatrudnionych z dotacji Funduszu Pracy.
Poza tym na koszty wydawnictwa Instytut otrzymał zasiłek z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

BIBLIOTEKA
Wyższej S... ...wit. -Wych.

Wykresy i układ graficzny Leszka Piątkowskiego i Czesława Wielhorskiego.

W POLSCE, podobnie jak w szeregu innych krajów świata, obserwujemy głęboko sięgającą przemianę w ustosunkowaniu się Państwa i społeczeństwa do spraw gospodarczych. Coraz silniejszą jest tendencja, aby spraw tych nie zostawiać własnemu biegowi, idącemu po linii wypadkowej sił poszczególnych jednostek, grup i klas—interes całości gospodarstwa narodowego ma stać się czynnikiem decydującym przy wyborze celów p l a n o w e j działalności społecznej i gospodarczej.

Zmieniła się bowiem zasadniczo postawa człowieka wobec zjawisk społeczno-gospodarczych: z do niedawna jeszcze biernej, przyjmującej zjawiska te jako naturalne, niezależne od woli ludzkiej, przekształciła się ona na czynną. Społeczeństwo—dzięki wzrostowi organizacyjności życia społeczno-gospodarczego, dzięki postępom wiedzy o nim i rozwojowi techniki—zdobywa powoli możność oddziaływania na jego przebieg, ujmowania go w odpowiednie łożyska i kierowania ku zamierzonym celom. To, co dotychczas było wytworem wolnej gry sił gospodarczych, usiłuje się poddać świadomej woli ludzkiej, żywiołowy proces—zastąpić planowym działaniem: nakręca się koniunkturę, poprawia się strukturę gospodarczą, skierowuje się uwagę również i na rozwój stosunków l u d n o ś c i o w y c h, na zagadnienie c z ł o w i e k a.

Zagadnienia gospodarki elementem ludzkim zajmują coraz poważniejsze miejsce w rozważaniach na temat struktury społeczno-gospodarczej Polski. Człowiek bowiem—jednostka ludzka i gromada ludzka—jest podstawowym czynnikiem rozwoju gospodarczego kraju, obok jego bogactw naturalnych, obok zasobów kapitałowych i spuścizny kulturalnej.

Podłożem wszelkiego skutecznego działania musi być poznanie zjawiska. Działanie bowiem bez przewidywania jest najczęściej szkodliwe, przewidywanie bez poznania—niemożliwe. Jak na podłożu nauki o koniunkturze powstaje polityka koniunkturalna, a na podstawie analizy struktury społeczno-gospodarczej—polityka gospodarcza, s t r u k t u r a l n a, podobnie, tylko dokładna znajomość zjawisk, zachodzących wśród ludności danego kraju—w strukturze demograficznej, społeczno-zawo-

dowej, oświatowej różnych warstw i grup społecznych—może być podstawą do właściwego wytknięcia dróg polityki społecznej w jej różnorodnych działach (polityki populacyjnej, polityki oświatowej, polityki zatrudnienia itd.).

Pierwotnie wyłącznie poznawcze intencje badacza zagadnień społecznych i gospodarczych zostają uzupełnione motywami natury praktycznej. Chodzi nam już nie tylko o opisanie przebiegu zjawisk, ale i o doszukanie się związków przyczynowych i funkcjonalnych między nimi, a tym samym o dostarczenie podstaw dla akcji zapobiegawczej i dla akcji uzdrowieńczej.

Pragnąc dostarczyć materiału faktycznego w związku z problemem racjonalnej gospodarki elementem ludzkim w Polsce, Instytut Spraw Społecznych skoncentrował swą uwagę na zagadnieniu planowego wprowadzania do życia produkcyjnego dorastających roczników młodzieży.

Marnotrawstwo sił ludzkich w Polsce, marnotrawstwo uzdolnień, będące wynikiem słabo rozbudowanego i nisko zorganizowanego aparatu wytwórczego w naszym kraju, jest zjawiskiem patologicznym, szczególniej dotkliwym jeśli chodzi o młodzież, w którą społeczeństwo wkłada znaczną, choć nie wystarczającą sumę pracy i kapitału w formie akcji oświatowej, wychowawczej i opiekuńczej. Wkład ten bywa nieraz bezużyteczny wskutek tego, że młode pokolenie, opuszczając szkoły ogólnokształcące, staje przed niemożnością znalezienia pracy, niemożnością wydajnego zużycia swych sił i uzdolnień. Wytwarza się sytuacja taka, jakby kto mobilizował żołnierzy nie dając im broni do ręki. Bronią bowiem w pracy produkcyjnej są w pierwszym rzędzie narzędzia i warsztaty a obok nich oczywiście przygotowanie zawodowe, które jest również pewnego rodzaju narzędziem pracy. Aktualność sprawy zatrudnienia młodzieży zaostrza się wobec występującego w latach bieżących i najbliższych znacznego wzrostu liczebności powojennych roczników, wkraczających w wiek produkcyjny.

Aby dostarczyć zasadniczych elementów, niezbędnych do konstrukcji programu polityki społecznej w zakresie zatrudnienia młodzieży, należało przede wszystkim sporządzić bilans istniejących warsztatów pracy oraz rąk, które po pracę w warsztatach tych sięgają. Zadaniem więc tej publikacji jest zebranie wszelkich dostępnych danych liczbowych, ilustrujących w pierwszym rzędzie stosunki demograficzne, czyli wahania liczebności poszczególnych roczników ludności w czasie, przestrzeni i grupach społecznych, danych naświetlających zjawisko pracochłonności naszego aparatu wytwórczego w głównych jego działach i dynamiki przekształceń, które zachodzą w pracochłonności tego aparatu pod wpływem zmian koniunkturalnych, strukturalnych i technologicznych—wreszcie rzucenie światła na stopień przygotowania młodzieży do pracy i jej faktyczne zatrudnienie w różnego typu warsztatach pracy.

Wiele spraw ważnych musieliśmy pominąć z powodu braku danych. Zwłaszcza sprawy podaży i popytu sił wykwalifikowanych oraz wędrówek młodzieży wiejskiej do warsztatów pozarolnych wymagają dalszych prac badawczych. Wydajemy jednak pracę niniejszą nie czekając na wypełnienie tych luk, gdyż sądzimy, że materiał już przez nas zgromadzony i zestawiony wart jest publikacji.

Opracowując ją, Instytut Spraw Społecznych włożył dużo wysiłku w nadanie właściwej formy zewnętrznej. Bowiem w zakresie danych o stosunkach społecznych i gospodarczych w Polsce nie wyzyskuje się należycie istniejących materiałów z tego względu, iż materiały te są podane często w formie nieprzystępnej dla szerokich rzesz inteligentnych czytelników w Polsce. W rezultacie wydawnictwa statystyczne studiują specjaliści, a danych w tych wydawnictwach zawartych nie spożytkowują na ogół ci, którzy na różnych placówkach życia społecznego i gospodarczego życie to kształtują.

Czy to dążenie Instytutu do znalezienia formy, umożliwiającej zbliżenie danych statystycznych do czytelnika osiągnęło swój cel—osądzi sam czytelnik.

Pragnęlibyśmy poza tym, aby książka ta mogła odegrać—w pewnej mierze—rolę podręcznika, wprowadzającego młodzież w umiejętność posiłkowania się danymi statystycznymi. Z każdym rozdziałem pracy związane są tablice statystyczne, wydane w zeszycie odrębnym, stanowiące dla pewnych dziedzin uzupełnienie wiadomości, które czytelnik polski znajduje w Małym Roczniku Statystycznym.

Mamy nadzieję, że zagadnienia oświetlone w niniejszej publikacji wejdą na stałe do programu wiedzy o życiu współczesnym Polski.

INSTYTUT SPRAW SPOŁECZNYCH

TREŚĆ

	str.	Wykresy Nr	Wykresy str.	Tablice (załącznik) Nr	Tablice (załącznik) str.
WSTĘP. Zatrudnienie młodzieży jako przedmiot badań	X				
CZĘŚĆ PIERWSZA. Liczebność i wykształcenie młodzieży	1				
1. Młodzież wśród ludności w ogóle i wśród ludności zdolnej do pracy	3	**1**	5	**1a**	11
		2	7	**1b**	12
		3	9		
2. Wahania liczebności roczników wkraczających w wiek zdolności do pracy	12	**4**	13	**2a**	12
		5	15	**2b**	13
		6	16	**2c**	14
				2d	15
				2e	15
3. Struktura ludności według wieku w poszczególnych dzielnicach Polski, na wsi i w miastach	19	**7**	20	**3a**	16
		8	21	**3b**	18
				3c	18
4. Struktura społeczno-zawodowa ludności	23	**9**	25	**4a**	20
				4b	22
5. Intensywność dostarczania młodzieży przez poszczególne grupy społeczne	28	**10**	29	**5**	23
6. Struktura społeczna młodzieży	31	**11**	33	**6**	24
		12	35		
7. Rozwój liczebności młodzieży z poszczególnych grup społecznych	37	**13**	39	**7**	26
8. Poziom wykształcenia, z jakim młodzież opuszcza szkołę	41	**14**	42	**8**	30
		15	43		
		16	45		
		17	47		
9. Wykształcenie młodzieży z różnych grup społecznych	48	**18**	51	**9a**	32
		19	53	**9b**	34
				9c	35
				9d	36
10. Rozwój szkolnictwa w Polsce w świetle liczb absolwentów	56	**20**	59	**10a**	37
				10b	37
				10c	38
				10d	39

	str.	Wykresy Nr	Wykresy str.	Tablice (załącznik) Nr	Tablice (załącznik) str.
CZĘŚĆ DRUGA. Rynek pracy	61				
11. Zatrudnienie w Polsce w okresie dobrej koniunktury (r. 1929)	63	**21**	65	**11**	42
12. Dziedziny zatrudnienia pracowników najemnych poza rolnictwem	69	**22**	71	**12a**	44
				12b	46
13. Warunki pracy w rolnictwie i ich związek z miejskim rynkiem pracy	74	**23**	77	—	—
14. Zwalniające się miejsca pracy a dopływ młodzieży	79	**24**	84	**14**	48
15. Wahania zatrudnienia i bezrobocia pracowników poza rolnictwem	86	**25**	87	**15**	52
		26	89		
16. Zmiany zatrudnienia robotników w poszczególnych gałęziach przemysłu	91	**27**	93	**16**	53
17. Czynniki zmian zatrudnienia robotników przemysłowych	95	**28**	98	**17**	54
		29	99		
18. Bezrobocie sezonowe robotników przemysłowych	102	**30**	103	**18**	55
		31	105		
19. Bezrobocie na wsi: „zbędni" w gospodarstwach chłopskich	107	**32**	109	**19**	56
20. Sezonowość pracy w rolnictwie	111	**33**	112	**20**	56
21. Emigracja z Polski i powrót wychodźców	114	**34**	116	**21a**	58
		35	117	**21b**	58
		36	119		
CZĘŚĆ TRZECIA. Zatrudnienie i bezrobocie młodzieży	121				
22. Wchodzenie młodzieży do pracy zarobkowej	124	**37**	125	**22a**	62
		38	128	**22b**	64
23. Charakter zatrudnienia młodzieży	132	**39**	134	**23a**	66
		40	137	**23b**	68
24. Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej w zakładach własnych lub rodziny	138	**41**	141	**24a**	70
				24b	72
25. Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej w charakterze robotników	143	**42**	144	**25a**	74
		43	147	**25b**	76
26. Zatrudnienie młodzieży w przemyśle	150	**44**	151	**26**	78
27. „Zbędność" młodzieży w gospodarstwach chłopskich	153	**45**	154	**27**	80
		46	155		
28. Młodzież wychodząca ze szkół zawodowych	157	**47**	159	**28**	81
ZAKOŃCZENIE. Wnioski	161				
PRZYPISY					83

WSTĘP • ZATRUDNIENIE MŁODZIEŻY JAKO PRZEDMIOT BADAŃ

1. Doniosłość zagadnienia

Proces wchodzenia młodzieży do życia gospodarczego sam przez się stanowi interesujący przedmiot badań. Jaka jest i w najbliższych latach będzie liczebność „sięgającej po pracę" młodzieży? jaka jest jej struktura społeczna? w jakich dziedzinach gospodarstwa społecznego znajdują młodzi zatrudnienie? w jakim charakterze i wieku? jak na to wpływa ogólne lub fachowe wykształcenie względnie brak jego? itp. itp.—oto szereg pytań, które się nasuwają przy badaniu wspomnianego procesu.

Stał się on po wojnie, a zwłaszcza od czasu ostatniego kryzysu, jednym z najważniejszych zagadnień w życiu społeczno-gospodarczym wielu krajów. Złożyły się na to różne okoliczności, a przede wszystkim panujące bezrobocie. Wywołuje ono poważne zaburzenia w przebiegu wchodzenia młodzieży do pracy. Opóźnia, a nawet uniemożliwia uzyskanie zarobkowego zajęcia, wytwarza długotrwałe w nim przerwy, utrudnia zdobycie przez młodzież odpowiednich kwalifikacji, spycha ją na poziom pracy najmniej wydajnej i opłacanej, czyni z niej częściowo element w życiu gospodarczym „zbędny", wegetujący przy rodzinnym warsztacie pracy itp.

Ten stan rzeczy fatalnie wpływa na psychikę młodzieży.

Pozbawiona w okresie dojrzewania celowej, systematycznej pracy i regularnego trybu życia, skazana na bezczynność i marnowanie—nieraz wśród chłodu i głodu—najlepszych lat swego życia, bezrobotna młodzież często degeneruje się psychicznie. Kształtujący się jeszcze jej charakter ulega wypaczeniu, rozwój poczucia godności i odpowiedzialności zostaje zahamowany, wola i zdolność do wysiłku osłabione, wrażliwość na dobra kulturalne i wyższe wartości życiowe stępiona. Marnieją uzdolnienia i kwalifikacje zawodowe, zanika poczucie więzów rodzinnych i społecznych, a ogólna postawa wobec życia młodego bezrobotnego—zależnie od typu psychicznego—nabiera cech już to negacji i buntu, już to strachu i beznadziejności. Bezrobotny czuje się bezużytecznym, wyrzuconym poza nawias społeczeństwa; jest on pozbawiony tych radości i wartości wychowawczych, jakie daje praca. Wytwarza się w nim, zwłaszcza w młodym bezrobotnym, kompleks niższości.

O zgubnym wpływie bezrobocia świadczą wypowiedzi[1] dotkniętej nim młodzieży, dalsze jej losy oraz liczby samobójstw i przestępstw. Te zniekształcenia psychiczne są przy tym przeważnie trwałe. Brak pracy u dorosłych jest klęską indywidualną, rodzinną i społeczną, lecz klęską, która nie uniemożliwia—z chwilą, gdy minie—odbudowy wartości indywidualnej i społecznej nawiedzonych przez nią. Bezrobocie młodzieży natomiast, uniemożliwiając jej w najodpowiedniejszym po temu wieku skrystalizować swą osobowość psychiczną i gospodarczą, wyrządza niepowetowaną stratę zarówno jednostce jak i społeczeństwu, na stałe obniżając jego siły produkcyjne i poziom życia duchowego.

Zniekształcając przebieg wchodzenia do życia gospodarczego młodzieży i jej psychikę, bezrobocie młodych jest groźne nie tylko—jak bezrobocie dorosłych—dla teraźniejszości, ale i dla przyszłości społeczeństw i jest tym groźniejsze, im większe są jego rozmiary i długotrwałość (zob. rozdz. 22).

2. Kilka słów o zakresie, metodzie i wyniku badań

Zjawisko wchodzenia młodzieży do życia gospodarczego pragniemy ująć jak najszerzej. Nie ograniczamy się przeto do rynku pracy w ścisłym tego słowa znaczeniu. Praca, po którą „młodzież sięga", to nie tylko praca najemna, lecz wszelka praca produkcyjna, bez względu na to, czy jest wykonywana w obcym czy w rodzinnym warsztacie.

Podobnie pojęcie „młodzież" obejmuje nie tylko młodzież poszukującą zarobkowego zajęcia na rynku pracy, młodzież przeważnie proletariacką, lecz ogół zdolnych do pracy w wieku 15—24 lat, po odliczeniu tych, którzy się dalej kształcą, względnie—z tych lub innych powodów—pracować nie potrzebują albo nie mogą.

Konfrontacja tych dwóch stron, dwóch wielkości (zdolnej do pracy ludności oraz jej przyrostu i aparatu gospodarczego oraz jego zmian) jest punktem wyjścia i ideą przewodnią naszych rozważań. Analizie tych wielkości poświęcone zostały dwie pierwsze części książki. Każdą z nich poprzedza krótka synteza problematyki zagadnienia. Trzecia część zawiera analizę samego procesu wchodzenia młodzieży do pracy oraz głównych czynników proces ten zniekształcających.

Jak wspomnieliśmy, występuje tu na plan pierwszy bezrobocie. Analogicznie do zjawiska pracy ujmujemy je szerzej niż zazwyczaj. Nie jest więc ono tylko różnicą pomiędzy podażą młodych sił i popytem na nie na rynku pracy w ścisłym tego słowa znaczeniu, tj. rynku pracy najemnej. Część młodzieży w Polsce, podobnie jak i w innych rolniczych krajach, nie usiłuje nawet—wobec braku szans—szukać zarobkowego zajęcia. Po-

[1] Zob.: Pamiętniki bezrobotnych. Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1933, str. 208—224; Oderfeldówna A. Młodzież przedmieścia — z badań ankietowych na Ochocie, str. 235, Instytut Spraw Społecznych, Warszawa 1937; *Informations Sociales*, Bureau International du Travail, Genève 1935, vol. LIV, No 12.

zostaje przy warsztacie rodzinnym i ,,pomaga''. W większości wypadków ,,pomoc'' ta nie jest potrzebna. I bez niej warsztat funkcjonowałby równie produkcyjnie, wydajność pracy właścicieli byłaby większa, a dochód czy konsumcja na zatrudnioną jednostkę—wyższa. To są tak zwani ,,zbędni''. Żadna statystyka, żadne biuro pośrednictwa pracy ich nie rejestruje. Jest ich pełno nie tylko na wsi, w rolnictwie, ale i w handlu, rzemiośle i chałupnictwie. Te bowiem dziedziny gospodarstwa społecznego nie mają— przy danej wielkości, rodzaju i intensywności produkcji—określonej przez sprawność funkcjonowania pojemności na pracę ludzką w przeciwieństwie do współczesnego, zracjonalizowanego przemysłu, gdzie ,,zbędny'' nie tylko nie pracuje produkcyjnie, ale nawet zawadza. One to wchłaniały znaczną część naszego przyrostu młodzieżowego zwłaszcza w ostatnim kryzysie, zmniejszając w ten sposób liczebność bezrobotnych.

Tak więc obok zwykłego, rynkowego bezrobocia istnieje w Polsce bezrobocie zamaskowane czyli ,,zbędność''.

By oszacować rozmiary tak szeroko pojętego bezrobocia, a raczej rokrocznie powstającego zapotrzebowania na nowe stanowiska, zestawiliśmy liczbę zwalnianych wskutek choroby, starości, inwalidztwa i śmierci miejsc pracy z liczbą młodzieży wchodzącej w wiek pracy (15 lat) i po nią ,,sięgającej''. Oto rezultaty tego zestawienia: na 175 tysięcy miejsc w rolnictwie, opuszczanych corocznie przez zajmujących je, kandyduje 405 tysięcy młodzieży wiejskiej, po 70 tysięcy stanowisk zwalnianych w pozarolniczych dziedzinach wyciąga ręce 140 tysięcy piętnastoletnich spośród młodzieży miejskiej. Rokrocznie przeto powstaje w Polsce zapotrzebowanie na blisko 300 tysięcy nowych miejsc pracy (zob. rozdz. 14.).

Takie jest tempo, które powinniśmy nadać rozbudowie naszego aparatu gospodarczego, aby zahamować dalszy wzrost bezrobocia jawnego i zamaskowanego. Nie możemy bowiem liczyć na to, że w niedalekiej przyszłości dopływ młodych sił się zmniejszy. Przez kraj nasz w najbliższym dziesięcioleciu przepływać będzie wysoka fala młodzieży w wieku 15—24 lat, pochodząca z okresu wielkiej liczby urodzeń (lata 1922—1930). Gdy w 1936 r. liczebność tej młodzieży wynosiła 5,74 miln., w 1946 r. wyniesie ona aż 7,62 miliony. Liczba osiemnastoletnich z 435,4 tysięcy wzrośnie już w roku 1940 do 735,4 tysięcy! Fala ta zacznie silniej opadać dopiero po 1950 r.

3. Problem zatrudnienia młodzieży

W jaki sposób te rzesze młodych wejdą w życie gospodarcze? Czy wchłonie je ono samoczynnie? Wydaje się to wątpliwym. Wszak od lat mamy blisko milion, a ze ,,zbędnymi'' licząc, parę milionów wynoszące bezrobocie. Podobnie jest i w innych krajach. W Anglii już od roku 1921 liczba poszukujących zatrudnienia nie spada poniżej miliona, a odsetek bezrobotnych wśród członków związków zawodowych poniżej 9%, osiągając w roku największego napięcia kryzysu—22,1%. W Niemczech przeciętna roczna liczba

zarejestrowanych bezrobotnych od 1925 r. aż do 1937 r. stale znacznie przewyższa 1,5 miliona osób, dochodząc w r. 1932 do 5,8 milionów. Bezrobotni według spisu z r. 1933 stanowili 18,1% zawodowo czynnej ludności. W Szwecji, Norwegii, Hollandii, Danii itd. liczba bezrobotnych wśród zorganizowanych w związkach wynosiła jeszcze w ubiegłym roku od 11,6% do 21,9% (Dania), pomimo że wskaźnik produkcji przemysłowej dochodził w tych krajach (z wyjątkiem Holandii) do 140—150 wobec 100 w 1928 r. i pomimo że liczba zatrudnionych wzrosła. Według przybliżonych obliczeń A. Agthe'a[1], poprawionych i uzupełnionych przez K. Pribrama[2], rezerwowa armia pracy w 22 krajach europejskich i 5 pozaeuropejskich (Stany Zjednoczone, Kanada, Australia, Nowa Zelandia, Japonia) wynosiła już w 1923 r. 6 milionów osób i stale wzrastała od tego czasu poprzez 9,4 milionów w roku najlepszej koniunktury (1929 r.) aż do 28,9 miln. w roku najsilniejszego napięcia kryzysu (1932 r.). I obecnie, pomimo zbrojeń, robót publicznych i ożywienia gospodarczego wskaźnik stopnia bezrobocia światowego przewyższa poziom jego z 1929 roku o 11 punktów[3], a liczba bezrobotnych w europejskich krajach — z wyjątkiem Niemiec, Finlandii, Łotwy, Estonii i Rumunii—przekracza ich liczbę z 1929 r.

To napięcie i charakter ogólnego bezrobocia znajduje swój odpowiednik w stanie bezrobocia młodzieży.

Według danych[4] zgromadzonych przez Międzynarodowe Biuro Pracy a pochodzących ze specjalnych ankiet i spisów, przeprowadzonych w poszczególnych państwach, odsetek młodych bezrobotnych wśród ogółu bezrobotnych wynosił:

Kraj	Wiek	Data	Odsetek młodzieży		
			ogółem	wśród mężczyzn	wśród kobiet
Węgry	do 24 lat	1930	42,0	.	.
Włochy	od 15 do 25 „	1932	41,5	32,7	57,6
Szwecja	„ 16 „ 25 „	listop. 1933	33,7	.	.
Anglia	„ 14 „ 24 „	1931	30,2	25,4	44,2
Dania	„ 18 „ 25 „	maj 1933	28,1	27,9	29,3
Holandia	„ 25 „	paźdz. 1933	27,8	.	.
Stany Zjedn. A. P. .	„ 15 „ 24 „	kwiecień 1930	27,6	24,8	42,4
Norwegia	„ 18 „ 24 „	1933	27,0	.	.
Niemcy	„ 24 „	czerw. 1933	26,1	23,4	36,7
Czechosłowacja . .	„ 14 „ 24 „	lipiec 1932	24,6	.	.
Szwajcaria	„ 24 „	lipiec 1934	15,0	14,0	17,0

[1] „Die Arbeitslosigkeit der Gegenwart" *Schriften des Vereins für Sozialpolitik*, 185/I, 1932.

[2] Encyclopaedia of the Social Sciences, artykuł pt. Unemployment.

[3] Międzynarodowy wskaźnik M. B. P. dla 1937 r. = 111 wobec 100 w 1929 r.

[4] Chômage des jeunes gens, Rapport III, Conférence Internationale du Travail, Genève 1935, str. 19.

Międzynarodowe Biuro Pracy szacuje na podstawie tych danych odsetek młodych (14—25 lat) bezrobotnych na 25% ogółu bezrobotnych, a ich absolutną liczbę na 6—7 milionów w 1933/34 r. Znacznie większy odsetek bezrobotnych dziewcząt niż chłopców tłumaczy się tym, że stosunek zarobkowo pracującej młodzieży żeńskiej do ogółu pracujących kobiet jest daleko wyższy niż analogiczny stosunek u mężczyzn. Wreszcie, o ile z fragmentarycznych tych danych można sądzić, nasilenie bezrobocia w wielu krajach (w Stanach Zjednoczonych, we Włoszech, na Węgrzech itd.) jest wyższe wśród młodzieży niż wśród dorosłych, wzrasta bardzo szybko w miarę pogłębiania się kryzysu, a natomiast ustępuje bardzo wolno pomimo poprawy (por. rozdział 26).

Tak się przedstawia ilościowa strona bezrobocia wśród dorosłych i młodych.

Jak widzimy, stało się ono zjawiskiem chronicznym o wielkich rozmiarach. Do znanych z czasów przedwojennych postaci bezrobocia (normalne, sezonowe i koniunkturalne—por. rozdziały 15., 16., 18.) dołączyła się nowa: bezrobocia strukturalnego, wyrażającego się niewspółmiernym tempem wzrostu ludności zdolnej do pracy i wzrostu pojemności na pracę aparatu gospodarczego. Pierwszy czynnik—dzięki przede wszystkim spadkowi wymieralności, postępowi proletaryzacji, ograniczeniu emigracji, zwiększonemu w wielu krajach udziałowi kobiet w pracy zawodowej itp.—szybko wzrasta. Drugi—wskutek osłabienia w starokapitalistycznych krajach przeciętnej rocznej stopy przyrostu produkcji, a wzmożenia przyrostu wydajności pracy oraz—w krajach rolniczych — wskutek niedorozwoju aparatu przemysłowego i wskutek przeludnienia wsi—pozostaje w tyle.

Nie wydaje się przeto prawdopodobnym, aby samoczynne siły gospodarcze zdołały zlikwidować panujące bezrobocie i wchłonąć wyjątkowo wysoki w najbliższym dziesięcioleciu przyrost ludności zdolnej do pracy.

Już w czasie ostatniego kryzysu wiele państw podjąć musiało szeroką akcję zatrudnienia bezrobotnych (roboty publiczne) i nadal pomimo poprawy koniunktury akcję tę prowadzi, wzmagając ją ostatnio wielkimi zamówieniami na cele zbrojeniowe.

Planowa polityka bezpośredniego względnie pośredniego zatrudnienia stała się koniecznością życiową.

Dotyczy to i młodzieży.

Szanse otrzymania przez nią pracy zależą oczywiście od ogólnego stanu rynku pracy w najszerszym tego słowa znaczeniu. Bezrobocie młodych jest wszak częścią ogólnego bezrobocia. Wszelka więc akcja, poprawiająca stan rynku pracy, wszelkie sposoby walki z ogólnym bezrobociem ułatwiają wejście młodzieży w życie gospodarcze, są zarazem sposobami jej zatrudnienia. Jeżeli jednak wyodrębniamy sprawę zatrudnienia młodzieży z ogólnego problemu walki z bezrobociem, to czynimy to nie tylko ze względu na wyjątkową jej doniosłość dla przy-

szłości społeczeństwa, o czym już mówiliśmy, ale również ze względu na możliwość zastosowania specjalnych sposobów w celu złagodzenia bezrobocia młodzieżowego i fatalnych jego skutków, a nawet wykorzystania czasu jego trwania w celu podniesienia zdolności pracy i wartości obywatelskiej narastającego pokolenia.

Liczne kraje poczyniły w tym zakresie pouczające doświadczenia. Na ich podstawie XIX Sesja Międzynarodowej Konferencji Pracy ustaliła i zaleciła szereg sposobów, aby z jednej strony zmniejszyć nacisk młodzieży na rynek pracy, a z drugiej przygotować młodych do oczekujących na nich obowiązków obywateli—pracowników. Zalecenia te sprowadzają się do następujących punktów:

1. badanie zjawiska młodzieżowego bezrobocia, by móc należycie stosować środki zaradcze;

2. przedłużenie obowiązku szkolnego do 15 lat albo aż do uzyskania odpowiedniego zajęcia zarobkowego oraz obowiązkowe względnie warunkowe uczęszczanie po ukończeniu szkoły na kursy uzupełniające ogólnokształcące, techniczne lub zawodowe;

3. podniesienie ustawowo dopuszczalnego wieku rozpoczynania zajęcia zarobkowego;

4. przedsiębranie szeregu środków w celu podniesienia ogólnego i fachowego wykształcenia młodych bezrobotnych (specjalne kursy, ułatwienie praktyki w zakładach przemysłowych, organizowanie pouczających rozrywek itp.) i wykorzystanie w tym celu organizacji społecznych i zawodowych;

5. zatrudnianie młodzieży bezrobotnej w specjalnych ośrodkach, mających na celu zarówno produkcyjne jak i wychowawcze cele czyli tzw. służba pracy (nasze hufce junackie);

6. organizowanie specjalnego pośrednictwa pracy dla młodocianych bezrobotnych i skoordynowanie go z poradnictwem i szkoleniem zawodowym oraz rozwój możliwości zatrudnienia młodzieży w rolnictwie i innych dziedzinach życia gospodarczego.

Nie jest tu naszym zadaniem omawianie powyższych sposobów odciążenia rynku i przygotowania młodzieży do pracy. Nie jesteśmy zresztą skłonni przeceniać ich znaczenia. Pragniemy tylko zwrócić uwagę na jedną, niezmiernie ważną okoliczność, a mianowicie na drugi (poza ogólnym bezrobociem) czynnik, wywołujący zaburzenia w przebiegu wchodzenia młodzieży do życia gospodarczego.

Jest nim brak ogólnego i fachowego przygotowania wśród młodych i dorosłych kandydatów na wakujące stanowiska. Sprawne funkcjonowanie współczesnego aparatu produkcyjnego wymaga przeważnie wykwalifikowanego, a przynajmniej przyuczonego pracownika. Przeprowadzone w 1933 r. badania w Niemczech wykazały, że na 3,9 miln. robotników mężczyzn 49% stanowili fachowcy, 21% przyuczeni robotnicy i tylko 30% robotnicy niewykwalifikowani. W obecnym okresie poprawy koniunkturalnej obserwujemy niemal we wszystkich krajach brak wykwalifikowanych sił pośród

nieraz milionowych rzesz bezrobotnych. Z badań naszych (rozdz. 28) wynika, że szanse na uzyskanie pracy przez młodzież wybitnie wzrastają wraz ze wzrostem ogólnego i fachowego wykształcenia. Brak sił wykwalifikowanych już obecnie intensywnie odczuwamy w wielu branżach. W miarę wzrostu tempa uprzemysławiania kraju zapotrzebowanie na fachowców będzie się szybko zwiększało. Rachuby na samorzutne wytwarzanie się ich w odpowiedniej liczbie, jak uczy doświadczenie ostatnich lat, zawiodły. Przyśpieszana przez państwo rozbudowa aparatu przemysłowego powinna mieć zapewniony odpowiedni dopływ wyszkolonych sił pracowniczych. Zdają sobie z tego sprawę wszystkie bodaj kraje i dlatego taki nacisk został położony wewspomnianych zaleceniach Międzynarodowej Konferencji Pracy na fachowe wyszkolenie i przeszkalanie bezrobotnej młodzieży.

Oczywiście, przygotowywanie na wielką skalę rzeszy przyszłych fachowych pracowników musi się opierać na ogólnym planie rozbudowy aparatu gospodarczego kraju. Sprawy te wychodzą daleko poza zakres niniejszej publikacji. Stanowi ona tylko pierwszą próbę zebrania w pewnym zakresie liczbowego materiału dla racjonalnej polityki zatrudnienia młodzieży.

CZĘŚĆ PIERWSZA. LICZEBNOŚĆ I WYKSZTAŁCENIE MŁODZIEŻY

Zbadanie sytuacji młodzieży na rynku pracy—to zestawienie z sobą danych charakteryzujących młodzież wchodzącą na rynek i otwierające się dla niej miejsca pracy. Każda z tych dwóch stron—młodzież i oczekujący ją warsztat pracy—musi być dokładnie zanalizowana. **Część I naszej pracy poświęcona jest właśnie badaniu młodzieży.**

Przede wszystkim więc zdać sobie musimy sprawę z tego, ile jest tej młodzieży, jaką stanowi ona część całej ludności, a zwłaszcza ludności zdolnej do pracy i jakie pod tym względem zachodzą zmiany. Pozwoli to nam zdać sobie sprawę zarówno z doniosłości zagadnienia młodzieżowego jak i ze zmian, jakim podlega sytuacja młodzieży wraz z wahaniem siły naporu na rynek pracy zmniejszających się lub wzmagających jej fal. Zmiany te są o tyle sprawą doniosłą, że wojna światowa stworzyła w liczebności młodzieży wielką wyrwę, która, przenosząc się z biegiem lat do coraz starszych roczników, powoduje gwałtowne wahania w liczebności odpowiednich grup wieku.

Mówiąc o młodzieży jako o pewnej całości, nie należy się oczywiście poddawać sugestii, że jest to jakaś jednolita masa i że poszczególne jednostki wchodzące w skład tej masy wstępują w jednakowy sposób i w jednakowych warunkach na rynek. **Młodzież chłopska, młodzież robotnicza, młodzież mieszczańska—każda z tych grup żyje w innych warunkach i w innych wchodzi na rynek. Jest więc rzeczą ważną ustalenie stosunków ilościowych tych grup**—tym bardziej, że jak zobaczymy, rozkład społeczny młodzieży nie odpowiada ściśle strukturze społecznej całej ludności. Natomiast nie będziemy tu rozpatrywali — aby nie oddalać się od zasadniczego naszego tematu i wobec braku materiałów źródłowych—zróżniczkowania młodzieży z innych punktów widzenia, a przede wszystkim pod kątem różnic narodowościowych i wyznaniowych. Różnice te oddziaływają na rynku

pracy w głównej mierze nie bezpośrednio, ale poprzez różnice w strukturze społecznej między poszczególnymi grupami narodowościowymi i wyznaniowymi.

Struktura społeczna młodzieży znajduje swój wyraz również w tym zasadniczym zagadnieniu, które nas musi interesować przy badaniu młodzieży: **w rodzaju i poziomie jej przygotowania do pracy zawodowej, w jej wykształceniu**. Nie ograniczając się więc do ustalenia ogólnego poziomu przygotowania młodzieży, będziemy się starali w miarę możności uwzględnić różnice w wykształceniu młodzieży z poszczególnych grup społecznych, różnice w poziomie wykształcenia, do jakiego te grupy mogą dotrzeć, a dalej — wynikające stąd różnice w możliwościach osiągania korzystniejszych stanowisk w tym warsztacie pracy, którym dysponuje Polska.

Przedstawienie struktury tego aparatu będzie przedmiotem następnej części książki.

Rozdział 1.

MŁODZIEŻ WŚRÓD LUDNOŚCI W OGÓLE I WŚRÓD LUDNOŚCI ZDOLNEJ DO PRACY

Zagadnienie młodzieży jest ważne z dwóch przyczyn. Po pierwsze okres młodości jest to stadium rozwojowe, przez które przechodzi cała ludność— losy jej w tym okresie odbijają się na całym dalszym biegu życia. Ale poza tym młodzież—to duża część całej ludności zdolnej do pracy. Trudności, z jakimi spotyka się młodzież w uzyskiwaniu pracy zarobkowej, to trudności w produkcyjnym zużywaniu dużej części tego podstawowego dobra społeczeństwa, jakim jest zdolność do pracy. Dlatego postaramy się zdać sobie sprawę z tego, **jaką część ogółu ludności stanowi ludność w wieku zdolności do pracy i jaką część wśród niej stanowi młodzież.**

Oczywiście stosunki pod tym względem nie są stałe. Z biegiem czasu, pod wpływem takich zjawisk, jak zmniejszanie się płodności, polepszanie się stanu higieny i wynikające stąd obniżanie się umieralności, zmienia się struktura ludności pod względem wieku, a wskutek tego **zmienia się w społeczeństwie udział ludności zdolnej do pracy.** Poza tymi zjawiskami, stanowiącymi wyraz stopniowo powstających i zmieniających się **wewnętrznych** tendencyj rozwojowych społeczeństwa, zmiany stosunków zachodzą też pod działaniem pewnych **zewnętrznych** czynników, które niekiedy w sposób gwałtowny zmieniają strukturę wiekową ludności: takimi czynnikami bywają wędrówki ludności — imigracja zwiększająca udział grup w sile wieku lub emigracja zmniejszająca ich udział—a zwłaszcza wojna, zarówno przez wywołane nią wędrówki jak i przez wpływ na urodzenia i zgony.

Obecny układ stosunków w Polsce (podobnie zresztą jak w innych krajach) jest wynikiem równoczesnego oddziaływania tych różnych czynników; ponieważ zaś w liczbie ich działają względnie niedawne wojny, stosunki te ulegają w krótkich okresach czasu silnym zmianom odpowiednio do tego, jak przesuwają się w wieku „roczniki wojenne". Aby zorientować się w tych zmianach, przedstawiamy strukturę społeczeństwa według wieku nie tylko w chwili obecnej (biorąc stan w końcu roku 1936), ale ponadto w okresach wcześniejszych o 5 lat, o 15 lat (tuż po wojnie) i o 40 lat—w końcu ubiegłego stulecia.

Na wybór tych dat wpłynęły zresztą czynniki techniczne—daty spisowe (9. II. 1897 r. w byłym zaborze rosyjskim, oraz 30. IX. 1921 r. i 9. XII. 1931 r. w Polsce Niepodległej); dane spisowe musiały być i tak uzupełnione drogą szacunków—dla 1897 r. co do byłych zaborów pruskiego i austriackiego (według spisów z 1900 r. w tych dzielnicach), dla 1921 r. co do nie objętych przez spis ówczesny obszarów Wileńszczyzny i Górnego Śląska; wreszcie obliczenia dla 1936 r. przeprowadzono na podstawie da-

nych spisu 1931 r., liczb urodzeń z lat 1932—1936 i tablic wymieralności.

Jako ludność w wieku produkcyjnym, tzn. w wieku zdolności do pracy, traktować będziemy mężczyzn w wieku od **15** *do* **69** *lat, kobiety od* **15** *do* **59** *lat.*

Granice te są oczywiście konwencjonalne. Jako dolną granicę wieku zdolności do pracy przyjęto wiek, poniżej którego praca zawodowa jest zasadniczo zabroniona, jako górną—wiek, po którego przekroczeniu obserwuje się szybki spadek stosunku liczb czynnych do biernych zawodowo.

Za młodzież będziemy uważali w dalszych rozważaniach dziesięć najmłodszych roczników wieku zdolności do pracy, a więc ludność w wieku od **15** *do* **24** *lat: trzy pierwsze roczniki* (**15—17** *lat*)*—to młodociani, których praca zawodowa podlega specjalnej ochronie prawa.*

Nowoczesne tendencje demograficzne, a mianowicie spadek liczby urodzeń i przedłużanie się okresu trwania życia ludzkiego, wywołują charakterystyczne zmiany w strukturze ludności pod względem wieku: **zmniejsza** się udział grupy, będącej poniżej wieku zdolności do pracy, **rośnie** natomiast udział grupy najstarszej, która przekroczyła tę granicę. Obie te zmiany jednak nie występują równocześnie z tym samym natężeniem: zmniejszanie się udziału najmłodszej grupy ujawnia się od razu, natomiast wzrost udziału najstarszej ujawnia się dopiero stopniowo po dłuższym czasie. W rezultacie udział grupy środkowej, grupy wieku zdolności do pracy, przynajmniej przejściowo, rośnie. Jest to zmiana w zasadzie korzystna—podnosząca stosunek osób pracujących do tych, które muszą być przez nie utrzymywane. Korzyść ta jest odczuwana oczywiście tylko w tym wypadku, gdy ten stosunkowy wzrost zdolności produkcyjnej ludności znajduje odpowiednik we wzroście zatrudnienia, co zależy od kształtowania się stosunków gospodarczych.

Stopień, w jakim te zjawiska demograficzne uwydatniają się w strukturze ludności, jest w poszczególnych krajach bardzo różny. Ilustruje to następujące zestawienie:

Zest. 1.

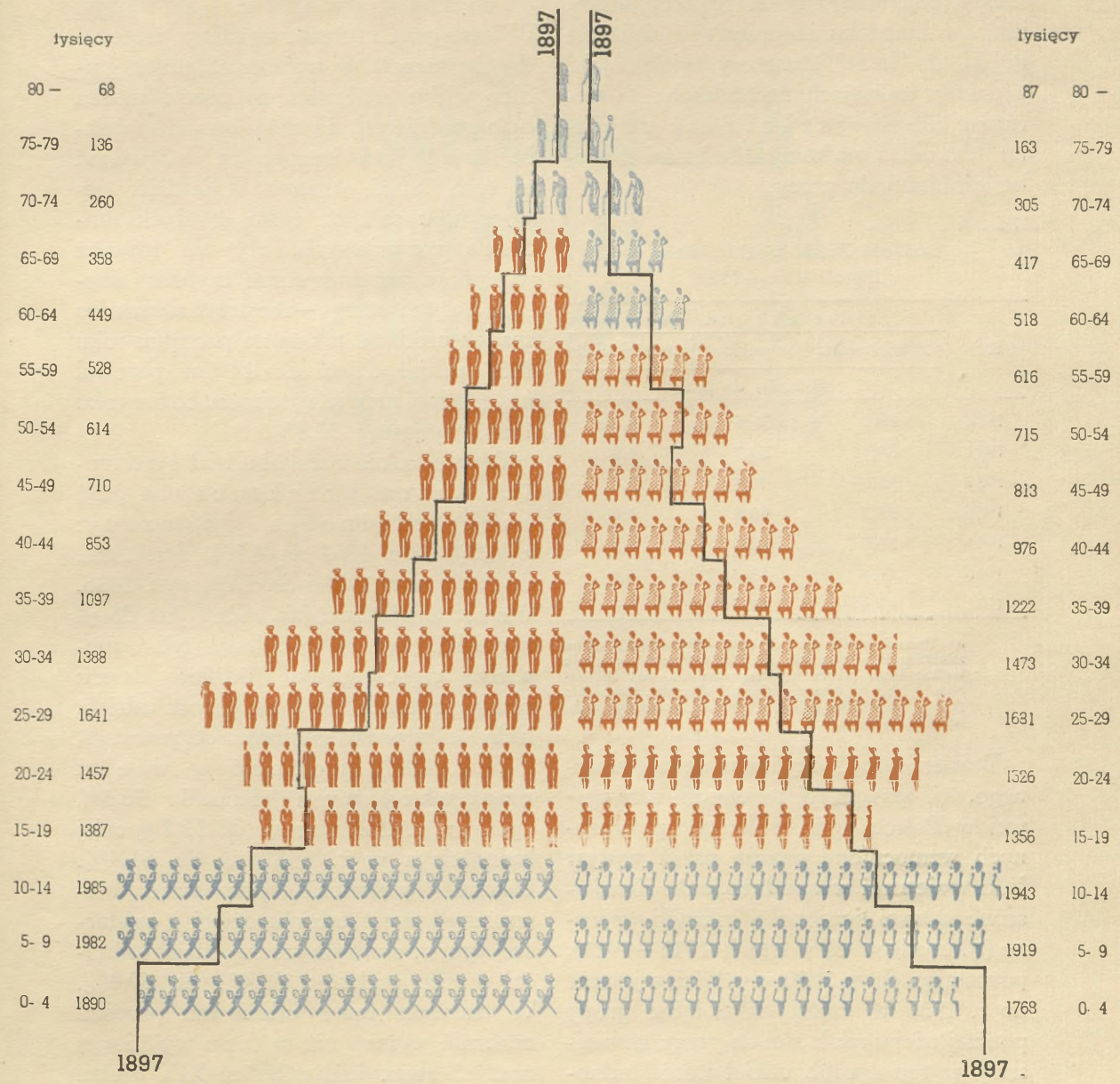
Ludność niektórych krajów według wieku

Kraj	Rok badania	Odsetek ludności		
		poniżej wieku	w wieku	powyżej wieku
		zdolności do pracy		
Z. S. R. R. .	1926	37,2	58,0	4,8
Japonia . . .	1930	36,7	58,1	5,2
Bułgaria . .	1926	34,9	59,3	5,8
Polska . . .	**1931**	**33,4**	**61,4**	**5,2**
Niemcy . .	1933	24,2	68,1	7,7
Anglia . . .	1931	23,8	68,0	8,2
Austria . . .	1934	23,7	67,8	8,5
Francja . .	1931	23,0	66,9	10,1

Podczas gdy w krajach, w których ograniczanie urodzeń nie zatoczyło jeszcze szerszych kręgów a umieralność jest duża, dzieci stanowią 35—40% ludności, w krajach zachodnio-europejskich odsetek ich spadł już poniżej 25%, Wprawdzie równocześnie wzrósł udział grupy najstarszej z 5—6% do 8—10%, ale odsetek tej części, która jest zdolna do pracy, zwiększył się bardzo poważnie:

Wykres 1.

LUDNOŚĆ POLSKI WEDŁUG PŁCI I WIEKU W LATACH 1897 i 1936

1 figurka oznacza 100 000 osób. Wykres przedstawia liczebność ludności w roku 1936, linia — liczebność ludności w roku 1897. Kolorem czerwonym oznaczono ludność w wieku zdolności do pracy.

z 58—59% do 67—68% całej ludności. Polska w tym porównaniu zajmuje miejsce pośrednie, bardziej zbliżając się do krajów pierwszego typu. Rozwój jednak idzie w kierunku stopniowego zbliżania Polski do takiej struktury wieku, jaką widzimy w krajach zachodnich: w kierunku zmniejszania się udziału dzieci na korzyść ludności w wieku zdolności do pracy.

Zest. 2.

Ludność Polski według wieku w latach 1897 — 1951[a]

Rok	Odsetek ludności		
	poniżej wieku zdolności do pracy	w wieku zdolności do pracy	powyżej wieku zdolności do pracy
1897	39,3	56,5	4,2
1921	35,4	59,7	4,9
1931	33,4	61,4	5,2
1936	33,5	60,8	5,7
1941	30,5	63,4	6,1
1946	28,4	65,3	6,3
1951	27,8	65,7	6,5

a Przewidywania dla lat 1941—1951 opierają się na założeniu, że wymieranie ludności odbywać się będzie według liczb tablicy wymieralności dla woj. zachodnich z 1927 r., odpowiadających obecnym stosunkom przeciętnie w całej Polsce, a płodność pozostanie taka, jaka była w r. 1936.

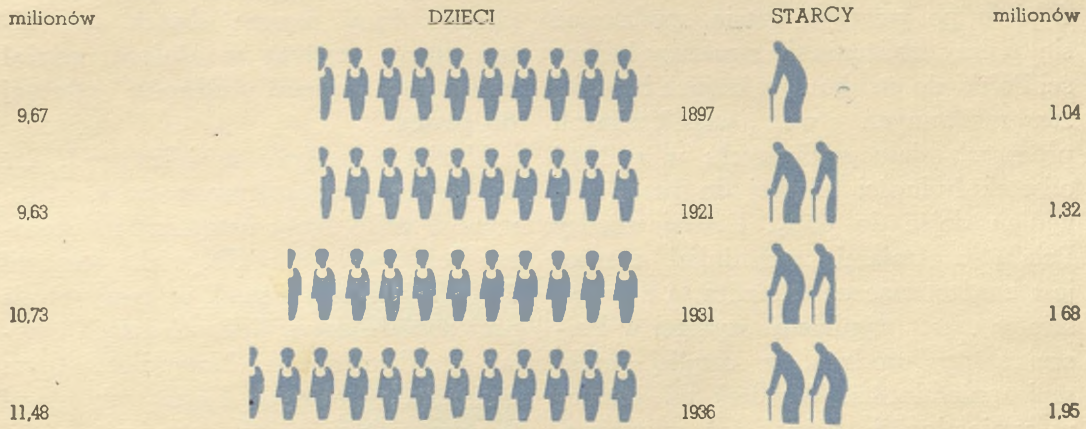
Działanie tego czynnika demograficznego, tj. powyższej tendencji rozwojowej w Polsce, było w latach powojennych **wzmocnione** jeszcze przez **wpływ luki wojennej w urodzeniach**. Zmniejszone w swej liczebności roczniki wojenne (tj. urodzonych w latach 1915—1921), pozostając do r. 1930 w całości, a jeszcze do r. 1936 w części w obrębie grupy poniżej wieku zdolności do pracy, zmniejszały w ten sposób udział wśród ludności tej najmłodszej grupy, tj. do lat 14. Jeśli w r. 1897 udział tej grupy wynosił **39,3%**, to w 1921 r. spadł on do **35,4%**, a w 1931 r. — do **33,4%**. W następnych latach, w miarę przechodzenia roczników wojennych przez granicę wieku zdolności do pracy, można było spodziewać się znów wzrostu udziału najmłodszej grupy; za to jednak w tych latach—trudno stwierdzić, czy w wyniku samych tylko trwałych tendencji rozwojowych, czy też również w wyniku przemijającego czynnika kryzysu gospodarczego—zaostrzył się bardzo spadek urodzeń, tak że na początku roku 1937 udział dzieci do 14 lat pozostał na tej samej prawie wysokości, co i w roku 1931, wynosząc **33,5%**.

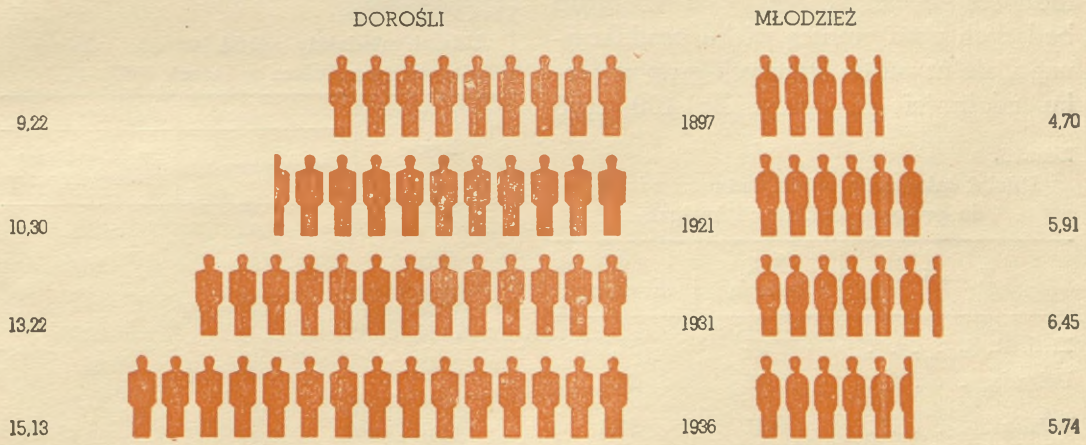
Równocześnie wzrastał udział ludności, która przekroczyła już wiek zdolności do pracy: z **4,2%** w r. 1897 do **4,9%** w r. 1921, do **5,2%** w r. 1931 i do **5,7%** w r. 1936. Wzrost ten jednak, jak widać, jest dotąd niewielki, tak że pochłonął tylko niewielką część spadku udziału dzieci; reszta przypada więc na wzrost udziału ludności w wieku zdolności do pracy.

W r. 1897 ludność w wieku produkcyjnym stanowiła **56,5%** ogółu: w r. 1921 wzrosła do **59,7%** całej ludności, a w r. 1931 aż do **61,4%**. Ostatnie pięciolecie, przynosząc nieznaczny wzrost udziału dzieci i najstarszej grupy, obniżyło trochę udział ludności w sile wieku—z 61,4% do **60,8%**. W każdym razie udział ten pozostał znacznie wyższy niż w dacie wyjściowej naszych zestawień, w końcu XIX wieku.

Wykres 2.

LUDNOŚĆ POLSKI WEDŁUG GRUP WIEKU W LATACH 1897–1936

1 figurka oznacza 1000000 osób. Kolorem czerwonym oznaczono ludność w wieku zdolności do pracy.

Z drugiej strony rzucenie na tło porównawcze w skali międzynarodowej przewidywań rozwoju ludności Polski (opartych na założeniu utrzymywania się występujących dziś tendencji) wykazuje, że dopiero po pewnym czasie spodziewać się należy zbliżenia się struktury ludności Polski do struktury w krajach bardziej zaawansowanych we współczesnych procesach demograficznych; w r. 1946 odsetek ludności zdolnej do pracy powinien dojść do 65%. Dzisiaj między Polską a krajami zachodnimi różnica jest bardzo znaczna. Różnica ta z jednej strony jest wynikiem wyższej w Polsce stopy urodzeń, z drugiej—większej umieralności. Wskutek tej różnicy w umieralności, dzisiaj już zmniejszającej się, ale do niedawna jeszcze bardzo dużej, mniejsza niż na zachodzie część ludności docierała nie tylko do grup będących poza granicą wieku produkcyjnego, ale nawet do starszych grup w wieku zdolności do pracy. Ze 100 osób w wieku 15 lat przed dojściem do 45 lat umierało według polskiej tablicy wymieralności (z 1927 r.) przeszło 15 osób, natomiast według angielskiej 10,5 osób, a według niemieckiej 9,5 osób. Fakt ten pociąga inny jeszcze skutek nas interesujący: **wyższy w Polsce udział młodzieży wśród ludności zdolnej do pracy**.

Udział młodzieży w Niemczech już w okresie przedwojennym (w r. 1910) wynosił tylko 30%; natomiast na obszarze Polski w końcu XIX wieku stanowił 34%; podobny stosunek utrzymywał się prawdopodobnie w dalszych latach okresu przedwojennego. Natomiast silnym zmianom w różnych kierunkach ulegał ten stosunek po wojnie, w związku z wywołanymi przez nią zaburzeniami w składzie ludności.

Zest. 3.
Udział młodzieży wśród ludności zdolnej do pracy w niektórych krajach

Kraj	Rok badania	% młodzieży
Z. S. R. R.	1926	36,1
Bułgaria	1926	34,8
Polska	**1931**	**32,8**
Japonia	1930	31,5
Anglia	1931	25,5
Francja	1931	23,3
Niemcy	1933	23,0
Austria	1934	14,9

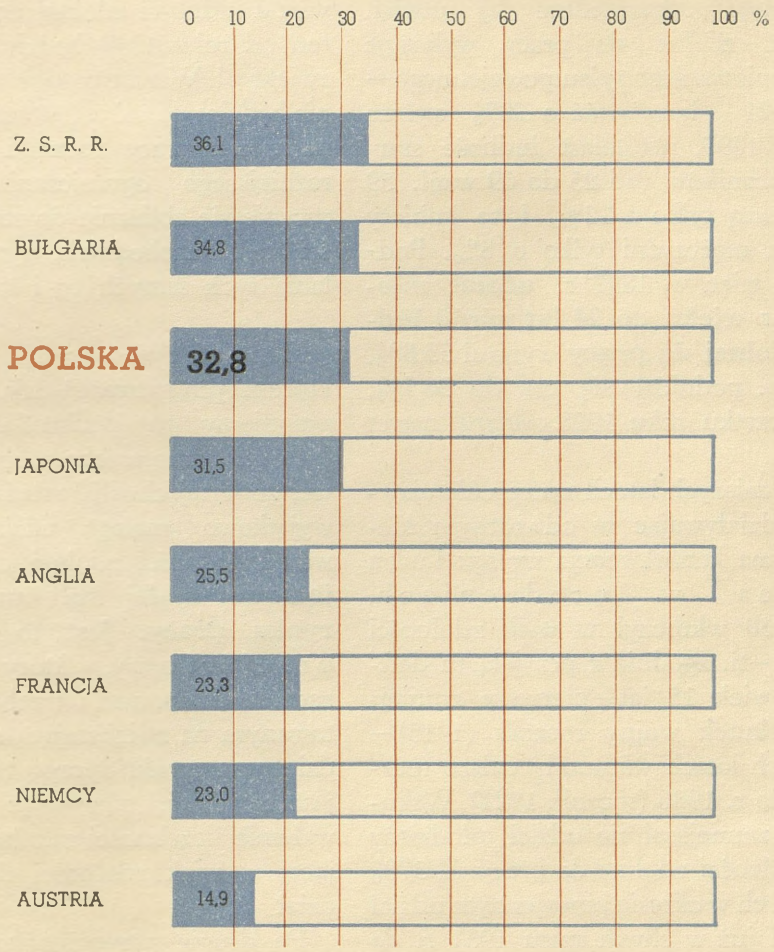
Zest. 4.
Udział młodzieży wśród ludności zdolnej do pracy w Polsce w latach 1897—1951

Rok	Liczba młodzieży	
	w milionach	w % ludności zdolnej do pracy
1897	4,70	33,8
1921	5,91	36,5
1931	6,45	32,8
1936	5,74	27,5
1941	6,56	28,4
1946	7,62	30,4
1951	7,24	27,3

Przede wszystkim skutkiem wojny było przetrzebienie tych roczników ludności, które w chwili wybuchu wojny były w sile wieku: jeśli idzie o mężczyzn—część ich padła ofiarą wojny; poza tym

Wykres 3.

UDZIAŁ MŁODZIEŻY (15 – 24 LAT) WŚRÓD LUDNOŚCI ZDOLNEJ DO PRACY W NIEKTÓRYCH KRAJACH

zarówno zaś mężczyźni jak i kobiety, nie wszyscy wrócili do kraju z przymusowych wędrówek, związanych z ewakuacją terenów działań wojennych, przy czym spośród ewakuowanych najłatwiej mogli osiąść gdzie indziej ludzie młodzi, nie związani jeszcze tak silnie z rodzinnymi stronami. Te przerzedzone roczniki weszły w okresie powojennym w skład starszej części ludności zdolnej do pracy — zmniejszając odpowiednio jej udział. Młodzież zdolna do pracy wykazuje w czasie pierwszego spisu powojennego — w r. 1921 — liczebność o 26% wyższą niż w r. 1897, natomiast ludność starszych roczników (od 25 do 69 wzgl. 59 lat) — wyższą tylko o 12%, i to kobiety o 15%, a mężczyźni tylko o 8%. Podczas gdy więc w 1897 r. **udział młodzieży w wieku do 24 lat wśród ludności zdolnej do pracy** wynosił **33,8%**, w 1921 r. podniósł się on do **36,5%**, a na początku roku 1928 osiągnął nawet **37,3%**.

Ale w dalszych latach zaczęła się ujawniać, oddziaływając w odwrotnym kierunku, inna konsekwencja wojny: luka wojenna w urodzeniach. W r. 1930 wkroczył w wiek zdolności do pracy — tj. zgodnie z przyjętą tu definicją w wiek 15 lat — pierwszy zmniejszony wskutek wojny rocznik (1915) — w dalszych latach wkraczały dalsze roczniki, aż do r. 1936 (rocznik 1921). Wskutek tego zmniejszał się udział młodzieży wśród ludności zdolnej do pracy. Z 37% osiągniętych w okresie powojennym udział ten spadł już w chwili spisu 1931 r. do **32,8%**, a na początku 1937 r. (kiedy już wszystkie roczniki wojenne znalazły się w obrębie młodzieży zdolnej do pracy) — do **27,5%**. Ten stan rzeczy utrzymywać się będzie do r. 1940: dopiero wówczas zaczną urodzeni w latach wojennych kończyć 25 lat, tzn. opuszczać szeregi młodzieży, ostatni rocznik wyjdzie w r. 1946. W ten sposób lata 1937 — 1939 są okresem wyjątkowo niskiego w naszych stosunkach udziału młodzieży wśród ludności zdolnej do pracy; udział ten od roku 1940 będzie się stopniowo zwiększał. Wzrost co prawda długo trwać nie będzie: po roku 1946 zaczną wchodzić na rynek pracy roczniki z okresu wyraźniejszego ograniczania urodzeń — zacznie się zbliżanie do struktury ludności krajów zachodnich, wynikające z działania tych samych co i tam czynników.

Z praktycznych wniosków, które z tych rozważań dają się wyciągnąć, pragniemy tu podkreślić następujące:

Po pierwsze trzeba sobie zdawać sprawę, że w tej chwili **jesteśmy w okresie** wyjątkowo małego udziału młodzieży wśród ludności zdolnej do pracy, **wyjątkowo małej roli młodzieży na rynku pracy**. Jest to tylko stan przejściowy, który prędko już zacznie ustępować, i trzeba być przygotowanym na zwiększającą się presję młodzieży na rynek. Sprawą tą zajmiemy się jeszcze dalej, omawiając szczegółowiej wahania liczebności młodzieży, wkraczającej w wiek zdolności do pracy (rozdział 2.).

Po drugie przypomnijmy, iż ludność w wieku zdolności do pracy stanowi

w Polsce mniejszą część ogółu ludności niż na zachodzie, natomiast młodzież ma w niej większy udział. Jeśli więc udział młodzieży wśród ogółu ludności jest podobny jak w innych krajach, to udział młodzieży wśród osób będących na rynku pracy jest większy. Z tego wynika, **że zagadnienie młodzieży ma dla Polski szczególne znaczenie**: jest to sprawa celowego zużycia większej niż gdzie indziej części ogółu rozporządzalnych sił, mianowicie sił mniej więcej trzeciej części ogółu osób zdolnych do pracy.

Stosunki te rozpatrzyliśmy dla Polski jako całości. Między poszczególnymi jej dzielnicami, a zwłaszcza między wsią a miastem istnieją pod tym względem znaczne różnice, które rozpatrzymy w rozdziale 3.

Rozdział 2.

WAHANIA LICZEBNOŚCI ROCZNIKÓW WKRACZAJĄCYCH W WIEK ZDOLNOŚCI DO PRACY

Rozpatrując w rozdziale 1. zmiany, którym w ciągu szeregu lat ulegały liczby młodzieży, podkreślaliśmy wpływ na jej liczebność takich czynników, jak z jednej strony stopniowo odbywające się procesy demograficzne, z drugiej — luki wojenne w liczbach urodzeń. Wpływ tych czynników ujawnia się w całej pełni, gdy obserwujemy **wahania liczebności zastępów młodzieży, wchodzących corocznie na rynek pracy**. Wahania te przedstawione są w tablicach do niniejszego rozdziału w dwóch przekrojach: młodzież 15-letnia — otrzymujemy tu liczby chłopców i dziewcząt zjawiających się dopiero na rynku pracy jeszcze w charakterze pracowników młodocianych, i młodzież 18-letnia — tu mamy liczby osób, które w danym roku stają się zdolne do wykonywania normalnej pracy, nie podlegającej żadnym specjalnym rygorom prawnym. Tablice obejmują okres od r. 1928 aż do r. 1950.

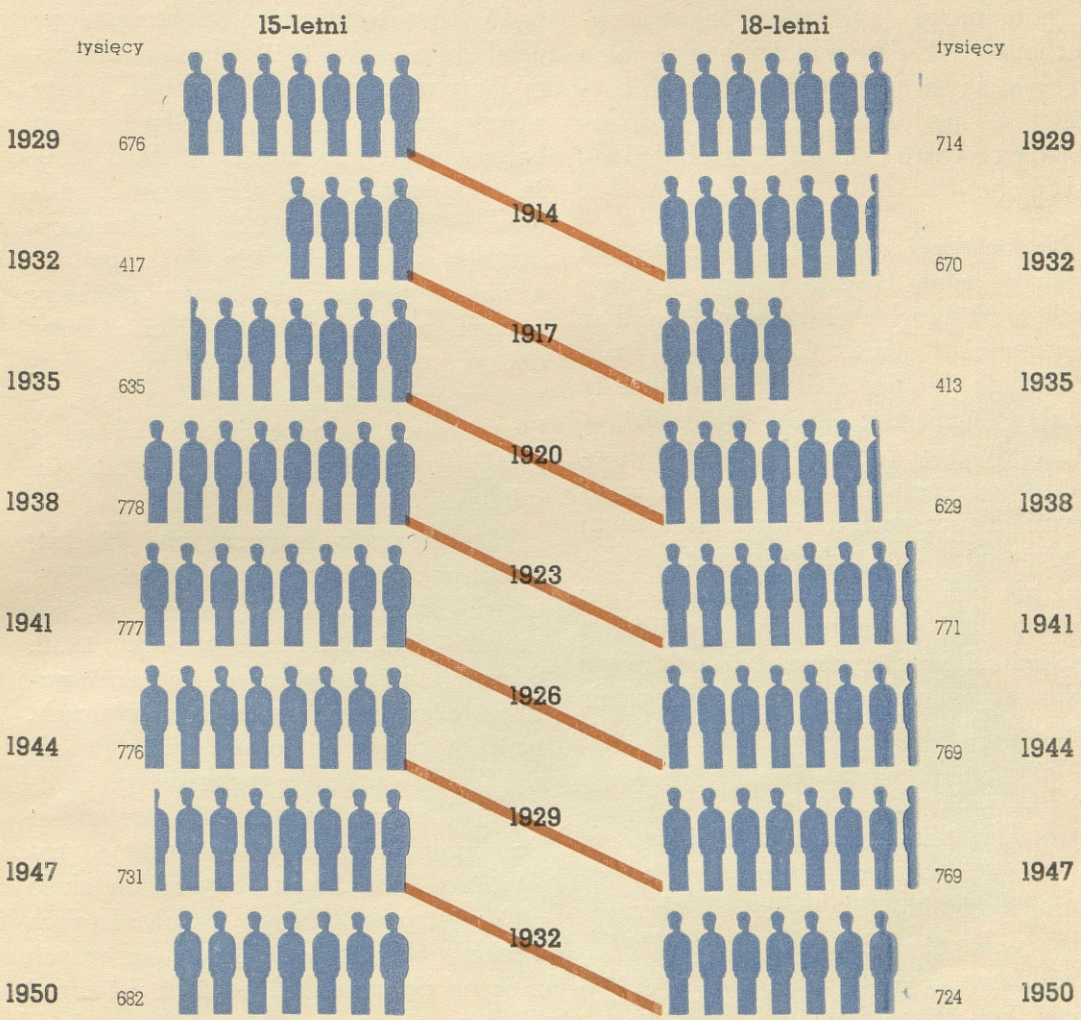
Dane liczbowe pochodzą z zastosowania do liczb spisowych (danych spisu 1931 r.) tablic wymieralności; oczywiście nie mogą one w tych warunkach rościć pretensji do zupełnej dokładności, gdyż umieralność zmienia się, a te zmiany nie dały się w obliczeniach uwzględnić; podobnie pewien błąd wynika z nieuwzględnienia różnic między poszczególnymi dzielnicami i z pominięcia wędrówek, o których nie ma danych. Dlatego nasze liczby dotyczące 18-letnich powtarzają ściśle — w trzyletnim odstępie — wahania liczb piętnastoletnich. Odchylenia tych liczb od rzeczywistości są zresztą prawdopodobnie niewielkie.

Ostatnim rokiem, w którym pokolenie pochodzące z okresu przedwojennego wkraczało w wiek zdolności do pracy (tzn. w wiek ukończonych 15 lat), był rok 1929 (stan na 31 grudnia): był to zastęp prawie **700-tysięczny**. W następnych latach zastęp ten zmniejsza się gwałtownie: do **520 tysięcy** w roku 1930, do **450 tysięcy** w roku 1931 i do **420 tysięcy** w roku 1932; nieco większy, choć wciąż jeszcze skurczony (**440 tysięcy**) był w roku 1933, kiedy w ten wiek wchodził rocznik 1918; zmniejszenie w tych latach wynosiło zatem z górą 35%, dla jednego rocznika nawet 40%.

Oczywiście, zmniejszenie to nie było zupełnie jednakowe we wszystkich dzielnicach. Luka wojenna pochodziła z dwóch zasadniczych powodów: z usunięcia mężczyzn wcielonych do wojska i ze zniszczeń wojennych, których ofiarą była ludność cywilna. Otóż nie wszystkie części terytorium ucierpiały jednakowo pod działaniem tych obu czynników. Kontyngenty mężczyzn najsilniej wyczerpane były podczas wojny w Niemczech, a więc na ziemiach obecnych Państwa Polskiego — w województwach zachodnich wraz ze Śląskiem, w mniejszym stopniu w b. zaborze austriackim, w najmniejszym zaś — w rosyjskim, a więc w województwach centralnych i wschodnich. Inaczej przedstawia się sprawa zniszczeń wojennych,

Wykres 4.

WAHANIA LICZEBNOŚCI ROCZNIKÓW MŁODZIEŻY

1 figurka oznacza 100 000 osób.

Daty na liniach ukośnych oznaczają lata urodzenia poszczególnych generacji.

gdyż ziemie zachodnie nie były wcale terenem działań wojennych i nie były narażone na zniszczenie, w ograniczonym stopniu—województwa centralne, natomiast ogromnie ucierpiały od zniszczeń wojennych województwa wschodnie i południowe (głównie południowo-wschodnie). Odpowiednikiem tego są różnice w stopniu zmniejszenia pokoleń z okresu wojennego w poszczególnych dzielnicach.

Najmniejszej redukcji, bo przeważnie tylko o jedną czwartą uległy rozmiary tych roczników na obszarze województw centralnych, gdzie stosunkowo mało wchłonęło wojsko a dość krótko trwały działania wojenne; silniej—bo o 40%—skurczyły się roczniki wojenne województw wschodnich w związku z większymi zniszczeniami i przymusowymi wędrówkami ludności, która już w całości nie wróciła do dawnych siedzib; jeszcze bardziej ucierpiały województwa zachodnie, w których aż do ostatniego roku wojny trwało—w miarę ubywania mężczyzn — zmniejszanie się urodzeń: rocznik 1916 (15-letni z daty spisu 9. XII. 1931 r.) zmniejszony był o 40%, natomiast rocznik 1918— już prawie o połowę; wreszcie województwa południowe, w których zarówno pobór silnie wyczerpał kontyngenty mężczyzn jak i dotkliwe były zniszczenia wojenne, mają już rocznik 1916 skurczony do połowy i ten stan rzeczy utrzymuje się bez istotniejszych zmian do końca pokoleń wojennych.

Tak więc na cały okres 1930—1933, pokrywający się z okresem największego natężenia kryzysu gospodarczego—przypada zmniejszanie się fal młodzieży wchodzącej na rynek pracy. Od roku 1934 zaczynają wkraczać znów stopniowo rosnące zastępy: urodzeni w roku 1919 i następne roczniki z okresu po wielkiej wojnie. Okres wojenny w Polsce —w związku z wojną bolszewicką—przeciągnął się dłużej, tak że za pierwszy rok normalny można uważać dopiero rok 1922, ale likwidacja skutków wojny odbywała się stopniowo w postaci powrotu do domów żołnierzy z armii zaborczych i ludności zbiegłej czy przymusowo ewakuowanej z terenów wojennych. Odpowiednio rosły liczby urodzeń i odpowiednio wzrastają zastępy pochodzącej z tych roczników młodzieży.

Liczba osób kończących 15 lat, podnosząc się stopniowo od r. 1934, osiąga w roku 1938 poziom wyższy prawie dwukrotnie niż w roku 1932. Wzrost ten znów odbywa się nierównomiernie w poszczególnych dzielnicach, na ogół odpowiednio do zmian (w odwrotnym kierunku) z poprzedniego okresu. Tak więc najłagodniejszy jest wzrost liczebności roczników na terenie województw centralnych —wynosi on około 60%; silniejszy jest w województwach wschodnich i zachodnich: w pierwszych zaczyna się wcześniej, gdyż tu już przed końcem wojny zaczęła się repatriacja ludności, w drugich później—przy czym w porównaniu z najniższym punktem wzrost dosięgał w województwach za-

Wykres 5.

STOPA URODZEŃ

(liczba urodzeń na 1000 mieszkańców)

1900

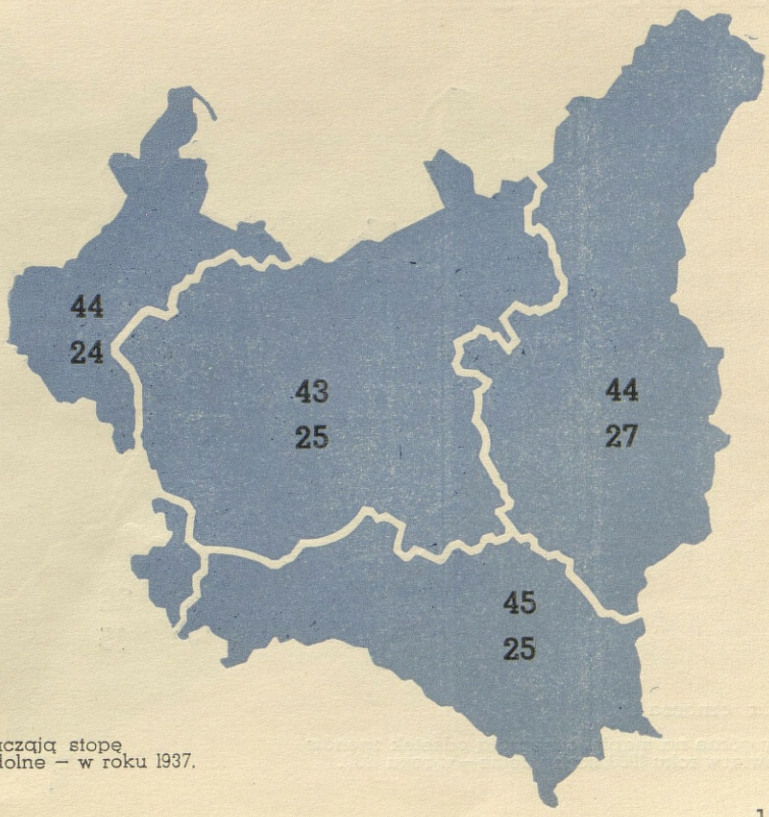

44,0

1937

24,9

1 figurka oznacza 10‰

Liczby górne na mapie oznaczają stopę urodzeń w roku 1900, liczby dolne — w roku 1937.

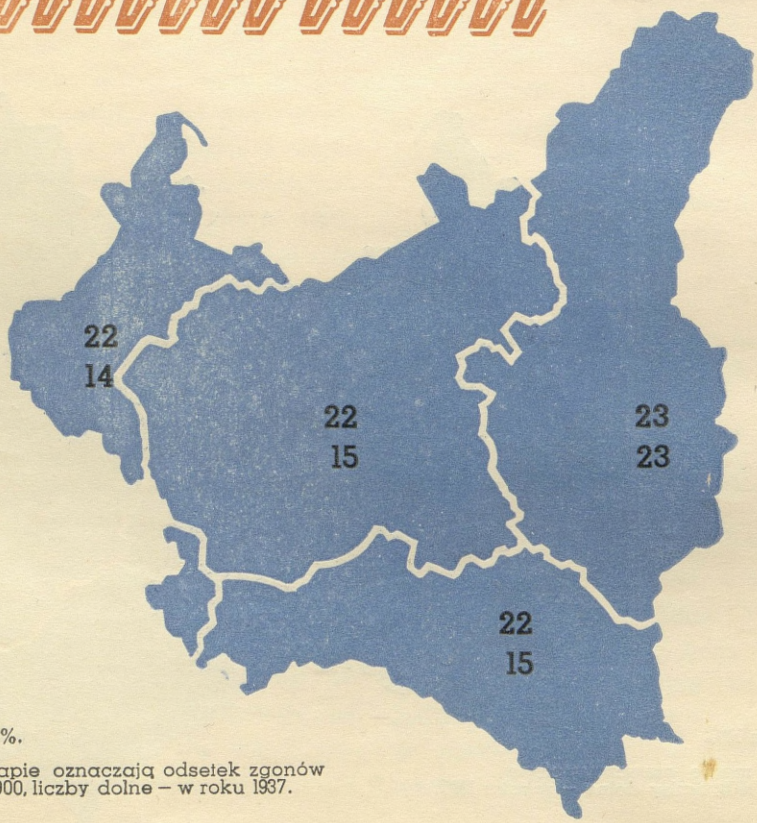
Wykres 6.

ZGONY NIEMOWLĄT

(liczba zgonów dzieci do jednego roku na 100 noworodków)

1900 22,3

1937 16,0

1 figurka oznacza 1%.

Liczby górne na mapie oznaczają odsetek zgonów niemowląt w roku 1900, liczby dolne — w roku 1937.

chodnich 80%, a we wschodnich nawet przekraczał 100%. Wreszcie w województwach południowych fala młodzieży wzrosła przeszło dwukrotnie, gdy na liczebność jej przestały już wpływać zmniejszone roczniki wojenne. Tak więc stopniowo rosnąc, fala młodzieży zjawiającej się na rynku pracy, w ciągu roku **1937** przekroczyła znów po raz pierwszy 700 tysięcy (wyniosła mianowicie **740 tysięcy**).

Już w tym okresie wystąpiło zjawisko różniczkujące poszczególne dzielnice, które w dalszych latach wysuwa się na plan pierwszy, a mianowicie **ograniczanie urodzeń.** Bezpośrednio przed wojną stopa urodzeń mało różniła się w poszczególnych dzielnicach Polski, mianowicie **wynosiła 38—39 na 1000 mieszkańców**. Po ustaniu konsekwencji wojny powrót do tej stopy nastąpił w jednej tylko dzielnicy — w województwach wschodnich. W pozostałych częściach kraju stopa ustaliła się (w latach 1922—1923) na poziomie 34—36‰. Niebawem miał się zacząć spadek urodzeń.

Spadek urodzeń występować zaczął nie równocześnie w poszczególnych częściach kraju. W województwach zachodnich już lata 1924—1927 przynoszą znaczne obniżenie się stopy urodzeń—z 34‰ w r. 1923 do 29‰ w latach 1927—1929; poziomu 30‰ nie osiąga już odtąd żaden rok. Nieco później, bo około roku 1926 występuje to zjawisko w województwach południowych, gdzie stopa spada do 32‰.

Jeśli mimo to kilka jeszcze roczników—roczniki 1923—1926,które będą wchodziły na rynek pracy w ciągu lat 1938—1941—wykazuje rozmiary większe nieco niż w r. 1937, wahające się około 800 tysięcy rocznie, to jest to zjawisko ograniczone do części tylko terytorium Państwa, mianowicie do województw centralnych i wschodnich, na co oddziaływało może długie trwanie repatriacji do tych dzielnic i ich stopniowa powojenna odbudowa.

Dalsze roczniki będą już wyraźniej pod działaniem tej tendencji ograniczania urodzeń, zwłaszcza roczniki z okresu kryzysu, kiedy urodzenia zmniejszyły się szczególnie wydatnie. W ostatnich latach przedkryzysowych stopa urodzeń wyniosła 36‰ w województwach wschodnich, 32‰ w centralnych i południowych i 29 ‰ w zachodnich. W latach 1933—1935 w żadnej już dzielnicy stopa nie osiąga 30‰: w zachodnich obniżyła się do 25‰, w pozostałych do 26—29‰. Wprawdzie jest rzeczą możliwą, że spadek ten wiązał się częściowo z przebiegiem koniunktury i że w dalszych latach nie będzie już postępował, nie wydaje się jednak prawdopodobne, by ustąpił miejsca nowemu wzrostowi.

Czynnikiem w pewnej mierze równoważącym spadek urodzeń jest **spadek zgonów niemowląt,** ale czynnik ten jest daleki od skompensowania całego spadku. W porównaniu z okresem przedwojennym stopa urodzeń zmniejszyła się w województwach centralnych z 37,9‰ do 24,5‰; opierając się na szacunkowych danych o zgonach niemowląt w tej dzielnicy, z których wynika spadek z 22% na po-

czątku stulecia do 15% w ostatnich latach, dojdziemy do wniosku, że zmniejszenie umieralności niemowląt kompensuje tylko niezbyt wielką część spadku stopy urodzeń—4,7‰ z 13,4‰.

Tak więc **lata najbliższe (1937—1941) będą okresem największego wzmożenia zastępów młodzieży wchodzącej w wiek zdolności do pracy.** Jeśli zatem mniej więcej te same lata (1937—1939) określiliśmy w rozdziale 1. jako okres najmniejszego udziału młodzieży wśród ludności w wieku produkcyjnym, gdyż w tym czasie w wiek młodzieży wchodzą wszystkie roczniki wojenne, to za to wchodzenie młodzieży na rynek pracy odbywa się w tym okresie w szczególnie dużych rozmiarach. **W dalszych latach fale młodzieży będą się nieco zmniejszały — ogół młodzieży będzie jednak liczebnie rósł,** bo w każdym razie nawet te zmniejszone roczniki będą liczniejsze od wychodzących już z wieku młodzieży roczników wojennych. Za kilka lat więc do punktu kulminacyjnego dojdzie udział młodzieży wśród ludności zdolnej do pracy, zwiększając odpowiednio wagę problemu zatrudnienia młodzieży; wcześniej już uzyskuje największe natężenie zagadnienie pomocy dla młodocianych wchodzących—z ukończeniem 15 lat—na rynek pracy. W wiek pełnej zdolności do pracy—18 lat—zaczną wkraczać te największe fale młodzieży z odpowiednim przesunięciem w czasie, a więc od r. 1940.

Rozdział 3.

STRUKTURA LUDNOŚCI WEDŁUG WIEKU W POSZCZEGÓLNYCH DZIELNICACH POLSKI, NA WSI I W MIASTACH

Struktura ludności według wieku, którą przestudiowaliśmy w rozdziale 1., nie jest bynajmniej jednakowa we wszystkich częściach (dzielnicach) kraju, a zwłaszcza nie jest jednakowa na wsi i w miastach. Znaczne różnice istnieją zarówno co do udziału, jaki wśród ogółu stanowi ludność w wieku produkcyjnym, jak i co do udziału, jaki wśród niej ma młodzież. Różnice te wiążą się z następującymi okolicznościami.

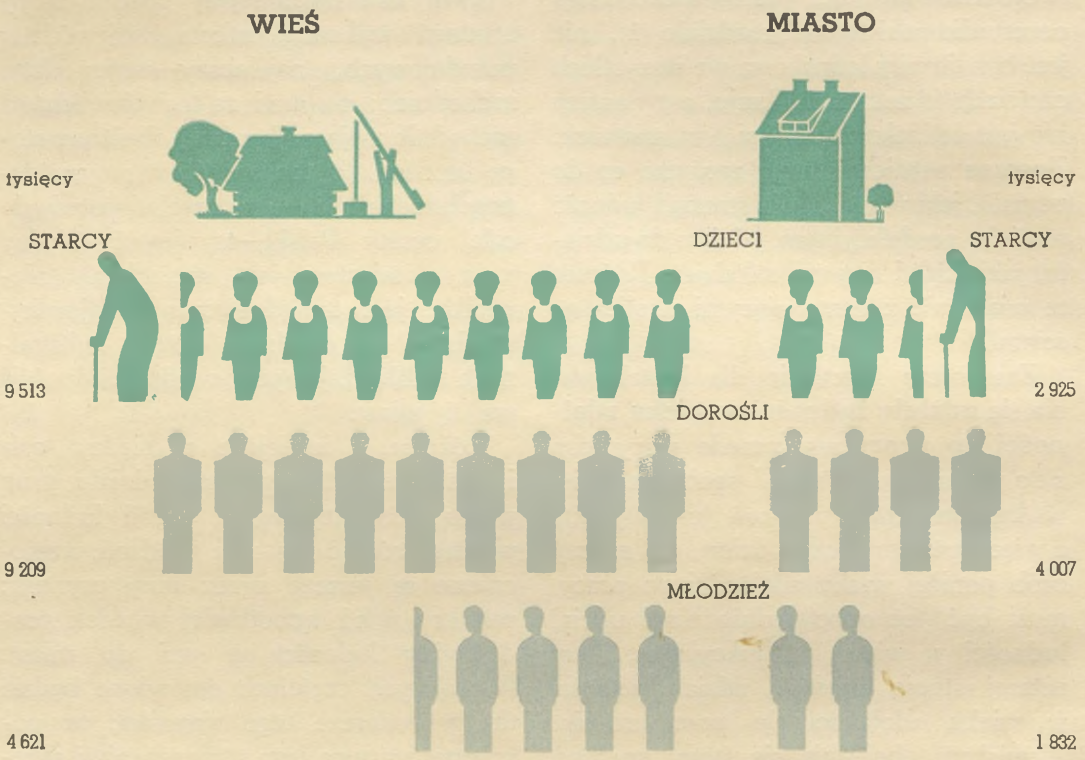
Zasadnicze znaczenie dla kształtowania się **udziału ludności w wieku zdolności do pracy** ma przede wszystkim stopa urodzeń. W społeczeństwie, w którym stopa urodzeń jest wysoka, a więc duża jest liczba dzieci, to znaczy osób poniżej wieku zdolności do pracy, musi być też odpowiednio niski udział ludności w wieku produkcyjnym. Przy niższej stopie urodzeń udział ludności w wieku zdolności do pracy rośnie. Zjawiskom obniżania się stopy urodzeń towarzyszy zatem wzrost udziału grup ludności będących w wieku produkcyjnym. Stwierdziliśmy już wyżej, że Polska w tym procesie jest jeszcze dość mało posunięta, ale różne jej terytoria znajdują się na bardzo odległych od siebie etapach rozwojowych; a więc **stopa urodzeń w miastach jest już poważnie zmniejszona — natomiast na wsi pozostaje nadal dość wysoka.**

Z miast najsilniejszy spadek stopy urodzeń wykazują miasta województw południowych, najsłabszy—województw zachodnich; na wsi za to województwa zachodnie mają najbardziej obniżoną stopę urodzeń. W ten sposób w województwach zachodnich— w przeciwieństwie do całej reszty Polski—rozpiętość między wsią a miastem jest stosunkowo niewielka: jest to odpowiednik najmniejszych w tej dzielnicy różnic kulturalnych i obyczajowych między ludnością wsi i miast.

Różnice, istniejące pomiędzy wsią i miastem pod względem udziału grup wieku produkcyjnego wśród ludności wskutek różnic w stopie urodzeń, wzmocnione są jeszcze przez inny czynnik: wędrówki wchodzącej w wiek produkcyjny ludności ze wsi do miast. W dalszych częściach omówione będzie tło gospodarcze tego zjawiska; tu poprzestaniemy na jego stwierdzeniu i określeniu wpływu na strukturę wiekową ludności wsi i miast. Otóż jest rzeczą oczywistą, że przenoszenie się znacznych grup ludności w wieku 15—30 lat ze wsi do miast powoduje zmniejszanie się udziału ludności w wieku produkcyjnym na wsi, a zwiększanie się w miastach. Ale ponadto ten czynnik wywiera wpływ na inny interesujący nas problemat: udział młodzieży wśród ludno-

Wykres 7.

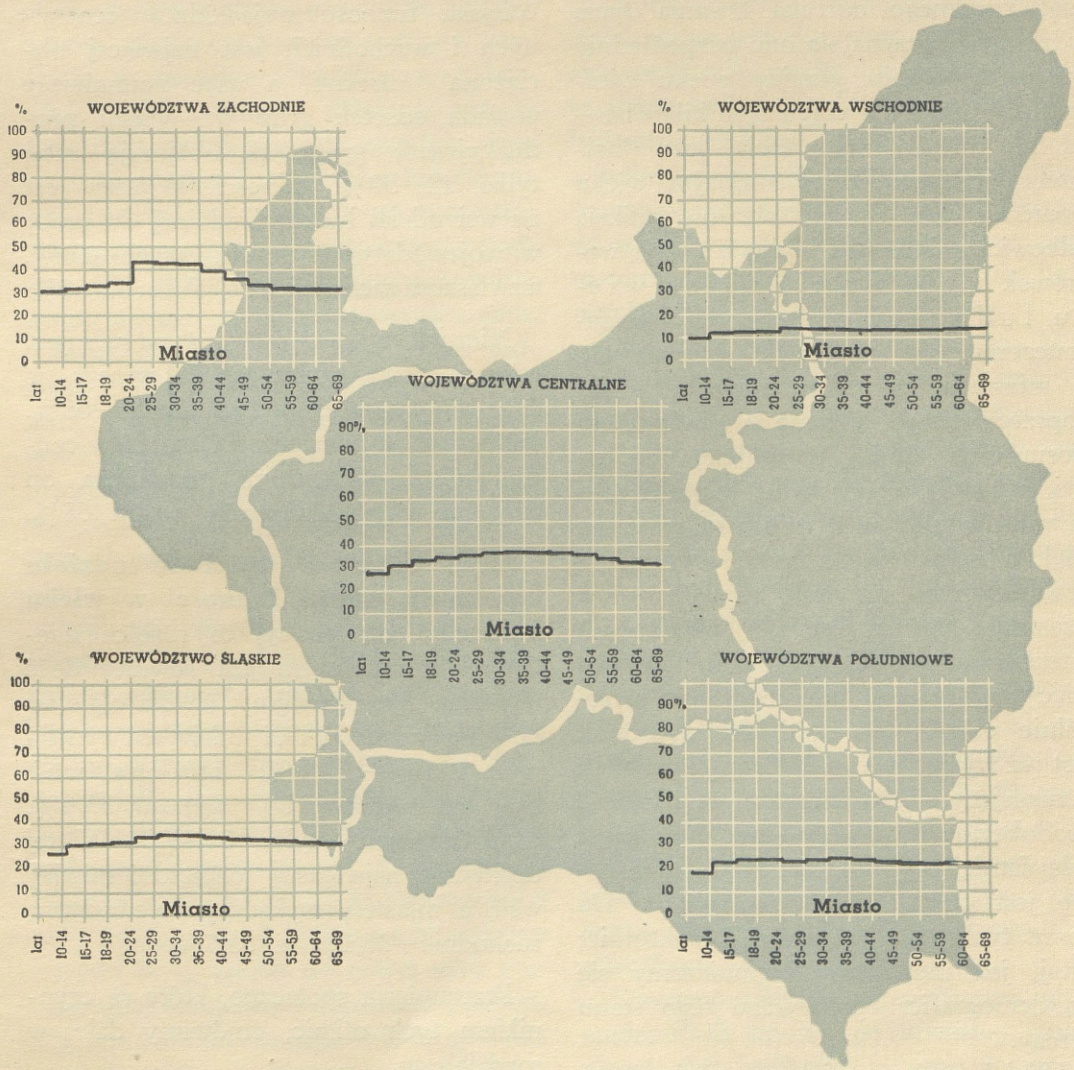
LUDNOŚĆ WEDŁUG WIEKU – NA WSI I W MIASTACH W R. 1931

1 figurka oznacza 1 000 000 osób.
Kolorem niebieskim oznaczono ludność w wieku zdolności do pracy.

Wykres 8.

ODSETEK LUDNOŚCI MIEJSKIEJ WŚRÓD OGÓŁU LUDNOŚCI W POSZCZEGÓLNYCH GRUPACH WIEKU – 1931 R.

ści w wieku produkcyjnym na wsi i w miastach.

Przenoszenie się ludności ze wsi do miast odbywa się na przestrzeni dość znacznego odcinka trwania życia ludzkiego. Zaczyna się ono bezpośrednio po przekroczeniu granicy wieku zdolności do pracy i w ciągu tych kilku lat— od 15. do 21. roku życia—jest najintensywniejsze. W późniejszym wieku wędrówki już słabną, ale nie znikają całkowicie. Otóż pod wpływem tych wędrówek zmienia się układ wieku ludności: grupy w wieku po zakończeniu się wędrówek skupiają się w miastach, natomiast roczniki wieku poprzedzającego ustanie wędrówek są stosunkowo silniej reprezentowane na wsi, a słabiej w miastach; roczniki te— to właśnie młodzież; młodzież więc ma większy udział wśród ludności w wieku produkcyjnym na wsi, mniejszy— w miastach: różnica jest tym większa, im intensywniejsze są wędrówki. Dla wsi więc zagadnienie młodzieży jest szczególnie palące: ale sam fakt wędrówek jest już wyrazem tego, że istnieje problem domagający się rozwiązania, że zdolność produkcyjna młodzieży—tzn. duża część całej istniejącej zdolności produkcyjnej— nie jest dostatecznie wyzyskana. Do spraw tych wrócimy jeszcze kilkakrotnie; tutaj, jak mówiliśmy, ograniczamy się do demograficznego wyrazu tego stanu rzeczy.

Udział grup w wieku produkcyjnym wśród ogółu ludności wynosił w Polsce w czasie ostatniego spisu **61%**, przy czym na wsi odsetek ten wahał się w granicach **od 58% do 62%**, w miastach natomiast — **od 65% do 68%**. Wiejska ludność województw centralnych i wschodnich jest najwięcej obciążona dziećmi, a więc najmniejszy posiada odsetek grup w wieku produkcyjnym; grupy te obejmują tutaj tylko 58—59% ludności. Wyższy jest na wsi udział ludności zdolnej do pracy w województwach południowych—60%, a zwłaszcza zachodnich i śląskim: 61-62%.

Niewiele tylko wyższy niż na wsi jest odsetek grup wieku produkcyjnego w miastach województw zachodnich—65%. Natomiast w miastach województw centralnych i wschodnich przekracza on 66%, a w południowych osiąga 68%.

Jeżeli chodzi o **wysokość udziału młodzieży wśród ludności w wieku zdolności do pracy,** to różnica między wsią i miastem jest również dość wyraźna. Przypomnijmy, że dla ogółu ludności Polski udział ten wynosił w r. 1931 — **32,8%**; otóż na wsi, był on wyższy, bo wynosił **33,4%**, a w miastach — tylko **31,4%**. W tej dziedzinie największą rozpiętość między wsią a miastem wykazują województwa zachodnie—36,1% i 31,7%.

Przesunięcia społeczne, które są czynnikiem tych różnic, omówimy dalej w rozdziale 6.

Rozdział 4.

STRUKTURA SPOŁECZNO-ZAWODOWA LUDNOŚCI

Struktura społeczna młodzieży jest w przeważającej mierze—jakkolwiek nie wyłącznie, jak się o tym przekonamy w rozdziale 5.—wynikiem układu stosunków wśród całej ludności. Dlatego przede wszystkim zajmiemy się składem społecznym i zawodowym całej ludności—tym bardziej, że tymi danymi rozporządzamy dla wszystkich dzielnic kraju, podczas gdy danymi o składzie młodzieży dysponujemy tylko dla niektórych z nich.

Struktura społeczna i zawodowa ludności Polski posiada szereg cech osobliwych, odróżniających ją od struktury ludności krajów zachodnio-europejskich. Są to cechy charakterystyczne dla społeczeństwa o gospodarce przejściowej, podlegającej dopiero procesowi uprzemysłowienia.

Najliczniejszą grupę społeczną ludności Polski—**z górą połowę (52%) całej ludności—stanowią chłopi.** Oczywiście, jest to warstwa, w obrębie której istnieją bardzo duże różnice: od bogatych chłopów z kilkudziesięciohektarowymi gospodarstwami do właścicieli drobnych parcel, karłowatych gospodarstw. Ogromną jednak większość stanowią właściciele drobnych gospodarstw, tj. takich, że nawet przy najskromniej określanym minimum posiadania, potrzebnym dla zaspokojenia potrzeb, znaczna część gospodarstw nie dosięga jego wysokości (gospodarstwa niepełnorolne), a inne niewiele ją przekraczają. **Robotnicy rolni** wszelkiego rodzaju—służba folwarczna, parobcy i dziewczyny u gospodarzy, wreszcie bezrolni, nie mający stałej pracy, lecz dorywczo zatrudnieni—**stanowią 9%** ogółu ludności. **Razem te dwie grupy obejmują zatem 61% ludności Polski.**

Wśród pozostałej ludności obok głównej grupy—ludności robotniczej—poważny udział ma drobnomieszczaństwo. Jest to cecha charakterystyczna struktury ludnościowej Polski.

Ludność robotnicza stanowi 20% ogółu ludności, z tego mniej niż połowa tylko związana jest z przemysłem—jest to wyraz małego uprzemysłowienia kraju; druga połowa przypada na żyjących z pracy fizycznej w rzemiośle i handlu, w służbie publicznej wraz z przedsiębiorstwami (kolejami i pocztą), wreszcie na służbę domową i dozorców.

Drobnomieszczaństwo — grupa złożona z właścicieli drobnych warsztatów pracy, częściowo zamożniejszych, lecz przeważnie niewiele odbiegających poziomem życia od ludności robotniczej—stanowi **11%** ogółu, a prawie trzecią część ludności nierolniczej; główną masę stanowią tu rzemieślnicy i o połowę mniej liczni od nich drobni kupcy (poza tym dorożkarze, fryzjerzy itp.).

Ostatnią wreszcie z większych grup społecznych stnowią **pracownicy umysłowi—5% ludności,** z czego aż połowa przypada na żyjących z pracy w administracji publicznej (łącznie z wojskowymi zawodowymi, ze szkolnictwem, z kolejami

i pocztą). Jest to odpowiednik małego rozwoju przemysłu i niskiego poziomu handlu, które to gałęzie zatrudniają stosunkowo mało pracowników, podczas gdy małe uprzemysłowienie kraju nie zmniejsza zakresu funkcji administracji.

Drobną, oczywiście, część ludności stanowią **grupy zamożne**: ziemianie, zamożne mieszczaństwo, duchowieństwo i wolne zawody—łącznie wszystkie te grupy dosięgają zaledwie 2%.

Łącznie z drobnomieszczaństwem ludność pozarolnicza, żyjąca z pracy we własnym warsztacie pracy, stanowi 13% ogółu ludności, wobec 25% żyjących z pracy najemnej: praca najemna jest więc bardzo daleka od tej bezwzględnie dominującej roli, jaką gra w krajach wielkoprzemysłowych, np. w Anglii.

Do tych krajów zbliża się strukturą jedna tylko dzielnica Polski: Śląsk. Ludności chłopskiej jest tu niecałe 10%; niewielką grupę również—choć w stosunku do samodzielnych gospodarzy większą niż gdzie indziej—stanowią robotnicy rolni: 3%. Wśród pozostałych 87% ludności ogromną większość stanowi ludność robotnicza: 69% całej ludności.

W związku z rozwiniętym systemem ubezpieczeń społecznych 15% klasy robotniczej żyje z różnego rodzaju rent. Spośród tych robotników, którzy są zatrudnieni (lub—w czasie kryzysu—tego zatrudnienia szukają), ogromną większość, bo przeszło trzy czwarte, stanowią robotnicy przemysłowi.

Dużą grupę ludności stanowi również na Śląsku druga kategoria pracy najemnej—pracownicy umysłowi; ich udział w ogólnej liczbie ludności sięga 10%, ze stosunkowo dużym udziałem pracowników zatrudnionych w przemyśle, a mniejszym—w służbie publicznej. Natomiast praca we własnych (nierolniczych) warsztatach pracy ma na Śląsku bardzo małe znaczenie: gdy w całej Polsce daje ona utrzymanie jednej trzeciej części ludności nierolniczej, tutaj — zaledwie 8% ogółu ludności; z tego 6% przypada na drobnomieszczaństwo, a 2% na przedsiębiorców i wolne zawody. W liczbach tych znajduje swój wyraz sproletaryzowanie ludności, stanowiące cechę ludności krajów posuniętych w gospodarce kapitalistycznej.

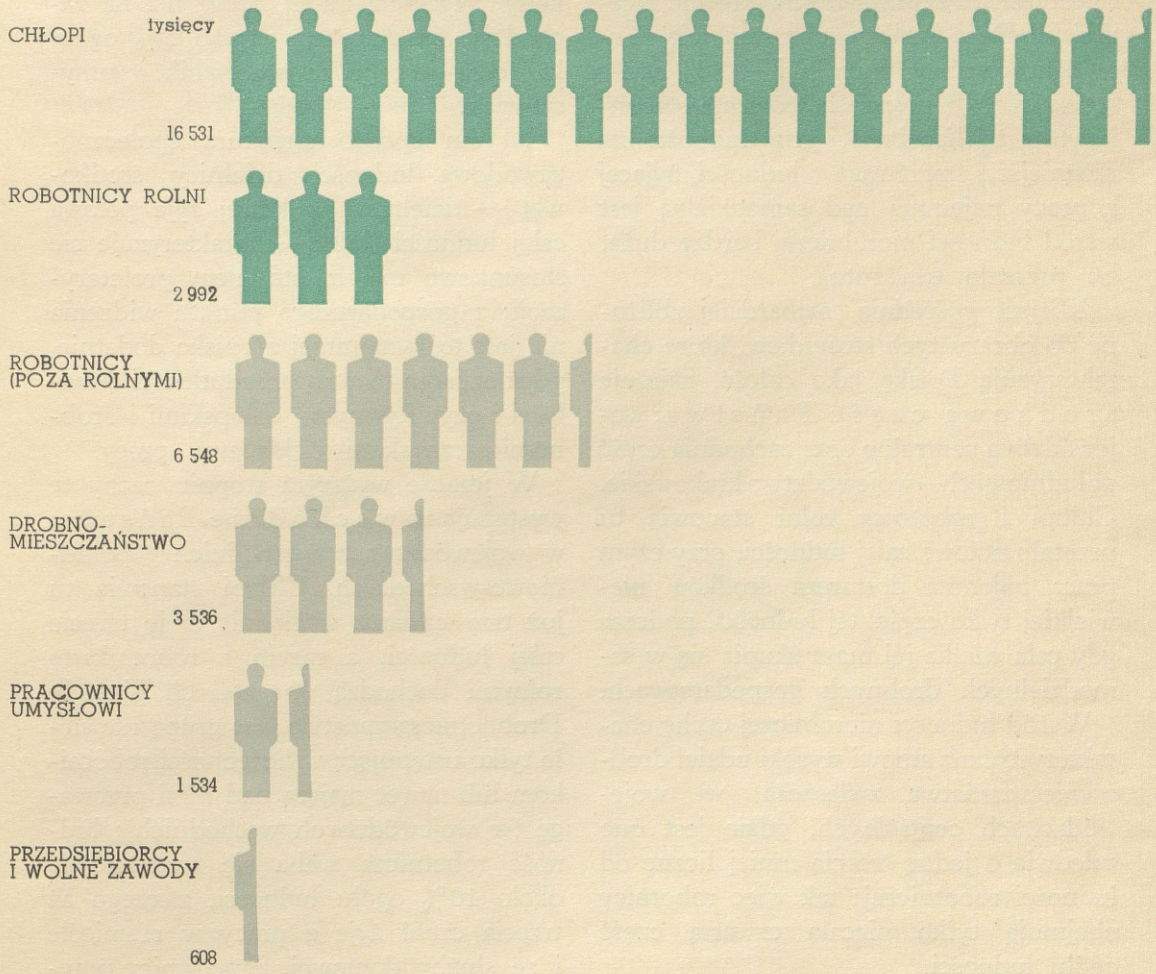
W przeciwieństwie do tego w krajach będących na wcześniejszych etapach jej rozwoju większą rolę grają warstwy z własnymi warsztatami pracy, na ogół zapewniającymi tylko nędzne bytowanie; warstwy te stopniowo dopiero przetwarzają się we właściwy proletariat. Taką właśnie strukturę ludności posiadają pozostałe dzielnice Polski, które przedstawiają szereg kolejnych etapów rozwoju gospodarczego i społecznego, poprzedzających ten poziom, który osiągnięty został na Śląsku.

Najbardziej posunięta w tym rozwoju, jakkolwiek bardzo jeszcze odległa od stopnia uprzemysłowienia Śląska, jest dzielnica zachodnia. Grupy żyjące z pracy na roli stanowią tu już prawie połowę ogółu ludności, przy czym jednak w przeciwieństwie do innych dzielnic ludność chłopska nie odgrywa tu dominującej roli: robotnicy rolni stanowią grupę niewiele mniej liczną od chłopów.

Wykres 9.

STRUKTURA SPOŁECZNA LUDNOŚCI W R. 1931

(łącznie z członkami rodzin)

1 figurka oznacza 1 000 000 osób.
Kolorem zielonym oznaczono ludność rolniczą.
Nie uwzględniono na wykresie osób nie rozporządzających dochodem (odbywających powinność wojskową, więźniów itp.) — 341 tysięcy.

Ludność robotnicza, która na Śląsku przewyższa 10-krotnie grupy drobnomieszczańskie, w województwach zachodnich nie ma już tak wielkiej przewagi, ale w każdym razie jest od drobnomieszczaństwa przeszło trzykrotnie liczniejsza. Dość wielką grupę stanowią również pracownicy umysłowi—7,5% ogółu ludności. W ten sposób, pomimo stosunkowo dużej liczebności grup ludności zamożniejszej, przewaga ludności żyjącej z pracy najemnej nad samodzielną jest wśród ludności nierolniczej bardzo duża, bo przeszło trzykrotna.

Miejsce pośrednie, najbardziej zbliżone do obrazu tych stosunków, które charakteryzują Polskę jako całość, zajmuje środkowa część Państwa: województwa centralne oraz zachodnia część południowych—województwo krakowskie. Chłopi i robotnicy rolni stanowią tu przeszło połowę całej ludności, przy czym praca najemna dostarcza środków niewielkiej tylko części tej ludności, podczas gdy cała wielka jej masa skupia się w samodzielnych drobnych gospodarstwach.

Wśród ludności nierolniczej cechę charakterystyczną stnowi wysoki udział drobnomieszczaństwa, zwłaszcza w województwach centralnych, gdzie jest ono zaledwie o jedną trzecią mniej liczne od ludności robotniczej: tak więc robotnicy obejmują tylko niecałą czwartą część ogółu ludności.

Nawet spośród ludności robotniczej duża część związana jest z drobnomieszczańskimi zakładami pracy lub też pozostaje poza działalnością produkcyjną, pracując w charakterze służby domowej. Praca w warsztatach rzemieślniczych i w gospodarstwie domowym, dostarczająca utrzymania na Śląsku 6% ludności robotniczej, w województwach centralnych i w krakowskim utrzymuje 20% tej całej klasy. Wreszcie mniej liczna niż na zachodzie, bo stanowiąca tylko 5% ogółu ludności, jest grupa pracowników umysłowych.

W ten sposób struktura społeczno-zawodowa ludności dzielnicy środkowej — dzielnicy, w której żyje połowa całej ludności Polski—charakteryzuje się stosunkowo małym stopniem proletaryzacji; z gospodarczego punktu widzenia nie jest to bynajmniej zjawisko dodatnie, gdyż oznacza to związanie ludności z małymi i prymitywnymi, chłopskimi i drobnomieszczańskimi zakładami pracy.

W jeszcze wyższym stopniu cechy te występują na wschodzie Państwa: w województwach wschodnich i południowo-wschodnich. Chłopi stanowią tu już trzy czwarte względnie dwie trzecie całej ludności, a razem z robotnikami rolnymi dochodzą do czterech piątych. Drobnomieszczaństwo jest grupą niewiele tylko ustępującą w liczebności robotnikom lub nawet mającą nad nimi przewagę (w województwch wschodnich); ludność robotnicza waha się tu zaledwie około 10% ogółu ludności, z czego aż trzecia część żyje z pracy w rzemiośle i ze służby domowej. Pracownicy umysłowi są na wschodzie drobną grupą, sięgającą zaledwie 3—4% ogółu ludności, z czego większość przypada na zatrudnionych w służbie publicznej. Tak więc ludność samodzielna nie ustępuje tu li-

czebnością ludności najemnej nawet poza rolnictwem.

W ten sposób **obszar Polski przedstawia ogromną skalę rozpiętości stosunków społecznych: od zbliżonego do społeczeństw zachodnio-europejskich Śląska do zupełnie prymitywnej, przedkapitalistycznej struktury ludności województw wschodnich.** Ale dzielnice o bardziej rozwiniętej strukturze gospodarczej i społecznej—Śląsk i województwa zachodnie—to zaledwie 14% ludności Polski: **jako całość więc posiada Polska układ stosunków kraju mało uprzemysłowionego.**

Analogiczną strukturę społeczną ma młodzież—odchylenia jakie tu występują omówimy w rozdziale następnym.

Rozdział 5.

INTENSYWNOŚĆ DOSTARCZANIA MŁODZIEŻY PRZEZ POSZCZEGÓLNE GRUPY SPOŁECZNE

Skład społeczny młodzieży nie jest zupełnie identyczny z omówioną przez nas w poprzednim rozdziale strukturą społeczną całej ludności; poszczególne bowiem grupy ludności nie dostarczają młodzieży proporcjonalnie do swej liczebności. Odchylenia od proporcjonalności powstają przede wszystkim w związku z faktem, że stopa urodzeń nie jest jednakowa dla wszyskich grup ludności, oraz w związku z przesunięciami jakie zachodzą między poszczególnymi grupami. Odchylenia te prowadzą do zniekształcenia naturalnego rozkładu według wieku i według stanu cywilnego ludności, należącej do poszczególnych grup społecznych (przesunięciami tymi zajmiemy się w następnym rozdziale).

Wynik ogólny oddziaływania tych różnych czynników, a więc zarówno różnic w stopie urodzeń jak i zniekształceń w częstości występowania osób mogących tworzyć rodziny znajduje wyraz w liczebności młodzieży w stosunku do ogółu ludności poszczególnych grup społecznych. Liczebności tych nie można ustalić ogólnie, gdyż brak potrzebnych do tego materiałów statystycznych; dopiero specjalnie przeprowadzone obliczenia pozwoliły na określenie w przybliżeniu tych liczebności dla części obszaru Polski, mianowicie dla województw południowowschodnich (woj. lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego) i dla woj. śląskiego. Liczebność młodzieży określono mianowicie, ustalając udział jednego rocznika, dwunastoletnich, wśród ludności każdej grupy społecznej. Wiek ten wybrano z tego względu, że będąc bliskim chwili wchodzenia młodzieży na rynek pracy poprzedza on jednak jeszcze towarzyszące temu przesunięcia społeczne, zachodzące wskutek wychodzenia młodzieży z grup, z których pochodzi, i przesuwania się do innych grup społecznych.

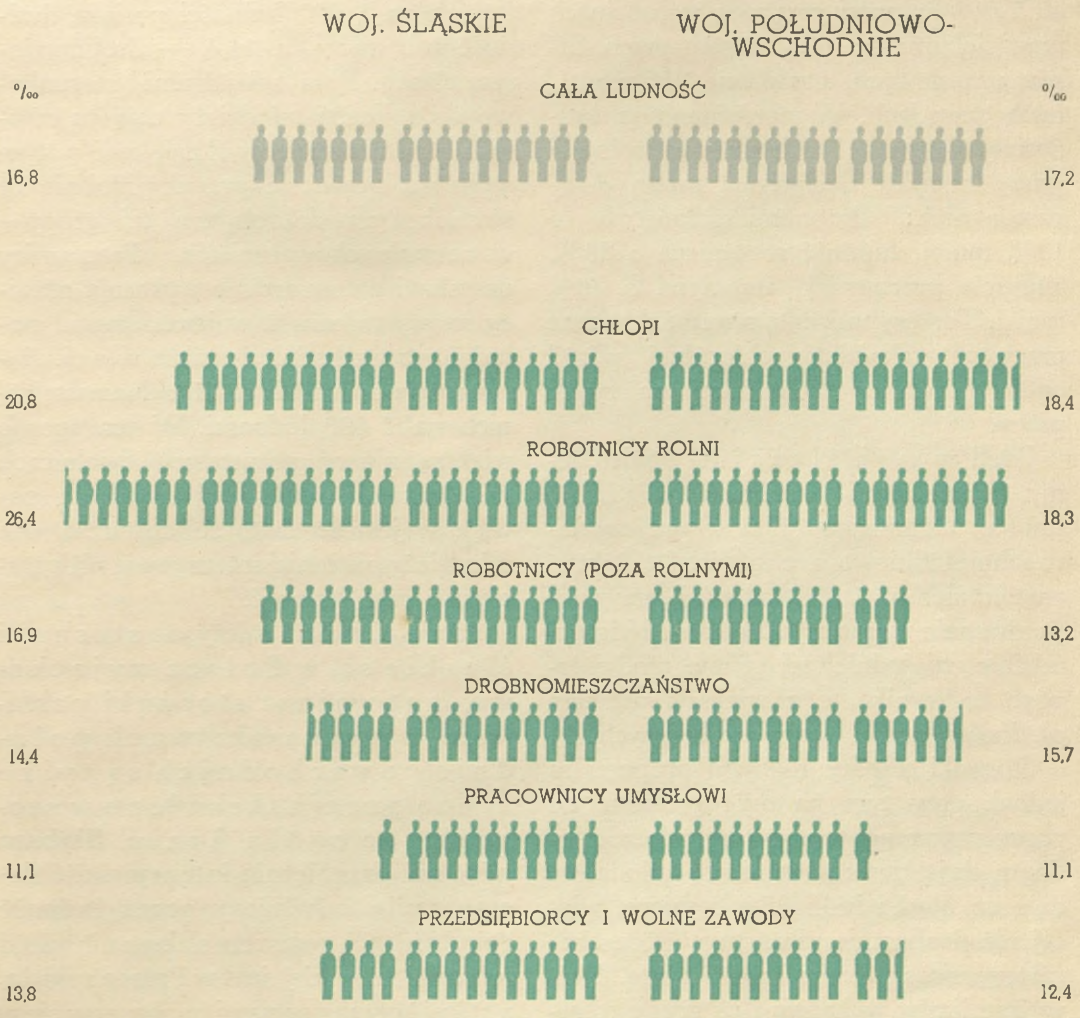
W województwach południowowschodnich, które są o tyle ważniejsze dla nas, że stosunki w nich mniej niż na Śląsku odchylają się od typowych dla całego kraju, przypada przeciętnie 17,2 dwunastoletnich na 1 000 ludności. Liczby wyższe od tej przeciętnej, a bliskie siebie wykazują obie grupy ludności rolniczej: chłopi — 18,4 i robotnicy rolni—18,3.

Z grup ludności poza rolnictwem najwyższą liczbę wykazuje drobnomieszczaństwo—15,7. Znacznie mniej dostarcza ludność robotnicza, wśród której na 1 000 osób ogółem jest tylko 13,2 dwunastoletnich. Wyjątkowo dużą intensywnością dostarczania młodzieży wyróżniają się wśród ludności robotniczej kolejarze (komunikacja i transport): wpływa na to prawdopodobnie większa stałość zatrud-

Wykres 10.

INTENSYWNOŚĆ DOSTARCZANIA MŁODZIEŻY PRZEZ POSZCZEGÓLNE GRUPY SPOŁECZNE

(12-letni w ‰ ogółu ludności danej grupy społecznej)

1 figurka oznacza 1‰.

nienia w tej dziedzinie, pozwalająca na lepsze zorganizowanie życia rodzinnego. Wreszcie najmniej młodzieży dają grupy pracowników umysłowych i zamożnego mieszczaństwa: 12,8 dwunastoletnich na 1 000 ludności przypada w rodzinach przedsiębiorców, 11,1 wśród pracowników umysłowych, a zaledwie 10,6 w wolnych zawodach. W porównaniu z ludnością chłopską i robotnikami rolnymi grupy miejskie dostarczają zatem dwunastoletnich: drobnomieszczaństwo o 15% mniej, ludność robotnicza o 28%, wreszcie pracownicy umysłowi o 40% mniej. Ten czynnik zatem wzmógł jeszcze przewagę młodzieży chłopskiej wśród ogółu młodzieży wchodzącej na rynek pracy.

Jeżeli w woj. śląskim stwierdzamy przeciętną liczebność młodzieży prawie niemniejszą niż w województwach południowo-wschodnich (16,8 dwunastoletnich na 1 000 ludności) przy nieporównanie mniejszym wśród ludności udziale najpłodniejszej grupy, tzn. chłopów, to wynika to z większej niż tam płodności innych grup społecznych.

Stosunki między różnymi grupami są jednak przy tym na ogół podobne do poprzednio omówionego terytorium, z jednym wyjątkiem: dużą liczbę młodzieży daje na Śląsku ludność robotnicza, więcej niż drobnomieszczaństwo, które charakteryzuje się liczbą bardzo niską. Najwyższe liczby wykazują i tu grupy rolnicze: w ludności chłopskiej przypada dwunastoletnich 20,8 na 1 000 ludności, jeszcze więcej w grupie robotników rolnych. Niższe są liczby dla miejskich grup ludności, zwłaszcza dla grupy drobnomieszczaństwa: 16,9 dwunastoletnich na 1 000 ludności posiada ludność robotnicza, a 14,4 — drobnomieszczaństwo. Poza kolejarzami stosunkowo dużą liczbę młodzieży dają tu również robotnicy przemysłowi, co i w tym wypadku wiąże się prawdopodobnie ze stosunkowym dobrobytem tej grupy— w normalnych warunkach. Pracownicy umysłowi natomiast nie wykazują różnicy w zestawieniu z województwami południowo-wschodnimi: także w woj. śląskim dają oni zaledwie 11,1 dwunastoletnich na 1 000 ludności. W ten sposób większą niż w pozostałych dzielnicach rolę ludności robotniczej na Śląsku powiększa jeszcze fakt, że dostarcza ona młodzieży nie mniej intensywnie niż przeciętnie cała ludność.

Pamiętać jednak należy, że stosunki śląskie są w Polsce wyjątkowe, natomiast stosunki panujące w województwach południowo-wschodnich są tylko nieco przejaskrawione w stosunku do ogółu kraju. **Słabsza więc niż przeciętnie intensywność dostarczania młodzieży przez ludność robotniczą,** a zwłaszcza słabsza niż wśród ludności chłopskiej, **jest w Polsce regułą,** z której konsekwencjami zapoznamy się w następnych rozdziałach.

Rozdział 6.

STRUKTURA SPOŁECZNA MŁODZIEŻY

Rozpatrzyliśmy zjawiska, których wynikiem jest istniejąca struktura społeczna młodzieży: liczebność poszczególnych grup społeczno-zawodowych wśród całej ludności i ,,wydajność'' tych grup, jeśli idzie o dostarczanie zastępów młodego pokolenia. **Przedstawimy teraz skład społeczny młodzieży wkraczającej corocznie na rynek pracy.**

Jak mówiliśmy w poprzednim rozdziale, nie rozporządzamy odpowiednimi danymi co do całego kraju, gdyż materiały spisowe nie zawierają odpowiednich liczb; zasadniczo więc mamy przeprowadzone obliczenia tylko dla województw południowo-wschodnich i śląskiego, mianowicie obliczenia oparte na specjalnie przeprowadzonym opracowaniu materiałów spisowych metodą reprezentacyjną.

Strukturą społeczną młodzieży nazywamy skład młodzieży według środowiska, z którego pochodzą poszczególni jej członkowie. Z tego punktu widzenia każda młoda osoba powinna być zaliczona do grupy społecznej, odpowiadającej zawodowi i stanowisku w nim głowy tej rodziny, do której dana osoba należy lub—o ile już się usamodzielniła—rodziny, z której wyszła. Tak rozumiana przynależność do grupy społecznej daje się jednak ustalić na podstawie materiałów spisowych tylko w zastosowaniu do osób niesamodzielnych, będących na czyimś utrzymaniu (biernych zawodowo).

Jeśli idzie natomiast o osoby czynne zawodowo pracujące zarobkowo, to dla nich materiał spisowy nie daje podstawy do określenia tak rozumianej przynależności do grupy społecznej: dla tych osób nie ma danych o cechach zawodowych głów rodzin, z których osoby te wyszły, przynależność społeczną określać można tylko na podstawie ich własnych cech zawodowych; jeżeli zaś dana osoba nie pracuje w zawodzie ,,odziedziczonym'', otrzymamy w ten sposób przynależność społeczną inną niż według pochodzenia.

Z tego wynika, że skład młodzieży według pochodzenia badać trzeba na tych rocznikach, w których nie występują jeszcze na większą skalę zjawiska zarobkowania młodzieży i powstających w wyniku tego przesunięć społecznych. *Jako taki rocznik wzięto tutaj rocznik możliwie bliski wieku wchodzenia na rynek pracy—12-letnich.* W ten sposób, mówiąc w dalszym ciągu tego rozdziału o udziale młodzieży z określonej grupy społecznej w ogólnej liczbie młodzieży, operuje się odpowiednimi liczbami 12-letnich.

W województwach południowo-wschodnich cechą uderzającą w strukturze społecznej młodzieży jest **ogromna przewaga młodzieży chłopskiej.** Wynika ona z równoczesnego oddziaływania w tym samym kierunku dwóch czynników—przeważającej roli chłopów wśród ogółu ludności, a ponadto większej intensywności tej warstwy w dostarczaniu młodzieży. Jeśli więc chłopi stanowią w tej dzielnicy 64% ludności, to młodzież chłopska przekracza 69% całej młodzieży. Razem z młodzieżą z rodzin

robotników rolnych—młodzież wiejska osiąga w ten sposób 79% ogółu młodzieży. Z wszystkich innych grup ludności, które nawet w tej, prawie zupełnie nieuprzemysłowionej, dzielnicy Polski stanowią 27% ogółu, pochodzi zaledwie 21% młodzieży. Prawie w równych częściach w tej młodzieży nierolniczej uczestniczy młodzież robotnicza i drobnomieszczańska: przewaga bowiem ludności robotniczej kompensuje się całkowicie mniejszą liczbą dzieci w tej warstwie—na młodzież robotniczą przypada więc zaledwie 9% całej młodzieży. Wykazująca jeszcze mniejszą pod tym względem wydajność warstwa pracowników umysłowych daje tylko niewiele ponad 2% młodzieży przy prawie 4% udziale wśród ludności.

Zupełnie inny jest skład młodzieży w woj. śląskim. **Ogromną przewagę ma tam młodzież robotnicza,** która stanowi 70% ogółu młodzieży, co odpowiada zresztą odsetkowi ludności robotniczej wśród ogółu ludności na Śląsku. Pracownicy umysłowi mają i w tej dzielnicy liczbę dzieci o wiele mniejszą od przeciętnej—przy wysokim jednak (prawie 10%-ym) udziale wśród całej ludności dostarczają około 6% młodzieży. Podobna jest liczebność młodzieży drobnomieszczańskiej. Natomiast na młodzież z rodzin chłopskich i robotników rolnych przypada zaledwie 15% całości.

Układ stosunków na Śląsku jest o tyle pouczający, że daje pojęcie o strukturze społecznej młodzieży uprzemysłowionych krajów zachodnio-europejskich: charakteryzuje się ona przewagą młodzieży pochodzenia miejskiego i to przede wszystkim młodzieży robotniczej. W przeciwieństwie do tego **przeważająca część Polski ma strukturę młodzieży zbliżoną do takiej, jaką obserwowaliśmy w województwach południowo-wschodnich: młodzież rekrutuje się w głównej masie z ludności chłopskiej oraz wiejskiej bezrolnej,** z której część przenosi się do miast, uzupełniając szczupłe kadry młodzieży robotniczej. Jak powiedzieliśmy już, nie dysponujemy bezpośrednimi danymi odnośnie całego kraju. Pewną ich namiastką jednak mogą być istniejące dane o składzie według pochodzenia (według zawodu ojca) uczniów 1. klasy szkół powszechnych. Rozkład ten w poszczególnych dzielnicach przedstawia się w zasadniczych zarysach w sposób następujący:

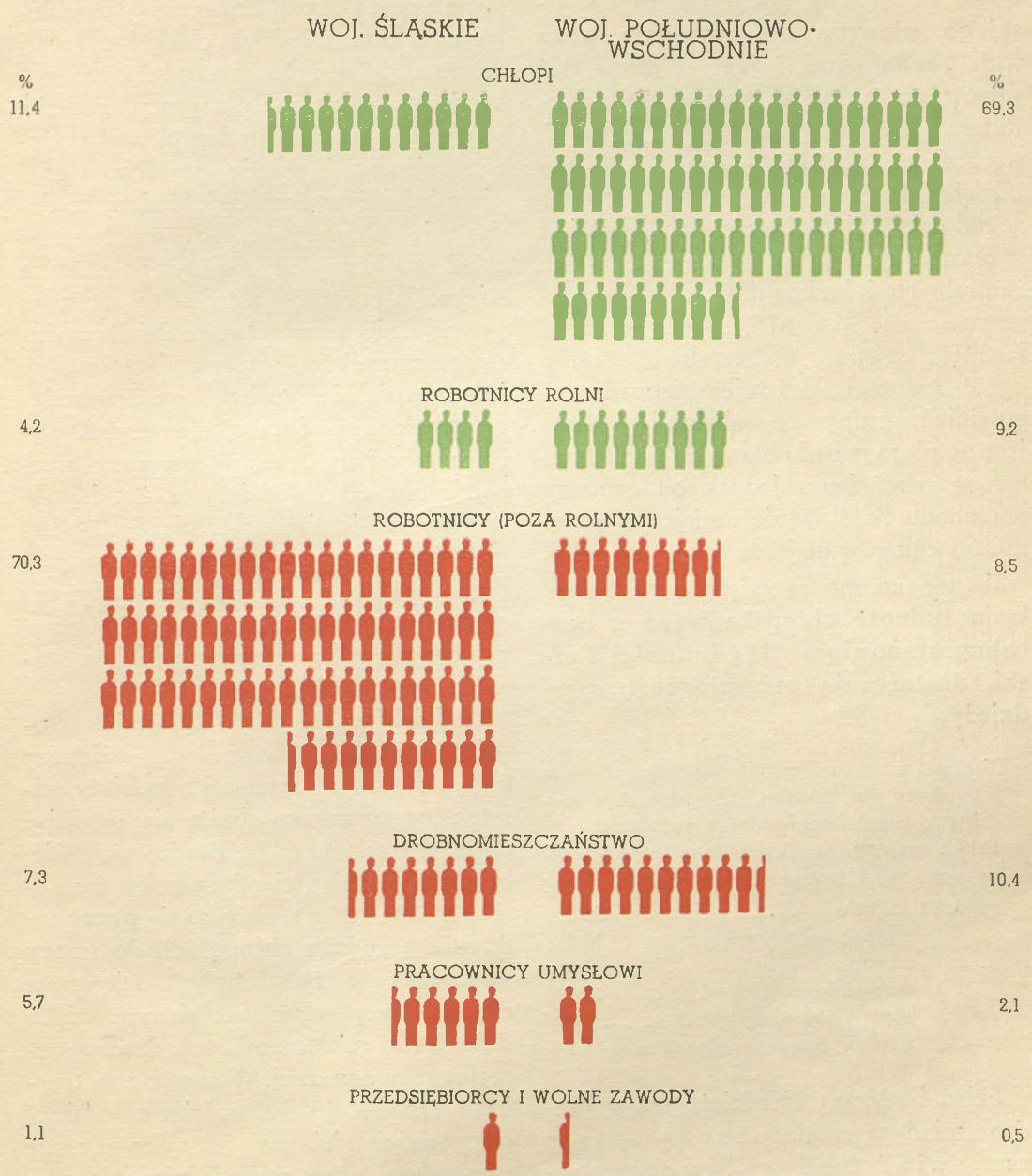
Zest. 5. Uczniowie pierwszej klasy szkół powszechnych według pochodzenia

Dzielnice	Odsetek dzieci		
	chłopów	robotników rolnych	osób z innych grup społecznych
Polska . . .	**60,1**	**8,5**	**31,4**
woj. centralne . . .	56,8	7,7	35,5
„ wschodnie . .	80,5	3,0	16,5
„ płd.-wschodnie	71,5	8,5	20,0
„ krakowskie . .	61,7	5,7	32,6
„ zachodnie . . .	26,4	27,0	46,6
„ śląskie	10,2	4,5	85,3

Dane te, które prawie pokrywają się dla województw południowo-wschodnich i śląskiego z bezpośrednimi danymi o składzie społecznym młodzieży—dają dla pozostałych dzielnic obraz taki, jakiego na-

Wykres 11.

STRUKTURA SPOŁECZNA MŁODZIEŻY W WOJ. ŚLĄSKIM I POŁUDNIOWO-WSCHODNICH W R. 1931

1 figurka oznacza 1%. Kolorem zielonym oznaczono ludność rolniczą.

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit. - Wrocł.

leży oczekiwać na podstawie składu społecznego całej ludności (rodział 4.): **przewaga młodzieży pochodzenia chłopskiego ujawnia się wszędzie poza woj. zachodnimi i jest większa niż przewaga chłopów wśród ludności.** Razem z młodzieżą bezrolną jest jej w woj. wschodnich aż 84% — przy 79%-ym udziale chłopów i robotników rolnych wśród całej ludności; trochę mniejsza jest przewaga tych grup w województwach centralnych i krakowskim, ale i tu stanowcza: 64% i 67% — wobec 56% i 60% chłopów i bezrolnych wśród ogółu ludności. W województwach zachodnich grupy te obejmują razem jeszcze nieco ponad połowę całej młodzieży, w odróżnieniu jednak od centrum i wschodu Państwa nie mniejsze znaczenie od chłopów mają tu robotnicy rolni.

W ten sposób przeciętnie dla całego kraju **ludność chłopska wraz z bezrolną, stanowiące 61% ludności Polski, dostarczają przeszło 68% młodzieży.**

Taki sam mniej więcej wynik dają obliczenia przeprowadzone przy pomocy liczb podanych w rozdziale 5., przez zastosowanie ich do ludności całej Polski; otrzymuje się mianowicie w ten sposób następujący skład społeczny młodzieży w kraju:

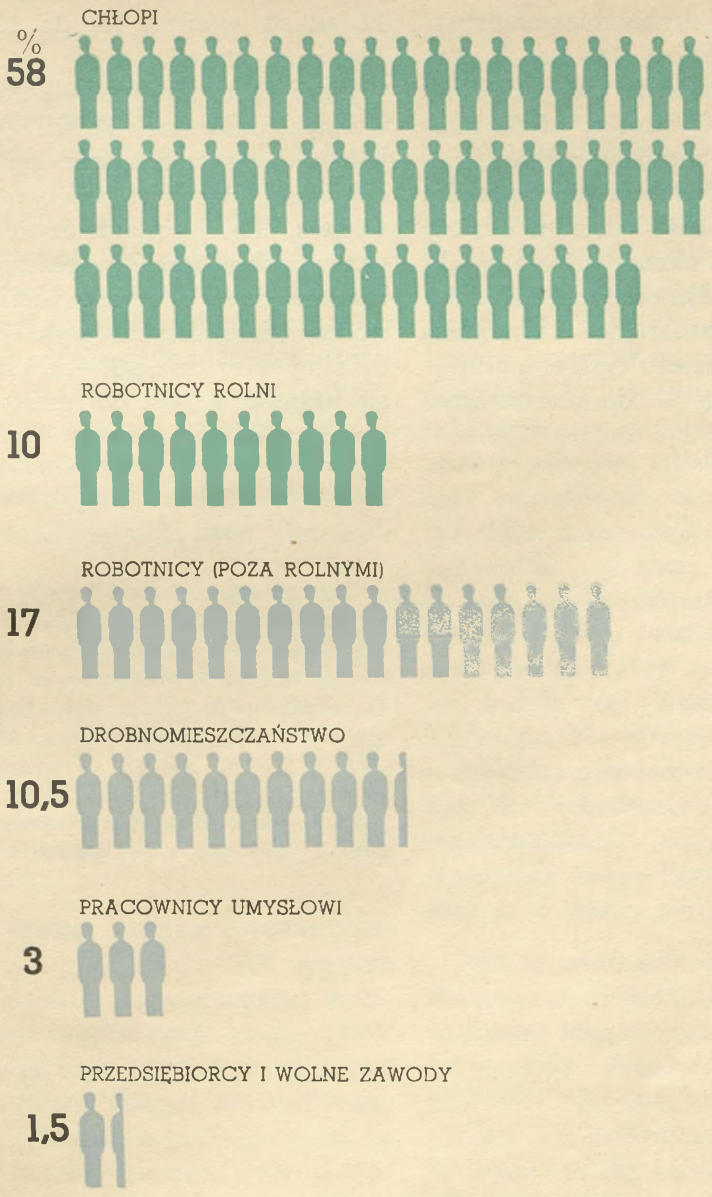
młodzież chłopska	**58,0%**
„ z rodzin robotn. rolnych	**10,0%**
„ robotnicza	**17,0%**
„ drobnomieszczańska	**10,5%**
„ z rodzin prac. umysłowych	**3,0%**
„ z rodzin przeds. i wolnych zaw.	**1,5%**

Skład społeczny młodzieży już w bardzo młodym wieku zaczyna się zmieniać pod wpływem przesunięć społecznych związanych z wchodzeniem do pracy zarobkowej. Zmianom tym podlega zwłaszcza młodzież chłopska, której znaczna część wychodzi z rodzinnych gospodarstw i warsztatów pracy, podczas gdy przyrost w wyniku dopływu sił z zewnątrz ujawnia się przede wszystkim w grupie młodzieży robotniczej. Zmiany te dadzą się obserwować, gdy porównamy skład społeczny młodzieży w różnym wieku. Wprawdzie różnice te mogą w pewnej mierze wynikać z działania innych czynników, przeważający wpływ jednak mają niewątpliwie owe przesunięcia społeczne. Szczególnie charakterystyczne zmiany obserwujemy przy przechodzeniu od młodzieży 12-letniej do starszej—15-letniej, 18-letniej i 21- letniej—na obszarze województw południowo-wschodnich, gdyż ten obszar reprezentuje nam, jak już wiemy, z pewnym tylko przejaskrawieniem stosunki ogólnopolskie.

Widzieliśmy, że wśród 12-letnich młodzież chłopska stanowi w tej dzielnicy 69%. Otóż wśród starszej młodzieży odsetek ten stopniowo obniża się, spadając dla 21-letnich do 60%. Bardzo wcześnie, bo już w okresie między ukończeniem 12 i 15 lat, zaczyna się **przechodzenie z rodzin chłopskich do pracy najemnej w rolnictwie**; dziewczęta przechodzą ponadto już w tym wieku do ludności robotniczej, wchodząc w szeregi służby domowej. W następnym trzyleciu (15 — 18 lat) udział młodzieży chłopskiej zmniejsza się już tylko na rzecz robotników przez wchodzenie chłopców

Wykres 12.

STRUKTURA SPOŁECZNA MŁODZIEŻY W POLSCE W R. 1931

1 figurka oznacza 1%.

Kolorem zielonym oznaczono ludność rolniczą.

głównie **do pracy w rzemiośle,** a dziewcząt—dalej **do służby domowej.** Do pracy najemnej w rzemiośle przesuwają się również chłopcy z drobnomieszczaństwa. Wreszcie w okresie od 18 do 21 lat słabnie odpływ młodzieży chłopskiej, natomiast wzmaga się odpływ wśród młodzieży z rodzin robotników rolnych, kierując się prawdopodobnie **do ludności robotniczej.** Jednakże udział młodzieży robotniczej w tym okresie już nie zwiększa się, gdyż równocześnie młodzież robotnicza przechodzi do drobnomieszczaństwa, a młodzież z tych obu grup— głównie z ostatniej — do pracowników umysłowych.

Głównym wynikiem tych przewarstwowień jest przyrost młodzieży robotniczej, która z 9% grupy wśród 12-letnich zwiększa się do 15% wśród 18- i 21-letnich.

Zjawisko to niewątpliwie powtarza się w innych dzielnicach Polski. Tylko Śląsk, jedyna dzielnica bez przewagi młodzieży chłopskiej, stanowi i pod tym względem wyjątek. Tłem gospodarczym tych procesów, polegających na przenoszeniu się znacznej części młodzieży wiejskiej do zawodów nierolniczych (czyli—jak stwierdziliśmy w rozdziale 3.—na przenoszeniu się ludności ze wsi do miast) zajmiemy się w części II.

Rozdział 7.

ROZWÓJ LICZEBNOŚCI MŁODZIEŻY Z POSZCZEGÓLNYCH GRUP SPOŁECZNYCH

Omówiony w rozdziale 2. rozwój roczników młodzieżowych możemy obecnie przedstawić z uwzględnieniem struktury społecznej młodzieży. **Ustalimy zatem zmiany, jakim ulegać będzie w najbliższych latach liczebność wchodzącej na rynek pracy młodzieży—nie w jej całości, ale w poszczególnych grupach społecznych.** Obliczenia te, oparte na danych o składzie młodzieży w czasie spisu ludności (rozdział 6.), posiadamy, podobnie jak i tamte dane, tylko dla dwóch dzielnic Polski: województw południowo-wschodnich oraz śląskiego.

Obliczenia przeprowadzono, stosując do liczb odpowiednich roczników z daty spisowej współczynniki tablicy wymieralności; ponieważ tablic takich oddzielnie dla poszczególnych grup społecznych nie ma, trzeba było założyć, że wymieranie odbywa się we wszystkich grupach jednakowo. Oczywiście, założenie to nie jest ścisłe i w przyjęciu jego kryje się pewien błąd, który jednak na tym odcinku ma szczególnie małe znaczenie, umieralność bowiem jest w tym wieku w ogóle bardzo mała.

Na przykładzie województw południowo-wschodnich ujawnia się fakt, że zmiany demograficzne, wpływające na sytuację na rynku pracy w Polsce, tj. zwiększanie się lub zmniejszanie nacisku ze strony nowych sił poszukujących pracy, polegają w głównej mierze na zmianach liczebności młodzieży chłopskiej, która to słabiej, to silniej napiera na rynek w poszukiwaniu pracy poza gospodarstwami wiejskimi, w których się nie mieści. Jeżeli w ciągu lat 1936 i 1937 liczba młodzieży w wieku 15 lat wzrasta w tych województwach—w związku ze zmianą składu młodzieży, a mianowicie z przejściem z roczników wojennych na roczniki normalne—o 38 tysięcy (ze 115 do 153 tysięcy), to z tego prawie 26 tysięcy przypada na przyrost młodzieży chłopskiej. W porównaniu z tymi liczbami małe znaczenie mają zmiany zachodzące w liczebności młodzieży „dziedziczącej" zatrudnienie w charakterze pracowników najemnych w zawodach nierolniczych: w roku 1935 wchodząca w wiek 15 lat młodzież robotnicza daje 11,5 tysięcy nowych sił szukających pracy, w roku 1938 — 15 tysięcy: zmiana wyraża się więc liczbą zaledwie 3,5 tysiąca. Nie mniejszy od tej liczby jest w dzielnicy południowo-wschodniej przyrost sił wychodzących z rodzin drobnomieszczańskich; warstwa ta bowiem wprawdzie mniej liczna od robotników, daje za to więcej młodzieży.

Jeszcze jaskrawiej wystąpią zmiany w dopływie nowych sił na rynek pracy, gdy będziemy obserwowali dopływ młodzieży w wieku wchodzenia w okres pełnej zdolności do pracy zarobkowej — wiek 18 lat. Tu bowiem w ciągu najbliższych lat ujawniać się będzie w całej rozciągłości przewrót, wywołany luką wojenną w urodzeniach i przechodzeniem do lat

o normalnym przyroście ludności. Okres ten przypada mianowicie na lata 1937—1940 (odpowiadające urodzeniom z lat 1919—1922). Gdy więc liczba młodzieży, kończącej 18 lat w ciągu roku 1936, wynosi na obszarze województw południowo-wschodnich zaledwie **72** tysiące, to w następnych latach stopniowo wzrasta, dochodząc w 1940 r. do **150** tysięcy z górą. Wzrost ten obejmuje oczywiście i ludność robotniczą, wobec małej jej liczebności jednak wyraża się stosunkowo małą liczbą: zamiast 7 tysięcy 18-letnich mężczyzn i kobiet w r. 1936, znajdzie się po czterech latach na rynku pracy 15 tysięcy osób w tym wieku, a więc o 8 tysięcy więcej. Natomiast prawdopodobne zwiększenie naporu ze strony młodzieży chłopskiej reprezentuje liczba blisko 60-tysięcznego wzrostu tej kategorii młodzieży w wieku 18 lat.

Jak z tych danych widać, **spotęgowanie naporu młodzieży na rynek pracy w ogóle, a w szczególności na rynek miejski polegać będzie prawie na całym terytorium Polski na wzmożonym dopływie młodzieży wiejskiej, bezrolnej i chłopskiej z rodzin małorolnych.** W mniejszym stopniu wystąpi przyrost szeregów młodzieży w obrębie samych miast, a jeszcze słabiej z łona samej ludności robotniczej. To spotęgowanie naporu na rynek pracy już się częściowo odbyło, jeżeli chodzi o młodzież zaczynającą pracować, natomiast mamy jeszcze przed sobą wystąpienie tego samego zjawiska wśród normalnych robotników w pełni sił.

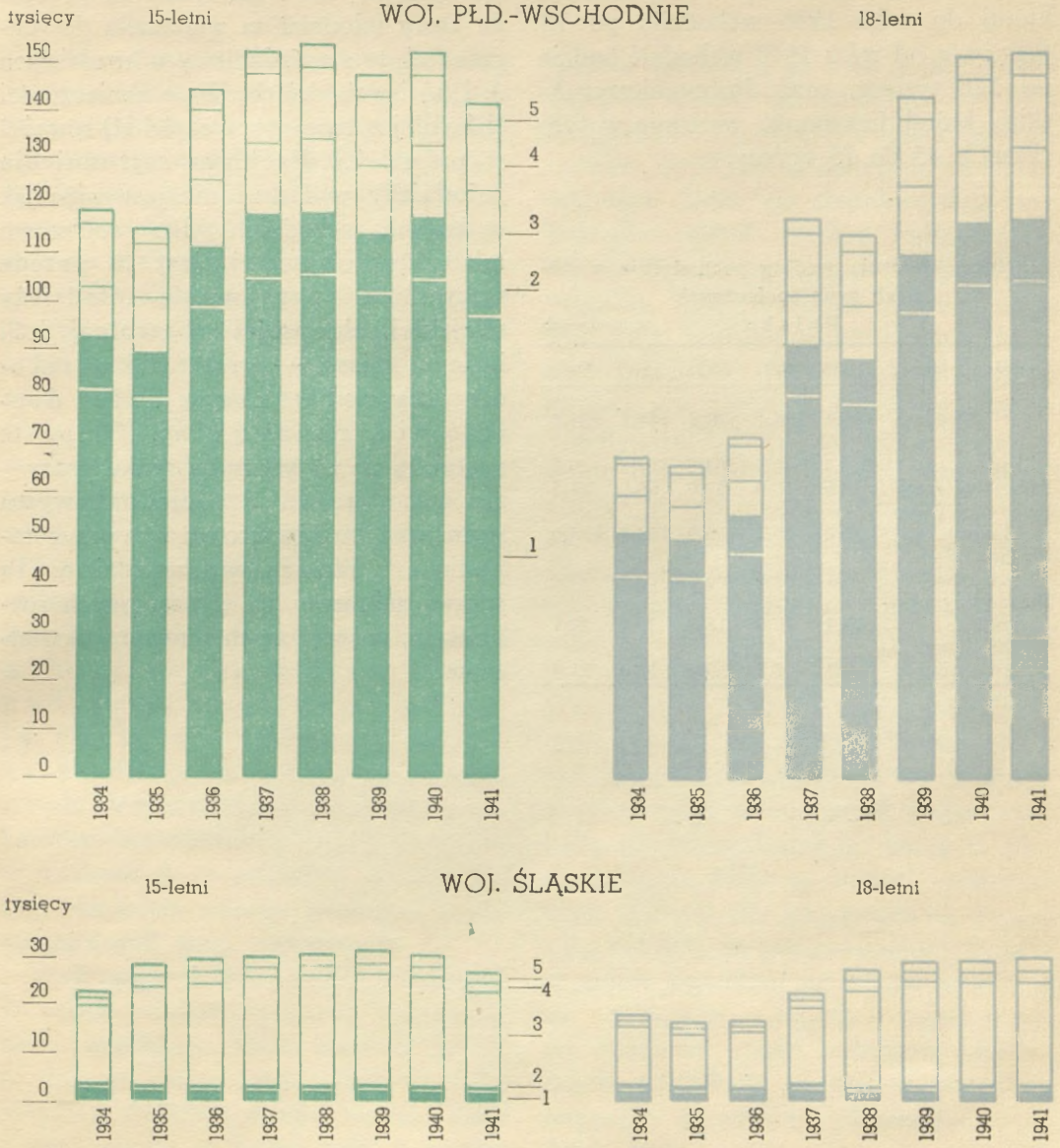
Inny zupełnie obraz—podobny do stosunków w krajach wielkoprzemysłowych—daje woj. śląskie. Tutaj przypływ nowych sił pochodzi głównie z ludności robotniczej, która daje około 22 tysięcy na 30 tysięcy ogólnej liczby młodzieży wchodzącej normalnie co roku na rynek pracy. Toteż w tej dzielnicy wzrost rocznika 18-letnich, przypadający na lata 1937—1939—zwiększenie rocznej fali z 17 do 29 tysięcy—przypada w większości na młodzież robotniczą; liczba 18-letnich z tej grupy wzrasta z 12 tysięcy w r. 1936 do 21 tysięcy w r. 1939. Na Śląsku zatem zwiększony nacisk na rynek miejski wystąpi nie w związku z migracjami ludności, ale reprezentować go będzie sama młodzież robotnicza.

Większość obszaru Polski ma, jak wiemy, strukturę społeczną znacznie bliższą województw południowo-wschodnich niż Śląska; dla Polski więc, jako całości, rozwój odbywać się będzie po liniach zbliżonych do pierwszej z tych dzielnic. Spróbujemy rozwój ten ująć liczbowo, zakładając, że zmieniającym się liczebnościom młodzieży wchodzącej w wiek normalnej pracy (18 lat), towarzyszyć będzie stały skład społeczny tej młodzieży, odpowiadający liczbom, jakie przedstawiliśmy w rozdziale 6.

W ciągu lat, kiedy w wiek 18 lat stopniowo zaczną wchodzić normalne roczniki powojenne, liczebność młodzieży chłopskiej w tym wieku wzrośnie z **250** do **420** tysięcy, a więc o 170 tysięcy, a młodzieży chłopskiej razem z wiejską bezrolną—z niecałych **300** tysięcy do **500** tysięcy. W porównaniu z tymi liczbami

Wykres 13.

WAHANIA LICZEBNOŚCI ROCZNIKÓW MŁODZIEŻY Z POSZCZEGÓLNYCH GRUP SPOŁECZNYCH W LATACH 1934 – 1941

1) Młodzież z rodzin chłopskich. 2) Młodzież z rodzin robotników rolnych. 3) Młodzież z rodzin robotniczych. 4) Młodzież z rodzin drobnomieszczańskich. 5) Pozostała młodzież (z rodzin pracowników umysłowych i innych).

mniejsze zmiany na rynku pracy spowoduje zwiększony dopływ młodzieży z innych grup społecznych: robotniczej, której do roku 1936 wchodziło po 75 tysięcy, a od roku 1940 wchodzić będzie po 125 tysięcy, oraz drobnomieszczańskiej, której liczebność wzrośnie w tym czasie z 45 do 75 tysięcy.

Zest. 6.

Młodzież 18-letnia według pochodzenia z różnych grup społecznych

Polska — w tysiącach

Grupy społeczne	1936	1937	1938	1939	1940
Ogółem	**435,4**	**586,4**	**628,8**	**668,7**	**735,4**
Chłopi	252,5	340,1	364,8	387,8	426,6
Robotnicy rolni .	43,6	58,6	62,9	66,9	73,5
Robotnicy (poza rolnymi) . . .	74,0	99,7	106,9	113,7	125,0
Drobnomieszczaństwo . .	45,7	61,6	66,0	70,2	77,2
Pracownicy umysłowi	13,1	17,6	18,8	20,1	22,1
Przedsiębiorcy i wolne zawody	6,5	8,8	9,4	10,0	11,0

Podkreślamy tu ciągle znaczenie młodzieży wiejskiej nie tylko dla ogólnego rynku pracy, ale i dla rynku miejskiego, na który młodzież ta wchodziła dotychczas (jak to stwierdziliśmy w rozdziałach 3. i 6.) i wchodzić będzie z konieczności (jak dalej zobaczymy w części II) również w przyszłości. **Problem zatrudnienia młodzieży** w Polsce nie jest więc jak w krajach zachodnich tylko problemem młodzieży robotniczej, **jest to przede wszystkim zagadnienie młodzieży wiejskiej, chłopskiej i bezrolnej,** jeśli idzie o miasto — nie tylko młodzieży robotniczej, ale i drobnomieszczańskiej. Grupy te spotykają się wszystkie na rynku pracy— ale wchodzą nań **z niejednakowymi szansami,** bo z bardzo różnym przygotowaniem, z różnym wykształceniem. Tą sprawą zajmiemy się w następnych rozdziałach, poświęconych sprawie wykształcenia.

Rozdział 8.

POZIOM WYKSZTAŁCENIA, Z JAKIM MŁODZIEŻ OPUSZCZA SZKOŁĘ

Jeżeli od poziomu umysłowego zależy w ogóle zdolność do pracy zawodowej, to w większej jeszcze mierze wykształcenie decyduje o możliwościach życiowych wtedy, gdy człowiek przenosi się do nowego zawodu, musi się przystosować do nowego środowiska, jednym słowem znajduje się w warunkach, w których umiejętności przekazywane przez tradycję z pokolenia na pokolenie przestają wystarczać. Toteż sprawa wykształcenia posiada szczególne znaczenie w związku ze zjawiskiem przenoszenia się młodzieży wiejskiej—chłopskiej i z rodzin robotników rolnych—do zajęć nierolniczych, a zarazem do miast. Dlatego zwracamy szczególną uwagę na zbadanie, z jakim zasobem wiedzy młodzież wchodzi na rynek pracy i jakie pod tym względem istnieją różnice między młodzieżą z różnych grup społecznych. W tym rozdziale zajmiemy się wykształceniem młodzieży w ogóle, później— w rozdziale 9. — omówimy różnice pod tym względem między młodzieżą z poszczególnych grup społecznych.

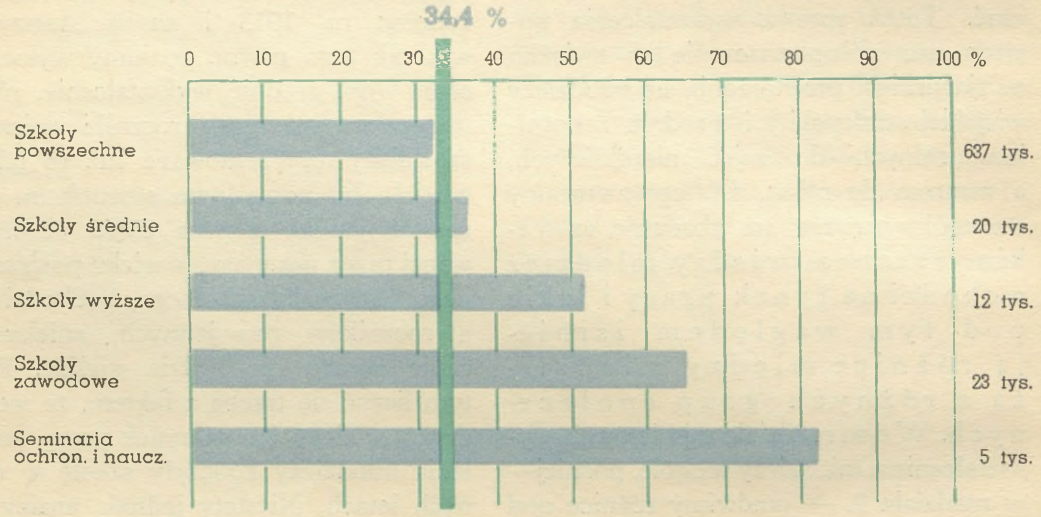
Wykształcenie, które zdobywa młodzież w szkole, charakteryzujemy rozpatrując skład młodzieży, która opuściła szkołę w jednym roku (mianowicie w roku szkolnym 1934/35), według ostatniej klasy i typu szkoły, w której była, i według tego, czy wyszła ze świadectwem ukończenia szkoły, czy bez niego. Dane w tej sprawie pochodzą głównie z przeprowadzonych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego szacunków, opartych na materiale reprezentacyjnym. Dane nie charakteryzują bezpośrednio składu według wykształcenia młodzieży jakiegokolwiek określonego rocznika, gdyż młodzież, która opuściła szkołę w r. 1934/35, pochodzi z całego szeregu roczników, począwszy od 1927, a kończąc na 1913 i nawet starszych; wskutek tego pewne poziomy wykształcenia (np. średnie wykształcenie, obejmujące w tym czasie roczniki wojenne) są słabiej reprezentowane niż to odpowiadało by normalnym stosunkom. Ponieważ jednak główna część obserwowanej przez nas masy, w wieku powszechnego obowiązku szkolnego, pochodzi już z roczników powojennych, zniekształcenie obrazu nie będzie wielkie. Poza tym liczyć się trzeba z faktem, że wchodzące w ciągu lat na rynek pracy pokolenia młodzieży kończyły szkołę w różnych latach. Niestety jednak, analogicznych obliczeń dla jakiegokolwiek innego roku nie dało się przeprowadzić i zmiany w czasie będziemy się starali uchwycić na podstawie danych, odnoszących się tylko do części młodzieży wychodzącej ze szkół: mianowicie do otrzymujących świadectwa ukończenia (rozdział 10.).

Przejdźmy teraz do obrazu, jaki daje ta młodzież, która wyszła ze

Wykres 14.

MŁODZIEŻ OPUSZCZAJĄCA SZKOŁĘ ZE ŚWIADECTWEM UKOŃCZENIA WEDŁUG TYPU WYKSZTAŁCENIA

(w % ogółu młodzieży opuszczającej szkołę z danym typem wykształcenia — rok szkolny 1934/35)

Liczby z prawej strony oznaczają (w tysiącach) ogół młodzieży opuszczającej szkołę z danym typem wykształcenia.

szkoły w roku 1934/35—w ogólnej liczbie 697 tysięcy osób. Przede wszystkim podkreślić trzeba fakt, że opuszczenie szkoły bynajmniej nie identyfikuje się z jej ukończeniem: przeciwnie, **osoby otrzymujące świadectwo ukończenia szkoły stanowią wyraźną mniejszość:** niewiele ponad 30% ogółu. Odsetek ten, najniższy w szkole powszechnej, podnosi się nieco przy przechodzeniu do wyższych poziomów, a zwłaszcza przy przechodzeniu od szkolnictwa ogólnokształcącego do zawodowego. Ale zarówno **do wyższych poziomów nauczania** jak i do szkół zawodowych wszelkich typów i poziomów **dociera tylko niewielka część młodzieży.** Świadczy o tym wyraźnie fakt, że z omawianej przez nas masy 697 000 opuszczających szkołę, **ze szkół — zawodowych i szkół wyższego typu wyszło zaledwie niecałe 9% młodzieży,** podczas gdy 91% opuściło szkołę powszechną bez jakiegokolwiek dalszego wykształcenia, ogólnego czy zawodowego.

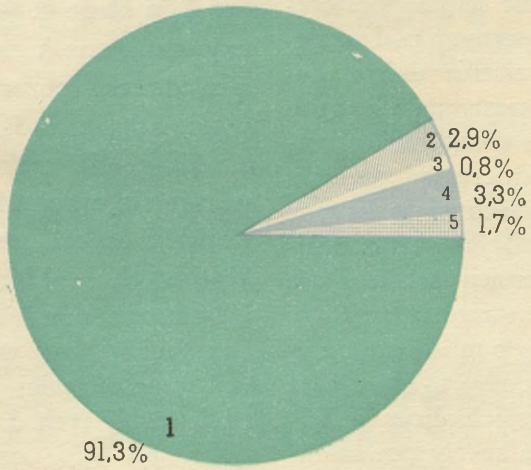
Gdyby przynajmniej ta olbrzymia masa młodzieży wychodziła ze szkoły powszechnej pełnego typu, po jej ukończeniu! Niestety jednak, od tego ideału jesteśmy niezmiernie dalecy.

Prawie dokładnie **50%** całej młodzieży opuszczającej szkołę, a więc prawie 55% młodzieży wychodzącej ze szkół powszechnych, **nie przekracza 4. klasy tych**

Wykres 15.

MŁODZIEŻ WYCHODZĄCA ZE SZKOŁY WEDŁUG TYPU WYKSZTAŁCENIA

(rok szkolny 1934/35)

1. Szkoły powszechne
2. Szkoły średnie
3. Seminaria nauczycielskie i ochroniarskie
4. Szkoły zawodowe
5. Szkoły wyższe

szkół. Są tu tacy, którzy przerywają naukę już po 1. klasie; nie dociera ogółem do 4., klasy połowa tej grupy, a więc czwarta część całej młodzieży w kraju. Spośród młodzieży, która przechodzi przez 4. klasę, tylko połowa wychodzi ze szkoły ze świadectwem jej ukończenia.

W ten sposób z tej największej grupy młodzieży tylko czwarta część ma stwierdzone posiadanie wiedzy, chociaż w mizernym zakresie 4. klasy, prawie trzy czwarte—obiło się o szkołę, ale z tych czy innych względów nie zdołało w zadowalającym stopniu zdobyć wiedzy w zakresie czterech klas szkoły powszechnej.

Mniejszą grupę—**41%** ogółu wychodzącej ze szkoły młodzieży—stanowią osoby opuszczające szkołę z wykształceniem szkoły powszechnej, ale już **po przekroczeniu 4. klasy.** Są tu w równych prawie ilościach uczniowie kończący 5, 6 i 7 klas; ale na każdym z tych poziomów jest już pewna liczba kończących naukę z formalnym stwierdzeniem zdobytego wykształcenia, a wśród wychodzących z 7. klasy stanowią oni dużą większość; w rezultacie odsetek posiadających świadectwo ukończenia szkoły podnosi się tutaj prawie do 40%.

Tak więc z olbrzymiej masy 9/10 ogółu młodzieży, która na szkole powszechnej kończy kształcenie się, **przypada na**[1]:

kończących 7 klas ze świadectwem	**93,1**	tys.	*14,8%*
„ mniejszą liczbę klas ze świadectwem	**107,0**	„	*17,0%*
wychodzących z 5., 6. i 7. klasy bez świadectwa	**171,8**	„	*27,3%*
„ z 1., 2., 3. i 4. klasy bez świadectwa	**258,0**	„	*40,9%*,

Jak już mówiliśmy, dalej przejdziemy do zanalizowania różnic między poszczególnymi grupami społecznymi pod względem możliwości kształcenia dzieci. Zauważmy jednak już teraz, że dla grup ludności wiejskiej — chłopów i robotników rolnych—przekroczenie poziomu 4. klasy szkoły powszechnej połączone jest z trudnościami, których wyraz znajdujemy już w organizacji szkół. Dużą część szkół w Polsce stanowią szkoły z jednym lub dwoma nauczycielami, tzw. szkoły 1-klasowe i 2-klasowe. Kurs ich obejmuje tylko 4 względnie 5 klas szkoły powszechnej. W pierwszych obowiązek szkolny wykonywany jest w ten sposób, że w klasie 3. dziecko pozostaje przez dwa lata i w klasie 4.—przez trzy lata, kończąc naukę na kursie tej klasy; w drugich dziecko pozostaje po dwa lata w klasach 4. i 5., kończąc naukę na 5. klasie. **W szkołach 1-klasowych uczyło się w roku 1934/35—21% ogółu uczniów szkół powszechnych, w 2-klasowych — 17%.** Otóż te szkoły 1- i 2-klasowe skupiają się prawie wyłącznie po wsiach, obejmując tam połowę całej młodzieży: w miastach szkoły tych dwóch typów mieszczą tylko po ½% uczniów, na wsi 1-klasowe 28% i 2-klasowe 23%. Wiążące się z tym różnice w wykształ-

[1] W obliczeniu tym pominięci są absolwenci 8. klasy (na Śląsku)—około 7 tysięcy osób.

Wykres 16.

MŁODZIEŻ OPUSZCZAJĄCA SZKOŁĘ Z WYKSZTAŁCENIEM W ZAKRESIE SZKOŁY POWSZECHNEJ (PEŁNEJ LUB NIEPEŁNEJ)

(rok szkolny 1934/35)

1 figurka oznacza 10 000 osób.
Kolorem czerwonym oznaczono kończących szkołę ze świadectwem ukończenia.

ceniu młodzieży z poszczególnych grup społecznych rozpatrzymy w rozdziale 9.

Zajmijmy się jeszcze pokrótce **tą częścią młodzieży, która przekracza poziom 7 klas** szkoły powszechnej. Połowa jej kończy studia, nie wychodząc poza zakres, który w nowym ustroju szkolnym odpowiada g i m n a z j u m, a w dawnym ustroju (istniejącym jeszcze w omawianym okresie) odpowiadał 6 klasom szkół średnich. Należą więc do tej grupy absolwenci 8. klasy śląskich szkół powszechnych, niewiele przekraczający poziom normalnej szkoły powszechnej, uczniowie szkół średnich, którzy nie otrzymywali żadnego świadectwa, zgodnie z obowiązującym w tym czasie ustrojem szkolnym; wreszcie uczniowie szkół zawodowych o poziomie niższym i gimnazjalnym, ci już w większości (w 60%) opuszczający szkołę po formalnym zakończeniu nauki. Kategorie te obejmują w r. 1934/35 prawie 30 tysięcy młodzieży, tj. 48% ogółu kształcących się na poziomie wyższym od szkoły powszechnej.

W mniejszej już liczbie wychodzi młodzież ze szkół i klas na poziomie obecnie określanym jako l i c e a l n y: tu przeważają szkoły ogólnokształcące, obok których dość dużą pozycję stanowią dawne, w tym czasie już stopniowo likwidowane seminaria nauczycielskie; mniejszą od nich pozycją są właściwe szkoły zawodowe. Na tym poziomie szkolnictwa udział mających świadectwo ukończenia jest, zresztą szczególnie wysoki—prawie 3/4. Ogółem poziom ten, który odpowiada przyjętemu pojęciu „ukończonego średniego wykształcenia", obejmuje 20 tysięcy młodzieży, tj. 32% młodzieży osiągającej poziom ponad szkołę powszechną. Jak wyżej wspomniano liczebność tej grupy jest normalnie nieco wyższa, jednakże w roku 1934/35 składała się ona z samych roczników wojennych.

Wreszcie 12,5 tysięcy, tzn. niecałe 2% ogółu młodzieży (a 20% grupy o wykształceniu powyżej szkoły powszechnej) stanowi młodzież pochodząca z wyższych uczelni, przy czym tu znów udział osób ze świadectwem ukończenia spada do 50%.

Jeżeli seminaria ochroniarskie i nauczycielskie oraz szkoły wyższe połączymy z zawodowymi, jako zespół szkół dających f a c h o w e p r z y g o t o w a n i e, to okaże się, że wśród **62 tysięcy osób,** które opuściły w r. 1934/35 szkołę na poziomie wyższym niż 7 klas szkoły powszechnej, przygotowanie takie odebrała większość—**60%** (38 tysięcy); z tego jednak tylko 38% stanowiły osoby, które ukończyły naukę, 22%—te, które ją przerwały przed ukończeniem; natomiast **40%** miało wykształcenie o g ó l n e, w tym tylko 12% ukończyło szkołę średnią.

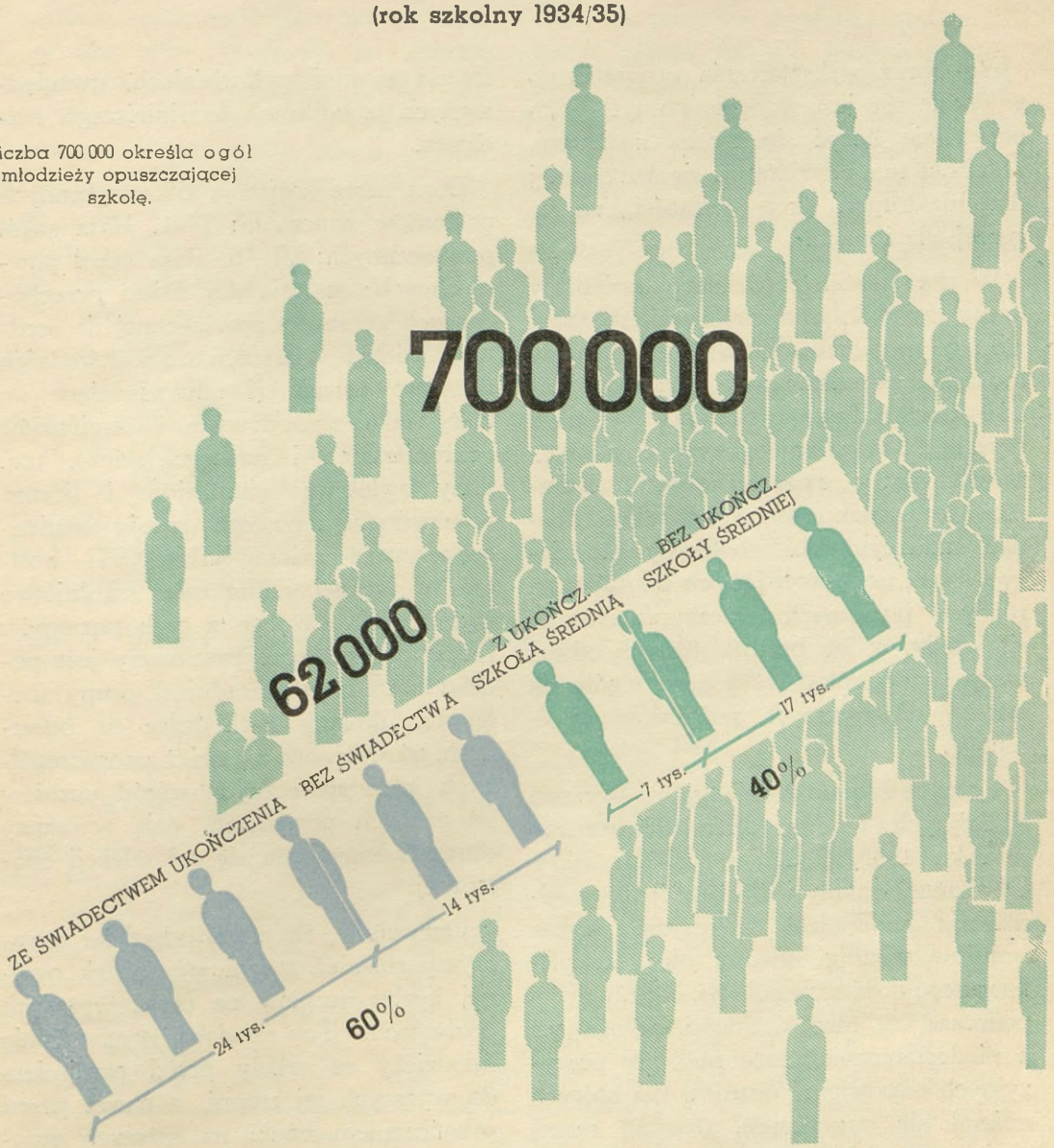
Te cechy: **duży udział wykształcenia ogólnego i duży udział wypadków nieukończenia studiów** charakteryzują wykształcenie tych „g ó r n y c h 9% m ł o d z i e ż y." Osób, które wyszły ze świadectwem ukończonych studiów ze szkół zawodowych wszelkiego poziomu (niższego, gimnazjalnego, licealnego), z seminariów ochroniarskich i nauczycielskich oraz ze szkół wyższych, było w r. 1934/35 **24 tysiące — na okrągło 700 tysięcy ogółu młodzieży** kończącej kształcenie się.

Wykres 17.

MŁODZIEŻ OPUSZCZAJĄCA SZKOŁĘ Z WYKSZTAŁCENIEM POWYŻEJ POZIOMU SZKOŁY POWSZECHNEJ

(rok szkolny 1934/35)

Liczba 700 000 określa ogół młodzieży opuszczającej szkołę.

Kolorem niebieskim oznaczono opuszczających szkołę z wykształceniem fachowym (wychodzących ze szkół zawodowych, seminariów nauczycielskich i szkół wyższych). Kolorem zielonym oznaczono opuszczających szkołę z wykształceniem ogólnym (wychodzących ze szkół średnich ogólnokształcących).

Rozdział 9.

WYKSZTAŁCENIE MŁODZIEŻY Z RÓŻNYCH GRUP SPOŁECZNYCH

Jeśli obraz wykształcenia otrzymanego w szkole nie jest w ogóle pomyślny, to oczywiście liczyć się trzeba z faktem, że obraz ten przedstawia się korzystniej dla niektórych grup ludności, za to gorzej dla innych.

W poprzednim rozdziale omawialiśmy liczby młodzieży wychodzącej ze szkół różnego poziomu. Jednakże nie mamy możności przedstawienia różnic, jakie zachodzą w tej masie pod względem pochodzenia z różnych grup społecznych. Różnice te jednak można dokładnie zbadać, analizując skład społeczny młodzieży i dzieci **uczęszczających do szkół** na różnych poziomach nauczania: okazuje się wtedy, w jak bardzo różnych odsetkach dociera młodzież z poszczególnych warstw do wyższych poziomów szkolnictwa.

Dane te zebrało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w roku 1935/36 dla wszystkich szkół. Dla każdej szkoły i dla każdej klasy oddzielnie sporządzał nauczyciel wykaz uczniów według zawodu ojca, klasyfikowanego dość szczegółowo. Należy przypuszczać, że niedokładności, wynikające z niedostatecznie może niekiedy precyzyjnych odpowiedzi uczniów (na których opierał się nauczyciel), dotyczą raczej mniejszych działów tej klasyfikacji społeczno-zawodowej, niewiele zaś odbijają się na zasadniczych działach, uwzględnionych w tablicach do niniejszego rozdziału.

Dane nasze obejmują kilka wybranych poziomów nauczania: I—1. klasa szkół powszechnych; VI—6. klasa szkół powszechnych, ostatnia dla dzieci przechodzących ze szkoły powszechnej do średniej; X i XII—klasy 6. i 8. szkół średnich dawnego ustroju (i odpowiadające im klasy szkół zawodowych i seminariów ochroniarskich i nauczycielskich), tzn. klasy wylotowe gimnazjum i liceum w terminologii nowego ustroju szkolnego; wreszcie poziomy XIII—XVII—a zatem w łącznej sumie całe szkolnictwo wyższe. Dla każdego z tych poziomów i typów szkół przeprowadzony jest podział uczniów na zasadnicze grupy społeczne. Zmiany zachodzące w odsetkach, jakie stanowi młodzież z poszczególnych grup społecznych wśród uczniów na różnych poziomach, dają wyrazisty obraz dokonywania się tej selekcji społecznej.

Oczywiście, zmianom odsetków towarzyszy również stopniowy spadek ogólnej liczby uczniów na coraz wyższych poziomach. To zjawisko wychodzenia młodzieży ze szkoły przed przejściem do wyższych jej stopni, a nawet przed zakończeniem nauki na niższych stopniach, rozpatrywaliśmy już w rozdziale 8. Przypomnijmy, że liczby z ostatnich lat

szkolnych, służące nam za podstawę rozważań, są częściowo zniekształcone przez wpływ silnych zmian liczebności roczników, jakie wywołała luka wojenna w urodzeniach. Tutaj do tej sprawy wracać już nie będziemy, gdyż idzie nam teraz nie o zjawisko „wypadania" dzieci z nauki w ogóle, ale o różnice w natężeniu tego zjawiska wśród różnych grup społecznych. Dlatego nie będziemy posługiwali się tu zmianami liczb bezwzględnych uczniów z różnych grup społecznych, przechodzących na wyższe poziomy, ale zmianami udziału, jaki mają oni wśród ogółu uczniów. W tym celu obliczone są dla każdego z uwzględnionych poziomów (VI, X, XII, XIII — XVII), wskaźniki, które pozwalają porównywać odsetki uczniów, pochodzących z poszczególnych grup społecznych.

Wskaźniki te podane są w zestawieniu 7. w tej formie, że dla każdego poziomu wskaźnik obliczony jest w stosunku do poziomu poprzedniego: w ten sposób proces selekcji społecznej młodzieży obserwowany jest kolejno w poszczególnych jego fazach. Poszczególne wskaźniki oznaczają stosunek odsetka uczniów należących do odpowiedniej grupy społecznej na danym poziomie nauczania do odsetka na poprzednim poziomie.

Jeżeli odsetek uczniów jakiejś grupy nie ulega zmianie, znaczy to, że dana grupa zmienia się proporcjonalnie do zmiany ogólnej liczby uczniów na porównywanych poziomach — wówczas wskaźnik takiej grupy wynosi 100. Wskaźniki niższe od 100 oznaczają, że dzieci z danej warstwy

Zest. 7. Uczniowie z poszczególnych grup społecznych na różnych poziomach nauczania

Grupa społeczna	Odsetek uczniów na poziomie					Wskaźniki odsetków uczniów[a]			
	I	VI	X	XII	XIII — XVII	VI:I	X:VI	XII:X	XIII-XVII:XII
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	×	×	×	×
Robotnicy rolni	8,5	3,7	0,7	0,7	0,7	*43*	*20*	*89*	*107*
Chłopi do 5 ha	38,9	18,6	4,9	7,0	5,1	*48*	*26*	*142*	*74*
Chłopi powyżej 5 ha	21,2	14,7	5,3	8,0	6,0	*70*	*36*	*150*	*74*
Robotnicy poza służbą publiczną . .	17,7	29,2	16,2	12,5	19,3	*165*	*56*	*77*	*155*
Robotnicy w służbie publicznej . . .	1,5	3,8	4,9	4,0	2,1	*251*	*129*	*81*	*52*
Drobnomieszczaństwo	8,6	17,6	18,7	15,6	12,6	*204*	*106*	*84*	*81*
Pracownicy umysłowi	2,8	9,8	36,9	37,7	36,8	*353*	*376*	*103*	*97*
Przedsiębiorcy i wolne zawody . . .	0,8	2,6	12,4	14,5	17,4	*338*	*468*	*117*	*120*

a Odsetek uczniów 1. klasy szkoły powszechnej z rodzin robotników rolnych wynosi 8,5%, 6. klasy—3,7%, zmniejszenie odsetka określa się wskaźnikiem (3,7 : 8,5) . 100 = 43; analogicznie dla uczniów z rodzin drobnomieszczańskich wskaźnik wynosi (17,6 : 8,6) . 100 = 204.
Wskaźniki obliczono na podstawie liczb odsetkowych wziętych z większą liczbą znaków.

„wypadają" z nauki szkolnej **szybciej** niż przeciętnie (tym szybciej, im niższy jest wskaźnik), wskaźniki wyższe od 100—że dzieci z tej warstwy „wypadają" przy przechodzeniu do wyższych poziomów **wolniej** niż przeciętnie.

Zestawienie wykazuje, że selekcja społeczna w szkole odbywa się z niejednakową intensywnością na różnych poziomach.

Jak widać, na przestrzeni **między 1. i 6.** klasą szkoły powszechnej selekcja odbywa się bardzo intensywnie: liczba uczniów z rodzin bezrolnych i małorolnych zmniejsza się w tym odstępie 4—5 razy silniej niż uczniów z rodzin robotniczych miejskich i z rodzin drobnomieszczańskich, a 7—8 razy silniej niż uczniów z zamożniejszych grup ludności — pracowników umysłowych i zamożnego mieszczaństwa. Jeszcze większe różnice ujawniają się przy obserwowaniu zmian **między 6. klasą szkoły powszechnej (poziom VI) a wylotową klasą gimnazjum (poziom X)**: tu zmniejszenie się liczby uczniów z rodzin bezrolnych i małorolnych, a nawet z zasobniejszych rodzin chłopskich jest **kilkanaście razy silniejsze** niż uczniów z rodzin pracowników umysłowych i zamożnego mieszczaństwa. Na tym poziomie jednak selekcja społeczna prawie ustaje: zarówno skład społeczny uczniów wylotowej klasy liceum jak i struktura społeczna słuchaczy szkół wyższych mało już się różni od składu uczniów ostatniej klasy gimnazjum i różnice mają w znacznym stopniu przypadkowy charakter. Wynika to prawdopodobnie z tego, że na tym poziomie uczniowie zaczynają już zarobkować i w pewnej mierze uniezależniają się w ten sposób od różnic w warunkach materialnych rodziców. Poza tym selekcja społeczna na przestrzeni poprzednich lat łączyła się z selekcją według zdolności, która była wśród uczniów z warstw niezamożnych nieporównanie ostrzejsza i zapewniła im już na wyższym poziomie przewagę, mogącą zrównoważyć nierówność materialną rodziców.

Selekcja społeczna odbywa się więc zasadniczo na przestrzeni szkoły powszechnej i niższych klas szkoły średniej. Na tych obu odcinkach obejmuje ona w niejednakowym stopniu różne grupy społeczne.

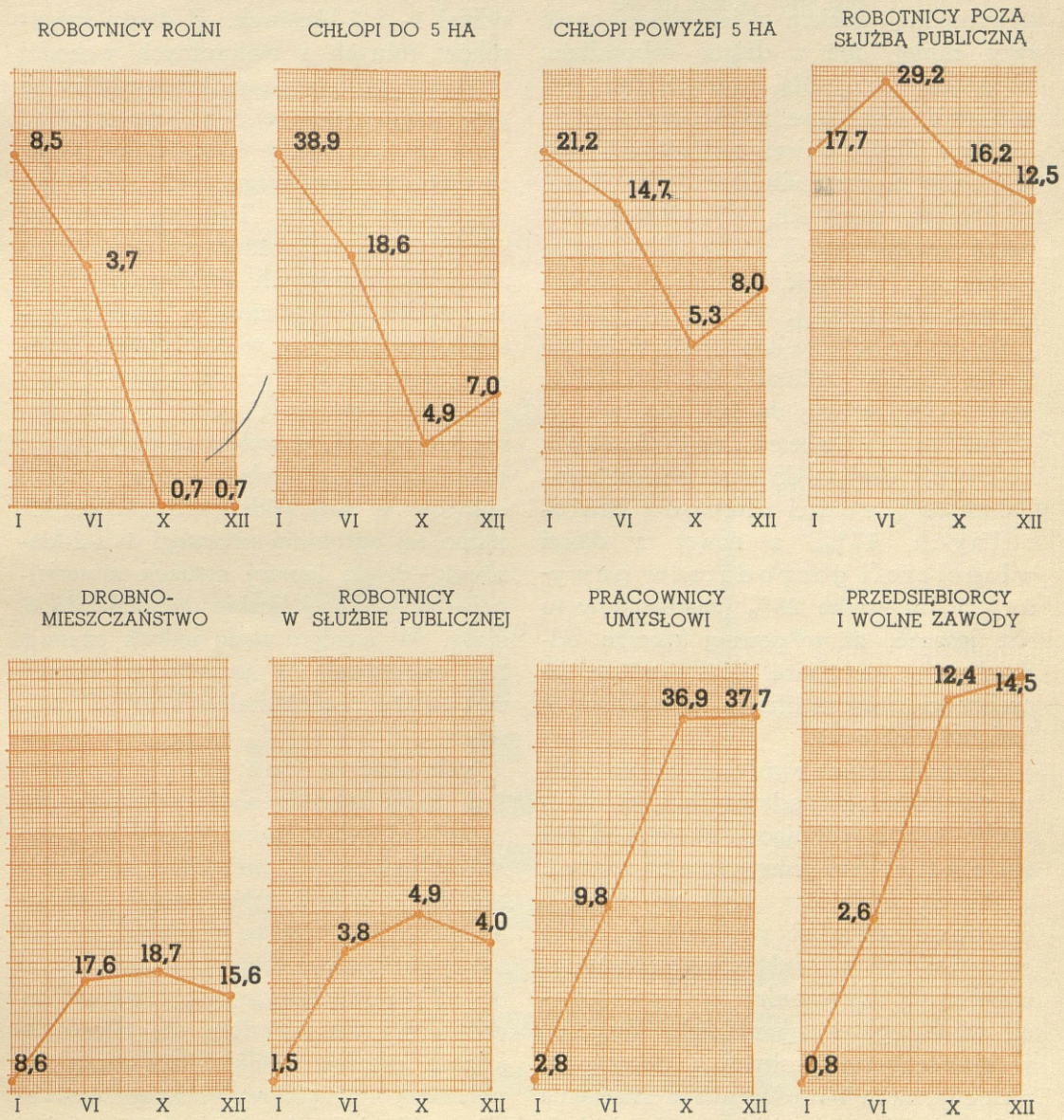
Selekcja w obrębie szkoły powszechnej (między 1. a 6. klasą) polega przede wszystkim na niezmiernie silnym redukowaniu się grup ludności wiejskiej przy przechodzeniu do wyższych oddziałów. W porównaniu z miejską ludnością robotniczą (poza służbą publiczną) liczba uczniów z rodzin bezrolnych spada prawie 4 razy silniej, z rodzin małorolnych (gospodarzy do 5 ha obszaru gospodarstwa) przeszło 3 razy silniej, a nawet z rodzin chłopów mających większe gospodarstwa—przeszło 2 razy silniej.

Natężenie tych zjawisk w poszczególnych częściach kraju jest odpowiednikiem ich poziomu kulturalnego i gospodarczego. Najszybciej postępu-

Wykres 18.

SKŁAD SPOŁECZNY UCZNIÓW NA RÓŻNYCH POZIOMACH NAUKI

(w procentach ogółu uczniów na danym poziomie nauki – rok szkolny 1935/36)

Wykres naniesiono na skalę logarytmiczną.

je ten proces w województwach wschodnich, gdzie—rzecz ciekawa—grupą bardziej jeszcze upośledzoną od robotników rolnych są małorolni: do 6. klasy szkoły powszechnej dociera z ich dzieci sześć razy mniej niż z dzieci robotników miejskich; dalej idą województwa południowe, centralne, zachodnie — gdzie redukcja liczby dzieci małorolnych jest już tylko 2 razy silniejsza niż dzieci robotników miejskich, aż wreszcie zupełne wyrównanie (z pewną tylko jeszcze różnicą na niekorzyść robotników rolnych) okazuje się w woj. śląskim.

W ten sposób, jeśli w ogóle w Polsce liczba uczniów redukuje się w 6. klasie szkoły powszechnej do 36% liczby z 1. klasy, to z dzieci robotników rolnych dociera do tego poziomu zaledwie 15%, z dzieci chłopów małorolnych 17%, a nawet z dzieci właścicieli gospodarstw powyżej 5 ha—tylko 25% (zastrzegamy tu raz jeszcze, że w pewnej mierze oddziaływają na nasze liczby różne liczebności poszczególnych roczników w badanym okresie).

Zjawisko to jest wynikiem całego splotu warunków gospodarczych i kulturalnych: nędzy panującej na wsi, która stwarza trudności pokrywania nawet tych drobnych wydatków, jakie się wiążą z chodzeniem do szkoły powszechnej, braku odpowiednich warunków w postaci dostatecznego odżywiania i ubierania dzieci, wczesnego wciągania ich do pracy w gospodarstwie rolnym i domowym, niekiedy może i niedoceniania znaczenia wykształcenia przy niskim poziomie kulturalnym. Ale niewątpliwie poważną rolę odgrywa tu też wspomniana już przez nas sprawa różnic między wsią a miastem w organizacji szkół: wysoki na wsi udział 1- i 2-klasówek. Z dzieci robotników rolnych i małorolnych wchodzi do tych szkół 60%, z dzieci właścicieli gospodarstw powyżej 5 ha—nawet 70%. Tam bowiem, gdzie ludność jest mniej zagęszczona, przewaga tych szkół jest szczególnie wielka. Tym się tłumaczy, że nie tylko w województwach wschodnich ale i w zachodnich wchłaniają szkoły 1- i 2-klasowe trzy czwarte dzieci chłopskich, podczas gdy w centralnych i południowych—nieco ponad połowę i tylko na Śląsku—zaledwie 1/5. Czynnik ten nie jest oczywiście wyłącznie decydujący: dzieci zamożniejszych chłopów i dzieci chłopów w województwach zachodnich mimo tej ogromnej przewagi 1- i 2-klasówek—dzięki lepszej sytuacji materialnej— w większej liczbie docierają do 6. klasy. W każdym razie jednak czynnik ten współdziała w poważnym stopniu w zjawisku niedokształcenia dzieci wiejskich.

Jeśli idzie o inne grupy ludności, to w zakresie nauki w szkole powszechnej wykazują one różnice w umiarkowanym stopniu: niewielkie są różnice między ludnością robotniczą i drobnomieszczańską; obie te grupy już na tym stopniu nauczania ustępują liczebnie pracownikom umysłowym oraz przedsiębiorcom i wolnym zawodom, ale różnice są jeszcze niezbyt wielkie, zwłaszcza że pochodzą one częściowo nie z zaprzestawania nauki między 1. a 6. klasą przez dzieci

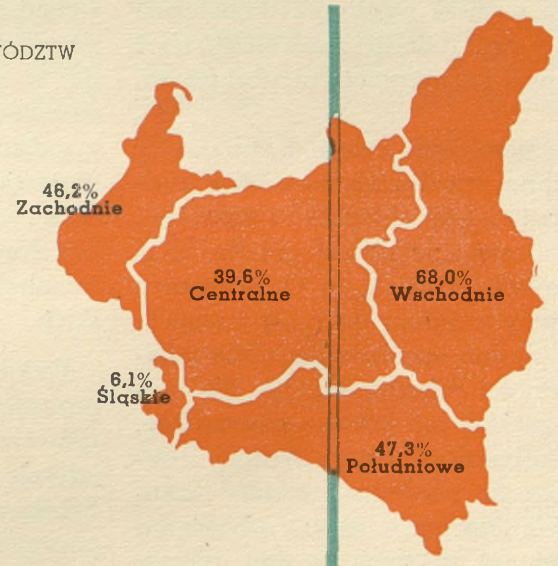
Wykres 19.

UDZIAŁ UCZNIÓW 1. KLASY ZE SZKÓŁ 1- i 2-KLASOWYCH WŚRÓD OGÓŁU UCZNIÓW 1. KLASY SZKÓŁ POWSZECHNYCH

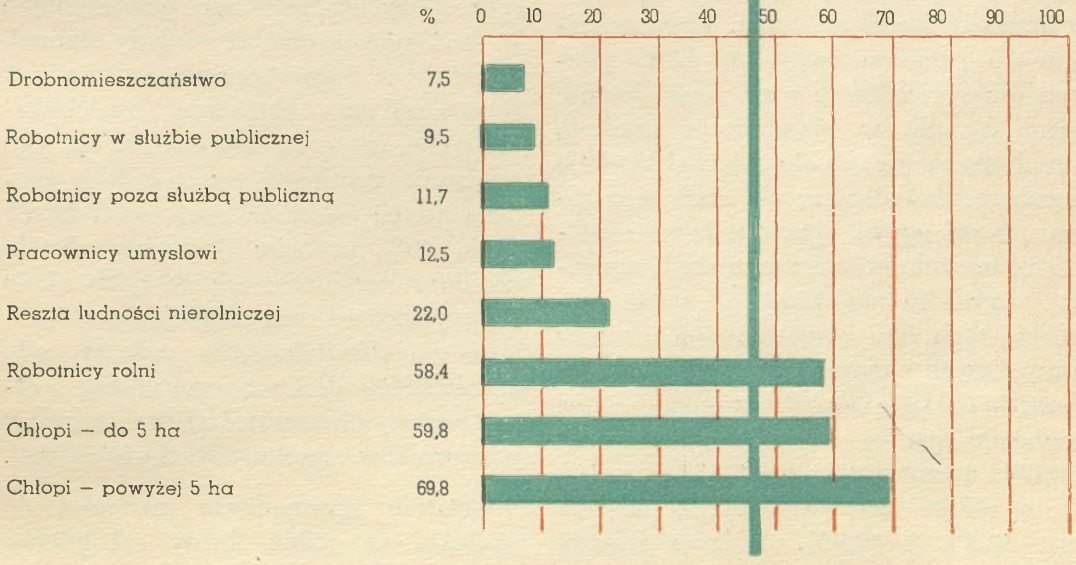
(rok szkolny 1935/36)

POLSKA 46,4%

W POSZCZEGÓLNYCH GRUPACH WOJEWÓDZTW

W POSZCZEGÓLNYCH GRUPACH SPOŁECZNYCH

robotnicze, ale stąd, że dzieci z warstw zamożniejszych nie zawsze zaczynają naukę od 1. klasy — co podnosi wskaźnik dla klasy 6. Robotnicy w służbie publicznej występują jako grupa pośrednia: mają oni większe możliwości kształcenia dzieci niż ogół ludności robotniczej, choć jeszcze mniejsze niż pracownicy umysłowi.

Jeśli przerobienie całego kursu szkoły powszechnej przedstawia tak wielkie trudności dla ludności chłopskiej i bezrolnej, natomiast osiągalne jest na ogół dla dzieci z rodzin robotniczych, to w następnym etapie, przy przejściu do szkół średnich, ujawnia się już upośledzenie także miejskiej ludności robotniczej. Jak dla ludności wiejskiej już szkoła powszechna, tak dla robotniczej szkoła średnia stwarza trudne do poniesienia ciężary finansowe. Jak tam już w okresie obowiązku szkolnego, tak tu zaraz po jego upływie zaczyna się praca zawodowa—lub przynajmniej staranie się o nią. Przy przejściu do poziomu wylotowej klasy gimnazjum stwierdzamy więc nowe, jeszcze silniejsze niż w poprzednim stadium, zmniejszenie się udziału dzieci chłopskich i robotników rolnych; ale obok tego zaznacza się gorsza sytuacja dzieci robotniczych niż drobnomieszczańskich, a przede wszystkim nieporównanie gorsza sytuacja tych obu grup niż pracowników umysłowych i zamożnego mieszczaństwa. Jeżeli w 6. klasie szkoły powszechnej mniej zamożne grupy miejskie obejmowały 50,6%, a zamożniejsze—12,4% uczniów, to w szkole średniej stosunek odwraca się—39,8% i 49,3%. Różnica między tymi dwiema grupami znajduje zresztą wyraz nie tylko w zupełnie innej częstości docierania do szkoły średniej, ale polega również na wchodzeniu do szkół innych typów. Młodzież robotnicza mianowicie wchodzi przeciętnie w połowie, młodzież z rodzin robotników w służbie publicznej w mniejszej nieco części do szkoły zawodowej średniego poziomu. Młodzież z rodzin pracowników umysłowych i zamożnego mieszczaństwa w ogromnej większości skupia się w szkołach ogólnokształcących; pośrednie miejsce zajmuje tu młodzież z warstw drobnomieszczańskich.

Podobne różnice znajdujemy też na poziomie określonym w nowym ustroju jako liceum—gdzie, jak już mówiliśmy, selekcja społeczna działa dość słabo. Szkoły zawodowe nie grają już na tym poziomie znaczniejszej roli. Za to wysoki udział miały seminaria nauczycielskie (których klasy na poziomie gimnazjalnym w badanym okresie już nie były czynne). Uczelnie te znów koncentrują młodzież robotniczą oraz te rzadkie „niedobitki" chłopskie, które zdołały dotrzeć do tego poziomu. Seminaria nauczycielskie skupiają z tych ostatnich grup społecznych około 40% uczniów dochodzących do poziomu licealnego, tak że tylko około połowy spośród nich znajdujemy w szkołach ogólnokształcących, podczas gdy z młodzieży drobnomieszczańskiej i zamożniejszej mieszczańskiej oraz z rodzin pracowników umysłowych—3/4 lub więcej.

Ostatnie spostrzeżenia prowadzą do wniosku, że różne formy szkolnictwa

zawodowego były w Polsce traktowane jako szkoły dla mniej zamożnych grup ludności, podczas gdy młodzież choćby już z nieco zamożniejszych grup—od drobnomieszczaństwa i pracowników umysłowych począwszy—wchodzi z reguły do szkół ogólnokształcących. Młodzież ta zresztą w znacznej części przerywa naukę przed jej ukończeniem, a później—przed ukończeniem wyższej uczelni.

Sprawą najistotniejszą jednak jest niezmiernie szczupły zakres nauki dostępnej dla ludności wiejskiej. Ten stan rzeczy w istniejących warunkach ma decydujące znaczenie—i nie ulega wielkim zmianom. Przekonamy się o tym w następnym rozdziale, gdzie rozpatrzymy zmiany, zachodzące w poziomie wykształcenia młodzieży od czasu powstania Państwa.

Rozdział 10.

ROZWÓJ SZKOLNICTWA W POLSCE W ŚWIETLE LICZB ABSOLWENTÓW

Szczegółowe dane w sprawie wykształcenia młodzieży odnoszą się tylko do pewnych momentów, nie pozwalają więc śledzić zachodzących pod tym względem zmian w czasie. Nasze wiadomości bowiem o zjawisku tak doniosłej wagi, jak odpływ młodzieży ze szkół przed zakończeniem nauki, opierają się na szacunku trudnym do wykonania i możliwym tylko na podstawie specjalnych danych nie zbieranych periodycznie.

Jedynymi danymi, pozwalającymi na badanie ewolucji w tym zakresie, są zatem **liczby młodzieży kończącej szkołę ze świadectwem ukończenia nauki — liczby absolwentów szkół różnych typów.** Spróbujemy na tej zasadzie naszkicować obraz zmian, które zachodziły w okresie powojennym w wykształceniu młodzieży. Oczywiście, zajmiemy się głównie tym szczeblem wykształcenia, poza który wykracza zaledwie niecałe 10% młodzieży: szczeblem szkolnictwa powszechnego.

Aby liczby absolwentów szkół powszechnych, dostarczone przez statystykę szkolną dały nam wyobrażenie o zmianach w kształceniu się młodzieży, aby dały wyobrażenie o przesunięciach w stosunkach liczbowych młodzieży kończącej naukę i przerywającej ją, bierzemy jako punkt wyjścia naszych rozważań liczby młodzieży, która w danym roku była w wieku 14 lat. Gdyby wszyscy absolwenci kończyli naukę w tym wieku, stosunek ich liczby do liczby 14-letnich dawałby ścisłą odpowiedź na pytanie, jaka część młodzieży danego rocznika zakończyła naukę w szkole powszechnej ze świadectwem jej ukończenia. Tak jednak nie jest. Absolwenci są w niejednakowym wieku i osoby, wchodzące w skład danej grupy 14-letnich, mogły skończyć szkołę w innym roku; za to w tym roku kończyli szkołę nie tylko 14-letni. Odpowiedź nasza nie będzie więc ścisła, przesunięcia jednak w znacznej mierze będą się równoważyły, tak że wielkich błędów nie spowodują.

Z zestawionych w ten sposób liczb wynika, że stan rzeczy przedstawiony przez nas w rozdziale 8., czyli z r. 1934/5, był już wynikiem kilkunastoletniej pomyślnej ewolucji. Jeśli bowiem w tym czasie kończyło naukę w szkołach powszechnych ze świadectwem zaledwie 41% całej młodzieży, to jednak udział ten był już znacznie wyższy niż w poprzednich latach.

Liczba absolwentów szkół powszechnych, służąca za podstawę tego obliczenia (279 tysięcy), jest wyższa niż uwzględniona w obliczeniach w rozdziale 8. (207 tysięcy), gdyż jest to liczba brutto kończących szkołę powszechną, bez wyłączenia osób, które po zakończeniu nauki w tych szkołach kształcą się dalej w szkołach średnich i zawodowych.

W pierwszych latach państwowości polskiej, gdy zasada powszechnego nauczania zaczynała się dopiero realizować,

ze szkół wychodziło ze świadectwami ukończenia zaledwie około **20%** ogółu młodzieży. Stopniowo odsetek ten się podnosił. W latach 1922/23 przekroczył już 25%, w latach 1924/25 osiągnął 30%, w latach 1927/28 przekroczył 35%, aby wreszcie około roku **1933** dojść do **40%**. Oczywiście postęp, początkowo bardzo szybki, później stopniowo zwalniał tempo: jeśli w pierwszej połowie tego okresu, od r. 1919 do r. 1927 udział młodzieży kończącej szkołę powszechną podniósł się z 19% do 36%, to w ciągu drugiej połowy—od r. 1927 do 1935 podniósł się z tego poziomu już tylko do 41%. Zjawisko to jest zrozumiałe: okres uruchomienia szkolnictwa musiał się charakteryzować większymi zdobyczami niż lata dalszego rozwoju, a trudności, z jakimi spotykało się szkolnictwo powszechne w latach kryzysowych, szczególnie w wyniku restrykcji budżetowych, wzmocniły jeszcze ten kontrast, zwalniając tempo podnoszenia się poziomu kulturalnego ludności.

Postęp, osiągnięty w całości rozpatrywanego 16-letniego okresu, polegał nie tylko na zwiększaniu się częstości wypadków kończenia szkoły powszechnej—ale ponadto również na korzystnym przekształcaniu się składu absolwentów według typu szkół, a w związku z tym—według poziomu wykształcenia. Wspominaliśmy już w rozdziale 8. o roli, jaką posiadają w szkolnictwie powszechnym **szkoły 1- i 2-klasowe**, których kurs kończy się na 4. lub 5. klasie. Otóż absolwenci tych szkół stanowili w pierwszych latach — przez dość długi czas—większość ogółu absolwentów: aż do roku 1925 było ich **53—55%**. W ostatnim dziesięcioleciu jednak nastąpiło przesunięcie na korzyść absolwentów szkół wyższego typu organizacyjnego. Już w 1927 r. udział absolwentów 1- i 2-klasówek spada do połowy, w 1928 r. stają się oni mniejszością—**48%**; w 1933 r. mniejszość ta kurczy się do **42%**, a w 1935 r.—do **39%**. Ta pomyślna ewolucja obejmowała jednak w bardzo nierównej mierze miasto i wieś.

Mówiliśmy już o tym, że 1-i 2-klasówki są specyficzną formą szkolnictwa wiejskiego. W miastach absolwenci szkół wyższych typów organizacyjnych stanowią 97—99%. Inaczej na wsi: tu kategoria ta jest w mniejszości. Początkowo absolwenci szkół 1-i 2-klasowych stanowili prawie 70% ogółu absolwentów szkół wiejskich; później stosunki się nieco poprawiły—w 1928 r. absolwentów tych szkół było już tylko 63%, w latach 1933—1935 udział ich spadł do 57%.

Postęp, jaki zaobserwowaliśmy pod tym względem wśród ogółu absolwentów, wynikł jednak pod wpływem innego jeszcze czynnika: wpłynęły na to mianowicie różnice w zmianach liczebności absolwentów w miastach i na wsi.

Przed okresem kryzysu różnic tych w poważniejszym stopniu nie było: udział absolwentów szkół wiejskich utrzymywał się mniej więcej w równowadze, wzrost liczby absolwentów odbywał się równomiernie w miastach i na wsi; wzrost ten wynosił w r. 1928 w porów-

naniu z r. 1923 w miastach 46%, na wsi — 32%. W tych więc latach na wsi, podobnie jak w miastach, zwiększał się udział absolwentów szkół powszechnych wśród młodzieży.

Kryzys wpłynął oczywiście na ten rozwój: widzieliśmy, że tempo zwiększania się częstości wypadków kończenia szkoły znacznie zmalało. Jeśli jednak ogólnie zaznaczyło się tylko zwolnienie tempa, to na wsi poprawa ustała zupełnie. Ogólna liczebność młodzieży w r. 1935 była prawie ta sama, co w r. 1928. W miastach mimo to nastąpił prawie 50%-owy wzrost liczby absolwentów — natomiast na wsi liczba ich nawet nieco się zmniejszyła. To właśnie przyczyniło się do wzrostu wśród absolwentów udziału młodzieży kończącej szkoły wyższych typów: zwiększanie się udziału młodzieży miejskiej (gdzie 1- i 2-klasówek prawie nie ma) wśród absolwentów odpowiednio obniżało odsetek absolwentów szkół niższego typu.

Oczywiście, rozwój udziału absolwentów wśród młodzieży **w poszczególnych dzielnicach** wykazuje ogromne różnice. Wynikają one zwłaszcza z różnic w stanie szkolnictwa przed powstaniem Państwa, a więc z różnic między województwami południowymi, zachodnimi i śląskim z jednej strony a centralnymi i wschodnimi z drugiej. W pierwszych bowiem już wówczas istniało powszechne nauczanie, którego nie było w b. zaborze rosyjskim. Terenem więc wielkiego postępu, o którym mówiliśmy, i zmian tego tempa postępu były właśnie centralne i wschodnie części Państwa. Podczas, gdy w województwach południowych w r. 1927/28 ukończyło szkołę powszechną o 6% więcej młodzieży niż w 1922/23, a w zachodnich — o 2% mniej, to w województwach centralnych liczba absolwentów szkół powszechnych wzrosła w tym samym czasie przeszło o 80%, a we wschodnich — przeszło o 300%. W ostatnich latach jednak właśnie w województwach centralnych wystąpił niekorzystny dla wsi zwrot. Podczas gdy w miastach liczba absolwentów ciągle wzrastała, na wsi nie tylko wzrost ustał, ale nawet nastąpił pewien spadek. Natomiast jako pomyślne zjawisko można w tym czasie zanotować zwiększenie się wśród absolwentów szkół wiejskich udziału młodzieży kończącej szkoły wyższych typów.

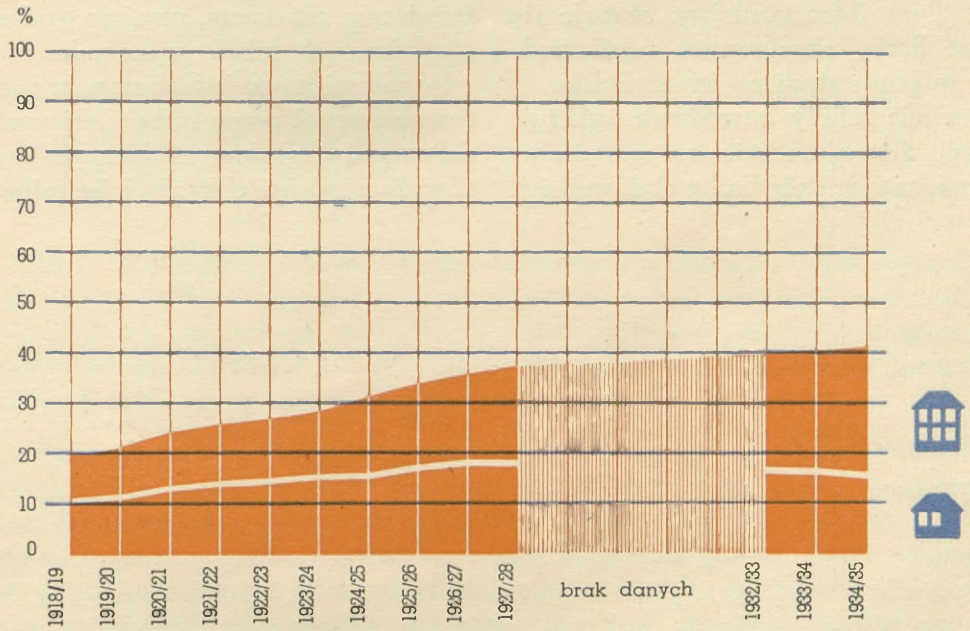
Tak więc lata ostatnie przyniosły na wsi pewien wzrost odsetka absolwentów szkół o pełnym kursie — obok tego jednak ustał wzrost ogólnej liczby absolwentów. Jeśli abstrahować od nielicznych z pewnością wypadków kończenia przez dzieci chłopskie szkół miejskich, oznacza to przerwanie postępu w kształceniu się młodzieży wiejskiej. Fakty te poza tym nie wyczerpują wszystkich skutków kryzysowej sytuacji w szkolnictwie, oczekujących nas w przyszłości w związku z pogorszeniem realizacji powszechnego nauczania (co dopiero się odbije na liczbach absolwentów).

W porównaniu z tymi zjawiskami mniejsze znaczenie ma to, co odbywa się w **szkolnictwie średnim**. Występuje tu

Wykres 20.

ABSOLWENCI SZKÓŁ POWSZECHNYCH W STOSUNKU DO OGÓŁU MŁODZIEŻY

(absolwenci w odsetkach liczby młodzieży, kończącej w danym roku 14 lat)

Poniżej białej linii – absolwenci szkół 1- i 2-klasowych, powyżej–absolwenci szkół wyżej zorganizowanych.
Z lat 1928/29 – 1931/32 brak danych.

mianowicie nieprzerwany prawie wzrost stosunkowy liczby absolwentów, która z 1,2% w pierwszych latach państwowości wzrosła do 2,5% ogólnej liczebności jednego rocznika w r. 1935.

W województwach południowych, w których średnie wykształcenie udostępnione było już dawniej stosunkowo dużej części ludności, postępu tego nie było. Tym intensywniejszy okazuje się wzrost liczby absolwentów szkół średnich w pozostałych częściach Polski.

Wreszcie **szkoły zawodowe** wykazują w ciągu 5-lecia, za które rozporządzamy danymi, prawie stałe liczby absolwentów. Ze względu na zmniejszającą się w tym czasie liczebność roczników wchodzących w wiek kończenia tych szkół (roczniki wojenne), oznacza to stopniowe rozpowszechnianie się wykształcenia tego typu.

Tak więc okazuje się, że we wszystkich dziedzinach szkolnictwa istnieje pewien postęp, dowodzący znacznego wysiłku w kierunku poprawiania wykształcenia młodzieży, pomimo trudności gospodarczych lub kryzysowych.

W najmniejszym jednak stopniu postęp ten obejmował grupę najbardziej upośledzoną pod względem oświatowym — mianowicie młodzież chłopską i bezrolną.

CZĘŚĆ DRUGA • RYNEK PRACY

Część I poświęcona była analizie roczników młodzieży wkraczających na rynek pracy. Możliwość zatrudnienia tej młodzieży i produkcyjność jej zatrudnienia zależy od aparatu wytwórczego, jakim kraj rozporządza. **Przedstawienie chłonności i struktury tego aparatu oraz zmian zachodzących pod tym względem jest przedmiotem części II.**

Obraz zasadniczej struktury aparatu wytwórczego i jego możliwości wchłaniania sił ludzkich otrzymamy, określając, jakie liczby pracowników zatrudniał on w poszczególnych dziedzinach w okresie ekspansji, podczas najlepszej koniunktury. W ten sposób uzyskamy pojęcie o roli poszczególnych gałęzi gospodarstwa w zatrudnianiu ludności zdolnej do pracy i w zapewnianiu jej egzystencji. Szczegółowo omówimy przy tym dziedziny zatrudnienia robotników miejskich i pracowników umysłowych, aby w ten sposób zorientować się w strukturze polskiego rynku pracy w ścisłym znaczeniu, tzn. miejskiego, a właściwie pozarolniczego **rynku pracy najemnej**.

Zatrudnienie najemne w gałęziach pracy poza rolnictwem nie posiada zresztą w Polsce tak dominującego znaczenia jak w krajach wielkoprzemysłowych. Widzieliśmy to już, analizując w części I skład społeczny ludności. Znaczenie jednak miejskiego rynku pracy jest większe niżby to wynikało z liczb zatrudnienia, gdyż na ten rynek wchodzi i dąży do znalezienia na nim miejsca ludność dopływająca ze wszystkich warstw, a zwłaszcza z tej warstwy, która dostarcza większości całej młodzieży: z ludności chłopskiej. Warunkami, które wywołują to zjawisko, mające zasadnicze znaczenie dla zagadnienia rynku pracy w Polsce, zajmiemy się w rozdziale 13.

Będziemy następnie starali się dać choćby fragmentaryczny obraz liczbowy powstającej pod wpływem tych czynników sytuacji na rynku pracy, a więc dać pojęcie o zapotrzebowaniu na nowe miejsca pracy dla zatrudnienia nadwyżki młodzieży, która pozostaje po obsadzeniu zwalniających się miejsc.

W ten sposób uzyskamy obraz czynników, oddziaływających normalnie, stale w ciągu pewnego dłuższego okresu, na sytuację wchodzącej na rynek pracy młodzieży. Ale trudności, z jakimi spotyka się młodzież na rynku pracy, polegają nie tylko na niedostatecznej liczbie nowych miejsc pracy, uzupełniających dawne zwalniające się: przy zdobywaniu jednych i drugich młodzież spotyka się z konkurentami — z b e z r o b o t n y m i.

Wspomnieliśmy wyżej, że punktem wyjścia przy badaniu chłonności rynku pracy jest dla nas okres najintensywniejszego wykorzystywania istniejącego aparatu produkcyjnego, okres dobrej koniunktury. Ale okres ten trwał tylko przez pewien czas. Kryzys, który potem nastąpił, spowodował, że powstała i istnieje dotychczas wielka armia bezrobotnych, będąca odpowiednikiem nie pełnego wykorzystania aparatu wytwórczego oraz niedostatecznej ilości nowych miejsc. Rozpatrzymy więc również rozmiary bezrobocia i zachodzące w nich zmiany oraz zbadamy czynniki, oddziaływające na stan bezrobocia i zatrudnienia w głównej dziedzinie pracy miejskich robotników — w przemyśle. Tutaj również przedstawimy dane, którymi rozporządzamy o bezrobociu w rolnictwie, w jego specyficznej postaci, tzw. „z b ę d n o ś c i".

Wreszcie na zakończenie części II omówimy możliwości, jakie dają młodzieży, nie znajdującej zatrudnienia w kraju, wędrówki do obcych krajów: rozważymy rolę, jaką grała pod tym względem e m i g r a c j a w dawniejszych latach, i zmiany, które nastąpiły ostatnio.

Rozdział 11.

ZATRUDNIENIE W POLSCE W OKRESIE DOBREJ KONIUNKTURY (r. 1929)

Pojęcie o rozmiarach aparatu produkcyjnego Polski i o jego pracochłonności dają liczby osób, które w okresie dobrej koniunktury znajdowały zatrudnienie w różnych dziedzinach pracy.

Ostatnim okresem dobrej koniunktury był rok 1929. Od tego czasu aż do roku 1933 zatrudnienie gwałtownie się zmniejszało—potem zaczął się znów początkowo powolny, później szybszy wzrost, zatrudnienie jednak jeszcze w 1937 r. nie wróciło do poziomu z roku 1929. Wprawdzie niewątpliwie w wielu gałęziach aparat wytwórczy zwiększył się i możliwości zatrudnienia wzrosły, ale dopiero dojście do nowego okresu ożywienia koniunkturalnego, kiedy aparat produkcyjny będzie znów możliwie najlepiej wykorzystany, pozwoli ustalić, w jakim stopniu zmieniła się chłonność produkcji jako całości. Obliczanie bowiem możliwości zatrudnienia przez sumowanie t e o r e t y c z n e j zdolności wytwórczej poszczególnych zakładów, pomijając nawet brak odpowiednich materiałów, nie dałoby właściwych wyników, gdyż możliwości te ograniczone są nie tylko przez czynniki techniczne, ale również—co nie zawsze jest brane pod uwagę—przez czynniki gospodarcze (konieczność znalezienia odbiorców na dany towar, zależność od całokształtu produkcji, warunków gospodarczych itp.). Ponadto należy podnieść, że zmiany od 1929 r. do 1937 r. nie były prawdopodobnie wielkie, gdyż inwestycje w pewnych gałęziach równoważone były przez niewykonywanie w latach kryzysowych w wielu zakładach amortyzacji urządzeń wytwórczych (niezastępowanie maszyn zniszczonych lub przestarzałych przez nowe itd.). Oczywiście nastąpiły przesunięcia między poszczególnymi gałęziami, te jednak nie są dla nas istotne, gdyż idzie nam w tym miejscu tylko o obraz struktury aparatu wytwórczego i zatrudnienia w najbardziej zasadniczych liniach.

Zatrudnienie w r. 1929 obliczono na podstawie wyników spisu z r. 1931 (częściowo na podstawie danych oszacowanych), określając analogicznie do składu całej ludności (omówionego w rozdziale 4.) skład ludności czynnej zawodowo. Liczby samodzielnych pozostawiono bez zmiany, ignorując różnicę między r. 1929 a datą spisu, odległą od niego tylko o dwa lata. Jeśli idzie natomiast o pracowników najemnych, to uwzględniono w tej grupie istnienie bezrobocia i jego zmiany, które w tym czasie miały ogromne rozmiary: a więc przez odjęcie bezrobotnych otrzymano przede wszystkim liczby zatrudnionych na datę spisową, a przez uwzględnienie zmian w liczbach osób ubezpieczonych w Kasach Chorych i w Z. U. P. U.—zatrudnienie w r. 1929 (ściślej w dn. 31.X. 1929 r.). W grupach ludności samodzielnej, pracującej we własnych warsztatach pracy, wszystkich czynnych zawodowo traktuje się jako zatrudnionych. W naszych warunkach jednak zatrudnienie to jest często tylko ułamkowe. Dotyczy to licznej, jak wiemy, grupy drobnomieszczaństwa, a zwłaszcza ludności chłopskiej. W tej warstwie, przy istnieniu wielu funkcji nie wymagających kwalifikacji facho-

wych, zatrudnione w warsztacie produkcyjnym—tzn. w gospodarstwie rolnym—są nawet dzieci, a w każdym razie wszystkie dorosłe osoby. Odróżnienie więc czynnych od biernych—tzn. pracujących od nie pracujących—w wieku zdolności do pracy jest niemal niemożliwe. Dlatego w przytaczanych tu zestawieniach jako zatrudnieni wśród ludności samodzielnej w rolnictwie traktowani są wszyscy mężczyźni od 15 do 71 lat i wszystkie kobiety od 15 do 61 lat. Ale to nie znaczy bynajmniej, że wszyscy oni są zatrudnieni w tym znaczeniu i w tym stopniu jak ludność miejska, a zwłaszcza jak pracownicy najemni. Sprawą tą zajmiemy się jeszcze dalej.

Według tych obliczeń **aparat produkcyjny Polski zatrudniał w r. 1929 około 15,5 miln. osób.** Charakter ich zatrudnienia odbiega bardzo od tego, który obserwujemy w społeczeństwach krajów wielkoprzemysłowych. Jego cechą charakterystyczną jest **dominująca rola drobnych i prymitywnych warsztatów pracy,** warsztatów nie operujących żadnym nowoczesnym sprzętem, a więc pracujących z małą wydajnością i mogących zapewnić tylko bardzo niskie dochody. W tym zjawisku właśnie tkwi źródło polskiej nędzy, niskiego dochodu społecznego, niskich płac i zarobków. Społecznym wyrazem tej struktury jest ogromna przewaga ludności samodzielnej, zatrudnionej w drobnych warsztatach pracy, nad pracownikami najemnymi. Przewagę bezwzględną ma ludność samodzielna, o ile brać pod uwagę cały aparat wytwórczy, łącznie z rolnictwem; obserwujemy jednak stosunkowo duży udział samodzielnych nawet poza rolnictwem.

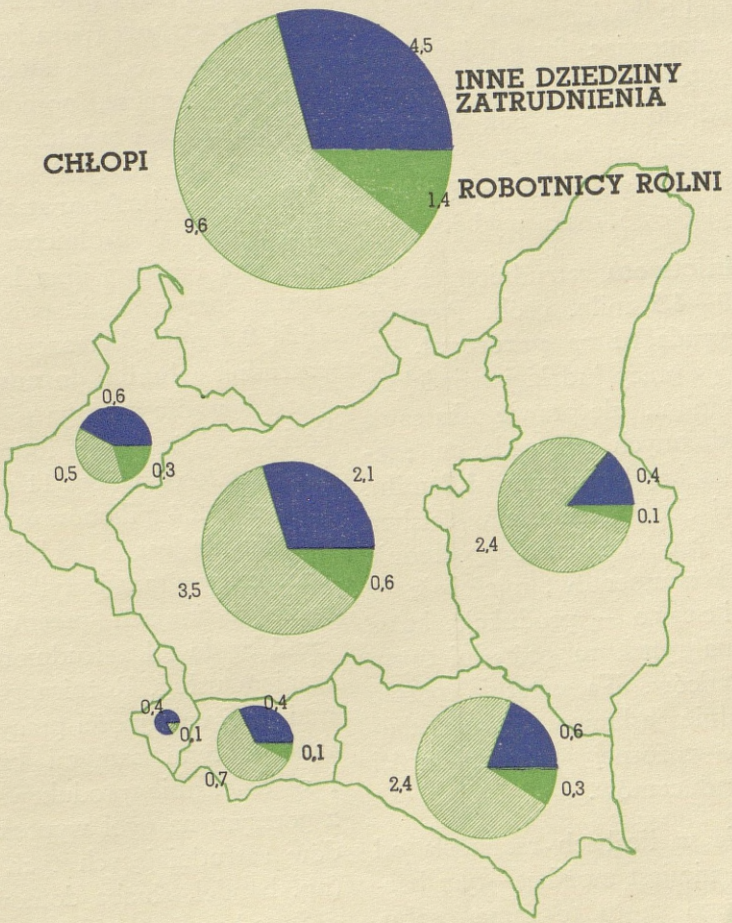
Z 15,5 miln. ogółu zatrudnionych przeszło 11 miln. przypada na **rolnictwo.** Oznacza to udział rolnictwa wśród zatrudnionych (**71**%) znacznie wyższy niż wśród całej ludności (**61**%), co wynika zasadniczo z faktu, na który zwracaliśmy wyżej uwagę, mianowicie że wśród ludności rolniczej praca w warsztacie produkcyjnym—w gospodarstwie rolnym—łączy się ściśle z pracą w gospodarstwie domowym. Wobec tego praca w gospodarstwie rolnym obejmuje niemal wszystkich dorosłych członków rodziny. Natomiast w innych grupach więcej jest osób zajętych tylko w gospodarstwie domowym, a więc nie pracujących zawodowo. Nie bez znaczenia jednak jest poza tym wzgląd techniczny — wspomniany wyżej sposób obliczenia liczby osób zatrudnionych w rolnictwie.

Sprawa ta wiąże się z problemem o najistotniejszym znaczeniu. Jeśli wszyscy członkowie rodziny poza dziećmi (a w znacznej mierze zresztą nawet i dzieci) pracują w gospodarstwie, to nie oznacza to bynajmniej, że pracują tam produkcyjnie: nie tylko z uwagi na to, że wydajność tej pracy, obchodzącej się bez nowoczesnych maszyn i urządzeń, jest z natury rzeczy mała, ale w równej może mierze dlatego, że praca i w tych warunkach zużywana jest tylko częściowo, gdyż małe rozmiary gospodarstw nie dają jej dostatecznego zastosowania. Jest to kwestia nieujawnionego bezrobocia, tzw. zbędności na wsi. Sprawą tą zajmiemy się dalej; należy jednak już teraz o tym pamiętać, oceniając rozmiary zatrudnienia w rolnictwie.

Wykres 21.

ZATRUDNIENIE W POLSCE W ROKU 1929

(w milionach osób)

Z ogólnej liczby 11 milionów zatrudnionych w rolnictwie ogromna większość—**9,6** miln. przypada na chłopów, a tylko **1,4** miln. na pracowników najemnych—robotników rolnych. Są to pracownicy częściowo zatrudnieni w wielkiej własności (folwarcznej), częściowo w większej własności chłopskiej, a w znacznej mierze bezrolni, zatrudniani tylko dorywczo. Także i ta grupa, nie stanowiąc formalnie bezrobotnych, częściowo tylko wykorzystuje swą zdolność do pracy. Tak więc zatrudnienie w rolnictwie jest w dzisiejszych warunkach gospodarczych i społecznych wyjątkowo mało wydajne.

Poza rolnictwem zatrudnionych było w r. 1929—**4,5** miln. osób. Pierwsze miejsce przypada tu na **przemysł,** gałąź osiągającą z pracy ludzkiej największe wyniki—**1,2** miln., ale prawie taka sama liczba zatrudnionych przypada na **rzemiosło**—w zaokrągleniu znów **1,2** miln. W liczbie tej obok rzemiosła w ścisłym znaczeniu tj. produkcji na bezpośrednie zamówienie konsumentów, mieści się też chałupnictwo — produkcja, która dostaje się na rynek za pośrednictwem kupców-nakładców. Ta ostatnia postać pracy specjalnie jaskrawo ujawnia charakter tylko pozornej samodzielności drobnych producentów.

Oddzielenie w liczbach rzemiosła od chałupnictwa nie jest możliwe—tym bardziej, że często są to te same osoby, które częściowo pracują dla klientów, częściowo dla nakładców. Wspólną cechą tej produkcji, rzemieślniczej w ścisłym znaczeniu i chałupniczej, jest prymitywność narzędzi, jakimi się posługuje. Jeśli uwzględnić ponadto duży udział w przemyśle drobnych zakładów, często niewiele odbiegających od typu zakładów rzemieślniczych, to okaże się, jak słabo rozwinięty jest polski aparat produkcyjny nawet poza rolnictwem.

Handel i ubezpieczenia, komunikacja i transport (poza kolejami i pocztą) oraz innego rodzaju **świadczenie usług** (usługi lecznicze, porady prawne, rozrywki, nauka i szkolnictwo—poza szkolnictwem publicznym) zatrudniają łącznie **1,0** miln. osób. **Aparat służby publicznej** wraz ze szkolnictwem i wojskiem, kolejami i pocztą oraz łącznie z kościołem i instytucjami społecznymi—zatrudnia **0,7** miln. Wreszcie **0,4** miln. osób zatrudnia **służba domowa.** Jak widać, produkowanie różnego rodzaju usług absorbuje dużą część ludności — ogółem 2,1 miln. osób wobec 11 milionów w rolnictwie i 2,4 milionów w przemyśle i rzemiośle; nie jest to osobliwość życia gospodarczego samej tylko Polski, gdyż także w krajach przemysłowych duża część ogółu sił zatrudniona jest wytwarzaniem usług. Różnica polega znów na mniejszej wydajności pracy, co jest związane z tymi samymi czynnikami, co i w dziedzinie produkowania towarów: z gorszym na ogół wyposażeniem zakładów zatrudniających tych pracowników (np. handel, służba domowa).

Społecznym wyrazem tych osobliwości struktury gospodarczej Polski, tzn. małego udziału wielkich i dobrze wyposażonych zakładów pracy, jest w y-

soki udział grup ludności samodzielnej: 9,6 miln., jak mówiliśmy, stanowią chłopi, 1,3 miln.—drobnomieszczaństwo, właściciele warsztatów rzemieślniczych i drobni kupcy (poza tym dorożkarze, fryzjerzy, praczki itp.), 0,15 miln.—przedsiębiorcy i wolne zawody. Nawet więc poza rolnictwem zatrudnienie w drobnych własnych warsztatach pracy gra bardzo poważną rolę, pochłaniając prawie trzecią część ogółu zatrudnionych. W rolnictwie praca samodzielna, której typową formą jest tu praca we własnych drobnych gospodarstwach, ma ogromną przewagę: praca najemna nie dosięga nawet 13% zatrudnionych.

Wśród pracowników najemnych robotnicy rolni odgrywają jednak dużą rolę: jest ich 1,4 miln. wobec 2,5 miln. innych—poza rolnymi—robotników, funkcjonariuszy niższych i służby oraz 0,6 miln. pracowników umysłowych. Składem tych dwóch ostatnich grup, obejmujących pracowników najemnych (fizycznych i umysłowych) poza rolnictwem, zajmiemy się w następnym rozdziale.

Cechy charakterystyczne polskiego aparatu wytwórczego występują nie we wszystkich dzielnicach i nie wszędzie z jednakową wyrazistością. Inną zupełnie niż pozostałe dzielnice strukturę pracy ma **woj. śląskie**—jedyna część Polski zbliżona charakterem do krajów wielkoprzemysłowych. Jeśli pominąć nawet fakt, że jest to jedyna dzielnica Polski, w której nie występuje przewaga rolnictwa, okazuje się, że także ludność miejska znajduje zatrudnienie w innego rodzaju warsztatach niż gdzie indziej: większość (prawie 60%) pracuje w przemyśle; rzemiosło ma podrzędne znaczenie i zatrudnia zaledwie 10% pracujących poza rolnictwem, również handel absorbuje niewiele sił—mniej niż 10% ogółu. Odpowiednio kształtują się na Śląsku stosunki społeczne: ogromną większość zatrudnionych stanowią pracownicy najemni—prawie 90%, drobnomieszczaństwo nie dosięga 10%.

W pozostałej części Polski—odpowiadającej już w całości charakterem zatrudnienia ludności nakreślonemu wyżej obrazowi — stosunkowo mniej zacofana jest **część zachodnia,** składająca się z województw zachodnich, centralnych oraz krakowskiego. Poza rolnictwem pracuje tu już jednak mniejsza część ludności, a przemysł pochłania i z tej części tylko niezbyt wielki odsetek — niewiele ponad 25%. Rzemiosło bądź zatrudnia tylko niewiele mniej osób niż przemysł—w województwach zachodnich i krakowskim—bądź nawet więcej—w województwach centralnych. Poważną rolę w zatrudnieniu ludności gra handel: około 15% w każdej z tych dzielnic. Wysokiemu udziałowi zatrudnionych poza przemysłem — w zakładach rzemieślniczych i w licznych, a za to drobnych zakładach handlowych—odpowiada wysoki odsetek zatrudnionych we własnych warsztatach pracy: dosięga on czwartej części ogółu zatrudnionych w województwach zachod-

nich i krakowskim, a przekracza nawet trzecią część w centralnych.

W jaskrawszej jeszcze postaci występuje słaby rozwój przemysłu **na wschodzie** Państwa: w województwach wschodnich oraz w południowo-wschodnich; jest to—trzeba sobie uprzytomnić—część obejmująca prawie 40% całej ludności Polski. Otóż tu aparat wytwórczy jest już najzupełniej prymitywny. Niewielka w ogóle część ludności, pracująca poza rolnictwem, zaledwie w drobnej swej części wchodzi do przemysłu: w jednej szóstej w województwach południowo-wschodnich, a w jednej dziesiątej we wschodnich. Dwukrotnie lub trzykrotnie więcej sił niż przemysł wchłania rzemiosło; łącznie zaś z handlem zatrudnia rzemiosło w obu dzielnicach połowę pracujących poza rolnictwem. W tych warunkach zrozumiałe jest, że pracujący na własną rękę w swych drobnych zakładach rzemieślnicy i kupcy (wraz z innymi zatrudnionymi spośród drobnomieszczaństwa) stanowią 37—45% wszystkich zatrudnionych.

Mniejsze różnice między poszczególnymi dzielnicami Polski wykazuje **aparat wytwórczy w zakresie rolnictwa.** Wyróżnia się tu tylko jedna dzielnica—województwa zachodnie, w których praca najemna w gospodarstwach wielkiej własności pochłania dużą część sił zatrudnionych w rolnictwie. We wszystkich pozostałych częściach kraju, zarówno w województwach centralnych i krakowskim, jak i we wschodnich i południowo-wschodnich praca najemna w rolnictwie gra rolę mniejszą—panującą formą jest praca we własnych gospodarstwach, tzn. w ogromnej większości w gospodarstwach karłowatych lub niewiele przewyższających normy samowystarczalności. W większych gospodarstwach chłopskich zatrudniona jest też duża część pracowników najemnych—robotników rolnych; liczba ich nie daje się jednak bliżej określić, gdyż obok parobków i dziewcząt stale zatrudnionych znajdują tu pracę dorywczo najmujący się robotnicy, nie związani na stałe z żadnym warsztatem pracy. Tak przedstawia się zatrudnienie jednej z trzech grup pracowników najemnych w Polsce—robotników rolnych. Szczegółową analizą zatrudnienia pracowników najemnych poza rolnictwem zajmiemy się w następnym rozdziale.

Rozdział 12.

DZIEDZINY ZATRUDNIENIA PRACOWNIKÓW NAJEMNYCH POZA ROLNICTWEM

Małe uprzemysłowienie kraju, które odbija się na całej strukturze zatrudnienia w Polsce i którego wyrazem jest stosunkowo mała liczebność osób zatrudnionych najemnie poza rolnictwem, odbija się również na strukturze zatrudnienia tych właśnie pracowników. Przemysł nie odgrywa w Polsce tej dominującej roli, jaka mu przypada w krajach wielkoprzemysłowych; tym samym większe znaczenie mają inne gałęzie zatrudnienia, a zwłaszcza dla robotników i pracowników umysłowych służba publiczna, dla samych zaś robotników ponadto rzemiosło i służba domowa.

Wielki udział, jaki ma w Polsce służba publiczna w zatrudnieniu pracowników umysłowych, tłumaczy się w sposób następujący. Praca najemna w związku ze strukturą gospodarczą kraju obejmuje, jak widzieliśmy, tylko niewielką część ogółu zatrudnionych. Ta specjalna struktura gospodarki polskiej wpływa natomiast o wiele mniej na zmniejszenie liczby pracowników w służbie publicznej, gdyż słabszy rozwój gospodarczy pociąga tylko w pewnym stopniu zmniejszenie zapotrzebowania na działalność administracji, szkolnictwa, wojska itp. Udział służby publicznej wśród pracowników jest w takich warunkach o wiele wyższy niż w krajach przemysłowych. Czynnik ten jest, oczywiście, szczególnie ważny dla rynku pracy umysłowej, ponieważ służba publiczna zatrudnia właśnie przede wszystkim pracowników umysłowych; natomiast przemysł przy prymitywnej strukturze gospodarczej pochłania szczególnie mało pracowników umysłowych, gdyż zapotrzebowanie na nich rozwija się dopiero w miarę postępu techniki.

Dla robotników większe znaczenie jako dziedziny zatrudnienia mają rzemiosło i służba domowa. Stosunkowo poważną rolę rzemiosła podkreślaliśmy wyżej, w rozdziale 11., wskazując na nie jako na jeden z czynników, powodujących rozpowszechnienie zatrudnienia we własnych warsztatach pracy. W tej gałęzi bowiem panuje nie praca najemna, ale własna praca właściciela przedsiębiorstwa; obok niej jednak w pewnej mierze korzysta się i z pracy najemnej; przy szerokim rozpowszechnieniu produkcji rzemieślniczej zapotrzebowanie rzemiosła na pracę odgrywa w porównaniu z przemysłem poważną rolę.

Drugą dziedziną pracy o dużym znaczeniu w warunkach polskich jest służba domowa. Niski poziom techniki w zakresie gospodarstwa domowego i taniość niewykwalifikowanej pracy kobiecej powodują korzystanie już przy bardzo niskich dochodach ze służby domowej, która w ten sposób na tle małego rozwoju przemysłu zdobywa jedno

z pierwszych miejsc w dziedzinie zatrudnienia robotników, a pierwsze miejsce w zatrudnieniu kobiet.

Podobnie jak struktura zatrudnienia w Polsce ogółem, tak i struktura zatrudnienia robotników i pracowników umysłowych **w poszczególnych dzielnicach** wykazuje ogromne różnice, tworząc rozległą skalę: na jednym jej końcu znajduje się woj. śląskie, na drugim — województwa wschodnie i południowo-wschodnie. Tak więc jeżeli chodzi o robotników, **przemysł,** zatrudniający na Śląsku prawie trzy czwarte (71%) ogółu, w innych częściach kraju nie obejmuje nawet połowy; w województwach centralnych, krakowskim i zachodnich około 40%, w południowo-wschodnich 30%, a we wschodnich zaledwie nieco ponad 20%. Podczas gdy więc na Śląsku praca w przemyśle jest najczęstszym typem zatrudnienia robotnika, na wschodzie dostęp do niej zdobywany jest tylko wyjątkowo. Zjawisko to oczywiście nie pozostaje bez wpływu na warunki pracy: niedostateczne rozmiary nowocześnie urządzonego aparatu wytwórczego, czyniąc zatrudnienie w nim trudno osiągalnym celem dla współzawodniczących ze sobą licznych kandydatów, obniża płace, które są w tych częściach Polski nieporównanie niższe niż na Śląsku.

Większość robotników jest zatem w Polsce poza Śląskiem zatrudniona w innych dziedzinach niż przemysł. **Rzemiosło,** w którym na Śląsku pracuje nieznaczna część — 6% — robotników, w całej reszcie Polski daje zatrudnienie dużej ich części: 15% na zachodzie a 20% na wschodzie; tu więc nie tylko rzemieślnicy są grupą bardzo liczną w porównaniu z robotnikami, ale i wśród robotników czeladnicy zakładów rzemieślniczych są grupą niewiele mniej liczną od robotników przemysłowych (województwa południowo-wschodnie) lub nawet liczniejszą od nich (województwa wschodnie).

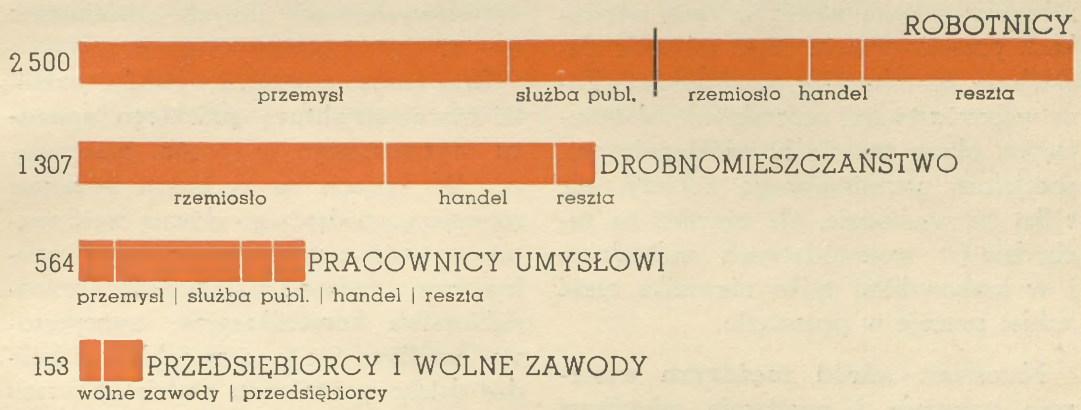
Stosunkowo bardzo dużą część ogółu robotników stanowi w tych dzielnicach **służba domowa.** Na Śląsku jest ona grupą 7%-ową, w województwach zachodnich, centralnych i krakowskim stanowi 15—20% wszystkich robotników, na wschodzie — prawie 25%.

Wreszcie przy niskim poziomie rozwoju przemysłu duże znaczenie uzyskuje zatrudnienie w **aparacie publicznym**: na Śląsku robotnicy tej kategorii zbliżają się do 10% ogółu, w województwach wschodnich przekraczają 20%.

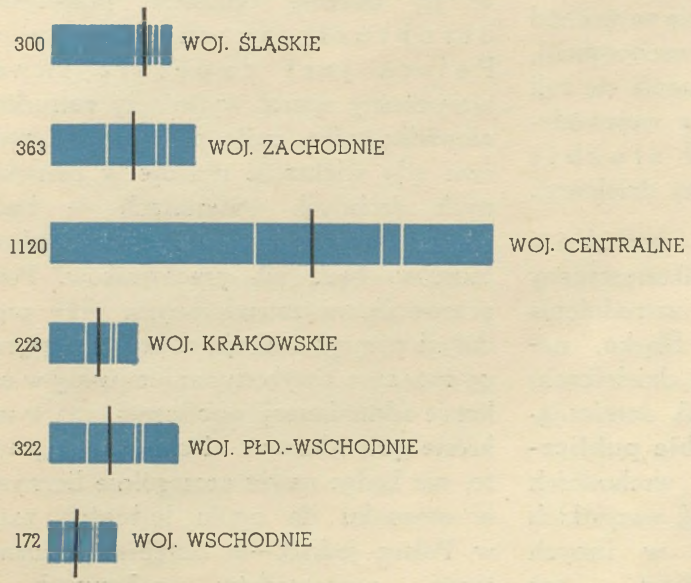
Różnice między strukturą zatrudnienia robotników w poszczególnych dzielnicach występują zarówno, gdy idzie o mężczyzn, jak i o kobiety, głównie jednak i najregularniej w pierwszym wypadku. **Wśród kobiet** we wszystkich dzielnicach służba domowa stanowi największą grupę, na Śląsku i w województwach centralnych obejmującą 40%, a na wschodzie przeszło 60% robotnic. Szczególny charakter przemysłu śląskiego — wysoki w nim udział przemysłów wymagających wysokiej wytrzymałości fizycz-

Wykres 22.

DZIEDZINY ZATRUDNIENIA PRACOWNIKÓW Z POSZCZEGÓLNYCH GRUP SPOŁECZNYCH POZA ROLNICTWEM w r. 1929

ROBOTNICY WEDŁUG DZIELNIC

Liczby oznaczają zatrudnionych ogółem na danym terytorium (w tysiącach). W słupku odmierzone są kolejno
przemysł | służba publiczna | rzemiosło | handel | reszta.

nej — powoduje, że zatrudnienie w przemyśle nie tam, ale w województwach centralnych pochłania największą część robotnic; zresztą nawet w tych warunkach przeszło trzecia część robotnic śląskich — to robotnice przemysłowe. Poza województwami centralnymi, obejmującymi okrąg przemysłu włókienniczego, specjalnie zatrudniającego kobiety, nie tylko na wschodzie, ale również na zachodzie (w województwach zachodnich i w krakowskim) tylko niewielka część kobiet pracuje w przemyśle.

Natomiast **wśród mężczyzn** występują wyraźnie i regularnie omówione przez nas rysy charakterystyczne: wysoki udział pracy w przemyśle na Śląsku (prawie 80%), stopniowe jego zmniejszanie się przy przesuwaniu się na wschód (do 27% w województwach wschodnich), a za to odpowiednio zwiększanie się roli pracy w rzemiośle (w województwach wschodnich 29%) i w służbie publicznej (32% w tej dzielnicy).

Jeśli idzie o pracowników umysłowych, to charakterystyczny dla Polski niski udział zatrudnienia w **przemyśle** (35% na Śląsku, natomiast 6—17% w innych dzielnicach) ma jako główny odpowiednik dominującą rolę zatrudnienia w **służbie publicznej**: w województwach wschodnich pracuje w niej przeszło 70% wszystkich pracowników umysłowych, w innych województwach poza Śląskiem — też większość. Podobnie istnieją różnice, choć już nie tak wielkie, w roli różnego rodzaju **przedsiębiorstw świadczenia usług** — szkół prywatnych, przedsiębiorstw widowiskowych itp. Na Śląsku zatrudniają one 4% pracowników umysłowych, w innych dzielnicach 8 — 13%.

Reasumując powyższe wywody, określić można **strukturę polskiego aparatu wytwórczego** w sposób następujący. W krajach na wyższym poziomie rozwoju gospodarczego główną część aparatu wytwórczego stanowi przemysł i analogicznie urządzone zakłady pracy (przedsiębiorstwa komunikacyjne, transportowe, handlowe itp.); są to zakłady z bardzo daleko posuniętym podziałem pracy i specjalizacją pracowników; zatrudnienie w tych warunkach charakteryzuje się silną przewagą pracy najemnej i wysokim w jej obrębie udziałem przemysłu. Struktura zatrudnienia w Polsce jest zupełnie inna: nowoczesny aparat wytwórczy zatrudnia niewielką tylko część pracujących, podczas gdy większość pracuje w pierwotnych drobnych warsztatach — bądź w charakterze samodzielnych przedsiębiorców, bądź ich pracowników. Poza pracownikami zatrudnionymi przy produkcji różnego rodzaju dóbr istnieją grupy związane z wykonywaniem usług w zakresie administracji publicznej oraz w zakresie gospodarstwa domowego: grupy te, nie będąc nawet szczególnie licznymi w stosunku do ogółu ludności, mają w Polsce jednak—w obrębie nielicznej armii pracowników najemnych — udział bardzo wysoki. Dopiero w miarę postępów uprzemysłowienia i w zależności od ich tempa należy spodziewać się

nie tylko zmiany ogólnej liczebności pracowników najemnych, ale i zmiany struktury ich zatrudnienia w **kierunku zwiększania się udziału zatrudnionych w przemyśle** i upodobniania w ten sposób struktury ludności w Polsce do stosunków w krajach bardziej posuniętych w rozwoju gospodarczym.

Zmiany te, będąc z jednej strony zjawiskami gospodarczymi, pociągają z drugiej strony doniosłe przekształcenia społeczne, którymi zajmiemy się w następnych rozdziałach.

Rozdział 13.

WARUNKI PRACY W ROLNICTWIE I ICH ZWIĄZEK Z MIEJSKIM RYNKIEM PRACY

Rozpatrując strukturę polskiego aparatu wytwórczego z punktu widzenia jego chłonności na siły ludzkie, podkreślaliśmy w rozdziale 11. fakt, że przeszło połowa pracujących — to chłopi zatrudnieni we własnych gospodarstwach. Stanowią więc oni grupę tak wielką, że rozpatrzenie jej warunków pracy jest zagadnieniem istotnej wagi. W szczególności zaś ważne jest dla nas uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu liczyć można na tę część aparatu wytwórczego jako na źródło powstawania nowych miejsc pracy — odpowiednio do przyrostu młodzieży i poszukiwania przez nią zatrudnienia. Na pytanie to postaramy się odpowiedzieć, rozpatrując warunki, w których zapotrzebowanie na pracę w rolnictwie wzrasta.

Chłonność warsztatu rolnego na pracę ludzką jest ograniczona. Hektar ziemi może wchłaniać więcej pracy przy zwiększaniu się intensywności gospodarki—odbywa się to jednak na ogół tylko powoli, uzależnione jest od zwiększenia również nakładów kapitału, a tempo zmian w zapotrzebowaniu na pracę jest tym wolniejsze, że podnoszeniu się kultury rolnej towarzyszy w pewnej mierze zastępowanie pracy ręcznej przez pracę narzędzi i maszyn; tak więc kosiarka z robotnikiem zastępuje 8 kosiarzy, żniwiarka z dwoma robotnikami — 9 kosiarzy, młocarnia z 7 robotnikami — 80 robotników z cepami.

Stosunkowo znaczny efekt ma przechodzenie od gospodarki zbożowej do uprawy roślin technicznych (na hektar upraw zbożowych przypada 45 dni roboczych, natomiast na hektar buraków 90 dni, a lnu 100 dni), do gospodarki warzywnej, ogrodowej, a zwłaszcza do wymagającej większej ilości pracy gospodarki hodowlanej. Rozwój w tym kierunku uzależniony jest jednak od całości rozwoju gospodarczego, od zwiększania się chłonności rynku krajowego na te produkty (co wymaga wzrostu dochodów) lub od znajdowania zagranicznych rynków zbytu; dotychczas postęp w tym kierunku był w Polsce dość powolny. W łączności z tym pozostaje zwiększanie się zapotrzebowania na pracę przy **parcelowaniu** wielkich majątków prowadzących w zasadzie gospodarkę zbożową i tworzeniu gospodarstw chłopskich o bardziej różnorodnej produkcji i intensywniejszej gospodarce; w szerokiej akcji parcelacyjnej kryją się więc możliwości wzrostu zapotrzebowania na pracę w rolnictwie.

Dotychczas postępy parcelacji były jednak w Polsce bardzo skromne. W okresie od r. 1919 do r. 1936, a więc w ciągu 16 lat od odzyskania niepodległości parcelacja objęła 2,4 milionów hektarów, tj. około 30% użytków rolnych wielkiej własności (wraz z własnością publiczną),

z czego aż 40% przypada na województwa wschodnie, gdzie rozparcelowane zostały dwie piąte użytków wielkiej własności, za to w reszcie Polski—tylko jedna czwarta. Tempo parcelacji stopniowo słabło; w ostatnich pięciu latach (1932—1936) obejmowała ona przeciętnie zaledwie po 80 tysięcy ha rocznie. To też wyniki działalności parcelacyjnej w kierunku zmniejszenia liczby bezrolnych i małorolnych są odpowiednio skromne. Możliwości, jakie daje zapas ziemi, będący dziś jeszcze w rękach wielkiej własności oraz stanowiący własność publiczną, są bardzo poważne: według szacunku Instytutu Gospodarstwa Społecznego przeprowadzenie parcelacji w szerokim zakresie (z obniżeniem obszaru nie podpadającego pod akcję reformy rolnej do 50 ha) zdolne jest zaspokoić około 60% całego zapotrzebowania ludności rolniczej dla upełnorolnienia gospodarstw małorolnych i nadzielenia ziemią rodzin bezrolnych.

Oczywiście, trzeba sobie zdawać sprawę, że znaczenie reformy rolnej wychodzi daleko poza zakres rozważanych tu zagadnień: reforma jest potrzebna dla poprawienia podziału dochodu społecznego, podniesienia dochodu i konsumcji szerokich mas ludności wiejskiej. Obok tego jednak, z punktu widzenia rozmiarów zapotrzebowania na pracę, reforma rolna prowadziłaby na dłuższą metę do rozszerzania się zakresu gospodarki hodowlanej i do powstawania w ten sposób dodatkowych możliwości produkcyjnego wykorzystania istniejącej zdolności do pracy.

W obecnych warunkach **zapotrzebowanie na pracę wzrasta w rolnictwie bardzo powoli**; nowych miejsc pracy—pracy produkcyjnej—otwiera się tylko niewiele. A przecież widzieliśmy, że właśnie ludność rolnicza dostarcza najwięcej nowych sił (rozdziały 5., 6. i 7.), a więc w największej ilości potrzebne są tu nowe, dodatkowe miejsca pracy. Jakie są konsekwencje tego stanu rzeczy?

Zasadniczym skutkiem jest stałe zjawisko odpływania ludzi z rolnictwa do innych zawodów i do innych krajów: **urbanizacja** i **emigracja.** Stwierdziliśmy istnienie przesunięć społecznych ze wsi do miast, obserwując zmiany w strukturze społecznej młodzieży, zachodzące na odcinku od 12 do 21 lat (rozdział 6.); również rolnictwo dostarcza dużej części sił dla emigracji. Ani miasta jednak, ani emigracja nie pochłaniały nawet w okresie najlepszej koniunktury i najsilniejszej emigracji całości przyrostu nowych sił w rolnictwie—jakkolwiek pochłaniały bardzo dużą jego część. Ilustracją może tu być następujące szacunkowe obliczenie zmian, jakie odbyły się w Polsce między dwoma spisami ludności, tj. w ciągu dziesięciolecia 1922—1931 (poza województwami wschodnimi, które w początkach tego okresu były terenem zupełnie specjalnego zjawiska—powojennej repatriacji).

Według tego szacunku odpływ ze wsi do miast wyniósł w tym okresie 1,1 miliona, a ponadto emigracja (nadwyżka nad reemigracją) usunęła ze wsi 0,1 miliona; a więc odpływ do miast i emigracja

Zest. 8.
Migracje ludności między wsią a miastem i przesunięcia społeczne wśród ludności wiejskiej — poza woj. wschodnimi — w okresie 1922 — 1931 (w milionach).

Czynniki zmian liczby ludności	Wieś			Miasto
	ogółem	ludność rolnicza	ludność nierolnicza	
Przyrost naturalny	+ 3,1	+ 2,7	+ 0,4	+ 0,7
Migracje wewnętrzne i przesunięcia społeczne:				
między wsią a miastem	— 1,1	— 1,1		+ 1,1
w obrębie wsi (administracyjnej)		— 0,3	+ 0,3	
Emigracja (nadwyżka nad reemigracją), ...	— 0,1	— 0,1		— 0,2
Wynik ogólny ruchu naturalnego oraz wędrówek i przesunięć społecznych	+ 1,9	+ 1,2	+ 0,7	+ 1,6

pochłonęły 40% przyrostu naturalnego ludności wiejskiej (zest. 8.).

Wieś rozumiana jest tu w znaczeniu administracyjnym, tj. obejmuje również należące do gmin wiejskich miasteczka, i oczywiście całą ludność nierolniczą, zamieszkałą w obrębie gmin wiejskich. Pomiędzy grupą ludności rolniczej i grupą ludności nierolniczej zachodzą w gminach wiejskich pewne przesunięcia, których rozmiary w okresie 1922—1931 obliczamy szacunkowo (znów wyłączając województwa wschodnie).

Otóż według tego szacunku ludność rolnicza oddała 0,3 miliona do zawodów nierolniczych na wsi. Łącznie więc z odpływem do miast i za granicę z ludności rolniczej ubyło w tym okresie 1,5 miliona—a więc w stosunku do 2,7 milionów przyrostu naturalnego ludności rolniczej gmin wiejskich przeszło połowa, około 55%.

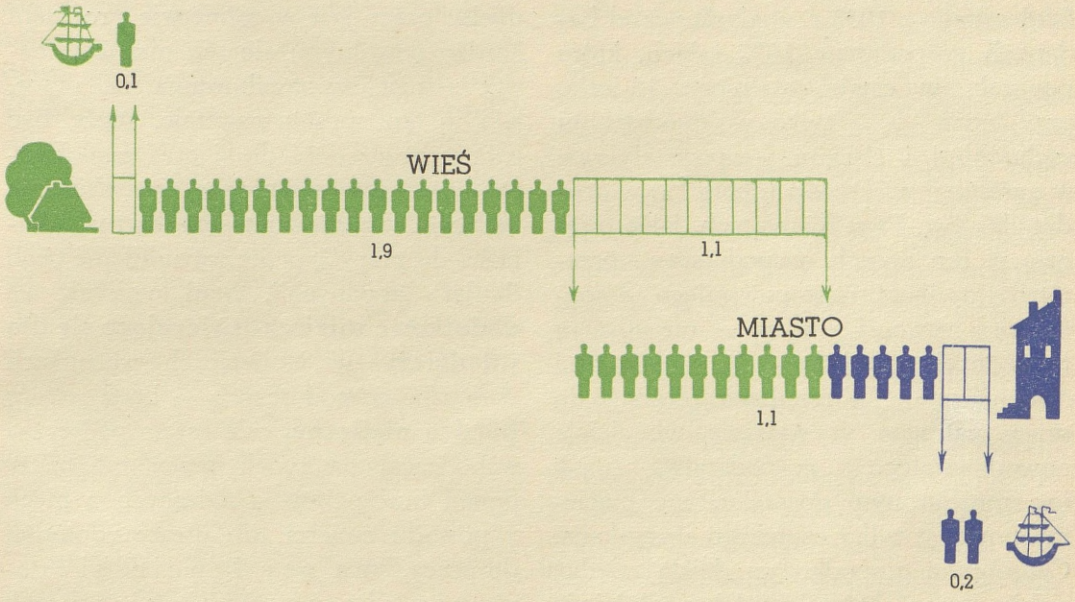
Odpływ ten w niejednakowym stopniu obejmował ludność chłopską posiadającą ziemię i ludność bezrolną—wszelkiego rodzaju robotników rolnych. Porównanie tych danych jest szczególnie trudne; jednakże wskazują one dość wyraźnie, że ludność zatrudniona pracą najemną w rolnictwie nie tylko nie utrzymała żadnej części swego przyrostu naturalnego, ale nawet się zmniejszyła. W niewielkiej części polegało to na usamodzielnianiu się tej ludności (np. przy tworzeniu się gospodarstw dawnych robotników folwarcznych przy parcelacji), przede wszystkim zaś na tym, że właśnie ta ludność bezrolna w największym stopniu przesuwała się do zawodów nierolniczych i przenosiła do miast. Tym samym stosunkowo mniejszy niż przeciętnie wśród ludności rolniczej musiał być odpływ z ludności chłopskiej (posiadającej ziemię): można więc twierdzić, że nie dochodził on do połowy przyrostu naturalnego.

Ale co się działo z tą drugą połową przyrostu ludności chłopskiej? Pozostała ona w rolnictwie; wobec szczupłej jednak liczby nowych miejsc pracy, w dużej części **nie znalazła** z pewnością produkcyjnego **zatrudnienia** i dzieliła się tylko pracą w ten sposób, że na każdą

Wykres 23.

PRZYROST NATURALNY I MIGRACJE LUDNOŚCI WSI I MIAST W OKRESIE 1922 – 1931

(w milionach osób)

1 figurka oznacza 100 000 osób,

Ogół figurek zielonych oznacza przyrost naturalny wsi, ogół figurek niebieskich – przyrost naturalny miasta. Figurki zawarte między strzałkami oznaczają liczby osób, które wywędrowały ze wsi względnie z miast.

osobę zatrudnioną przypadła mniejsza ilość pracy. I tu dochodzimy do drugiej konsekwencji niewspółmierności między przyrostem ludności a przyrostem nowych miejsc w rolnictwie: jest nią **zmniejszanie się produkcyjności pracy.**

Pozostawanie w rolnictwie przyrostu ludności rolniczej połączone jest przeważnie z r o z d r a b n i a n i e m się gospodarstw. Ankieta Instytutu Gospodarstwa Społecznego z 1935 r. znalazła wśród badanych gospodarstw 19% takich, które powstały w ciągu ostatniego 15-lecia, przy czym—poza tylko województwami zachodnimi i śląskim — powstały one w ogromnej większości (około $^4/_5$) w drodze działów. Przy rozmiarach, jakie osiągają w ten sposób gospodarstwa—przeciętna wielkość nowopowstałego gospodarstwa wynosi 2-3 ha — nie stwarza to żadnych dodatkowych możliwości owocnej pracy. W rezultacie zdolność do pracy zarówno w rodzinie właściciela nowopowstałego gospodarstwa, jak i w zmniejszonym gospodarstwie macierzystym jest tylko częściowo wyzyskana. Członkowie gospodarstwa dzielą między siebie pracę, którą mogłaby właściwie wykonać mniejsza liczba osób. Podobnie oczywiście dzieje się, gdy ,,nowe siły", pozostając w rolnictwie, nie oddzielają się od swego macierzystego gospodarstwa, lecz w nim pracują. W każdym z tych wypadków stan rzeczy jest taki, że pewne osoby nie są niezbędne dla normalnego toku pracy w gospodarstwie—są osobami ,,**zbędnymi**".

Stwierdziwszy taki stan rzeczy, wróćmy do pytania postawionego na początku tego rozdziału: **w jakim stopniu rolnictwo wchodzi w rachubę jako źródło powstawania nowych miejsc pracy?** Widzieliśmy, że powstawanie nowych miejsc pracy jest w rolnictwie procesem bardzo powolnym; ale ten niewielki nawet wzrost zapotrzebowania na pracę, jaki w ten sposób powstaje, może być jeszcze przez dość długi czas zaspokajany przez intensywniejsze wyzyskiwanie będących w gospodarstwach rezerw ,,zdolności do pracy", przez zatrudnienie osób dzisiaj ,,zbędnych". Stąd wniosek, że **dodatkowe miejsca otwierające się dla młodzieży**—w istniejących warunkach społeczno-gospodarczych — będą jeszcze **bardzo nieliczne,** cała zatem nadwyżka wchodzącej na rynek pracy młodzieży ponad liczbę osób schodzących z niego z powodu śmierci lub utraty zdolności do pracy, m a t e n d e n c j ę k i e r o w a n i a s i ę n a m i e j s k i r y n e k p r a c y.

W następnym rozdziale postaramy się przedstawić liczbową wagę tego czynnika na rynku pracy.

Rozdział 14.

ZWALNIAJĄCE SIĘ MIEJSCA PRACY A DOPŁYW MŁODZIEŻY

Aparat wytwórczy, którego strukturę staraliśmy się przedstawić w poprzednich rozdziałach, wchłania rok rocznie pewną liczbę młodzieży, która zastępuje osoby wychodzące z zatrudnienia przez zgony, przez utratę zdolności do pracy, wreszcie przez wycofywanie się z pracy zawodowej. To ostatnie dotyczy zwłaszcza kobiet, dla których okres wykonywania pracy zawodowej trwa przeważnie dość krótko, ustępując miejsca zajmowaniu się gospodarstwem, a zwłaszcza dziećmi. Oczywiście jednak społeczeństwa posiadające przyrost naturalny ludności—a do takich społeczeństw należy w chwili obecnej Polska—mają nadwyżkę wchodzącej w okres ubiegania się o pracę młodzieży nad liczbą zwalniających się miejsc pracy: ta nadwyżka wymaga otwierania się nowych miejsc pracy, zapewniających taką przynajmniej produkcyjność pracy, jaka odpowiada stanowi rzeczy wśród dotąd zatrudnionych — w przeciwnym razie następowałaby pauperyzacja stołeczeństwa.

Porównanie liczebności młodzieży wchodzącej na rynek pracy z liczbami zwalniających się miejsc dawałoby zatem pojęcie o rozmiarach zapotrzebowania na nowy aparat wytwórczy; zestawienie zaś struktury społecznej młodzieży ze strukturą aparatu wytwórczego mogłoby być punktem wyjścia do określania tendencyj istniejących w danym społeczeństwie do przesunięć, przewarstwowień w jego obrębie. Tego rodzaju dane dawałyby najlepszy obraz tendencyj kształtowania się na dłuższą metę sytuacji na rynku pracy w ogóle, a zwłaszcza sytuacji na nim młodzieży. Dane takie są jednak bardzo trudne do osiągnięcia wobec braku odpowiednich materiałów statystycznych.

Pewną próbę tego rodzaju obliczenia dla Polski przeprowadzamy poniżej, opierając się na materiałach spisu ludności z 1931 roku. Obliczenia te mają za podstawę dane z dwóch tylko dzielnic, mianowicie z województw południowowschodnich i z woj. śląskiego; przeprowadzone są przy zastosowaniu pewnych domniemań, które nie są bynajmniej zupełnie ścisłe (a które dotyczą zwłaszcza stałości zmian w strukturze społeczno-zawodowej ludności w różnym wieku, zaobserwowanych w czasie spisu). Wyniki obliczeń są więc bardzo dalekie od pretensji do ścisłości, dają jednak pojęcie o warunkach panujących na polskim rynku pracy i o rzędzie liczb przedstawiających zachodzące na nim zjawiska.

Poniżej zestawiamy obliczone w ten sposób dla lat 1937 — 1941 stosunki, w jakich pozostają do liczb osób czynnych zawodowo: z jednej strony zwalniające się przeciętnie w ciągu roku **miejsca pracy,** z drugiej — **liczby młodzieży** wchodzącej do pracy

Zest. 9.

Zwalniające się miejsca pracy a wchodząca w wiek pracy młodzież w niektórych województwach w latach 1937—1941 (w odsetkach)

Grupy społeczno-zawodowe	Na 100 osób czynnych zawodowo							
	mężczyzn				kobiet			
	w woj. płd.-wsch.		w woj. śląskim		w woj. płd.-wsch.		w woj. śląskim	
	zwalnia się miejsc pracy	wchodzi w wiek pracy	zwalnia się miejsc pracy	wchodzi w wiek pracy	zwalnia się miejsc pracy	wchodzi w wiek pracy	zwalnia się miejsc pracy	wchodzi w wiek pracy
	rocznie w latach 1937 — 1941							
Chłopi i robotnicy rolni . . .	1,5	3,8	1,4	5,2	1,7	3,5	1,9	4,1
Robotnicy (poza rolnymi) . .	1,1	3,1	1,6	3,4	3,5	5,8	5,5	6,8
Drobnomieszczaństwo, pracownicy umysłowi, przedsiębiorcy i wolne zawody . .	1,0	1,4	.	.	1,9	2,2	.	.

zawodowej (lub zaczynającej o nią starania). Przy obliczaniu miejsc pracy zakładano przekroczenie wieku 69 lat dla mężczyzn, a 59 lat dla kobiet jako wyjście z pracy zawodowej. Odsetki młodzieży wchodzącej na rynek pracy są nieco niższe od udziału całej młodzieży, gdyż uwzględniona jest młodzież tylko w tym stopniu, w którym faktycznie (według danych spisowych) występuje jako czynna zawodowo. Część młodzieży, zwłaszcza dziewcząt, pozostaje poza obrębem czynności zawodowej; tylko dla młodzieży chłopskiej przekroczenie wieku 15 lat traktowano ogólnie jako równoznaczne z wejściem na rynek pracy.

Rzeczą uderzającą jest tu przede wszystkim mała liczba zwalniających się miejsc pracy w stosunku do liczby ludności (zwłaszcza dla mężczyzn, gdzie niewiele przekracza ona 1,5% rocznie). Jest to zjawisko p r z e j ś c i o w e — choć jeszcze potrwa wiele lat. Wynika ono ze struktury wiekowej ludności, a mianowicie szczególnie małego w obecnych stosunkach udziału wśród ludności w wieku produkcyjnym grup najstarszych. To samo zjawisko występuje również w innych krajach. Jego przyczyną jest fakt, że, dzięki postępom higieny i podnoszeniu się stopy życiowej, roczniki młodsze, pochodzące z późniejszych lat, są o wiele mniej przerzedzone od starszych roczników: udział tych ostatnich jest odpowiednio zmniejszony. W Polsce, gdzie postęp pod tym względem na przełomie obu stuleci był dopiero w początkach, a wskutek tego odbywał się w stosunkowo szybkim tempie, zjawisko to występuje bardzo wyraźnie. Tak więc w Niemczech mężczyźni w wieku ponad 50 lat stanowili według ostatniego spisu ludności 24,5% wśród ogółu mężczyzn od 15 do 69 lat, podczas gdy stosunkom obecnym (wyrażonym w tablicy wymieralności) odpowiadałby udział 30%-owy;

w Polsce odstęp ten jest znacznie większy: mężczyźni ponad 50 lat stanowią wśród ogółu w wieku zdolności do pracy zaledwie 19% wobec 28,5% odpowiadających tablicy wymieralności. Ponieważ ogromną większość zwalniających się miejsc pracy stwarzają właśnie zgony i wypadki utraty zdolności do pracy tych starszych osób—mniejszy ich udział pociąga **zmniejszenie się liczby zwalniających się miejsc pracy.**

Stan ten ustawać będzie w miarę docierania do wyższego wieku liczniejszych, mniej przerzedzonych generacji. Wówczas liczby „wakansów" zwiększać się będą nie tylko w wysokości bezwzględnej, ale również w stosunku do liczby ludności i do liczby zgłaszającej się do pracy młodzieży. Nadwyżka zatem liczby młodzieży nad liczbą zwalniających się miejsc pracy, która w latach 1930—1935 była zmniejszona w związku z wchodzeniem na rynek młodzieży z roczników wojennych, jest obecnie nie tylko szczególnie duża w porównaniu z ubiegłymi latami, ale też większa niż to odpowiada obecnym zasadniczym tendencjom rozwojowym ludności i niż będzie w przyszłości w razie utrzymania się tych tendencyj bez zmiany.

Zjawiska, o których tu mówimy, są w tej dziedzinie wyrazem omawianej przez demografów rozbieżności między tzw. surowym współczynnikiem przyrostu ludności a tzw. prawdziwym współczynnikiem (współczynnikiem ludności ustabilizowanej); w Polsce w 1927/28 r. pierwszy stanowił 15‰, drugi—niecałe 9‰; w 1934 r. pierwszy wynosił 12‰, drugi spadł do 4‰.

Zmiany, jakie przyniosą pod tym względem dalsze lata, ilustruje następujące szacunkowe zestawienie:

Zest. 10.
Nadwyżka roczna liczby młodzieży wkraczającej w wiek 15 lat nad sumą ubytku ludności do 69 lat i liczby ludności przekraczającej ten wiek

Lata	w tysiącach	w %-ach ludności w wieku 15—69 lat
1937-39	446,9	2,1
1940-42	456,8	2,0
1943-45	407,4	1,7
1946-48	343,3	1,3

Jak widać, nadwyżka roczna młodzieży wynosząca obecnie około 2% ludności w wieku produkcyjnym, za 10 lat stanowić będzie już tylko 1,3%, a w dalszych latach będzie się kurczyła jeszcze bardziej. Liczba osób w wieku 50 lat posłuży nam za przykład gęstości, z jaką obsadzone będą starsze roczniki dostarczające wakansów. Otóż w latach 1931 — 1941 liczba ta waha się około 1,8% ludności w wieku od 25 do 69 lat; w r. 1946 odsetek ten podniesie się do 2,0%, w r. 1951—do 2,25%, w r. 1956—do 2,45%, w r. 1960 zaś przekroczy 2,5%.

Dla **kobiet** liczby zwalniających się miejsc pracy nie będą wykazywały w takim stopniu wzrostu, gdyż kobiety nie pozostają w pracy zawodowej tak długo jak mężczyźni, lecz wychodzą z niej w wieku o wiele młodszym. Już więc obecnie liczby te są dla kobiet znacznie wyższe niż dla mężczyzn.

Liczby wchodzącej w wiek pracy młodzieży i liczby miejsc pracy zestawiamy ze sobą **w obrębie poszczególnych**

grup społeczno-zawodowych — znów opierając się na danych dla pięciolecia 1937—1941. Oczywiście nie oznacza to, że młodzież każdej grupy wchodzi na miejsca zwalniające się w tej właśnie grupie, ale różnice takie dają pojęcie o kierunku i rozmiarach możliwych i koniecznych przesunięć społecznych. Różnice te muszą być interpretowane przy uwzględnieniu znanej nam struktury społecznej ludności.

Z rozróżnionych przez nas grup małą tylko nadwyżkę liczby młodzieży nad liczbą zwalniających się miejsc pracy lub nawet zupełny brak tej nadwyżki posiada grupa nierobotniczej ludności miejskiej: pracowników umysłowych, drobnomieszczaństwa, przedsiębiorców i wolnych zawodów. Grupa ta obejmuje warstwy ludności o najmniejszej intensywności dostarczania młodzieży (por. rozdział 5.); młodzieży jest więc tu niewiele więcej niż potrzeba dla wypełnienia zwalniających się miejsc, nawet w dzisiejszych warunkach szczególnie niskiego poziomu liczb wakansów.

W ten sposób, gdyby grupa ta nie miała dopływu z zewnątrz, zachowywałaby równowagę: niedostatek młodzieży wśród pracowników umysłowych i zamożnego mieszczaństwa stwarzałby dostateczne możliwości odpływu dla młodzieży drobnomieszczańskiej. Nadwyżka młodzieży nad wolnymi miejscami pracy powstaje w tej grupie dopiero wskutek dopływu do niej młodzieży innego pochodzenia, co wynika nie tylko ze szczególnie korzystnego tu stosunku zapotrzebowania na siły i ich podaży, ale też stąd, że wejście do grupy tej jako obejmującej warstwy będące w najlepszych warunkach, jest naturalnym celem w dążeniach najzdolniejszych jednostek z pozostałych grup ludności. Toteż wprawdzie pracownicy umysłowi rekrutują się przede wszystkim z dopływu sił spośród drobnomieszczaństwa, w pewnej części jednak pochodzą również z młodzieży robotniczej i chłopskiej. Zjawiska te są dotąd dlatego dość rzadkie, że młodzież ta, jak widzieliśmy, ma ograniczone tylko możliwości kształcenia się (rozdział 9.); jakkolwiek więc pewna jej część zdobywa kwalifikacje dostateczne do wejścia w szeregi pracowników umysłowych, to jednak awans taki w istniejących warunkach nie ma jeszcze charakteru masowego.

Natomiast nie wymaga specjalnych kwalifikacji zatrudnienie w charakterze właścicieli samodzielnych drobnych warsztatów — przynajmniej o tym typie, który występuje głównie w Polsce, tzn. niemal bez żadnego kapitału. Na tym odcinku więc napór jest silniejszy i prowadzi do znacznego obniżenia poziomu zarobków, przeważnie nie odbiegających od poziomu zarobków robotniczych.

Druga grupa ludności miejskiej, ludność robotnicza jest już w innej sytuacji. Tu nadwyżka sił wchodzących na rynek pracy nad zwalniającymi się miejscami pracy w omawianym okresie lat 1937—1941 nie powstaje dopiero pod wpływem dopływu z zewnątrz, ale daje ją już młodzież z tej samej grupy. Gdyby wszystkie miejsca zwalniające się wśród robotników były zajmowane tylko przez

młodzież robotniczą, pozostawałaby jeszcze na rynku nadwyżka młodzieży wymagająca tworzenia się nowych, dodatkowych miejsc pracy w pokaźnej ilości—około 2% istniejących miejsc rocznie. Nadwyżka ta okaże się większa, gdy uwzględnić fakt, że pewne stanowiska są tradycyjnie zajmowane przez siły dopływające z zewnątrz: dotyczy to zwłaszcza kobiet, a mianowicie służby domowej, rekrutującej się zasadniczo z dziewcząt przybywających ze wsi.

Tak więc już nawet **własny przyrost młodzieży robotniczej wymaga tworzenia nowych miejsc pracy,** aby ta młodzież mogła znaleźć zatrudnienie. Zapotrzebowanie to zwiększa się w związku z dopływem młodzieży z trzeciej grupy ludności—z ludności wiejskiej.

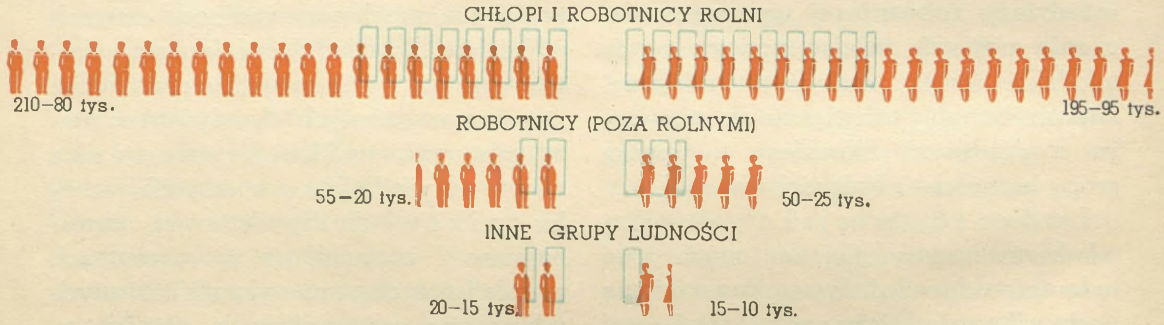
Ludność wiejska dostarcza młodzieży intensywniej od innych grup ludności—odpowiednio więc **ma większą nadwyżkę młodzieży** nad zwalniającymi się miejscami pracy. Nadwyżka ta w omawianym okresie najbliższego pięciolecia i na obszarze, dla którego przeprowadzone były obliczenia (województwa południowo-wschodnie), dosięgała rocznie dla mężczyzn 2,3% ogółu zdolnych do pracy, co stanowi przeszło trzy piąte całej młodzieży. Młodzież ta może produkcyjnie pracować tylko w wypadku powstawania nowych, dodatkowych miejsc pracy. Otóż stwierdziliśmy, że w wiejskim aparacie produkcyjnym możliwości te są bardzo ograniczone. Zatrudnienie tej młodzieży wymaga zatem powstawania nowych miejsc pracy na rynku miejskim. Na rynek ten młodzież wiejska kieruje się tylko w pewnej części zależnie od sytuacji gospodarczej: w większym stopniu przy dobrej koniunkturze, w mniejszym przy złej; jednak teoretycznych kandydatów do pracy w zawodach miejskich dostarcza niewątpliwie prawie cała ta nadwyżka młodzieży.

Wchodzenie wiejskiej młodzieży na miejski rynek pracy jest w pewnym stopniu ograniczone stopniem jej wykwalifikowania. Widzieliśmy, że młodzież ta w drobnej części tylko kończy pełną szkołę powszechną—w znacznej większości nie przekracza poziomu czterech oddziałów. Ta młodzież wiejska nie wchodzi więc na rynek miejski w charakterze „równouprawnionych" kandydatów: może zajmować tylko stanowiska niewykwalifikowanych robotników—służby domowej, terminatorów i czeladników w warsztatach rzemieślniczych, niewykwalifikowanych robotników przemysłowych, głównie w drobnych zakładach itp. W tych dziedzinach młodzież ze wsi gra decydującą rolę i jej poziom wymagań—wymagań bardzo skromnych—decyduje o poziomie płac. W związku z tym właśnie istnieje w Polsce ogromna rozpiętość płac między robotnikami niewykwalifikowanymi i przynajmniej częściowo wykwalifikowanymi.

Na miejskim rynku pracy zjawiają się więc zarówno siły z młodzieży robotniczej, jak i młodzież wiejska, stanowiąca przyrost sił, nie dający się ulokować na wsi. W rozmiarach przyrostu obu tych grup młodzieży zorientuje nas—w najgrubszym przybliżeniu—następu-

Wykres 24.

MIEJSCA PRACY ZWALNIAJĄCE SIĘ COROCZNIE PO OSOBACH ZMARŁYCH LUB WYCHODZĄCYCH Z PRACY, A WCHODZĄCA W WIEK PRACY MŁODZIEŻ W LATACH 1937 – 1941

Prostokąty oznaczają zwalniające się miejsca pracy, figurki – młodzież wchodzącą w wiek pracy.
1 figurka (lub prostokąt) oznacza 10 000 osób (lub miejsc pracy).

jąca tabliczka, zestawiona dla całej Polski na podstawie stosunkowych liczb posiadanych dla województw południowowschodnich.

Zest. 11.
Zwalniające się miejsca pracy a wchodząca w wiek pracy młodzież
Polska w tysiącach

Grupy społeczno-zawodowe	Wchodząca w wiek pracy młodzież		Zwalniające się miejsca pracy	
	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta
Chłopi i robotnicy rolni	210	195	80	95
Robotnicy (poza rolnymi)	55	50	20	25
Drobnomieszczaństwo, pracownicy umysłowi, przedsiębiorcy i wolne zawody	20	15	15	10

W ten sposób co rocznie **zwalnia się na pozarolniczym rynku pracy około 70 tysięcy stanowisk.** Jako kandydaci na te stanowiska wchodzą w rachubę: młodzież z grup pozarolniczych w liczbie **140** tysięcy oraz ta część młodzieży wiejskiej, która stanowi czysty przyrost sił na wsi—w liczbie **230** tysięcy, łącznie więc **370** tysięcy. Po obsadzeniu 70 tysięcy zwalniających się w miastach stanowisk powstaje więc dodatkowe **zapotrzebowanie na około 300 tysięcy nowych miejsc pracy rocznie.** Dopiero ta ilość stanowisk zapobiegłaby pozostawaniu młodych sił bez produkcyjnego zużycia.

W tym stopniu, w jakim opóźnia się tworzenie nowych miejsc, młodzież bądź pozostaje bezrobotną — bezrobotną w ścisłym znaczeniu, jeśli idzie o młodzież miejską, „zbędną", dążącą do wyjścia do miasta, lecz nie mogącą tego dokonać, jeśli idzie o wiejską—bądź też uzyskuje pracę poprzez wypieranie starszych robotników.

Moment konkurencji między młodzieżą a dorosłymi robotnikami uzyskał jeszcze większe znaczenie w związku z kryzysem i powstałym w czasie jego trwania bezrobociem. Tej sprawie są poświęcone następne rozdziały.

Rozdział 15.

WAHANIA ZATRUDNIENIA I BEZROBOCIA PRACOWNIKÓW POZA ROLNICTWEM

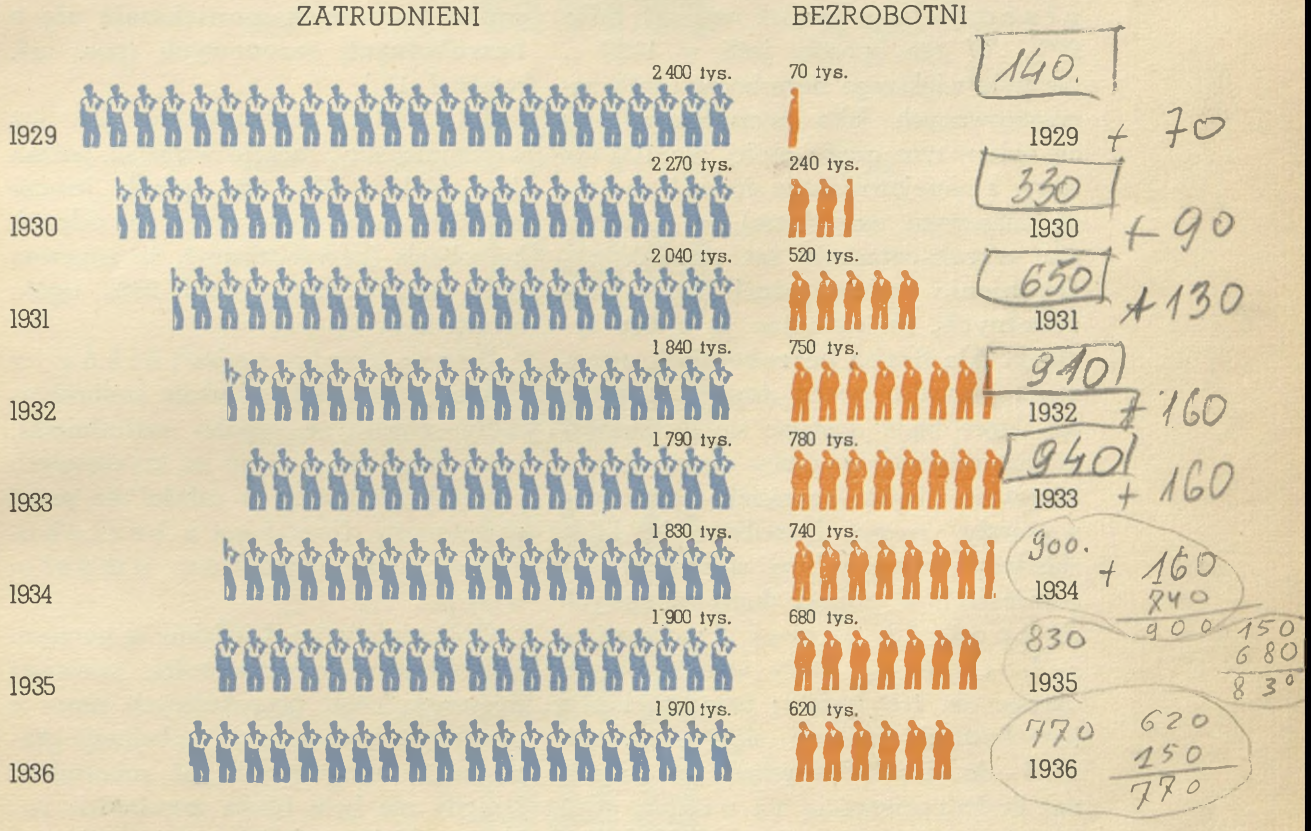
Przedstawione przez nas w rozdziałach 11. i 12. zatrudnienie nie jest wielkością stałą. **Wraz ze zmianami sytuacji gospodarczej zmienia się zatrudnienie** — mianowicie zmienia się głównie w zakresie pracy najemnej i to w określonych jej dziedzinach. Te zmiany gospodarcze, znajdujące wyraz w liczbach zatrudnienia—są częściowo **przejawem stale działających, trwałych tendencyj rozwojowych,** takich jak wzrost ludności, jak stopniowe uprzemysłowianie się kraju itd. Zmiany zatrudnienia następujące w krótkich odstępach czasu—są bądź wyrazem powtarzających się co roku zjawisk ożywiania się działalności gospodarczej w jednych miesiącach, a słabnięcia jej w innych, a więc **zmian sezonowych**; bądź wynikiem przypadkowych, **nieregularnych**, korzystnych lub niekorzystnych **zakłóceń** normalnego rozwoju; przede wszystkim zaś wynikiem powtarzających się w odstępach kilkoletnich falowań działalności gospodarczej—**przebiegu koniunktury**. Wahania koniunkturalne w działalności gospodarczej przedsiębiorstw i—w ścisłym związku z tym—w rozmiarach zatrudnienia są nieporównanie bardziej długotrwałe od wahań sezonowych i pozbawione regularności, dzięki której po okresie sezonowego spadku w zupełnie określonym momencie możemy spodziewać się wzrostu. Z drugiej strony wahania koniunkturalne są bardzo silne, rozległe co do zakresu, gdyż przez działanie mechanizmu zależności gospodarczych obejmują całość życia i powoduja w okresach kilkoletnich kolejne fale wzrostu i spadku obrotów gospodarczych, inwestycji, produkcji, konsumcji, a więc oczywiście i zatrudnienia. Wahania koniunkturalne, posiadając tak ogólny charakter, najsilniejsze są w tej dziedzinie, gdzie biorą początek, gdzie mechanizm gospodarki kapitalistycznej działa w najczystszej postaci — w przemyśle, a zwłaszcza w wielkim przemyśle. Rok 1929, wzięty jako podstawa dla przedstawienia struktury zatrudnienia w rozdziałach 11. i 12., był, jak tam podkreślono, rokiem (ostatnim zresztą w tym cyklu) dobrej koniunktury; potem Polska weszła—narówni co do kierunku rozwoju, choć nie zawsze w równym stopniu, jak inne kraje—w okres zniżkowej fali koniunktury, która dopiero w latach 1933—1934 ustąpiła miejsca nowej fali zwyżkowej, stopniowo się potęgującej, w Polsce zresztą później niż gdzie indziej. Wahania te ujawniają się w całej pełni w naszych zestawieniach zatrudnienia i bezrobocia robotników (za wrzesień każdego z lat 1929—1936).

Uchwytne statystycznie **zatrudnienie robotników,** które w 1929 r. wynosiło **2,4 milionów,** w latach 1932—1934 skur-

Wykres 25.

WAHANIA ZATRUDNIENIA I BEZROBOCIA ROBOTNIKÓW

(poza rolnictwem)

1 figurka oznacza 100 000 osób.

czyło się do **1,8 milionów**, a więc o jedną czwartą. W przemyśle, w którym zjawiska koniunkturalne występują przecież w szczególnie jaskrawej postaci, spadek ten był o wiele silniejszy: z przeszło 850 tysięcy liczba zatrudnionych spadła do około 550 tysięcy, a więc o **35%**; natomiast poza przemysłem spadek wyniósł tylko 20%. W ten sposób, jeśli w 1929 r. nie było większego bezrobocia (osób zarejestrowanych jako poszukujący pracy było w tym czasie mniej niż 100 tysięcy, a nierejestrowanie się nie było wtedy masowym zjawiskiem), to w **okresie trzech-czterech lat spadek zatrudnienia uwielokrotnił liczbę bezrobotnych, zwiększając ją o 600 tysięcy. Ale liczba bezrobotnych wzrastała ponadto przez dopływ nowych sił,** które bądź dostając się do zatrudnienia pozbawiały pracy dawnych robotników, bądź — częściej — same powiększały rzesze bezrobotnych. Ten składnik uwzględniliśmy w naszych zestawieniach w postaci dopływu nowych sił spośród samej ludności robotniczej, który wyniósł w tym okresie ok. 100 tysięcy; przez to liczba bezrobotnych podnosi się — na rok **1933**—do okrągło **800** tysięcy. Jest to jednak liczba z pewnością za niska, gdyż tendencja przesuwania się do ludności robotniczej **młodzieży z innych grup społecznych,** a zwłaszcza młodzieży chłopskiej, jakkolwiek w latach kryzysowych niewątpliwie bardzo silnie osłabiona, w pewnej mierze musiała występować. Jeśli więc z naszych zestawień wynika, że w latach **1932—1934** bezrobocie obejmowało mniej więcej 30% ogółu robotników, to w rzeczywistości było ono nieco wyższe. Odnosi się to przy tym do daty uwzględnionej w zestawieniu—końca lata, kiedy sezonowe zatrudnienie jest największe; w innych okresach roku, a zwłaszcza w **zimie zastępy bezrobotnych powiększają się o bezrobotnych sezonowych** (por. niż. rozdział 18.).

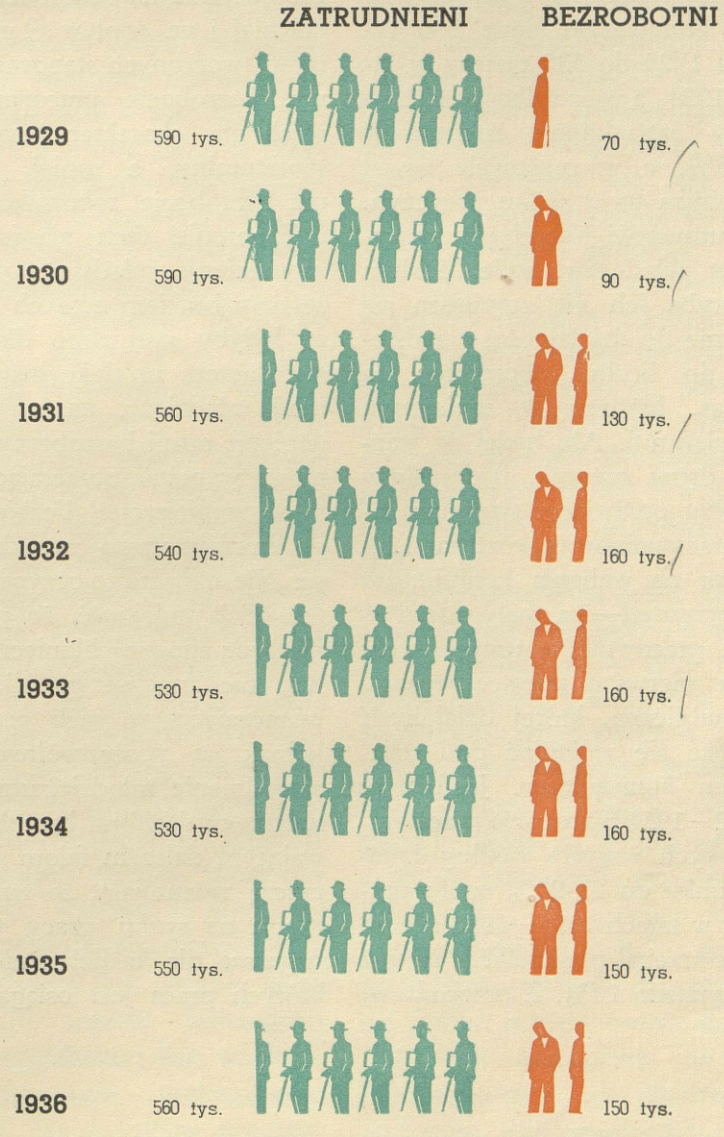
Od 1934 r. zatrudnienie, jak już wspomnieliśmy, zaczęło wzrastać, jednak dość wolno. W ten sposób jeszcze w **1936** r. szacowany przez nas odsetek bezrobocia (przypominamy, że napewno zbyt niski) wynosił około **23%** ogółu robotników.

Bezrobocie robotników w głównej masie ma charakter koniunkturalny—wynika ze spadku zatrudnienia, który odbył się w ciągu lat kryzysowych i dotychczas jeszcze w całości nie został powetowany. Inaczej jest z bezrobociem pracowników umysłowych.

Obliczenia w tej dziedzinie są gorszym przybliżeniem rzeczywistości, ponieważ rejestracja osób poszukujących pracy w mniejszym jeszcze stopniu obejmuje pracowników umysłowych niż robotników i nigdy nie była bliska zupełności; poza tym dopływ młodzieży z innych grup społecznych jest tu stosunkowo bardzo duży. Dane przyjęte dla momentu wyjściowego (roku 1930) nie są pewne; w każdym razie wydaje się rzeczą niewątpliwą, że już wtedy, dopiero w początkach kryzysu (podobnie jak nawet

Wykres 26.

WAHANIA ZATRUDNIENIA I BEZROBOCIA PRACOWNIKÓW UMYSŁOWYCH

1 figurka oznacza 100 000 osób.

przed kryzysem) istniało dość znaczne bezrobocie pracowników umysłowych. Jest rzeczą charakterystyczną, że kryzys stosunkowo mało oddziałał na to bezrobocie. Zatrudnienie pracowników umysłowych zmniejszyło się z 590 tysięcy w roku 1929 do 530 tysięcy w latach 1933—1934, a więc tylko o 10%— podczas gdy zatrudnienie robotników spadło o 25%, a w przemyśle nawet o 35%. Wynika to z kilku przyczyn. Pracownicy umysłowi wchodzą w znacznej części w skład tzw. stałej obsługi zakładów, liczba ich nie zmniejsza się proporcjonalnie do działalności przedsiębiorstwa i do liczby robotników, są więc podczas kryzysu w mniejszym stopniu redukowani. Ale bodaj że ważniejszy jest drugi czynnik, podkreślony przez nas przy omawianiu struktury zatrudnienia pracowników (p. rozdział 12.). Najwrażliwsza na wahania koniunktury dziedzina—przemysł—ma mały udział w zatrudnieniu pracowników umysłowych; natomiast na pierwsze miejsce wysuwa się służba publiczna, której działalność najmniej może się zmieniać pod działaniem zmian koniunktury. Jeśli więc w latach 1932—1934 bezrobocie pracowników umysłowych wzrosło według dokonanego szacunku do 23-24% ogółu pracowników, a w latach 1935—1936 spadło do 21%, to trzeba podkreślić, że już w 1929 r. wynosiło 10%. Z oszacowanej przez nas na ostatnie lata (1935—1936) liczby 150 tysięcy bezrobotnych tylko około 40 tysięcy przypada na zmniejszenie zatrudnienia w porównaniu z rokiem 1929—reszta na bezrobocie istniejące już dawniej i na dopływ sił nie znajdujących nowo tworzonych stanowisk. Innymi słowy, bezrobocie pracowników umysłowych ma charakter znacznie bardziej strukturalny, a mniej koniunkturalny niż bezrobocie robotników.

Znaczenie tych zjawisk dla sprawy zatrudnienia młodzieży polega na tym, że poza brakiem nowych stanowisk, które byłyby potrzebne dla zatrudnienia, a zwłaszcza produkcyjnego zatrudnienia całej młodzieży, na przeszkodzie staje istnienie armii bezrobotnych, która stopniowo wypełnia otwierające się — zresztą w zmniejszonej liczbie, odpowiednio do zmniejszonego zatrudnienia—wakanse. Nie oznacza to oczywiście, by istniała tak ścisła kolejność, że póki bezrobotni nie będą znów wchłonięci do zatrudnienia, nie znajdzie go nikt z młodzieży wkraczającej w wiek pracy; znajdując jednak w poszczególnych wypadkach zatrudnienie, młodzież utrudnia znalezienie pracy dawnym bezrobotnym i napływającym dalszym falom młodzieży. Jest rzeczą zrozumiałą, że wzajemna konkurencja na rynku pracy tych obu grup pogarsza dla każdej z nich warunki, na których praca jest osiągana.

Rozdział 16.

ZMIANY ZATRUDNIENIA ROBOTNIKÓW W POSZCZEGÓLNYCH GAŁĘZIACH PRZEMYSŁU

Stwierdziliśmy wyżej, że robotnicy przemysłowi stanowią grupę podlegającą najsilniejszym wahaniom zatrudnienia. Przeciętnie w ciągu 1933 r. stan ich zatrudnienia był o 36% niższy niż w r. 1929. Ale wahania te obejmują i robotników przemysłowych z niejednakową intensywnością — istnieją wśród nich grupy, szczególnie dotkliwie odczuwające kryzys. Uwydatnia się to po przeprowadzeniu podziału przemysłu według przeznaczenia wytwarzanych przezeń produktów — na gałęzie wytwarzające tzw. **dobra produkcyjne**, tj. przedmioty do wykonywania inwestycyj różnego rodzaju, i na gałęzie wytwarzające **dobra konsumcyjne**, służące bezpośrednio do konsumcji. Podział ten nie daje się przeprowadzić ściśle, gdyż materiały statystyczne w sprawie zatrudnienia nie są dla tego celu dostatecznie szczegółowo zróżniczkowane. Jednak nawet przy niezupełnie odpowiednim podziale, jaki się daje osiągnąć i jaki jest zastosowany w obliczeniach do niniejszego rozdziału, różnice występują zupełnie wyraźnie. Różnice te wiążą się z mechanizmem zjawisk koniunkturalnych. Ich punktem wyjścia jest właśnie dziedzina inwestycji: **wzrost inwestycji jest źródłem zwyżkowej fali koniunktury, ich załamanie — początkiem fali zniżkowej**. Na dziedzinę konsumcji, a więc i produkcji dóbr konsumcyjnych wahania te przenoszą się jako zjawiska pochodne. Odbywa się to mianowicie w ten sposób, że zmniejszanie się działalności inwestycyjnej, pociągając redukcję zatrudnienia i — co za tym idzie — kurczenie się siły nabywczej, zmniejsza zbyt artykułów konsumcyjnych i pociąga spadek produkcji i zatrudnienia także w tej dziedzinie — ale już w stopniu znacznie słabszym. Za to podczas poprawy wzrost zatrudnienia w gałęziach wytwarzających dobra konsumcyjne jest odpowiednio mniejszy. Te normalne zjawiska przebiegu koniunktury znajdowały wyraz również w zmianach zatrudnienia w Polsce w ciągu ostatnich lat.

Grupa oznaczona przez nas jako związana głównie z ruchem inwestycyjnym zatrudniała w **1929** r. **369** tysięcy robotników, z których w **1932** r. pozostało przy pracy zaledwie **199** tysięcy — zmniejszenie wyniosło **prawie połowę**, 46%. Z poszczególnych gałęzi wchodzących w skład tej grupy jedna wymaga pewnych zastrzeżeń: przemysł budowlany. Wyjątkowo silny spadek w przedsiębiorstwach tej gałęzi — w ciągu lat 1929—1933 o 75% — polega w pewnej części na przesuwaniu się robót i zatrudnienia robotników do mniejszych przedsiębiorstw, nie obejmowanych już statystyką. Ale nawet gdyby wprowadzić jakąś poprawkę uwzględniającą ten czyn-

nik, spadek pozostałby jeszcze ogromny, jak świadczą liczby pozostałych gałęzi tej grupy zajętych głównie produkcją materiałów budowlanych i innych artykułów inwestycyjnych. Tak więc liczba robotników zatrudnionych w przemyśle mineralnym była w 1932 r. o 52% mniejsza niż w 1929 r., w przemyśle drzewnym — o 48%, w hutach żelaznych — o 44%, w przemyśle metalowym (wraz z warsztatami kolejowymi i wytwórniami wojskowymi) o 36%.

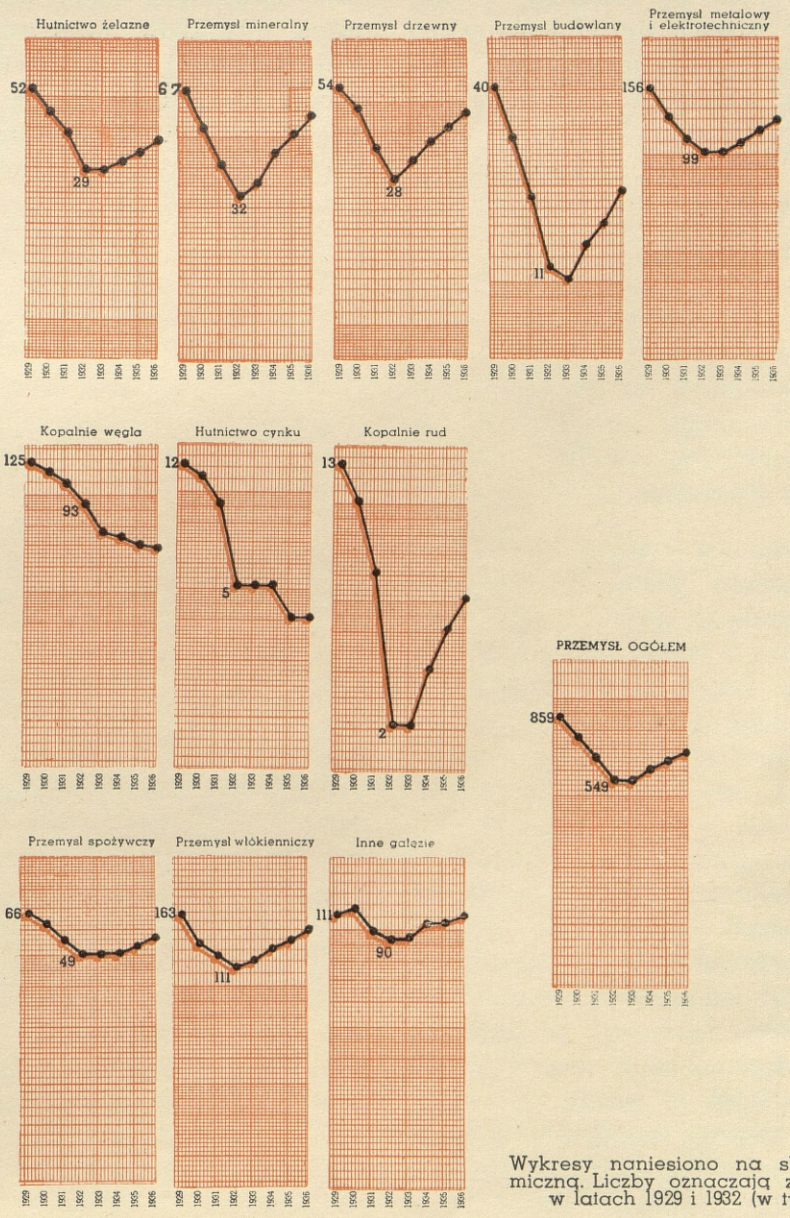
Wcześniej i wyraźniej niż w całości przemysłu zaczęła się w tej grupie ujawniać **poprawa koniunktury**. Już w 1933 r. liczba robotników zaczęła się nieco zwiększać, a od 1934 r. wzrost postępował dość znacznie, tak że w r. **1936** zatrudnionych było już **285** tysięcy robotników — o 43% więcej niż w 1932 r. Liczba ta jednak oznacza w najlepszym razie powrót do pracy dopiero połowy tych robotników, którzy ją utracili w poprzednich latach; część ta musiała być nawet mniejsza, gdy uwzględnić, że z pewnością miejsca utracone przez dawnych robotników w pewnej mierze zajęte zostały przez dopływ nowych sił.

W przeciwieństwie do tej grupy gałęzie wytwarzające artykuły konsumcyjne mają **zatrudnienie mniej zmienne** — odpowiednio do mniejszych zmian produkcji. Co prawda spożycie wyrobów przemysłowych ulega większym zmianom niż całość spożycia, a ponadto produkcja tych wyrobów ulega większym wahaniom od ich spożycia, gdyż duże zmiany zachodzą w zapasach wyrobów trzymanych przez handel. Mianowicie kupcy podczas kryzysu, licząc się ze zmniejszaniem się sprzedaży i ze spadkiem cen, przy którym przecież zapasy tracą wartość, starają się mieć ich jak najmniej; redukowanie zapasów w handlu zmniejsza zbyt przemysłu i w ten sposób odbija się na zatrudnieniu fabryk. Tak więc liczba zatrudnionych także w tej dziedzinie spada podczas kryzysu, a rośnie podczas poprawy koniunktury. **Zmiany te jednak nie są już tak wielkie jak w gałęziach produkujących materiały inwestycyjne.** W przemyśle włókienniczym liczba robotników w 1932 r. była o 32% niższa niż w 1929 r.; w przemyśle spożywczym w najniższym punkcie, który wypadł w 1933 r., o 27% niższa. Jakkolwiek więc po zwrocie w przebiegu koniunktury poprawa wystąpiła w tej dziedzinie w mniejszym stopniu, **bezrobocie pozostawało w nich mniejsze** niż w gałęziach wytwarzających dobra produkcyjne; w **1936** r. liczba robotników osiągnąwszy poziom **306** tysięcy wobec **340** tysięcy w **1929** r., była tylko o 10% mniejsza niż wówczas.

Jako oddzielną grupę pozostawiliśmy kilka gałęzi: przemysł węglowy, cynkowy i kopalnictwo rud. Są to gałęzie, w których liczba robotników uległa podczas kryzysu bardzo **silnej redukcji**, ale już nie przez sam związek tych gałęzi z inwestycjami: związek ten jest o tyle słabszy, że gałęzie te bądź w dużej większości (przemysł cynkowy), bądź przynajmniej w znacznej części

Wykres 27.

WAHANIA LICZEBNOŚCI ZATRUDNIONYCH ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH W LATACH 1929 – 1936

Wykresy naniesiono na skalę logarytmiczną. Liczby oznaczają zatrudnionych w latach 1929 i 1932 (w tysiącach).

(przemysł węglowy) pracują na eksport i zatrudnienie w nich zmieniało się właśnie **w zależności od sytuacji eksportowej**. Tym się tłumaczy, że gdy do 1931 r. spadek zatrudnienia postępował tu w umiarkowanym tempie, gdyż zwiększona ekspansja eksportowa hamowała spadek produkcji, to w ciągu dwóch lat 1932 i 1933—w okresie załamania się polskiego wywozu przemysłowego (po dewaluacji funta i wprowadzeniu w różnych krajach utrudnień w obrocie) —wyniósł aż 33%. Czynnikiem specjalnym, który potęgował redukcje robotników przemysłu węglowego i przedłużył je aż do 1935 r., był **wzrost wydajności pracy**. Rolą tego czynnika w rozwoju zatrudnienia robotników przemysłowych zajmiemy się w następnym rozdziale.

Rozdział 17.

CZYNNIKI ZMIAN ZATRUDNIENIA ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH

Analizując w rozdziale 16. zmiany w liczbach zatrudnionych robotników przemysłowych według gałęzi, wskazywaliśmy na różne zjawiska wpływające na rozmiary produkcji odpowiednich gałęzi jako na czynniki tłumaczące przebieg tych zmian. Inaczej mówiąc, wskazywaliśmy na zmiany w rozmiarach wytwórczości jako na bezpośrednie źródło zmian w liczbach zatrudnionych robotników. Otóż jest to niewątpliwie główne źródło tych zmian. Skutki działania tego czynnika są jednak w pewnym stopniu modyfikowane przez działanie dwóch innych czynników, mianowicie przez **zmiany zachodzące w wydajności pracy i w czasie pracy.**

Jest rzeczą oczywistą, że gdy wydajność pracy wzrasta, proporcjonalnie **zmniejsza się — dla uzyskania danej ilości produkcji — zapotrzebowanie na pracę.** Ten związek mechaniczny jednak nie jest równoznaczny ze związkiem gospodarczym, przyczynowym, nie oznacza mianowicie, że gdy wydajność pracy w danym kraju rośnie, zatrudnienie wskutek tego spada. Wzrost wydajności pociągnąłby istotnie spadek liczby robotników, gdyby produkcja pozostała niezmieniona; ale tak bynajmniej nie musi być i — biorąc zjawiska na dłuższą metę — nie jest. **Konsekwencją wzrostu wydajności staje się wzrost produkcji,** a wobec tego nie dochodzi do spadku liczby zatrudnionych. Cały postęp techniczny i gospodarczy, podnoszenie się stopy życiowej ludności, zwiększenie się jej dochodów, obserwowane w toku dziejów, a postępujące od XIX wieku w szybkim tempie — to właśnie przejaw i skutek tej tendencji rozwojowej. Przez zwiększanie się wydajności bowiem powstają dodatkowe dochody i oszczędności, które obracane na dodatkowe zakupy, stają się punktem wyjścia wzrostu produkcji — wzrostu wchłaniającego siły zwolnione przez zwiększenie wydajności.

Proces ten jednak tylko schematycznie przebiega tak gładko. Przerzucanie się robotników z jednej dziedziny do drugiej, łączące się czasem z koniecznością przeniesienia się z jednej części kraju do innej, nie jest bynajmniej łatwe i zdarza się, że nowa produkcja zatrudnia jako robotników osoby, które dotąd nie pracowały, podczas gdy robotnicy zwolnieni w wyniku zwiększonej wydajności pracy pozostają bezrobotni. W tym wypadku **zatrudnienie wprawdzie się nie zmniejsza, ale bezrobocie wzrasta.** Ważniejszy jednak jest fakt, że w poszczególnych wypadkach wskutek wzrostu wydajności może się zmniejszyć nie tylko zatrudnienie w danej gałęzi, ale również zatrudnienie ogólne: będzie się to działo wówczas, gdy całość lub część oszczędności, uzyskanej przez wzrost

wydajności, pozostanie nie zużyta na zakupy lub obrócona będzie na zakupy zagraniczne.

Łączy się to z przebiegiem koniunktury, gdyż możliwości takie istnieją zwłaszcza w okresie kryzysu, kiedy przedsiębiorcy ograniczają do minimum inwestycje, a wobec tego oszczędności zużywają raczej na takie cele, jak spłacanie długów, gromadzenie rezerw i inne cele nie wiążące się z zapotrzebowaniem na produkcję. W takich wypadkach powstaje bezrobocie wynikające ze zwiększenia się wydajności pracy robotników —tzw. **bezrobocie technologiczne.**

Trzeba jednak podkreślić, że za przyczynę spadku zatrudnienia należy uważać wzrost wydajności tylko o tyle, o ile nie mógł on doprowadzić do wzrostu produkcji, a więc o ile spadek zatrudnienia w jednej gałęzi nie został skompensowany przez wzrost lub—podczas kryzysu—zmniejszenie spadku w innej gałęzi. W tym znaczeniu liczbowe ustalenie rozmiarów bezrobocia technologicznego jest bardzo trudne lub wręcz niemożliwe. Natomiast możliwe jest określenie rozmiarów ogólnych zatrudnienia, odpowiadających zmianom wydajności pracy. Obliczenie takie podajemy tutaj w odniesieniu do kilkoletniego okresu na terenie przemysłu polskiego, jako podstawę do oceny natężenia procesów zachodzących w tym kierunku. Obliczenia te mają, jeśli idzie o przemysł przetwórczy, charakter dość grubych szacunków ze względu na niedostateczność materiałów statystycznych do obliczeń wydajności pracy i zachodzących w niej zmian.

W rezultacie obliczeń otrzymano następujące wskaźniki, przedstawiające **rozwój wydajności**:

1929—100,0

1930—104,1	1933—120,3
1931—107,3	1934—123,3
1932—112,2	1935—126,1

Jak widać z tych liczb, **zmiany w wydajności pracy działały w** Polsce przez cały okres uwzględniony w rozważaniach **jako czynnik zmniejszający zapotrzebowanie na pracę**: zatrudnienie w wielkim i średnim przemyśle było w 1935 r. mniejsze o 20% niż w przypadku gdyby ta sama produkcja osiągana była przy takiej wydajności jaka była w 1929 r. Trudno stwierdzić, w jakim stopniu zmniejszenie zatrudnienia odpowiadające zwiększonej wydajności było skompensowane przez osłabienie spadku produkcji, a w jakim pozostało czystą stratą. Ponieważ znaczna część wzrostu wydajności przypada na okres kryzysu i wycofywania kapitałów z życia gospodarczego, można przypuszczać, że ta druga możliwość zachodziła w wielu wypadkach.

Czynnikiem wpływającym w inny sposób na liczbę zatrudnionych robotników są **zmiany długości czasu pracy**. Czynnik ten zasadniczo nie wpływa na wielkość zatrudnienia, a tylko na sposób jego rozdziału między robotników: przy danej ilości produkcji i przy danej wydajności **przez skracanie czasu pracy zwiększa się liczba robotników i odwrotnie.** Skracanie takie, głównie w postaci zmniejszania liczby

dni pracy w tygodniu, było podczas kryzysu obficie stosowane jako środek łagodzący wzrost bezrobocia, chociaż w rzeczywistości oznaczający tylko zmianę jego formy: z bezrobocia zupełnego na częściowe, obejmujące za to większą rzeszę robotników. W obliczeniach tutaj podanych uwzględniono skracanie czasu pracy w postaci zmniejszonej liczby dni pracy w tygodniu. W związku z tym przeciętny czas pracy ogółu robotników przemysłowych zmieniał się w sposób następujący (w godzinach na tydzień normalny—bez świąt):

1929—45,1

1930—43,1	1933—40,1
1931—42,3	1934—41,0
1932—39,2	1935—41,6

Zmniejszenie się czasu pracy do 39 godzin tygodniowo nie oznacza, że wszyscy robotnicy pracują tyle czasu: z jednej strony zdarzają się robotnicy pracujący pełny tydzień — 46 lub 48 godzin tygodniowo, z drugiej pracujący zaledwie po trzy dni w tygodniu (24 godziny) lub nawet jeszcze krócej. Oczywiście zmniejszanie bezrobocia na tej drodze połączone jest ze **zmniejszaniem zarobków** zatrudnionych robotników. Podobny skutek pociągają nie uwzględnione w tym obliczeniu „turnusy", które sprawiają, że pewne partie robotników są kolejno to zatrudnione to bezrobotne.

Zmniejszanie czasu pracy w latach 1930—1932 umożliwiało utrzymywanie w warsztatach produkcyjnych o wiele większej liczby robotników, niżby trzeba było przy normalnym, pełnym zatrudnieniu. Nadwyżka ta w **1932** r. osiągnęła **15%**. Za to w następnych latach poprawa koniunktury była częściowo wykorzystana na powracanie do normalnej pracy—co znów osłabiało tempo wzrostu zatrudnienia.

Postarajmy się teraz zorientować, jak wzajemnie wzmagały się i kompensowały skutki działania tych różnych czynników. W ciągu lat **1929—1932** liczba zatrudnionych w wielkim i średnim przemyśle spadła **o 310** tysięcy. Otóż samemu tylko zmniejszeniu produkcji już odpowiadałby spadek liczby robotników o 320 tysięcy; liczba ta zaś zwiększała się jeszcze prawie o 60 tysięcy przez wzrost wydajności pracy. Łącznie więc **skurczenie się produkcji i zwiększona wydajność pracy powodowały, że zapotrzebowanie na pracę zmniejszyło się prawie o 380 tysięcy.** Liczba zatrudnionych wykazuje jednak **spadek mniejszy**: przez skrócenie bowiem czasu pracy— a więc **kosztem zmniejszenia czasu pracy i zarobków zatrudnionych — utrzymało się przy pracy 70 tysięcy robotników.**

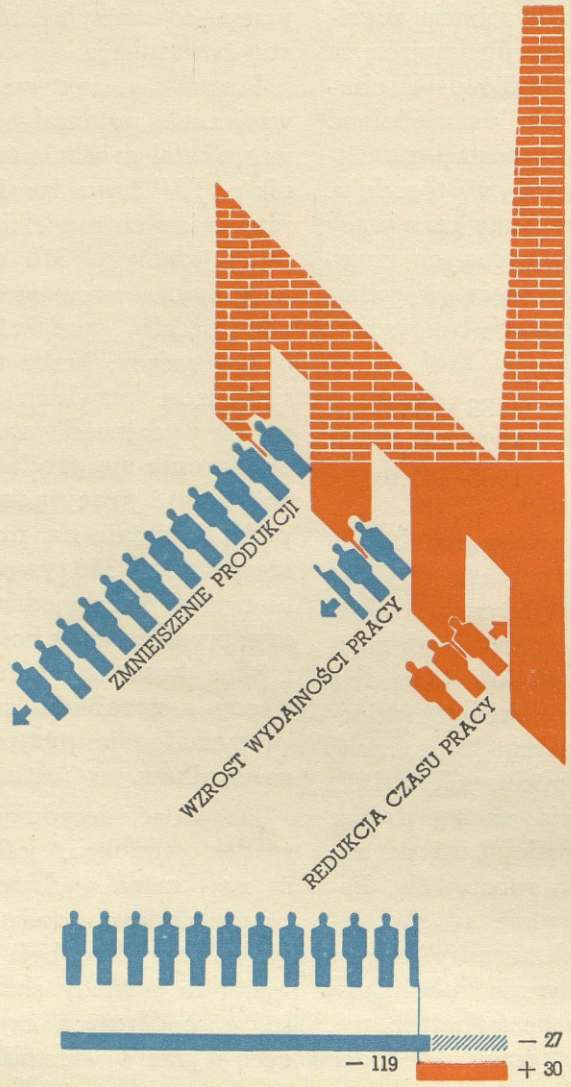
Jak widać, decydujące znaczenie miał spadek produkcji; jeśli nawet przyjąć, że zwiększona wydajność pracy nie pociągała żadnych dodatnich skutków na rynku pracy, nie była wcale kompensowana, to i wtedy skutki działania czysto gospodarczych czynników znajdujących wyraz w wahaniach produkcji okażą się prawie sześciokrotnie silniejsze od skutków zmian w technice produkcji.

Inny obraz otrzymujemy w następnych latach, w okresie stopniowego poprawia-

Wykres 28.

CZYNNIKI ZMIAN STANU ZATRUDNIENIA ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH W ROKU 1930

(zmniejszenie liczby zatrudnionych w porównaniu z rokiem 1929)

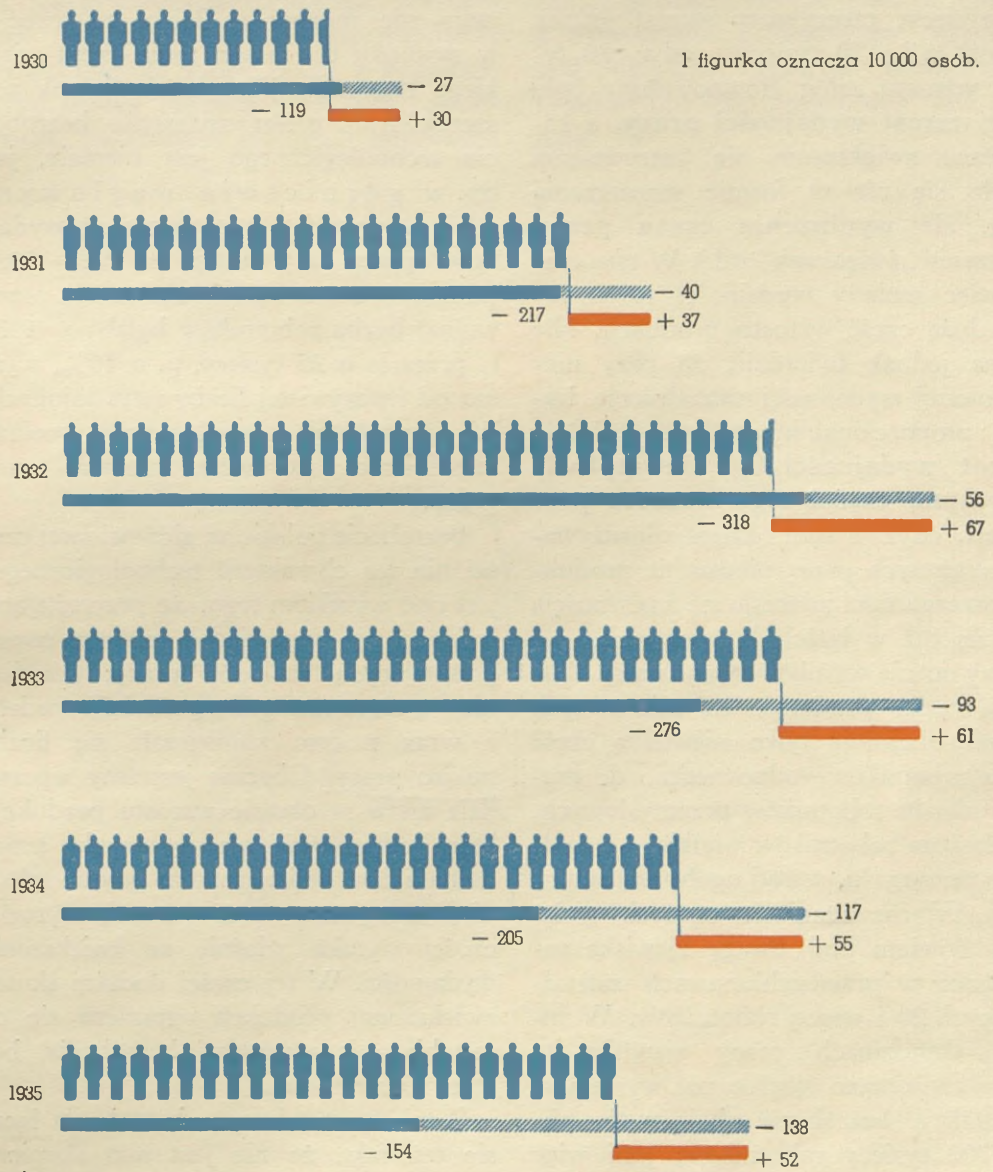

Objaśnienie — patrz na sąsiedniej stronie.

Wykres 29.

CZYNNIKI ZMIAN STANU ZATRUDNIENIA ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH W LATACH 1930–1935

(zmniejszenie liczby zatrudnionych w porównaniu z rokiem 1929)

Figurkami oznaczono zmniejszenie liczby zatrudnionych robotników przemysłowych w porównaniu z rokiem 1929. Linią niebieską oznaczono zmniejszenie wywołane zmniejszeniem rozmiarów produkcji. Linią kreskową oznaczono zmniejszenie wywołane wzrostem wydajności pracy. Linią czerwoną oznaczono zwiększenie wywołane redukcją czasu pracy (zatrudnieniem częściowym).

nia się sytuacji gospodarczej. Wzrost produkcji uzasadniałby w okresie lat **1932—1935** zwiększenie liczby robotników aż o **165** tysięcy; rzeczywisty wzrost jednak wyniósł tylko **70** tysięcy, gdyż **80** tysięcy wzrostu załóg zrównoważone było przez **wzrost wydajności pracy,** a 15-tysięczne zwiększenie się zatrudnienia odbyło się nie w formie rozszerzenia załóg, ale **wydłużenia czasu pracy** (znoszenie „świętówek" itd.). W tym czasie więc zmiany wydajności równoważyły dużą część wzrostu produkcji. Nie można jednak twierdzić, że przy niezmienionej wydajności zatrudnienie byłoby proporcjonalnie większe: właśnie **wzrost wydajności był niewątpliwie przyczyną części tego wzrostu produkcji,** gdyż w tym okresie niezużywanie osiąganych przez ulepszenie produkcji oszczędności zdarzało się z pewnością rzadziej niż w latach kryzysowych.

Przy ocenie wyników powyższych obliczeń trzeba pamiętać, że zakres tych zjawisk obejmuje tylko niewielką część ogółu robotników—odpowiednio do małego udziału robotników przemysłowych, a zwłaszcza robotników wielkiego i średniego przemysłu, wśród ogółu zatrudnionych. W rozważaniach naszych wzięliśmy bowiem pod uwagę zjawiska zachodzące w przedsiębiorstwach zatrudniających 20 i więcej robotników. W innych dziedzinach pracy zjawiska te w poważniejszym stopniu nie występują. W 1935 r. bezrobocie obejmowało blisko 700 tysięcy robotników; jeśli więc wzrost wydajności pracy w ciągu lat 1929—1935 pozbawił zatrudnienia 140 tysięcy robotników, z których część w każdym razie została skompensowana, to zagadnieniu bezrobocia technologicznego nie można w Polsce nadawać—w stosunku do całości życia—zbyt wielkiego znaczenia. W zakresie jednak poszczególnych gałęzi znaczenie bezrobocia technologicznego jest niemałe, jak np. w górnictwie węglowym, gdzie w wypadku utrzymania się wydajności pracy na poziomie lat 1928—1930 (zresztą już wówczas wyższym niż przed wojną) liczba robotników byłaby w 1935 r. przeszło o 25 tysięcy, tj. o 40%, wyższa od rzeczywistej liczby zatrudnionych. W tym zakresie specjalną wagę posiada zagadnienie ustawowego skracania czasu pracy.

Bezrobocie polskie w głównej swej części nie ma charakteru technologicznego: jest ono wynikiem tego, że przyrastającej ludności nie odpowiadał przyrost nowopowstających zakładów pracy; przeciwnie—w ciągu szeregu lat produkcja spadała, a wraz z tym zmniejszała się liczba miejsc pracy. Obecnie jesteśmy wprawdzie znów w okresie wzrostu produkcji, która jednak wchłania siły z rynku pracy małymi dawkami, zwłaszcza gdy uwzględnić, że pewna część wzrostu wytwórczości wynika właśnie ze zwiększonej wydajności. W tej części dodatni skutek zwiększonej produkcji ogranicza się do zapobiegania wzrostowi bezrobocia, bez jego zmniejszenia.

Z takim charakterem bezrobocia łączy się też fakt, że nie jest ono skupione w pewnych dziedzinach pracy—jak to się dzieje często przy większej wadze

bezrobocia technologicznego — ale rozproszone po różnych dziedzinach zatrudnienia, a w związku z tym — również po całym terytorium Państwa. Wskutek tego płaszczyzna stykania się młodzieży wchodzącej na rynek pracy z bezrobotnymi, którzy również poszukują zatrudnienia, jest bardzo rozległa i oczywiście wywiera poważny ujemny wpływ na możliwości i warunki zatrudnienia młodzieży. Konkurencja ta zaostrza się jeszcze w pewnych porach roku w związku z narastaniem dodatkowego bezrobocia pod wpływem **zjawisk sezonowych.** Omówieniu ich poświęcony jest rozdział 18.

Rozdział 18.

BEZROBOCIE SEZONOWE ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH

Liczby zatrudnienia i bezrobocia, które analizowaliśmy w rozdziale 15., odnosiły się w każdym roku do końca lata — okresu, kiedy bezrobocie sezonowe jest najmniejsze. Przeciętnie więc w ciągu roku bezrobocie było w tych wszystkich latach (1929—1936) większe, a to w związku z sezonowymi wahaniami zatrudnienia.

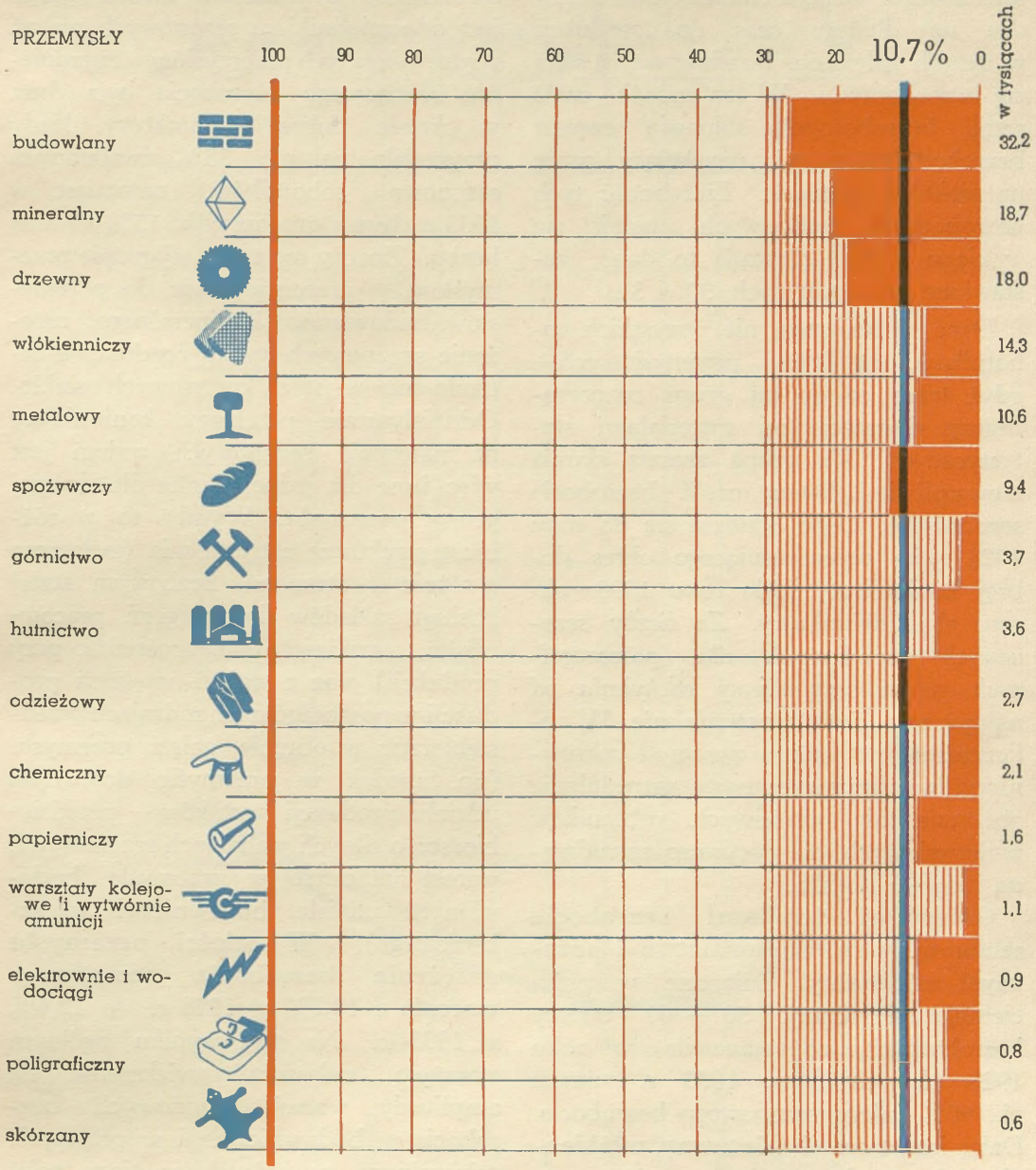
Wahania sezonowe polegają na zmianach występujących w określonych porach roku mniej więcej regularnie co rok. Wahania te występują często w produkcji i zatrudnieniu pod wpływem czynników bezpośrednio utrudniających lub ułatwiających działalność produkcyjną—tak np. uniemożliwiają one lub przynajmniej bardzo utrudniają w miesiącach zimowych roboty budowlane (poza tylko niektórymi wykończeniowymi), pracę w cegielniach itd.; produkcja konserw owocowych i warzywnych odbywać się musi po okresie zbiorów; produkcja tartaków jest najintensywniejsza po okresie najdogodniejszym dla cięcia i zwózki drzewa itd. W innych wypadkach wahania produkcji, mogącej się zasadniczo odbywać w każdym czasie, wynikają z wahań zbytu, które znów są konsekwencją warunków klimatycznych (np. wahania zbytu materiałów budowlanych) lub pewnych zwyczajów (np. skupiania się sprzedaży pewnych artykułów w okresie przed świętami Bożego Narodzenia lub Wielkanocy). Dostosowywanie produkcji i zatrudnienia do sezonowych wahań zbytu nie jest nieuniknioną koniecznością. Przy dobrej koniunkturze na ogół produkcja nie spada silnie w miesiącach poza głównym sezonem, gdyż produkuje się dużo na zapas; odwrotnie przy złej koniunkturze i mało wykorzystanym aparacie wytwórczym można silnie koncentrować produkcję, skupiając ją prawie całą na dość krótkim odcinku czasu. Stąd w większości gałęzi wahania sezonowe zatrudnienia są słabsze w okresach dobrej koniunktury, a zaostrzają się przy złej.

Okresy sezonowego zastoju i ożywienia w poszczególnych gałęziach przypadają na różne miesiące, jakkolwiek— w bezpośrednim lub pośrednim związku z wpływem zimy na budownictwo — **głównym okresem zastoju są miesiące zimowe.** Było by zasadniczo do pomyślenia takie zorganizowanie produkcji, że siły zwalniające się w określonych porach roku z zakładów pewnych gałęzi znajdowałyby zatrudnienie w innych gałęziach, mających odwrotną sezonowość lub przynajmniej wolnych od nacisku sezonowości. Organizacja taka jednak byłaby możliwa i potrzebna tylko wówczas, gdyby nie istniało stałe wielkie bezrobocie oraz gdyby możliwe było intensywne korzystanie ze wszystkich

Wykres 30.

BEZROBOCIE SEZONOWE W PRZEMYŚLE

(rok 1928 — przeciętne odchylenia %-owe od największego zatrudnienia w ciągu roku)

Szerokość barwnych prostokątów określa przeciętne odchylenie %-owe od największego zatrudnienia w ciągu roku dla danej gałęzi. Niebieski pion określa wielkość odchylenia dla całego przemysłu. Liczby z prawej strony wykresu oznaczają w liczbach bezwzględnych przeciętne odchylenie od największego zatrudnienia w ciągu roku (w tysiącach robotników).

istniejących sił ludzkich. W obecnych warunkach osoby zwalniane w okresach sezonowego zastoju rzadko tylko wchodzą na dłuższy czas do produkcji w innych gałęziach, zasadniczo zaś stają się bezrobotnymi. W ten sposób część armii bezrobotnych stanowią zawsze bezrobotni sezonowi, uzyskujący pracę na niektóre miesiące. Liczebność tych bezrobotnych sezonowych zmienia się w ciągu roku — obrazują to dane, zestawione na wykresach 30. i 31.

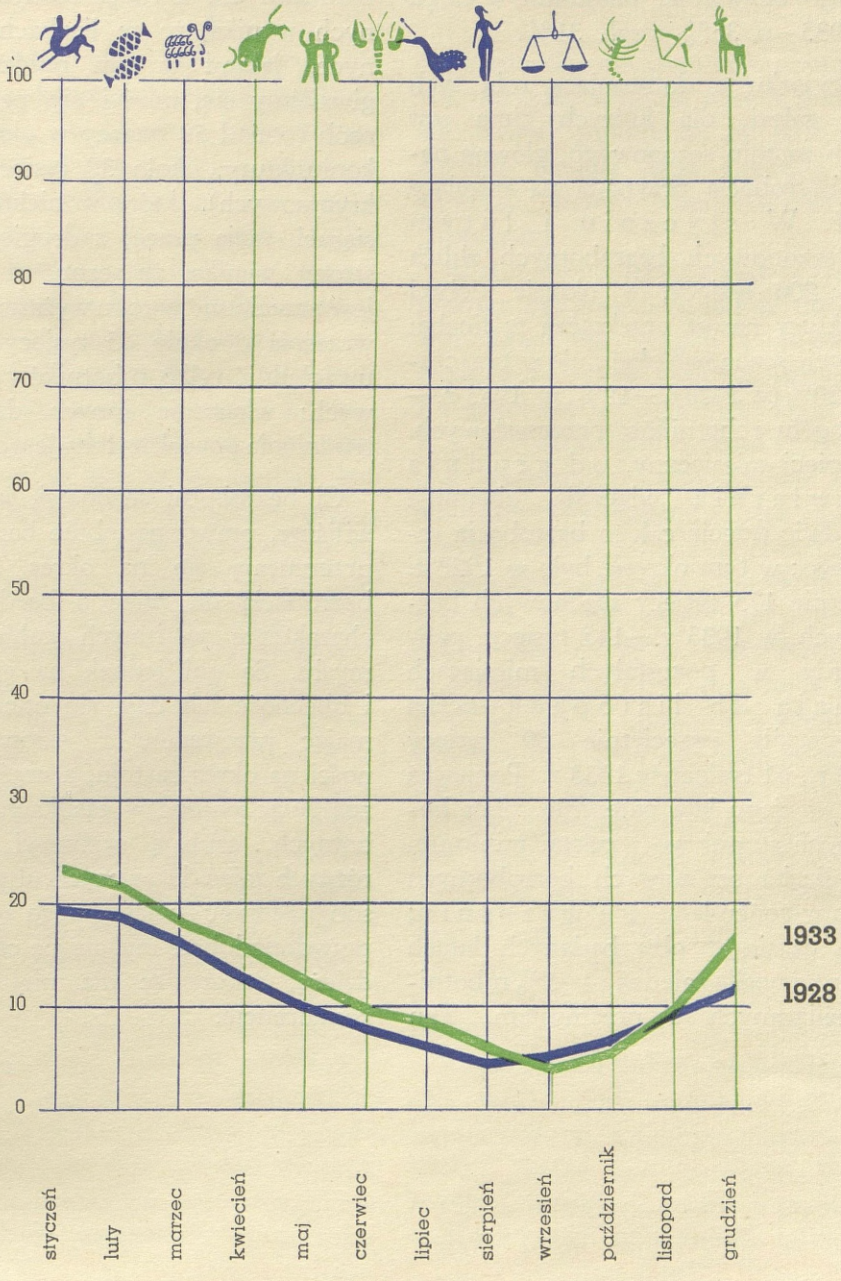
Dane te obejmują nie wszystkich robotników, ale tylko przemysłowych — gdyż tylko co do tej grupy rozporządzamy dostatecznymi materiałami statystycznymi. Ta grupa zresztą skupia niewątpliwie główną część bezrobocia sezonowego. Dane odnoszą się do roku 1928—jako reprezentującego okres dobrej koniunktury i do roku 1933—okresu złej koniunktury. *Za liczby sezonowych bezrobotnych dla poszczególnych gałęzi przyjmujemy odchylenia od najwyższego punktu zatrudnienia.* W obliczeniach pominięto przemysł cukrowniczy, w którym sezonowe zatrudnienie obejmuje nie właściwych robotników przemysłowych, ale dorywczo zatrudnianą ludność wiejską.

Głównymi źródłami bezrobocia sezonowego są: budownictwo i przemysł mineralny. Dają one w przeciętnej całorocznej 50 — 60 tysięcy bezrobotnych, co stanowiło w roku 1928 ok. 40%, w 1933 r. nawet ok. 60% całego sezonowego bezrobocia. Dalej idą przemysły: **drzewny, włókienniczy i metalowy.** Sezonowość pierwszego wynika przeważnie z bezpośredniej zależności produkcji od pory roku, sezonowość pozostałych dwóch gałęzi jest odpowiednikiem sezonowych wahań zbytu. Waga tych przemysłów w zagadnieniu sezonowego bezrobocia była duża w okresie dobrej koniunktury, kiedy przypadało na nie 35% zwalnianych sezonowo robotników, natomiast w 1933 r. dawały one już tylko 15% ogólnej liczby. Znaczy to, że w tej grupie przemysłów, w przeciwieństwie do przemysłów budowlanego i mineralnego, natężenie sezonowych wahań produkcji i zatrudnienia w latach kryzysowych osłabło. Oddziaływanie przebiegu koniunktury na natężenie sezonowych wahań jest więc inne dla jednej i inne dla drugiej grupy przemysłu. Wynika to z różnic w strukturze zatrudnienia (zwłaszcza z różnic w stosunku liczbowym stałej obsługi zakładów do kategorii pracowników, zatrudnionych bezpośrednio przy produkcji) oraz z wahań natężenia produkcji w poszczególnych rodzajach przedsiębiorstw w obrębie gałęzi przemysłu (np. spadek w przemyśle drzewnym udziału produkcji tartaków — przedsiębiorstw o silnych wahaniach sezonowych, wzrost natomiast w przemyśle budowlanym udziału budownictwa mieszkaniowego). **W całości przemysłu natężenie bezrobocia sezonowego wzrosło** z **10,7%** w **1928** r. do **12,6%** w **1933** r. Na tym wyniku ogólnym zaważyło zwłaszcza zwiększenie się amplitudy wahań sezonowych bezrobocia w budownictwie i w przemyśle mineralnym, w których w ciągu roku

Wykres 31.

BEZROBOCIE SEZONOWE W PRZEMYŚLE WEDŁUG MIESIĘCY

(odsetek sezonowo bezrobotnych wśród ogółu robotników)

1928 zatrudnienie było przeciętnie o 27% wzgl. 21% niższe niż w punkcie największego ożywienia, natomiast w ciągu roku 1933—o 36% wzgl. 31%.

W związku z dominującą rolą tych dwóch gałęzi, dla których zima jest okresem zastoju sezonowego, główne napięcie bezrobocia przypada na miesiące zimowe. W styczniu i lutym liczba sezonowych bezrobotnych zbliża się do 200 tysięcy, w okresie dobrej koniunktury nawet przekracza tę liczbę; bezrobocie sezonowe obejmuje w tym czasie ok. 20% (w 1928 r.—19%, w 1933 r.—22%) ogółu robotników przemysłowych. Okres pięciomiesięczny, od grudnia do kwietnia włącznie, obejmuje blisko dwie trzecie całego bezrobocia sezonowego: w tym okresie było w 1928 r. przeciętnie 175 tysięcy sezonowych bezrobotnych, w 1933 r.—147 tysięcy, podczas gdy w pozostałych miesiącach od maja do listopada—liczba ich wynosiła przeciętnie 80 tysięcy w 1928 r., 61 tysięcy w 1933 r. Ponieważ jeszcze w ciągu lata natężenie robót budowlanych stopniowo wzrasta, minimum osiąga liczba sezonowych bezrobotnych dopiero w końcu lata, we wrześniu; w tym czasie w obu badanych latach liczba ta wynosiła zaledwie 4—5% robotników związanych z przemysłem. Ten moment zaś był, jak na to już zwracaliśmy uwagę, uwzględniony w rozważaniach rozdziału 15. Z rozpatrzonych teraz danych wynika, że w liczbach bezrobotnych, jakimi w tym rozdziale posługiwaliśmy się, mieści się pewna liczba osób (ponad 50 tysięcy w okresie dobrej koniunktury, około 30 tysięcy w latach kryzysowych), które w niektórych miesiącach mają pracę; z drugiej natomiast strony wynika, że sezonowe bezrobocie jest przeciętnie w roku wyższe niż w końcu września o około 65 tysięcy osób, jeśli uwzględnić tylko robotników przemysłowych; włączenie innych dziedzin zatrudnienia powiększyłoby jeszcze tę liczbę.

Ci bezrobotni sezonowi, jak już mówiliśmy, prawdopodobnie bardzo rzadko przerzucają się na okres sezonowego bezrobocia do zajęć o bardziej stałym charakterze w innych gałęziach przemysłu. Są oni jednak na rynku pracy i obecność ich daje się odczuwać: nie mając przeważnie z sezonu oszczędności na okres zastoju, a częściowo tylko znajdując pomoc w zasiłkach dla bezrobotnych, szukają sezonowi bezrobotni różnych zajęć dorywczych, aby w ten sposób przetrwać do następnego sezonu — i tu prawdopodobnie stykają się często z młodzieżą, stwarzając dla niej dodatkową konkurencję.

Rozdział 19.

BEZROBOCIE NA WSI: „ZBĘDNI" W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH

W rozdziałach 15—18 rozpatrywaliśmy rozmiary bezrobocia i analizowaliśmy jego przebieg, natężenie w różnych gałęziach i czynniki, pod których wpływem kształtuje się, tylko w zakresie bezrobocia „miejskiego" — tzn. ściślej mówiąc — bezrobocia ludności nierolniczej. Nie znaczy to jednak bynajmniej, że kryzys nie znalazł żadnego wyrazu w zatrudnieniu ludności żyjącej z rolnictwa. Tylko że w tej dziedzinie wpływ kryzysu ujawnił się w innej postaci niż w mieście.

Bezrobocie w klasycznej postaci jest zjawiskiem związanym z najmem pracy. Praca najemna gra rolę dominującą na pozarolniczym rynku pracy. Nawet w Polsce, posiadającej wyjątkowo duży udział drobnomieszczaństwa, 2/3 ogółu pracujących poza rolnictwem—to pracownicy najemni (w krajach przemysłowych jeszcze większa część). Inaczej jest w rolnictwie: tu ogromna większość, prawie 90% ogółu zatrudnionych pracuje we własnych gospodarstwach (lub w gospodarstwach głowy rodziny). Na sytuacji tej ludności kryzys odbił się w postaci wpływu na rozmiary **zjawiska „zbędności".**

Zjawisko to omawialiśmy w rozdziale 13. Wykazaliśmy tam, że „zbędność" wiąże się z jednej strony ze stosunkami w rolnictwie, a zwłaszcza z ustrojem agrarnym, z drugiej—ze zbyt wolnym tempem rozwoju przemysłu, nie wystarczającym dla wchłaniania wszystkich sił szukających zatrudnienia poza rolnictwem. Kryzys, nie tylko hamując rozwój przemysłu, ale nawet powodując na pewien czas zupełne ustanie tego rozwoju, musiał wywołać wzrost częstości wypadków „zbędności".

W stosunkach przedkryzysowych **około połowy przyrostu ludności chłopskiej wchodząc do innych zawodów lub emigrując—tym samym usuwało się z rolnictwa.** Jak zobaczymy dalej (rozdz. 21.), emigracja była podczas kryzysu niemal całkowicie wstrzymana. Przede wszystkim zaś zaciążył kryzys nad drugą drogą wychodzenia ze wsi: przenoszeniem się do miast i zawodów „miejskich". Przenoszenie to nie ustało oczywiście zupełnie—ale trudność znalezienia pracy w okresie bezrobocia odstraszała od szukania zajęcia w mieście i **wędrówki do miast silnie osłabły.** Jeśli przypomnimy sobie, jak wielka część przyrostu ludności chłopskiej znajdowała poprzednio ujście w migracji ze wsi do miast, stanie się jasne, że kryzys musiał poważnie przyśpieszyć tempo zwiększania się „zbędności". W ten sposób i w tej formie do rolnictwa dotarła fala bezrobocia.

Między narastaniem zbędności w sposób ciągły pod wpływem czynników strukturalnych, a tym przyrostem „zbędnych", który był wynikiem działania kryzysu, istnieje poważna różnica w wywołanej przez te zjawiska reakcji spo-

łecznej. Zbędność powstająca stopniowo nie jest odczuwana jako bezrobocie: do ilości sił będących w rozporządzeniu gospodarstwa przystosowują się — również stopniowo — metody i organizacja pracy, tak że nadmiar wolnego czasu wcale nie daje się odczuć; pracuje się w sposób mało wydajny, wykonywa się czynności, których dałoby się oszczędzić przy zaopatrzeniu choćby w nieco lepsze narzędzia — ale czas zużywa się. Przy kryzysowym, szybkim zwiększaniu się nadmiaru sił organizacja pracy nie nadąża z przystosowywaniem się do tego stanu rzeczy, nowi „zbędni" nic nie mają do roboty i czują się bezrobotnymi.

W tych warunkach zrozumiałe jest, że właśnie w latach kryzysowych zagadnienie „zbędności" wystąpiło szczególnie jaskrawo i zwróciło na siebie uwagę. Zaczęły się próby szacowania jego rozmiarów, z natury rzeczy w postaci bardzo grubych szacunków, w znacznym stopniu zależnych od przyjętych założeń. Tak *Józef Poniatowski* oszacował liczbę „zbędnych" na 8 miln. osób. Jest to liczba, obejmująca zbędność w sensie nadwyżki liczby osób będących w gospodarstwach nad liczbą, która byłaby potrzebna przy przyjęciu pewnych teoretycznych norm pracochłonności gruntu. Liczbie tej odpowiada więc nie pewien zbiór ludzi, ale suma czasu nie wykorzystywanego przez gospodarza i jego rodzinę. Jest to pojęcie „zbędności" bardzo rozszerzone, a ponadto związane z mniej lub więcej dowolnie dobranymi normami zapotrzebowania na pracę. „Zbędność", rozumiana **jako postać bezrobocia,** winna być uzależniona nie od norm teoretycznych zapotrzebowania na pracę, a nawet w ogóle nie bezpośrednio od stopnia wykorzystania zdolności do pracy, ale od powstającego w związku z tym stanem **subiektywnego poczucia potrzeby szukania pracy na zewnątrz gospodarstwa.** Taki właśnie cel mają na oku liczby zestawione przez Instytut Gospodarstwa Społecznego na podstawie ankiety przeprowadzonej w r. 1934/35 metodą reprezentacyjną na obszarze całej Polski. Dane te oparte są na odpowiedziach na pytanie co do istnienia w gospodarstwie osób, które mogłyby „całkowicie zająć się inną pracą bez straty dla gospodarstwa rodziny". Dane więc oparte są na ocenie subiektywnej właścicieli gospodarstw, ocenie jednak—jak wykazały liczby — dość jednolitej w obrębie poszczególnych dzielnic, zwłaszcza jeśli idzie o mężczyzn.

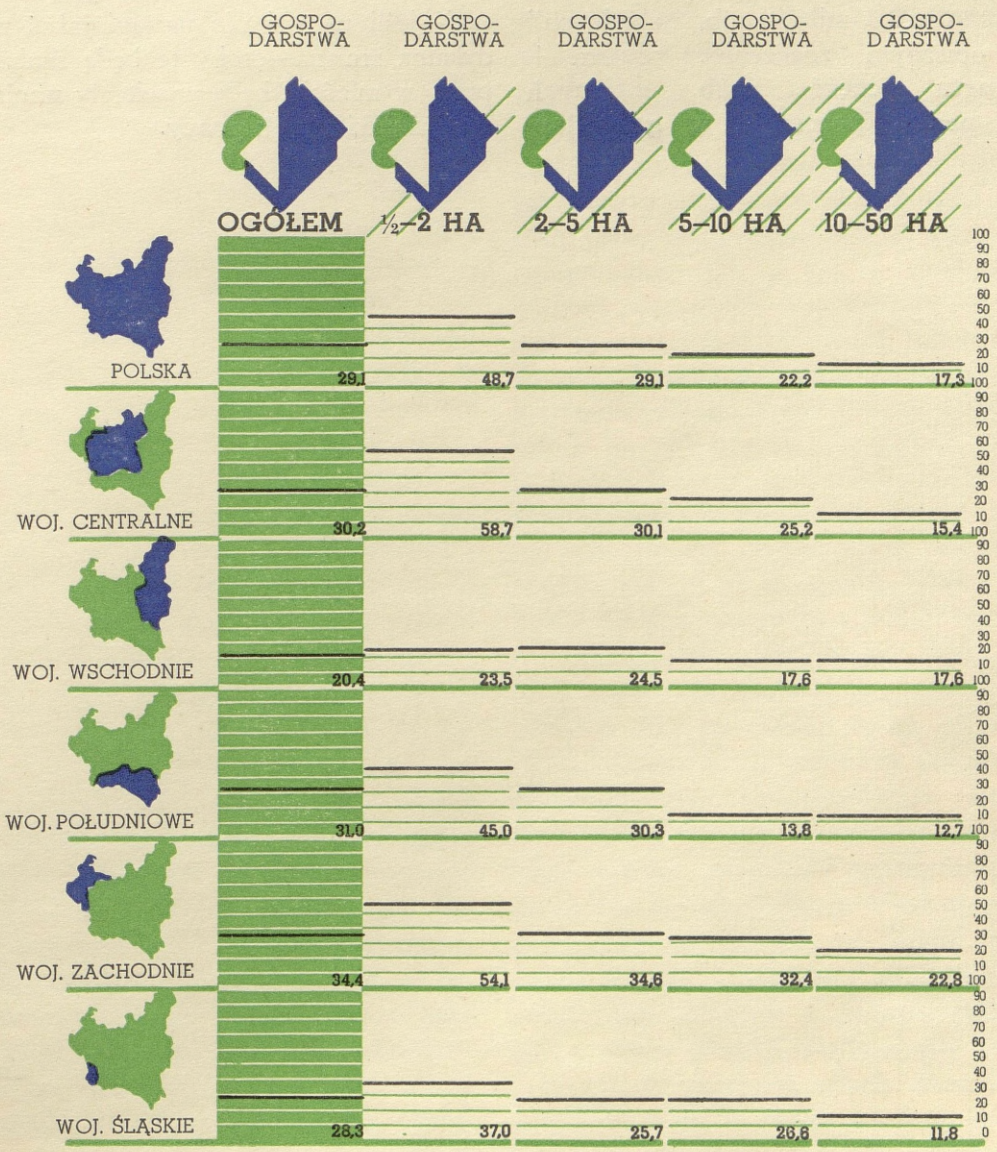
Jest zrozumiałe, że **odsetek zbędności jest tym wyższy, im mniejsze są gospodarstwa.** Tak więc np. w województwach centralnych zbędnych jest **15%** mężczyzn w gospodarstwach powyżej 10 ha powierzchni, **25%**—w gospodarstwach od 5 do 10 ha, **30%**—od 2 do 5 ha, wreszcie **59%**—w gospodarstwach do 2 ha. Analogiczny przebieg, choć niekiedy mniej regularny—co wynika z działania przypadkowości w mniejszych grupach—stwierdzamy w pozostałych dzielnicach.

Dla ogółu gospodarstw jako odsetek zbędności otrzymano **29%**—niższą liczbę dla województw wschodnich, wyższe nie-

Wykres 32.

„ZBĘDNOŚĆ" W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH.

(odsetek „zbędnych" wśród ogółu mężczyzn od 14 do 59 lat)

co dla centralnych, południowych i zachodnich. Dla kobiet odsetek traktowanych jako zbędne wyniósł **16**%.

Odsetkom tym odpowiadałaby liczba około 2,5 miln. osób, ,,zbędnych'' w opisanym znaczeniu. Zatem — **czwarta część osób zdolnych do pracy pozostaje w gospodarstwach tylko dlatego, że nie mogą one znaleźć żadnego innego zajęcia** — w gospodarstwie traktowane są jako niepotrzebne. Jest rzeczą jasną, że przy każdej poprawie sytuacji gospodarczej—jeśli na wsi nie nastąpi jakaś radykalna zmiana—osoby te będą szukały pracy w mieście, będą wywierały **nacisk na miejski rynek pracy.**

Rozdział 20.

SEZONOWOŚĆ PRACY W ROLNICTWIE

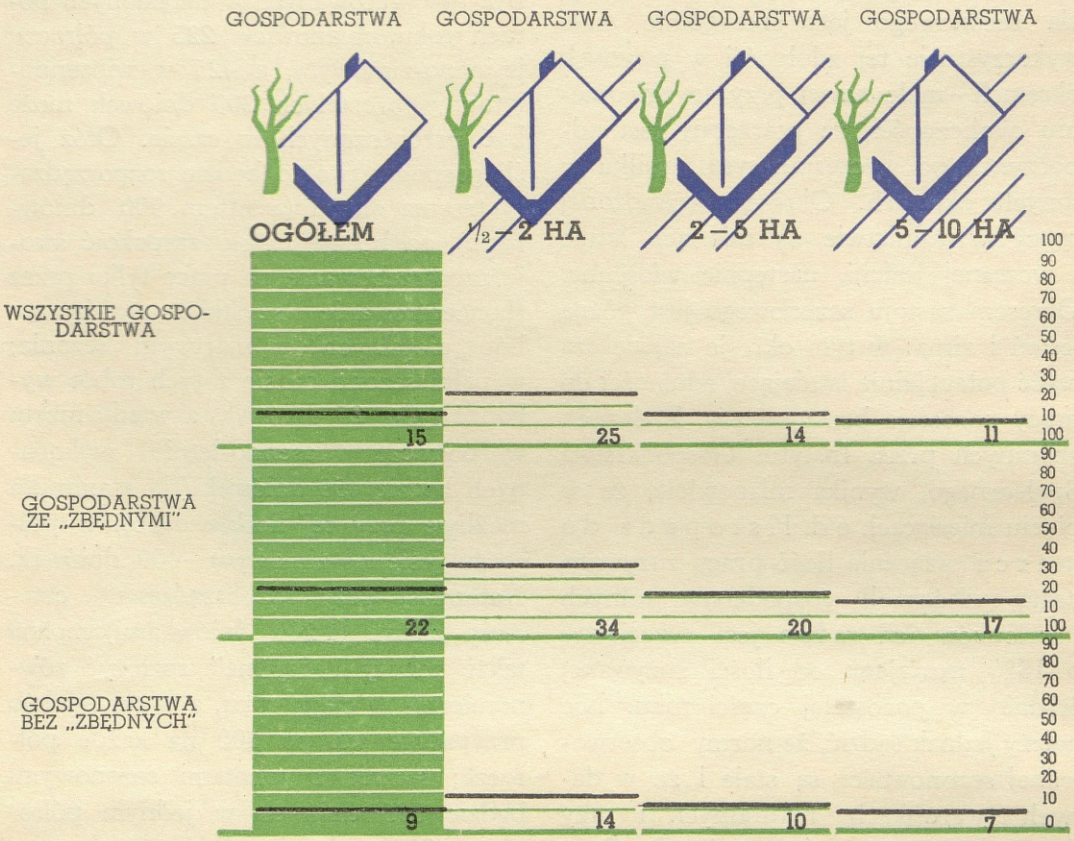
Podobnie jak bezrobocie w ogóle, tak i bezrobocie sezonowe przybiera w rolnictwie inną postać niż w obrębie miejskiej pracy najemnej: występuje jako **dzielenie pracy między większą liczbę osób niż jest potrzebna,** przy częściowym za to tylko wykorzystaniu ich zdolności do pracy. Wyrazem bezrobocia sezonowego jest szczególnie małe wykorzystanie tej zdolności w pewnych okresach—małe nawet przy uwzględnieniu okoliczności, że potrzebny jest odpoczynek po wyczerpującym wysiłku w innych okresach. Okresem wzmożonej pracy w rolnictwie są miesiące letnie i wczesnej jesieni, następnie wiosenne. Okresem zastoju sezonowego jest późna jesień i zima: w tym okresie największa część potencjalnie istniejącej zdolności do pracy pozostaje bezużyteczna. Z danych zebranych przez Instytut Gospodarstwa Społecznego, wynika mianowicie, że w pięciu miesiącach od listopada do marca włącznie ilość pracy zużywana przez właścicieli gospodarstw rolnych i członków ich rodzin jest przeciętnie **o 15% mniejsza** od ilości zużywanej średnio w pozostałej części roku. Nie należy jednak sądzić, że normy obserwowanej sezonowości są stałe i że w danych warunkach naturalnych i przy danej technice produkcji mają określone wartości. Przebieg sezonowości zależy ponadto od stopnia zatrudnienia członków gospodarstw wiejskich, rozpiętość wahań sezonowych jest w ścisłej współzależności z rozmiarami „zbędności" w gospodarstwie. Okaże to następujące przykładowe obliczenie.

Przypuśćmy, że dane gospodarstwo wymaga pracy w ilości 850 dniówek rocznie, z czego 650 dniówek musi być przepracowanych w określonych porach roku, mianowicie 225 w półroczu jesienno-zimowym, a 425 w wiosenno-letnim, pozostałych 200 dniówek może być przenoszonych w czasie. Otóż jeśli gospodarstwo to będzie rozporządzało trzema siłami (a zatem 900 dniówkami), to będzie mogło zaspokoić swoje zapotrzebowanie na pracę tylko przez skoncentrowanie wszystkich prawie robót „niepilnych" w martwym sezonie; w pełni sezonu da się z tych robót wykonać tylko 25 dniówek, a wtedy razem w półroczu wiosenno-letnim wykonanych będzie 450 dniówek (tj. maximum możliwe przy tej liczbie osób), w półroczu jesienno-zimowym—400 dniówek. Natomiast przy rozporządzaniu czterema siłami (1 200 dniówkami) można także roboty „niepilne" rozłożyć równomiernie w ciągu roku, a w ten sposób przypadnie ich po 100 na każde półrocze; łącznie z robotami sezonowymi będzie 525 dniówek w jednym półroczu, a 325 w drugim. Podczas gdy więc przy trzech czynnych siłach różnica w natężeniu pracy wynosiła zaledwie 11%, przy czterech siłach osiągnęła ona 38%.

Wykres 33.

SEZONOWOŚĆ PRACY W ROLNICTWIE

(różnica między zatrudnieniem w okresie kwiecień – październik, a w okresie listopad – marzec w % zatrudnienia z okresu letniego)

Zwiększonej „zbędności" odpowiada zwiększona rozpiętość sezonowych wahań natężenia pracy.

Wyniki ankiety wykazują, że istotnie taka jest tendencja zjawisk występujących w rolnictwie. Gospodarstwa, które podały, że są w nich osoby „zbędne", mają sezonowe różnice pracy o wiele większe niż te, które takich osób nie wykazały, w obrębie zaś każdej z tych dwóch grup wahania sezonowe są tym silniejsze, im mniejsze jest gospodarstwo. Tak więc różnica między natężeniem pracy w obu wyróżnionych okresach waha się od 7%—w gospodarstwach powyżej 5 ha nie wykazujących osób „zbędnych"—do 34%—w gospodarstwach do 2 ha wykazujących osoby „zbędne".

W gospodarstwach bez „zbędnych" sezonowość może być w istocie nieco większa niż to wynika z przytoczonych liczb, gdyż liczby te nie obejmują doraźnie donajmowanych sił — siły te wchodzą oczywiście w okresie silnego natężenia sezonowego pracy; najem pracy nie gra jednak w drobnej własności dużej roli.

W konsekwencji sezonowość pracy w rolnictwie sprawia, że pewna ilość zdolności do pracy pozostaje bez produkcyjnego użytku—gdyż konieczne jest utrzymywanie sił nie zużywanych w martwym sezonie do wykonywania pracy na wiosnę i latem. Zresztą w pewnej części jest to usprawiedliwione potrzebą odpoczynku po wytężonym tempie pracy w pełni sezonu — jednakże **wielkie rozmiary tej sezonowości są właśnie konsekwencją istnienia niewykorzystanej zdolności do pracy.** Gdyby zdolność do pracy mogła być lepiej wykorzystywana, różnice sezonowe byłyby znacznie mniejsze od dzisiejszych. W swych dzisiejszych rozmiarach różnice te są jednym z przejawów i jedną z form bezrobocia wiejskiego. Bezrobocie sezonowe ludności wiejskiej nie jest więc objawem, który należało by traktować jako niezależną odrębną cechę ujemną naszego stanu gospodarczego; wiejska ludność sezonowo bezrobotna nie jest szczególną kategorią osób współzawodniczących na rynku pracy z młodzieżą miejską, ale jej istnienie wskazuje na **stale zmierzającą ku miastu falę poszukujących pracy.**

Rozdział 21.

EMIGRACJA Z POLSKI I POWRÓT WYCHODŹCÓW

Uprzemysłowianie się krajów stojących na niższym poziomie gospodarczym, przesuwanie się ludności z mniej wydajnych, drobnych, prymitywnych warsztatów do zakładów nowocześnie wyposażonych jest głównym ale nie jedynym czynnikiem procesu wyrównawczego między krajami na wyższym i na niższym etapie rozwoju gospodarczego. Lepsze wykorzystanie istniejącej siły ludzkiej, zdolności do pracy—następować może bądź przez **wędrówkę kapitałów** z krajów pierwszego do krajów drugiego typu — wędrówkę, umożliwiającą powstawanie w krajach niedostatecznie uprzemysłowionych nowoczesnych zakładów; bądź też przez **wędrówkę** w odwrotnym kierunku owej zdolności do pracy —**ludzi.** Ludzie ci wędrują bezpośrednio do krajów posiadających zasoby kapitałowe lub też do krajów, które same ich nie mają, ale do których kapitały chętniej się kierują, zwłaszcza ze względu na naturalne warunki rozwoju gospodarczego. Taki właśnie charakter miały wielkie fale emigracyjne kierujące się z różnych krajów europejskich w w. XIX i na początku w. XX do krajów zamorskich, a zwłaszcza do Ameryki ze Stanami Zjednoczonymi na czele. Polska w tym ruchu emigracyjnym miała poważny udział, jak świadczy liczba (z 1930 r.) 1,3 miln. osób w Stanach Zjednoczonych, urodzonych w Polsce. W ostatnim dwudziestoleciu przed wojną światową z obecnego terytorium Polski emigrowało do krajów zamorskich przeszło 100 tysięcy osób rocznie. Ogółem zaś roczny ubytek migracyjny ziem polskich wynosił w tym okresie przeciętnie około 130 tysięcy na rok. W ten sposób—połączony zresztą oczywiście z wielkimi trudnościami dla ludności—działał czynnik poważnej wagi na rynku pracy, umożliwiający produkcyjne zużywanie zdolności do pracy.

Po wojnie ruchy migracyjne nie wróciły już do dawnego natężenia. We wszystkich niemal krajach, dokąd dawniej kierowała się emigracja, wydano zarządzenia ograniczające dostęp dla emigrantów. W przeciętnej lat powojennych, poprzedzających jeszcze kryzys, emigracja z Europy do krajów zamorskich nie przekraczała połowy poziomu przedwojennego. Ale i w tych rozmiarach emigracja nie utrzymała się: **wybuch kryzysu spowodował takie zaostrzenie utrudnień dla emigrantów, że oznaczał niemal zupełne zatamowanie wędrówek**

Zjawiska te odbiły się oczywiście i na Polsce. Ułatwieniem sytuacji była jednak okoliczność, że rozwinęła się emigracja w nowym kierunku, mianowicie do Francji, gdzie wyjątkowo mały przyrost ludności stwarza przy pomyślnej koniunkturze zapotrzebowanie na obce siły, zwłaszcza w zakresie pewnych zawodów, do których niechętnie kierują

się pracownicy krajowi. Punktem wyjścia tej emigracji stały się wędrówki do węglowych departamentów Francji Polaków zatrudnionych w bliskich prowincjach niemieckich, w Westfalii i prowincji Nadreńskiej, dokąd wędrowali oni przed wojną z Poznańskiego (wędrówki te były stosunkowo łatwe, jako pozostające w obrębie państwa niemieckiego). W ślad za tym specjalnym typem emigracji rozwinęła się—zwłaszcza w latach 1926—1930—emigracja do Francji już bezpośrednio z Polski.

Innym nowym terenem wychodztwa po wojnie, mianowicie wychodztwa ludności żydowskiej, stała się Palestyna.

Sytuacja jednak o tyle zmieniła się w porównaniu z przedwojenną, że gdy wówczas emigrowała głównie ludność wiejska, która dopiero na emigracji podlegała procesowi urbanizacji, nowe kierunki ruchu wychodźczego wchłaniały w większym stopniu ludność miejską. Odciążanie rynku następowało w tych wypadkach nie przez zmniejszanie fal zmierzających ze wsi do miast, ale przez zwalnianie dla nich miejsca w miastach—dzięki usuwaniu się części tam zatrudnionych pracowników.

W związku z przełomem w stosunkach emigracyjnych, jaki nastąpił podczas kryzysu, rozpatrzymy rozwój emigracji z Polski oddzielnie w każdym z tych dwóch okresów: do roku 1930 włącznie i od roku 1931.

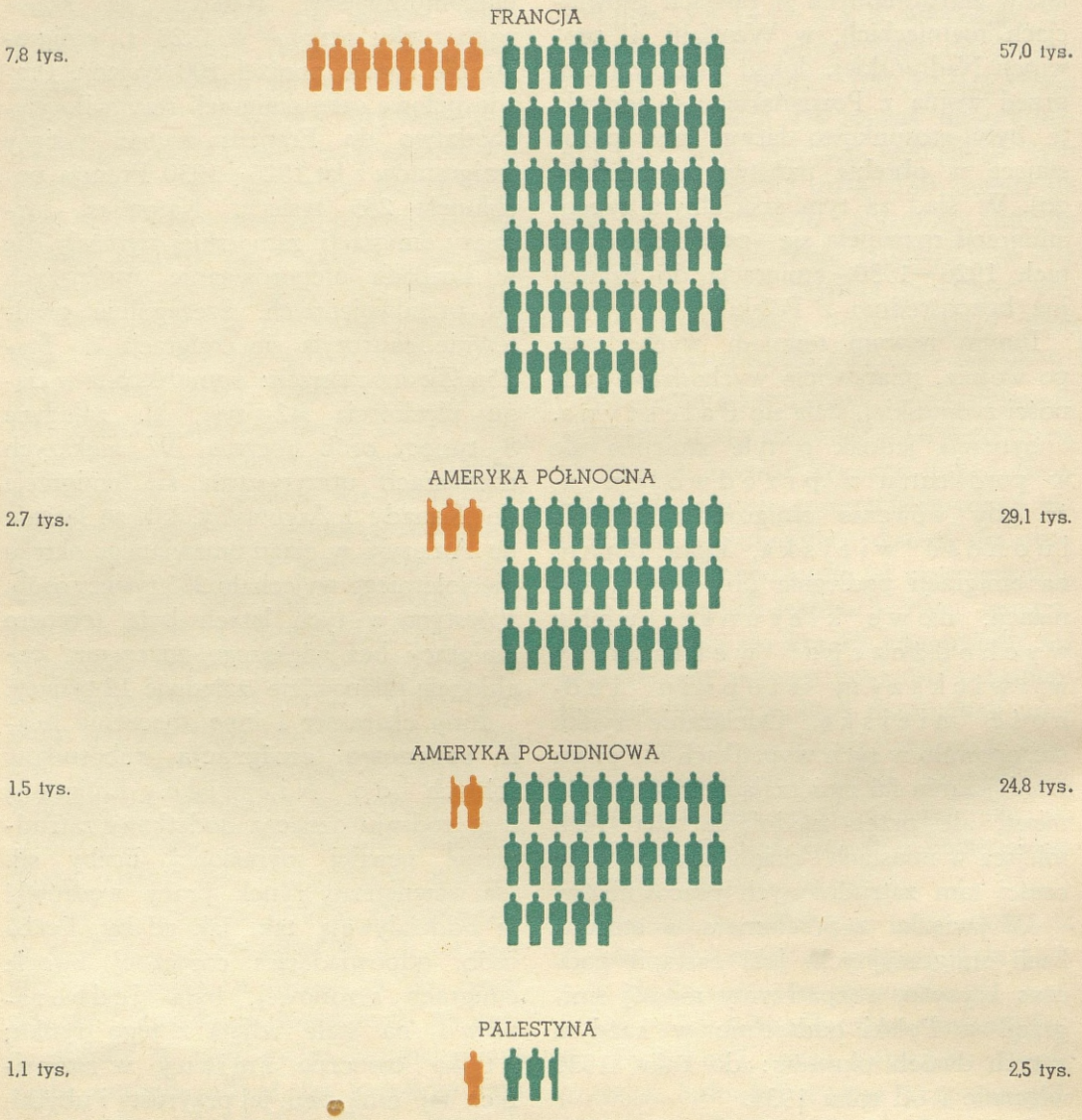
Emigracja z Polski aż **do roku 1930** była dość znaczna, dosięgała bowiem lub nawet przekraczała 100 tysięcy rocznie: maximum w roku 1929 wyniosło 160 tysięcy osób, nawet zaś w okresie najlepszej koniunktury, przy najpomyślniejszej sytuacji na krajowym rynku pracy — w 1928 r. emigracja nie spadła poniżej 100 tysięcy. Prawie połowę całej emigracji stanowiło wychodztwo do Francji: z 645 tysięcy emigrantów z lat 1926—1930 Francja pochłonęła 285 tysięcy. Natomiast rozmiary emigracji zamorskiej wyrażały się w liczbach nieporównanie mniejszych od przedwojennych. Szczególnie gwałtownie skurczyła się emigracja do Stanów Zjednoczonych: wyniosła ona w ciągu pięciolecia 42 tys., tj. zaledwie 8 tysięcy osób rocznie. W większych rozmiarach utrzymywała się emigracja do Kanady i Argentyny, tak że łącznie do Ameryki w ciągu omawianego okresu pięcioletniego wyjechało 265 tysięcy osób. Palestyna w tych latach była terenem emigracji bez większego znaczenia, pochłonęła mianowicie zaledwie 12 tysięcy.

Inny charakter i inne znaczenie miała **sezonowa emigracja** robotników rolnych do Niemiec. Emigracja tego rodzaju oznacza dodatkowe zatrudnienie pewnej określonej liczby sił. Na wewnętrzny rynek pracy wędrówki te oddziaływają tak, jak gdyby liczba osób, odpowiadająca corocznej kwocie emigracji sezonowej, była jednorazowo na stałe zdjęta z tego rynku; i tylko coroczne zmiany w rozmiarach tej emigracji, jej przyrosty i ubytki, będą powodowały dalsze odciążenie lub odwrotnie obciążenie rynku pracy. Emigracja sezonowa do Niemiec dawała

Wykres 34.

EMIGRACJA Z POLSKI I POWRÓT WYCHODŹCÓW W LATACH 1926–1930

(przeciętna roczna)

1 figurka oznacza 1 000 osób. Kolorem zielonym oznaczono emigrantów. Kolorem pomarańczowym oznaczono powracających z emigracji.

Wykres 35.

EMIGRACJA Z POLSKI I POWRÓT WYCHODŹCÓW W LATACH 1931—1936

(przeciętna roczna)

1 figurka oznacza 1000 osób. Kolorem zielonym oznaczono emigrantów. Kolorem pomarańczowym oznaczono powracających z emigrcji.

zatrudnienie początkowo około 40 tysiącom osób, później zwiększyła się i od 1928 r. obejmowała około 80 tysięcy.

Jaki był w tym czasie wpływ wędrówek na stan rynku pracy? Jako przykład weźmiemy liczby odnoszące się do lat 1928 i 1929.

Rok 1928 był rokiem najlepszej koniunktury, a więc okresem, kiedy presja w kierunku emigrowania była najmniejsza. Ludność w wieku zdolności do pracy wzrosła w tym roku o około 430 tysięcy. Tyle zatem osób weszło na rynek pracy w poszukiwaniu nowych miejsc — nie licząc tych, co zajęli miejsca zwalniające się wskutek odpływu starszego pokolenia. Liczba sił usuniętych z rynku pracy przez emigrację nie jest równa całej liczbie wychodźców, która obejmuje nie tylko osoby w wieku zdolności do pracy, ale również zabrane przez emigrantów dzieci. Nie znamy bezpośrednio liczby emigrantów w wieku zdolności do pracy; natomiast wiemy, ilu było emigrantów podanych wyraźnie jako czynni zawodowo, a więc tych, którzy niewątpliwie są w wieku zdolności do pracy (pozostali — to członkowie rodziny emigranta, a więc oprócz dzieci np. żony emigrantów, które mogą obciążać rynek pracy, oraz osoby o niewiadomym zawodzie). Ponieważ z ogólnej liczby emigrantów, wynoszącej w 1928 r. **101 tysięcy,** stwierdzono charakter czynnych zawodowo u 64 tysięcy, liczba emigrujących osób w wieku zdolności do pracy musiała zawierać się między tymi granicami, a zatem stanowiła więcej niż 15%, a mniej niż 24% całego ówczesnego przyrostu sił. Nawet jeśliby uwzględnić, że wśród 30 z górą tysięcy **reemigrantów** zawarta była — obok osób starszych i dzieci — pewna liczba osób w wieku zdolności do pracy, wchodzących znów na rynek, to można liczyć, że **netto wędrówki odciążyły w tym czasie rynek pracy prawdopodobnie blisko o jedną piątą,** a więc miały duże znaczenie. Dodajmy, że wzrost emigracji sezonowej do Niemiec, który wyniósł w 1928 r. około 45 tysięcy, oznaczał usunięcie **ponadto około 10% całego przyrostu sił.**

Jeśli tak było w okresie dobrej koniunktury, to tym większe znaczenie miała emigracja zwiększona w latach kryzysowych. W 1929 r., obejmując mniej niż 160, ale więcej niż 110 tysięcy osób w wieku zdolności do pracy, przy 400-tysięcznym zastępie wkraczającym na rynek pracy — **emigracja zmniejszała zapotrzebowanie na nowe miejsca pracy o około jedną trzecią.**

Zmiana sytuacji w późniejszych latach kryzysowych, **od roku 1931**, była szybka i radykalna. Emigracja do Ameryki niemal ustała. Już w 1931 r. wszystkie kraje amerykańskie przyjęły ogółem z Polski zaledwie 10 tys. emigrantów; w następnych latach liczby te jeszcze spadły i przekroczyły znów 10 tys. dopiero w 1936 r., po znaczniejszej poprawie sytuacji gospodarczej w tych krajach osiągając 14 tysięcy. Nie mniej istotna zmiana zaszła w emigracji do Francji: rok 1931 był ostatnim

Wykres 36.

EMIGRACJA A PRZYROST SIŁ ZDOLNYCH DO PRACY

(liczba emigrantów w odsetkach przyrostu ludności w wieku zdolności do pracy)

1 figurka oznacza 1%. Kolorem pomarańczowym oznaczono emigrantów podanych jako czynni zawodowo. Pola prostokątów są proporcjonalne do liczb przyrostu ludności w wieku zdolności do pracy.

rokiem wychodztwa do tego kraju (blisko 30 tys. emigrantów), ale już w tym roku zaczęły się masowe powroty emigrantów: nie jako normalne powroty po wielu latach pobytu za granicą osób starszych, które już na rynek pracy nie wchodzą, ani pojedyńczych osób, którym się za granicą nie powiodło—ale **powroty masowo redukowanych za granicą emigrantów,** wracających do kraju (lub nawet wysiedlanych), by szukać pracy w Polsce. W latach 1932 — 1936 wyemigrowało jeszcze do Francji 37 tysięcy osób, wróciło natomiast stamtąd 114 tysięcy. Jeśli nawet uwzględnić zawarte w tej liczbie powroty „normalne", to okazuje się, że ruch migracyjny między Polską a Francją w latach kryzysowych nie tylko nie odciążał rynku pracy w Polsce, lecz przeciwnie zwiększał nacisk na ten rynek corocznie o kilkanaście tysięcy osób. Jedyną emigracją w poważniejszych rozmiarach była zatem w tym czasie emigracja żydowska do Palestyny, która w ciągu pięciolecia objęła z górą 60 tysięcy.

Skończyła się zarazem emigracja sezonowa do Niemiec, co było równoznaczne z jednorazowym zmniejszeniem zatrudnienia (w ciągu lat 1931 — 1932) o blisko 80 tysięcy osób. Wprawdzie rozwinął się nowy typ emigracji sezonowej do pracy na roli — na Łotwę, doszedł on jednak tylko do 20 tysięcy.

W ten sposób emigracja przestała mieć istotny wpływ na nasz rynek pracy. Jeśli nawet pominąć wydalenia i powroty dobrowolne pozbawionych pracy robotników z Francji— liczby emigracji stały się tak niskie, że usuwała ona z rynku pracy tylko zupełnie nieznaczną część przyrostu nowych sił. Przyrost ten zresztą w ciągu kilku lat—do 1933 r., w związku z wchodzeniem w wiek produkcyjny roczników wojennych—był wyjątkowo mały. Tak więc w latach 1932 i 1933 wynosił zaledwie nieco ponad 130 tysięcy. Ale nawet w stosunku do tych liczb emigracja pochłaniała nie więcej niż kilkanaście procent (co było niemal w całości równoważone powrotem wychodźców, zwłaszcza z Francji). W następnych dwóch latach, gdy przestała działać luka wojenna w urodzeniach i przyrost roczny ludności w wieku zdolności do pracy znów doszedł do 300 tysięcy, udział w nim nawet liczb brutto emigracji spadł do kilku procent: zawierał się mianowicie w granicach między 5 a 12%. Uwzględnienie zaś faktu masowego powrotu do Polski emigrantów prowadzi do wniosku, że w tym wyjątkowym zresztą okresie rynek pracy nie był w ogóle przez ruchy migracyjne odciążony.

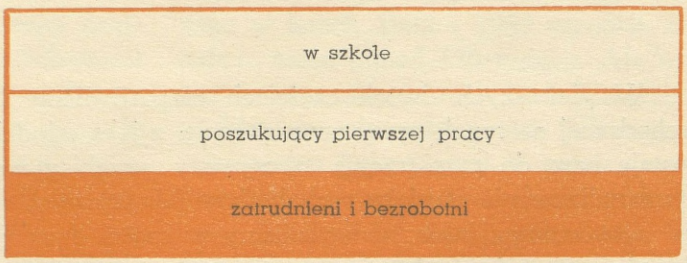
Zmiana koniunktury, a w szczególności zasadnicza zmiana, jaka zaszła w kierunku polityki gospodarczej i społecznej we Francji, położyły kres tym katastrofalnym dla polskiego rynku pracy objawom. Reemigracja jako masowe zjawisko ustała. Emigracja jednak rozwija się w bardzo wąskim zakresie i wydaje się rzeczą wątpliwą, aby odzyskała znaczenie z lat przedkryzysowych, a tym bardziej z przedwojennych.

CZĘŚĆ TRZECIA • ZATRUDNIENIE I BEZROBOCIE MŁODZIEŻY

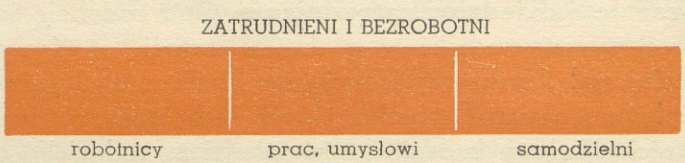
W pierwszych dwóch częściach rozpatrzyliśmy liczebność i skład młodzieży wchodzącej na rynek pracy oraz sytuację, z jaką młodzież spotyka się na rynku. Pozostaje nam do rozpatrzenia rzeczywisty przebieg wchodzenia młodzieży do pracy, zanalizowanie skutków tych braków jakościowych i ilościowych polskiego aparatu wytwórczego, jakie stwierdziliśmy w części drugiej. **Określić przebieg wchodzenia młodzieży do pracy—to znaczy ustalić wiek, w którym młodzież zaczyna pracować, i cechy szczególne jej zatrudnienia: charakter, w jakim pracuje, i dziedziny zatrudnienia.** Otóż podobnie, jak analizę stosunków na rynku pracy przeprowadziliśmy w dwóch etapach, a więc przede wszystkim zbadaliśmy cechy stałe, strukturę istniejącego aparatu wytwórczego, a następnie zajęliśmy się wpływem zmian koniunkturalnych—tak samo powinnibyśmy rozłożyć na te dwie części składowe badanie losów młodzieży: oddzielić cechy stałe od tych, które są wynikiem długotrwałego kryzysu i ciążącego bezrobocia. Wykonanie tego zadania wymagałoby posiadania danych o pracy młodzieży dla okresów różnych faz koniunktury: dla okresów pomyślności i kryzysu. Przy dobrej sytuacji gospodarczej, gdy jest duże stosunkowo zapotrzebowanie na pracę, młodzież łatwiej znajduje zajęcie, może więc wcześniej zacząć zarobkować. Przy złej sytuacji, konkurując z wielką armią bezrobotnych poszukujących pracy, młodzież musi nieraz długo czekać, nim znajdzie pierwszą pracę i w ogóle zacznie zarobkować. Stąd wiek wchodzenia do pracy podnosi się. Niestety na przeszkodzie wykonaniu tego zadania—porównania sytuacji młodzieży w latach dobrej i złej koniunktury—staje brak materiałów. Bieżące statystyki zatrudnienia mogą rzucić światło na sprawę pracy młodzieży tylko na wąskich odcinkach, a jedynym odpowiednim źródłem wiadomości jest spis ludności; ten zaś przeprowadzany jest tylko w rzadkich odstępach—praktycznie wchodzi dla nas w rachubę tylko spis z roku 1931. Data ta jest z punktu widzenia omawianego przez nas zagadnienia wyjątkowo niekorzystna. Z jednej strony chwila spisu—koniec roku 1931—przypadała już podczas kryzysu, z drugiej strony była od jego początków (objawy kryzysowe wystąpiły w końcu roku 1929) oddzielona zbyt krótkim okresem czasu, aby można było już w pełni odczuć konsekwencje kryzysu. Tak

SCHEMAT ZAGADNIEŃ ROZWAŻANYCH W ROZDZIAŁACH 22–26

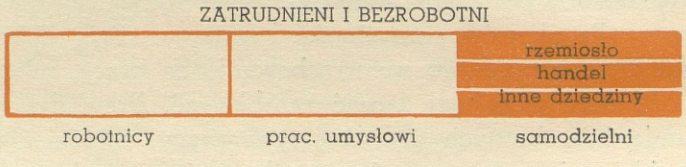
WCHODZENIE MŁODZIEŻY DO PRACY ZAROBKOWEJ – ROZDZIAŁ 22.

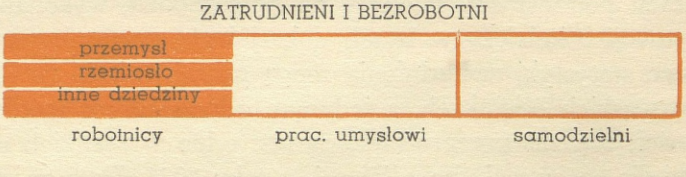
CHARAKTER ZATRUDNIENIA MŁODZIEŻY – ROZDZ. 23.

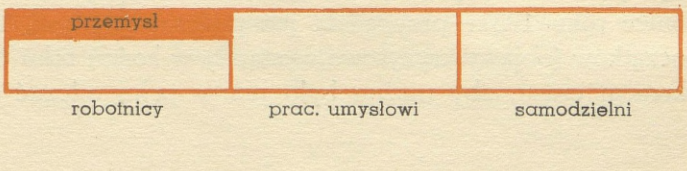
DZIEDZINY ZATRUDNIENIA MŁODZIEŻY PRACUJĄCEJ W ZAKŁADACH WŁASNYCH LUB RODZINY – ROZDZ. 24.

DZIEDZINY ZATRUDNIENIA MŁODZIEŻY PRACUJĄCEJ W CHARAKTERZE ROBOTNIKÓW – ROZDZ. 25.

ZATRUDNIENIE MŁODZIEŻY W PRZEMYŚLE – ROZDZ. 26.

więc kryzys znajdował już wyraz w częstości wypadków utraty posiadanej uprzednio pracy, natomiast nie wystąpiły jeszcze w tym czasie w całości zmienione warunki, jeśli idzie o liczebność osób, które nie zaczęły wcale zarobkować (poszukujących pierwszej pracy). Na ogół wydaje się, że poza częstością bezrobocia w znaczeniu utraty zdobytej już pracy, stan z daty spisowej trzeba uważać za reprezentujący raczej stosunki normalne niż wynikające z kryzysu.

Opierając się na tych danych, zbadamy pracę młodzieży poza rolnictwem. Odpowiemy więc kolejno na pytania: 1) **w jakim wieku młodzież zaczyna pracować**—jaka część młodzieży w kolejnych grupach wieku ma już za sobą fakt zdobycia pierwszej pracy zarobkowej; 2) **w jakim charakterze pracuje**—w warsztacie rodziny lub własnym czy w charakterze najemnym; wreszcie 3) **w jakich dziedzinach gospodarstwa pracuje.** Jeśli idzie o rodzaj pracy, istotne będzie dla nas stwierdzenie, czy młodzież pracuje w takich samych typach zakładów, a więc i w takich samych warunkach jak dorośli pracownicy, czy też są szczególne, właściwe młodzieży rodzaje pracy.

Następnie omówimy specjalnie zatrudnienie młodzieży w jednej dziedzinie, obejmującej co prawda tylko niewielką część młodzieży, ale mającej szczególne znaczenie: **w przemyśle.** W tej dziedzinie będziemy mogli obserwować wpływ koniunktury na zatrudnienie młodzieży.

Natomiast niewiele światła na pracę młodzieży rzucić może spis ludności, jeśli idzie o młodzież chłopską. Tu nie istnieje właściwie ten problem, który jest najistotniejszy w mieście: w jakim stopniu młodzież dostaje się do pracy. Młodzież, należąca do rodziny gospodarza, pracuje. Ale za to powstaje zagadnienie, w jakim stopniu praca ta—przy warunkach opisanych przez nas w części II (rozdział 13.), przy „zbędności" wielu członków gospodarstw—może być traktowana jako normalne i użyteczne zajęcie.

Wreszcie na zakończenie omówimy zatrudnienie grupy młodzieży w innym niejako przekroju. Jeśli kładliśmy nacisk na braki w wykształceniu młodzieży jako na czynnik utrudniający jej—obok trudności wynikających z niedostateczności aparatu wytwórczego—wejście do pracy bardziej produkcyjnej, to powstaje pytanie, czy warunki uzyskiwania zatrudnienia zachęcają młodzież do starania się o zdobycie lepszego przygotowania zawodowego. Z tego punktu widzenia ważne jest zbadanie losów tej młodzieży, która ma przygotowanie zawodowe, **młodzieży wychodzącej ze szkół zawodowych** — mimo że liczebnie jest to grupa bardzo nieliczna. To właśnie będzie przedmiotem rozważań ostatniego rozdziału.

Rozdział 22.

WCHODZENIE MŁODZIEŻY DO PRACY ZAROBKOWEJ

Gdy przystępujemy do badania pracy młodzieży, zasadniczym zagadnieniem jest **określenie wieku, w którym młodzież zaczyna zarobkować.** Jak już powiedzieliśmy w uwagach wstępnych do tej części, opierać się musimy w tej sprawie na materiałach spisu ludności.

Danymi spisowymi nie rozporządzamy dla całego obszaru Państwa w dostatecznym zakresie; wybrano tu więc pewne części terytorium tak, aby uzyskać obraz stosunków w każdej z dzielnic.

Młodzież dzielimy na zatrudnioną, bezrobotną i taką, która jeszcze nie pracowała. Z ostatniej grupy wyodrębniono — już nie na podstawie danych spisowych, lecz według statystyki szkolnej — młodzież uczęszczającą do szkół. Wobec braku dostatecznie zróżniczkowanych danych ustalenie tych ostatnich liczb dało się dokonać tylko w drodze przybliżonych szacunków, których przeprowadzenie jednak było konieczne z tego względu, że jest to grupa, z natury rzeczy pozostająca poza obrębem rynku pracy. Natomiast reszta młodzieży, poza zatrudnionymi i bezrobotnymi, to osoby, które mogłyby pracować i jeśli jeszcze nie zaczęły zarobkować, to — gdy idzie o mężczyzn — niewątpliwie wyłącznie tylko wskutek niemożności znalezienia pracy. Innymi słowami dla mężczyzn tę resztę stanowią wyłącznie niemal **„poszukujący pierwszej pracy"** (liczby dotyczące młodzieży męskiej w grupie 21—24 lat nie obejmują młodzieży odbywającej służbę wojskową). Wśród kobiet, obok „poszukujących pierwszej pracy", istnieją te, które będąc zajęte gospodarstwem domowym nie szukają pracy zarobkowej; ponieważ jednak rozróżnienie tych obu grup nie jest możliwe, obserwować je trzeba łącznie.

Wchodzenie młodzieży do pracy zarobkowej zaczynać się może w poważniejszych rozmiarach oczywiście dopiero po przekroczeniu granicy wieku obowiązku szkolnego, a więc **po ukończeniu 14 lat.** Ponieważ jednak na przeważnej części terytorium Polski więk-

Zest. 12.

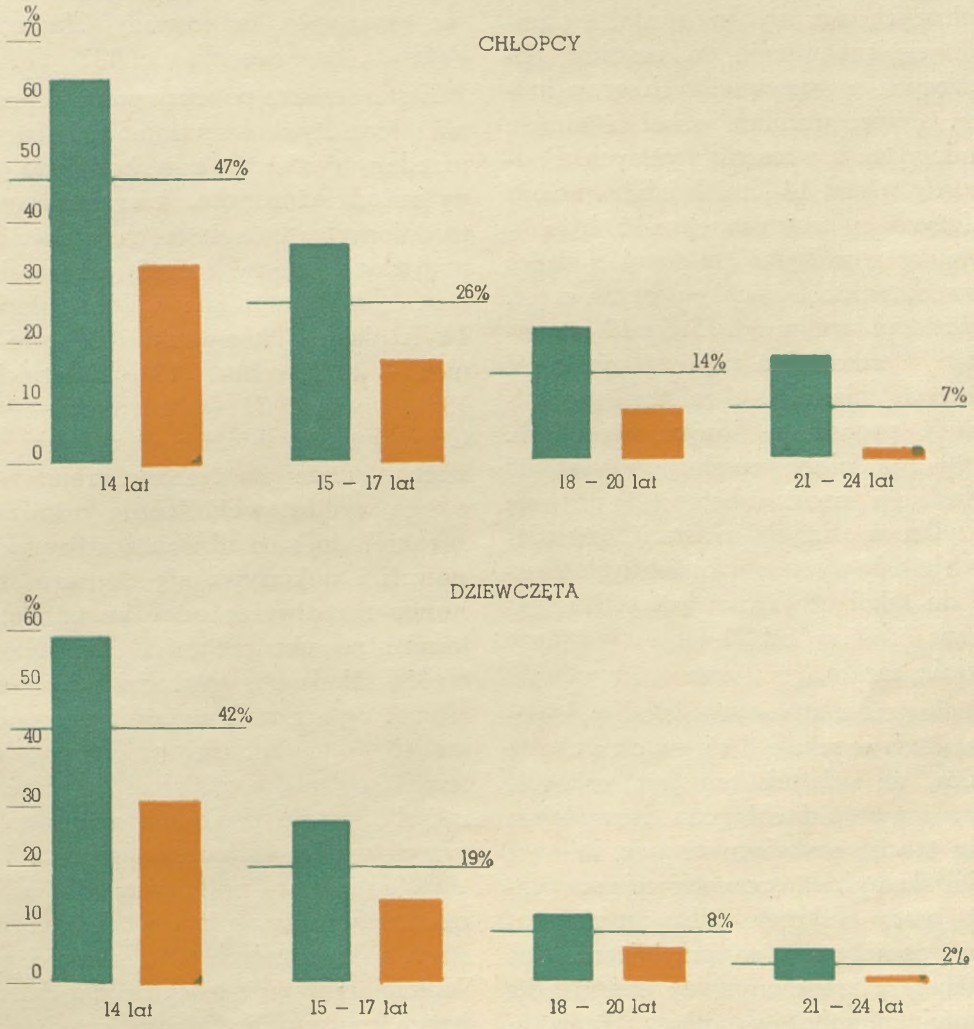
Młodzież „nierolnicza" w szkołach

Wiek	Chłopcy			Dziewczęta		
	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami
	w odsetkach ogółu młodzieży „nierolniczej" danej grupy płci i wieku					
14 lat . . .	**47**	64	33	**42**	58	30
15 — 17 „ . . .	**26**	36	17	**19**	27	13
18 — 20 „ . . .	**14**	22	8	**8**	11	5
21 — 24 „ . . .	**7**	15	1	**2**	4	0,5

Wykres 37.

MŁODZIEŻ „NIEROLNICZA" W SZKOŁACH – 1931 R.

(w odsetkach ogółu młodzieży „nierolniczej" danej grupy płci i wieku)

Kolor zielony – w dużych miastach. Kolor pomarańczowy – poza dużymi miastami. Kreska pozioma oznacza przeciętny udział młodzieży w szkołach we wszystkich miejscowościach.

szość dzieci nie kończy szkoły powszechnej w zasadniczo przewidywanym okresie, bardzo duża część 14-letnich jeszcze pozostaje (a właściwie w czasie spisu, w 1931 r., pozostawała) w szkole. Dopiero w dalszych grupach udział kształcących się szybko spada, ograniczając się przeważnie do uczniów pochodzących z zamożniejszych grup ludności, a więc uczniów szkół średnich, zawodowych, a wreszcie wyższych. Podczas gdy wśród **14**-letnich c h ł o p c ó w w dużych miastach większość była w szkole, a poza tymi miastami (oprócz województw zachodnich)—znaczna część, to wśród chłopców od **15** do **17** lat pozostaje w szkole już tylko trzecia część w dużych miastach, a zaledwie po kilkanaście procent w innych ośrodkach. Wśród młodzieży męskiej od lat **18** znaczniejsza część (około 1/5) uczy się już tylko w dużych miastach, posiadających szkoły wyższe, w mniejszych miastach do szkół uczęszcza już tylko nieznaczna część, a od **21** lat i ta prawie zupełnie zanika.

Analogicznie zmniejsza się odsetek pozostających w szkole d z i e w c z ą t, z tą różnicą, że odsetek ten jest w ogóle niższy niż wśród chłopców i zmniejsza się w trochę szybszym tempie.

Udział młodzieży, pozostającej poza rynkiem pracy wskutek odbywanych studiów, oszacowany w przybliżeniu na podstawie przytoczonych tu danych dla ludności nierolniczej całego Państwa, przedstawia zestawienie 12.

Młodzież, która naukę już zakończyła lub przerwała, wchodzi na rynek pracy. Część jej pracuje, część po pewnym czasie traci pracę—to bezrobotni, część poszukuje pierwszego zajęcia. Podział tej młodzieży (tj. młodzieży nie uczęszczającej do szkół) na osoby zatrudnione, bezrobotne i te, które jeszcze nie pracowały, oszacowany dla całego Państwa, daje zestawienie 13.

Zestawienie to pokazuje etapy wchodzenia młodzieży do zatrudnienia. Zobaczmy przede wszystkim **jak wchodzi do pracy młodzież męska.** Licząc razem zatrudnionych i bezrobotnych, a więc tych wszystkich, którzy zaczęli już zarobkować, znajdujemy ich: wśród chłopców **14**-letnich—16%, wśród **15** — **17**-letnich — 46%, wśród **18** — **20**-letnich — 73%, wśród **21** — **24**-letnich — 84%. Odsetki te są wyższe w dużych miastach, niższe w reszcie kraju. Jak z tego wynika, **wchodzenie młodzieży męskiej do zatrudnienia odbywa się powoli i dokonywa się dopiero stopniowo na długim odcinku czasu,** bo jeszcze po ukończeniu 20 lat. Główna część młodzieży wchodzi do pracy zawodowej znacznie wcześniej, bo w wieku 15 — 17 lat: na przestrzeni tych trzech roczników udział osób, które nie zaczęły jeszcze pracować, zmniejsza się przeciętnie po kilkanaście procent i redukuje się w przeciętnej do połowy młodzieży pozaszkolnej w dużych miastach, a do niecałych 60% w mniejszych. Wolniej postępuje ten proces w dalszych trzech rocznikach. Odsetek znajdujących pierwsze zatrudnienie wynosi tu już tylko niecałe 10% na rok. W ten sposób grupa mężczyzn w wieku od 18 do 20 lat,

a więc już po przekroczeniu granicy wieku prawnych ograniczeń możności pracy (przepisy o pracy młodocianych) mieści jeszcze przeszło czwartą część tych, którzy nie tylko nie posiadają żadnego normalnego zajęcia, ale go jeszcze w ogóle nie posiadali. Udział takich osób nie dosięga wprawdzie w dużych miastach czwartej części, w mniejszych natomiast zbliża się aż do jednej trzeciej. W następnej grupie (21—24 lat) odsetek spada silnie, bo do 9% w dużych miastach, natomiast poza nimi pozostaje jeszcze równy jednej piątej.

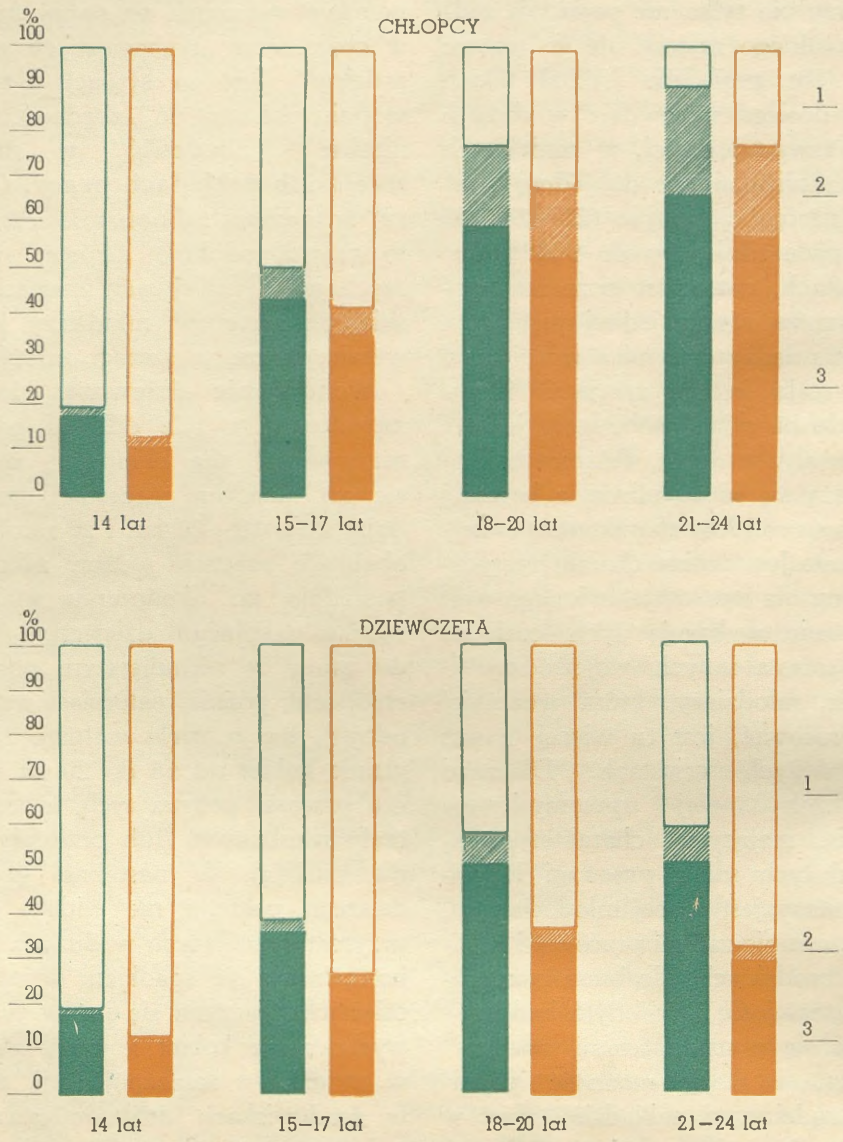
Różnice między dużymi a mniejszymi miastami mają istotne znaczenie i rzucają światło na skład osób, które jeszcze nie pracowały, w ogóle. Różnice te bowiem wiążą się niewątpliwie z bardziej drobnomieszczańskim charakterem mniejszych miast. Jest rzeczą charakterystyczną, że dane dla uprzemysłowionego woj. śląskiego nie wykazują tych cech co mniejsze miasta innych województw — przeciwnie, młodzieży, która wcześniej zaczęła pracować, jest tu więcej nawet niż w dużych miastach. Dlaczego w ośrodkach mniej uprzemysłowionych, nie mających charakterystycznej dla dużych miast przewagi ludności robotniczej, jest więcej młodocianych, którzy jeszcze nie zaczęli pracować? Młodzież w rodzinach drobnomieszczańskich—w rzemiośle i drobnym handlu—spotykając się z trudnościami znalezienia zajęcia, a mając możność pomagania w rodzinnym zakładzie, tkwi w nim szczególnie długo, choć praca ta jest tylko pozornie produkcyjna. Zresztą samo środowisko zdaje sobie z tego sprawę—świadczy o tym fakt, że osoby te określały się jako „utrzymywani członkowie rodziny" —nie uważając za potrzebne nawet wskazania na swoją działalność w charakterze „pomagających członków rodziny". Jest to sytuacja w znacznym stopniu zbliżona do „zbędności" w rolnictwie — **„zbędność" w drobnych miejskich zakładach pracy.** Ci „zbędni" w rodzinach drobnomieszczańskich— to prawdopodobnie zarówno w większych jak i mniejszych miastach istotny składnik zastępów młodzieży, która nie weszła jeszcze w szeregi zarobkujących.

Wchodzenie dziewcząt do pracy zawodowej o tyle odbiega od obrazu otrzymanego dla chłopców, że kończy się ono znacznie wcześniej, bo już po dojściu do 19—20 lat, i że zarobkowanie obejmuje znacznie węższy zakres. Bezpośrednio po ukończeniu wieku obowiązku szkolnego dziewczęta wchodzą do pracy w niemniejszym odsetku od chłopców; później natomiast wchodzenie odbywa się o wiele wolniej, tak że w grupie kobiet od 18 do 20 lat jest jeszcze przeszło połowa tych, które nie zaczęły zarobkować (lub przestały i pracy nie szukają). W następnej grupie już dalszego postępu nie widać: niewielki przyrost pracujących w dużych miastach kompensuje się spadkiem w mniejszych miastach. Zaczyna się już w tym wieku wychodzenie kobiet z pracy zawodowej w związku z zamążpójściem, zwłaszcza w środowiskach drobnomieszczańskich.

Jeśli w ten sposób stopniowo młodzież dostaje się do warsztatów pracy,

Wykres 38.

MŁODZIEŻ „NIEROLNICZA" POZASZKOLNA WEDŁUG ZATRUDNIENIA – 1931 R.

1) Osoby, które jeszcze nie pracowały zawodowo, 2) bezrobotni (którzy już pracowali), 3) zatrudnieni.
Lewy słupek – młodzież dużych miast, prawy – młodzież poza dużymi miastami.

Zest. 13.

Młodzież „nierolnicza" pozaszkolna według zatrudnienia

Wiek Zatrudnienie	Chłopcy			Dziewczęta		
	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami
	w odsetkach młodzieży nie uczęszczającej do szkół					
14 lat						
osoby, które nie zaczęły pracować . . .	**84**	80	86	**85**	81	87
bezrobotni	**2**	2	2	**1**	1	1
zatrudnieni	**14**	18	12	**14**	18	12
15 — 17 lat						
osoby, które nie zaczęły pracować . . .	**54**	49	57	**68**	61	73
bezrobotni	**6**	7	6	**2**	3	2
zatrudnieni	**40**	44	37	**30**	36	25
18 — 20 lat						
osoby, które nie zaczęły pracować . . .	**27**	22	31	**54**	42	63
bezrobotni	**16**	18	15	**5**	7	3
zatrudnieni	**57**	60	54	**41**	51	34
21 — 24 lat						
osoby, które nie zaczęły pracować . . .	**16**	9	21	**55**	41	67
bezrobotni	**22**	24	20	**5**	8	3
zatrudnieni	**62**	67	59	**40**	51	30

to **duża część traci po pewnym czasie pracę, powiększając szeregi bezrobotnych.** Częstość tych wypadków oczywiście wzrosła znakomicie podczas kryzysu, który pod tym względem znajduje już wybitny wyraz w liczbach spisu 1931 roku. Wśród chłopców **do 17** lat, którzy zaczęli w ogóle pracować, bezrobotnych jest 13%, wśród **18 — 20**-letnich 22%, wśród **21 — 24**-letnich 26%; niższe są odsetki bezrobocia dla dziewcząt, wynosząc 6—7% dla młodszych, do lat 17, a 11% dla starszych, od 18 lat. Podnoszenie się odsetka bezrobotnych, zwłaszcza wśród chłopców, w miarę przechodzenia do starszych grup wieku i większe nasilenie bezrobocia wśród chłopców niż wśród dziewcząt są wynikiem różnic w zawodach, do których się te grupy kierują, i niejednakowej wrażliwości tych zawodów na zjawiska kryzysowe. Do sprawy tej powrócimy w rozdziale 25.

Zestawimy teraz ogólny wynik działania na zatrudnienie młodzieży tych różnych czynników: odbywania nauki, stopniowego wchodzenia do pracy zawodowej, tracenia zdobytej pracy. Udział za-

trudnionych i bezrobotnych wśród ogółu młodzieży danej grupy płci i wieku przedstawiony jest (w liczbach szacunkowych) w zestawieniu 14.

Wśród chłopców 14-letnich tylko nieznaczna część pracuje—około 8%, połowa jest w szkole (47%), reszta tj. około 45% chłopców w tym wieku niczym się nie zajmuje. Ale i w dalszych grupach odsetek tych, którzy weszli do pracy, nie jest wysoki. Jeszcze niższy jest odsetek tych, którzy w pracy się utrzymali.

Tak więc **w grupie chłopców** od 15 do 17 lat zaczęła pracować trzecia część, od 18 do 20 lat—mniej niż dwie trzecie, a nawet jeszcze w wieku od 21 do 24 lat tylko trzy czwarte. Aby ocenić te liczby przytoczymy parę cyfr, ilustrujących stosunki w krajach zachodnich. A więc w Niemczech już wśród chłopców 14- i 15-letnich większość (według spisu z 1933 r.) zaczęła pracować; w wieku 16 i 17 lat większość ta przekracza 80%, a w wieku 18 i 19 lat—90%. Jeszcze wyższe są odpowiednie odsetki w Anglii. Odsetki stosunkowo niezbyt odległe od tych liczb znajdujemy w tej jedynej uprzemysłowionej części Polski, jaką jest woj. śląskie: po przekroczeniu 18 lat znajdujemy tu prawie 80% zarobkujących, po przekroczeniu 21 lat—90%. W pozostałej części Polski zbliża się do tych stosunków Łódź. Za to zgoła inny obraz dają ośrodki o charakterze drobnomieszczańskim (Wilno, woj. lwowskie), dopiero w grupie 21—24 lat udział tych, którzy zaczęli zarobkować, dochodzi do dwóch trzecich.

Mniejsze różnice między ośrodkami przemysłowymi i drobnomieszczańskimi zachodzą w liczebności osób, które nie tylko zaczęły zarobkować, ale w danej

Zest 14.

Młodzież „nierolnicza" zatrudniona i bezrobotna

Wiek	Chłopcy				Dziewczęta			
	ogółem	duże miasta	poza dużymi miastami	w tym Śląsk	ogółem	duże miasta	poza dużymi miastami	w tym Śląsk
	w odsetkach ogółu młodzieży danej grupy płci i wieku							
Osoby, które zaczęły pracować (zatrudnieni i bezrobotni razem)								
14 lat	**8**	7	9	13	**8**	8	9	6
15 — 17 „	**34**	33	35	48	**26**	29	23	19
18 — 20 „	**62**	60	64	78	**42**	51	35	34
21 — 24 „	**78**	77	78	91	**43**	57	33	32
w tym zatrudnieni								
14 lat	**7**	6	8	9	**8**	7	8	5
15 — 17 „	**30**	28	31	37	**24**	26	22	17
18 — 20 „	**48**	47	50	50	**38**	45	32	29
21 — 24 „	**58**	56	58	61	**38**	49	30	28

chwili są zatrudnione. Ośrodki przemysłowe bowiem były o wiele silniej dotknięte przez bezrobocie. Wskutek tego odsetek zatrudnionych kształtuje się w różnych ośrodkach stosunkowo bardzo jednolicie: w grupie 18—20 lat osiąga 50%, a w następnej grupie już niewiele się podnosi — na ogół do niecałych 60%.

Wśród dziewcząt, mimo że wcześniej przerywają naukę, mniejsza część rozpoczęła pracować. Punktem wyjścia jest ten sam udział, co wśród chłopców, bliski 10% dla 14-letnich; ale podnosi się on wolniej. i po przekroczeniu 40% w grupie 18—20 lat prawie zatrzymuje się: wzrost trwa tylko w niektórych dużych miastach, w szczególności zaś w Łodzi, gdzie wśród kobiet w wieku 21 — 24 lat, takich, które zaczęły już pracować zarobkowo, jest aż dwie trzecie (praca w przemyśle włókienniczym, gałęzi zatrudniającej przede wszystkim kobiety). Za to w mniejszych miastach wśród młodych kobiet jest tylko trzecia część tych, które weszły do pracy, a wyjątku nie stanowi i woj. śląskie (znów w związku z rodzajem przemysłu w tej części kraju — ciężki przemysł zatrudnia bardzo mało kobiet). Bezrobocie zmniejsza liczbę zatrudnionych wśród dziewcząt i młodych kobiet w poważniejszym stopniu tylko w Łodzi.

Trudności na rynku pracy znajdują więc wyraz przede wszystkim w fakcie, że **wchodzenie do pracy zarobkowej nie zaczyna się bezpośrednio po ukończeniu szkoły, ale rozciąga się na szereg lat.** To zjawisko istniało już niezawodnie przed kryzysem, stanowiąc—w pewnych rozmiarach— stałą niemal cechę sytuacji na rynku pracy. Głównym ośrodkiem tego wieloletniego czekania na normalną pracę są środowiska drobnomieszczańskie, w których zjawisko to przybiera tę postać, że młodzież latami „wisi" przy warsztatach pracy rodziców, nie zużywając produkcyjnie swej zdolności do pracy, co stwarza sytuację podobną do „zbędności" na wsi. Kryzys w ciągu pierwszych lat pogorszył dodatkowo położenie w ten sposób, że duża część zatrudnionej młodzieży utraciła zajęcie. Co się działo w następnych latach—nie wiemy. Trzeba przypuszczać—i to potwierdzają rozporządzalne dane — że nastąpiło jeszcze dalsze rozciągnięcie się okresu, dzielącego moment zakończenia nauki od chwili zdobycia pierwszej pracy. Przy przeprowadzaniu przez Instytut Spraw Społecznych ankiety w dzielnicach robotniczych Warszawy w r. 1935 okazało się, że wśród zbadanych chłopców w wieku 15 — 17 lat zaczęła zarobkować dopiero piąta część w rodzinach drobnomieszczańskich, a mniej niż trzecia część w rodzinach robotniczych; jeszcze wśród młodzieży robotniczej w wieku od 18 do 20 lat znaleziono niewiele więcej niż połowę takich, którzy zaczęli zarobkować. Poza tym zaś pogarszał się w tym czasie rozkład zatrudnionych według dziedzin pracy. Tą sprawą zajmiemy się dalej, po rozpatrzeniu form zatrudnienia młodzieży.

Rozdział 23.

CHARAKTER ZATRUDNIENIA MŁODZIEŻY

Przedstawiliśmy według danych spisu ludności z 1931 roku liczebność młodzieży pracującej zawodowo. Te same dane pozwalają nam określić, w jakim charakterze i w jakich dziedzinach młodzież pracuje. Przedmiotem rozważań będzie znów młodzież poza rolnictwem, mianowicie ta jej część, która zaczęła już zarobkować, bez względu na to, czy w danym momencie była zatrudniona czy bezrobotna. Zająć się musimy przede wszystkim sprawą **charakteru** zatrudnienia tej młodzieży, tj. przedstawimy **podział jej na pracującą w warsztatach pracy własnych lub rodziny i na pracującą najemnie, z wyodrębnieniem z tej ostatniej pracowników umysłowych.**

Przypomnijmy, że cechą charakterystyczną zatrudnienia w Polsce, a właściwie w całym kraju poza Śląskiem, jest wysoki udział procentowy pracy we własnych warsztatach w stosunku do pracy najemnej — co, jak wiemy, oznacza w praktyce, że znaczna część ludności pracuje w prymitywnych warunkach, z niską wydajnością. Zjawisko to występuje również w zatrudnieniu młodzieży, jednak, jak zobaczymy, udział procentowy samodzielnych i pomagających członków rodziny zmienia się z wiekiem młodzieży.

Przeprowadzamy analogicznie jak w poprzednim rozdziale szacunek stosunków w całej Polsce na zasadzie danych z wybranych jednostek terytorialnych.

Chwilowo abstrahujmy od liczebności pracowników umysłowych i zbadajmy wzajemne ustosunkowanie pozostałych dwóch kategorii: robotników oraz samodzielnych wraz z pomagającymi członkami rodziny (łączymy z nimi także chałupników, którzy typem produkcji i sposobem jej wykonywania nie odbiegają od rzemieślników w ścisłym znaczeniu).

Zasadniczo **widzimy w miarę przesuwania się do starszych grup wieku wzrost odsetka pracujących w zakładach własnych lub rodziny.** Jedyny wyjątek stanowi przejście z najmłodszej grupy — **14-letnich** do następnej: zjawisko to zresztą ma niewielką wagę, gdyż, jak wiemy, wśród 14-letnich pracuje tylko nieznaczna część.

Stwierdzając spadek odsetka młodzieży pracującej w zakładach własnych lub rodziny, trzeba brać pod uwagę, że przejściu z grupy osób 14-letnich do grupy 15—17-letnich towarzyszy ogromny wzrost ogólnego odsetka pracujących: spadek zatem wśród nich udziału pracujących w rodzinnych zakładach nie oznacza bynajmniej, że zmniejsza się ich liczebność—przeciwnie, rośnie ona, lecz tylko mniej szybko niż liczebność pracujących najemnie. Na czym to polega? Wobec trudności, z jakimi spotyka się młodzież przy wchodzeniu do pracy zawodowej, wcześniej od szukających pracy najemnej wchodzą do zatrudnienia ci, którzy mają możność pracy w zakładzie rodzinnym: w warsztacie czy sklepie ojca itd. Stąd wynika szczególnie duży udział tej grupy wśród najmłodszych pracujących; w następnej grupie udział ten spada.

Punktem wyjścia jednolitej już linii rozwojowej jest grupa wieku **15—17.** Podczas gdy w tej grupie w zakładach własnych lub rodziny pracuje 15% chłop-

ców i 12% dziewcząt, dalej stopniowo odsetek się podnosi: do 18% dla chłopców i 15% dla dziewcząt w grupie **18—20** lat, do 23% i 19% w grupie **21—24** lat. Jeśli wziąć pod uwagę, że dla ogółu pracujących w Polsce odsetek ten wynosi 32% wśród mężczyzn i 27% wśród kobiet, to okaże się, że w wieku 24 lat ewolucja nie jest jeszcze zakończona, że trwa jeszcze dalej, tzn. że w dalszych grupach wieku trwa jeszcze przechodzenie z pracy najemnej do samodzielnej.

Obraz zatem przedstawia się w sposób następujący. Z wyjątkiem niewielkiej części, wchodzącej do zawodu przez rodzinny warsztat pracy, **młodzież rozpoczyna pracę jako zatrudniona najemnie.** W tej pracy najemnej jednak nie utrzymuje się, lecz już **począwszy mniej więcej od 18 lat zaczyna się usamodzielniać.** Warsztaty, w których młodzież znajduje pracę, są w dużej części warsztatami obliczonymi właśnie na pracę młodocianych; nie mogą one zapewnić odpowiedniej pracy i odpowiedniego zarobku dorosłym pracownikom. W ten sposób organizacja pracy nie odbiega w tym szerokim zakresie od schematu nie zmienionego bodaj od średniowiecza: wchodzenie do pracy w charakterze ucznia czy terminatora, przechodzenie przez stadium wyszkalającej się czeladzi i zakładanie własnego warsztatu pracy, oczywiście równie prymitywnego. W jakiej mierze młodzież wchodzi na inną drogę, do pracy w przemyśle, przekonamy się, badając dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej najemnie (por. rozdział 25.).

W jedynej silnie uprzemysłowionej części Polski, n a Ś l ą s k u, zakres, w jakim młodzież przechodzi do pracy we własnych zakładach pracy, jest nieporównanie szczuplejszy, zwłaszcza jeśli idzie o młodzież męską: odsetek samodzielnych i pomagających członków rodziny wynosi w grupie 21—24 lat dla mężczyzn 8%, tj. niewiele ponad trzecią część odsetka dla całej Polski, dla kobiet 9%, tj. połowę udziału w całej Polsce.

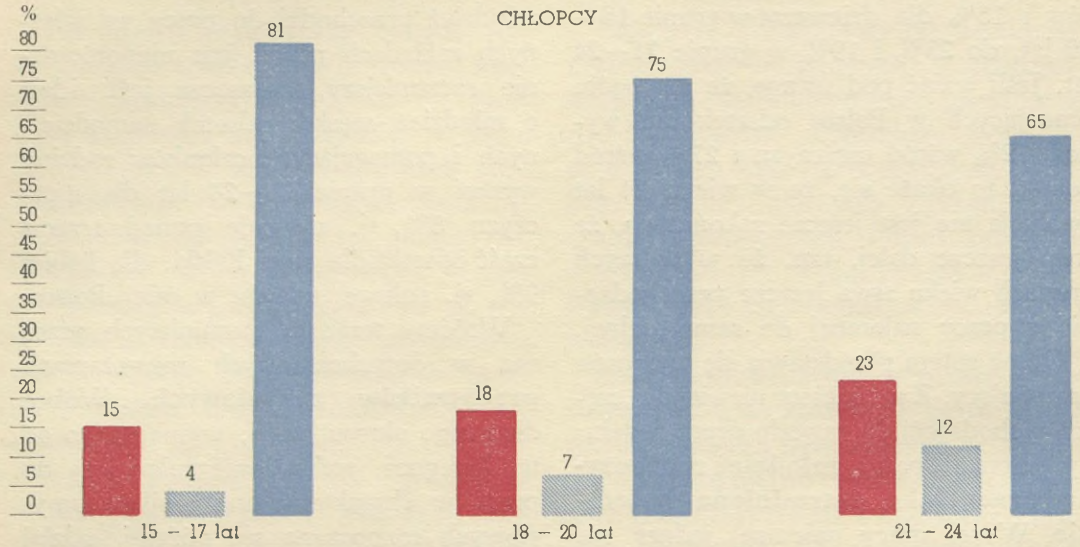
Wróćmy teraz do pominiętych przez nas w dotychczasowych rozważaniach **pracowników umysłowych.** Wobec dłuższego okresu nauki, wymaganego od tej kategorii, wchodzenie młodzieży do pracy w charakterze pracowników umysłowych rozpoczyna się później, udział więc procentowy tej kategorii pracowników jest wśród ogółu młodzieży, która weszła do pracy zawodowej, początkowo bardzo niski i dopiero stopniowo się podnosi. Tak więc w grupie **14-letnich** odsetek pracowników umysłowych wynosi zaledwie 3% chłopców i 2% dziewcząt (stosunkowo wysokie są te odsetki na Śląsku—5% i 4%). W dalszych grupach wieku odsetek się podnosi: do 4% w wieku **15 — 17** lat, do 7% chłopców i 8% dziewcząt w wieku **18—20** lat, i wreszcie do 12% mężczyzn i 16% kobiet w wieku **21—24** lat.

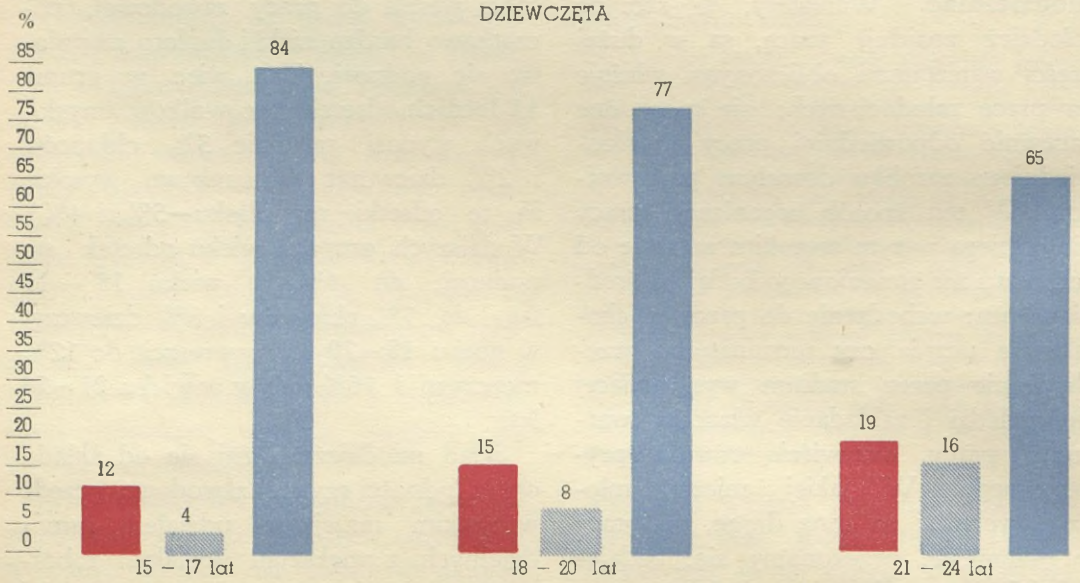
Skład młodzieży różni się od składu ogółu ludności czynnej zawodowo przede wszystkim mniejszym udziałem samodzielnych, a większym udziałem robotników, i to jeszcze nawet w ostatniej grupie. Poza tym dopiero w ostatniej

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit. - Wrocł.

Wykres 39.

MŁODZIEŻ „NIEROLNICZA", ZATRUDNIONA I BEZROBOTNA, WEDŁUG CHARAKTERU PRACY — 1931 R.

Kolorem czerwonym oznaczono samodzielnych wraz z pomagającymi członkami rodziny. Kolorem niebieskim kreskowanym oznaczono pracowników umysłowych. Kolorem niebieskim pełnym oznaczono robotników. Liczby przy słupkach oznaczają odsetki obliczone w stosunku do ogółu zatrudnionych i bezrobotnych danej grupy płci i wieku.

Zest. 15. Młodzież „nierolnicza", zatrudniona i bezrobotna, według charakteru pracy

Wiek / Charakter pracy	Chłopcy			Dziewczęta		
	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami
	w odsetkach ogółu młodzieży zatrudnionej i bezrobotnej danej grupy płci i wieku					
14 lat						
samodz. i pomag. członkowie rodziny .	**23**	25	20	**13**	14	13
pracownicy umysłowi	**3**	3	3	**2**	1	2
robotnicy (wraz ze służbą domową) . .	**74**	72	77	**85**	85	85
15 — 17 lat						
samodz. i pomag. członkowie rodziny .	**15**	15	15	**12**	11	12
pracownicy umysłowi	**4**	4	4	**4**	3	5
robotnicy (wraz ze służbą domową) . .	**81**	81	81	**84**	86	83
18 — 20 lat						
samodz. i pomag. członkowie rodziny .	**18**	17	18	**15**	13	17
pracownicy umysłowi	**7**	8	6	**8**	7	9
robotnicy (wraz ze służbą domową) . .	**75**	75	76	**77**	80	74
21 — 24 lat						
samodz. i pomag. członkowie rodziny .	**23**	23	24	**19**	15	21
pracownicy umysłowi	**12**	15	10	**16**	15	17
robotnicy (wraz ze służbą domową) . .	**65**	62	66	**65**	70	62

grupie wieku młodzież osiąga ten sam odsetek pracowników umysłowych, co wśród ogółu czynnych. Z tego wynika, że **młodzież stanowi szczególnie dużą część robotników;** pokazuje to w sposób przybliżony zestawienie 16.

Udział **dziewcząt** wśród czynnych zawodowo kobiet jest w ogóle wysoki, wobec tego, że w okresie po zamążpójściu kobiety w większości wychodzą z pracy zawodowej; udział ten dochodzi wśród robotnic prawie do połowy—do 48%. Ale i wśród **mężczyzn** — robotników udział młodzieży jest bardzo poważny— dochodzi do jednej trzeciej[1]. Jak zoba-

[1] Z liczb tych wynika — jako uboczny wniosek— że poza młodzieżą zatrudniona w pracy samodzielnej była jeszcze większa część ludności niż to przedstawiają liczby, przytoczone w rozdziale 11. Mianowicie z 3 395 tys. osób w wieku lat 25 i więcej, czynnych zawodowo poza rolnictwem w czasie spisu 1931 r., przypadało: 1 211 tys. tj. 36% na samodzielnych, 468 tys. tj. 14% na pracowników umysłowych, 1 716 tys. tj. 50% na robotników; samodzielnych zatem było tylko o niecałą trzecią część mniej niż robotników.

czymy w rozdziale 25., ten wysoki — mimo późnego wchodzenia do pracy — udział chłopców i dziewcząt wśród robotników nie jest bynajmniej powszechny w różnych dziedzinach pracy, lecz skupia się w niektórych, nadając tej głównej formie pracy młodzieży zupełnie specjalny charakter.

Zest. 16. Udział młodzieży zatrudnionej i bezrobotnej wśród ogółu czynnych zawodowo (poza rolnictwem)

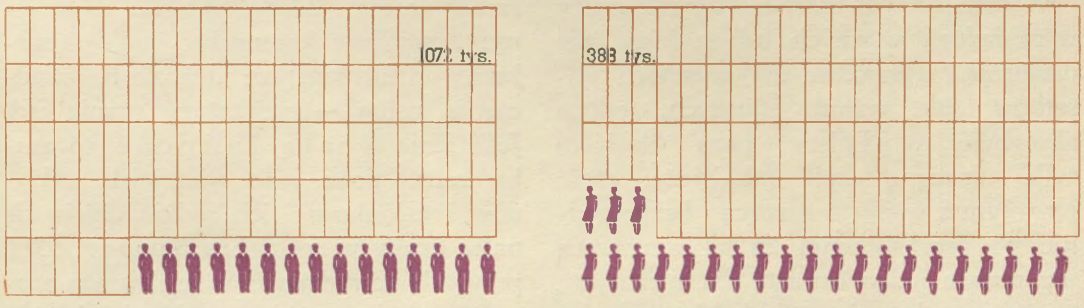
Wiek	Chłopcy			Dziewczęta		
	Udział %-owy młodzieży wśród ogółu czynnych zawodowo danej grupy społecznej i płci					
	samodzielni i pomag. czł. rodziny	pracownicy umysłowi	robotnicy	samodzielni i pomag. czł. rodziny	pracownicy umysłowi	robotnicy (wraz ze służbą domową)
15 — 24 lat	**14,8**	**17,3**	**30,3**	**22,6**	**32,4**	**48,0**
15 — 17 „	1,6	1,0	4,9	2,8	2,2	9,1
18 — 20 „	4,5	4,6	11,0	7,7	8,8	18,2
21 — 24 „	8,7	11,7	14,4	12,1	21,4	20,7

Wykres 40.

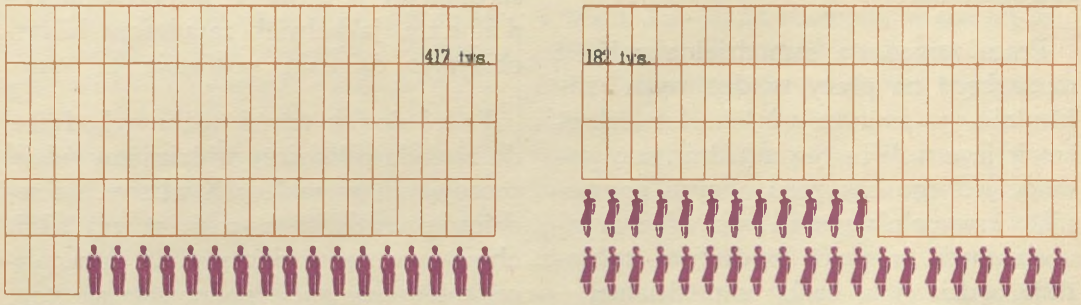
UDZIAŁ PROCENTOWY MŁODZIEŻY (15 – 24 LAT) WŚRÓD SAMODZIELNYCH, PRACOWNIKÓW UMYSŁOWYCH I ROBOTNIKÓW CZYNNYCH ZAWODOWO POZA ROLNICTWEM – 1931 R.

MĘŻCZYŹNI KOBIETY

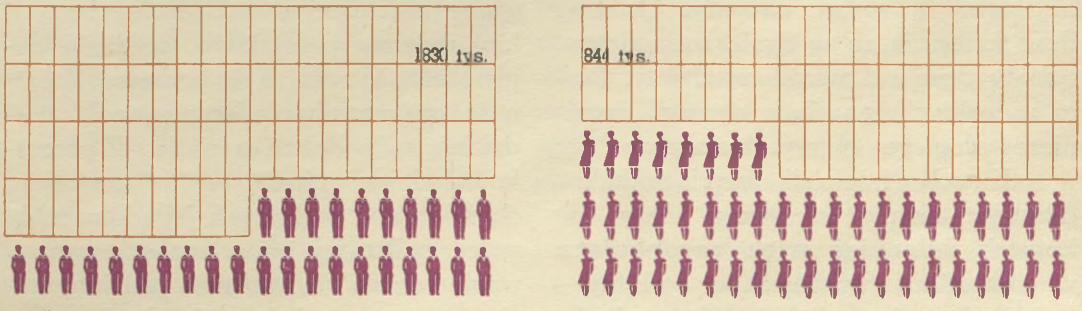
SAMODZIELNI (WRAZ Z POMAGAJĄCYMI CZŁONKAMI RODZINY)

PRACOWNICY UMYSŁOWI

ROBOTNICY (WRAZ ZE SŁUŻBĄ DOMOWĄ)

1 figurka oznacza 1%. Odsetki obliczone są w obrębie poszczególnych grup społecznych i płci. Liczby w prostokątach oznaczają liczebność ogółu czynnych zawodowo, liczby pod figurkami – liczebność młodzieży (zatrudnionej i bezrobotnej)

Rozdział 24.

DZIEDZINY ZATRUDNIENIA MŁODZIEŻY PRACUJĄCEJ W ZAKŁADACH WŁASNYCH LUB RODZINY

Widzieliśmy, że zatrudnienie młodzieży w zakładach własnych lub rodziny, nie dosięgając wprawdzie tak wysokich odsetków jak wśród starszych, jednak absorbuje w Polsce — poza Śląskiem tylko — znaczną część młodzieży; część przy tym z wiekiem rosnącą i bezpośrednio po przekroczeniu 20 lat wynoszącą już prawie jedną czwartą dla mężczyzn, a prawie jedną piątą dla kobiet. Zbadamy teraz bliżej, jakiego to rodzaju jest zatrudnienie.

Praca zawodowa samodzielna polegać może bądź na pracy **w drobnym zakładzie,** w którym właściciel i członkowie jego rodziny (ewentualnie przy pomocy jednego czy paru obcych pomocników) wypełniają sami wszystkie czynności; bądź na pracy **w dużym zakładzie,** gdzie rola osoby samodzielnej — właściciela jest rolą kierownika zakładu; szczególny wreszcie typ pracy samodzielnej stanowią **wolne zawody.** Ostatnie dwie kategorie są w ogóle mało liczne, tym bardziej zaś wśród młodzieży. Praca w wolnych zawodach wymaga zasadniczo długiego okresu kształcenia się; w rodzinach właścicieli dużych zakładów młodzież również zazwyczaj długo się kształci. **Młodzież więc zarobkująca w zakładach własnych i rodziny — to prawie wyłącznie młodzież w drobnych, prymitywnie urządzonych zakładach.** Wchodzą tu więc: zakłady rzemieślnicze; sklepy, sklepiki i stragany; „rzemiosła komunikacyjne" — dorożkarstwo i furmaństwo; „rzemiosła świadczenia usług" — fryzjerstwo, pranie itd. Jeśli idzie o całą ludność, to osoby zatrudnione jako właściciele zakładów i członkowie ich rodzin dzielą się na te grupy w sposób następujący: 53% przypada na rzemiosło w ściślejszym znaczeniu, 34% — na drobny handel i 13% — na inne zawody. Nieco inaczej przedstawiają się te stosunki wśród młodzieży, jakkolwiek zasadnicza hierarchia tych dziedzin pozostaje ta sama.

Podobnie jak wśród ogółu wchodzącej do zawodu młodzieży widzieliśmy udział pracujących w zakładach własnych i rodziny początkowo wysoki, potem silnie obniżający się, a dopiero dla dorastającej młodzieży znów podnoszący się stopniowo (rozdział 23.), tak samo **udział pracujących w handlu** w obrębie grupy pracującej w zakładach własnych lub rodziny początkowo spada, a dopiero później zaczyna się podnosić. Zbieżność tego rozwoju nie jest przypadkowa — działają tu podobne czynniki. Z początku młodzież wchodzi przede wszystkim do zawodów, w których jej zdolność do pracy najłatwiej może znaleźć zastosowanie dzięki stosunkom rodzinnym — choćby ta praca była mało produkcyjna. Dopiero później młodzież zaczyna się dostawać do pracy w innych warunkach.

Otóż praca w handlu — tzn. w drobnych przedsiębiorstwach handlowych, sklepikach itp. — jest tą dziedziną, gdzie wchodzenie do pracy odbywa się najłatwiej, bo nie wymaga niemal żadnego przygotowania zawodowego; młodociani mogą tu łatwo występować nawet jako „samodzielni przedsiębiorcy" w charakterze sprzedawców gazet itd. Toteż wśród młodzieży z pierwszego poszkolnego rocznika, pracującej w charakterze samodzielnym lub pomagających członków rodziny, praca w handlu obejmuje nieco więcej niż czwartą część chłopców, a prawie połowę dziewcząt. W dalszych grupach wieku udział handlu zmniejsza się. W grupie 18 — 20 lat wynosi już tylko szóstą część wśród chłopców, czwartą część wśród dziewcząt. Odpowiednio wzrasta udział rzemiosła, które wśród młodzieży w wieku 18 — 20 lat, pracującej we własnych i rodzinnych zakładach pracy, stanowi z górą dwie trzecie (zest. 17.).

Równocześnie dokonywa się zmiana w zatrudnieniu młodzieży pod innym względem: **następuje usamodzielnianie się, przechodzenie z kategorii pomagających członków rodziny do kategorii samodzielnych „przedsiębiorców"**. Najwcześniej dokonywa się to wśród dziewcząt w rzemiośle, które w takich zawodach jak krawiectwo i bieliźniarstwo — oczywiście na odpowiednio niskim poziomie — już bardzo młodo zaczynają pracować samodzielnie, natomiast przy rzadszym stosunkowo „dziedziczeniu" tych zawodów, rzadziej są pomagającymi członkami rodziny. W ten sposób już w wieku 15—17 lat „samodzielne" krawcowe, szwaczki itp. uzyskują przewagę liczebną nad pomagającymi komuś starszemu w rodzinie. W wieku 18—20 lat przewaga ta staje się bardzo stanowcza, udział „samodzielnych" wynosi około czterech piątych.

Później nieco odbywa się ta ewolucja u chłopców w rzemiośle. Tu z reguły — jeśli idzie o niepracujących najemnie — wchodzi się do zawodu, dziedzicząc zawód ojca. Jeszcze więc w grupie 15—17 lat stosunek samodzielnych rzemieślników do pomagających członków rodziny wynosi przeciętnie 1:3. Dopiero w wieku 18—20 lat następuje w szerszych rozmiarach usamodzielnianie się; samodzielni uzyskują przewagę nad pomagającymi członkami rodziny, stanowiąc w łącznej sumie około 60%. Zmiana ta nie polega tylko na przesuwaniu się poszczególnych osób z jednej z tych kategorii do drugiej, ale również na tym, że grupa ta jako całość w tym wieku rozszerza się (por. rozdział 23.) przez wchodzenie osób, które na pewien czas tylko weszły do pracy najemnej, a teraz, po przejściu terminu i ewentualnie po okresie czeladnikowania, powiększają znów zastępy „ludności samodzielnie zarobkującej" — już oczywiście nie w charakterze pomagających członków rodziny.

Ewolucja ta wolniej odbywa się w handlu, w którym jeszcze w grupie 18—20 lat samodzielni są w mniejszości wobec pomagających członków rodziny (stosunek 1:2 wśród chłopców, 1:4 wśród dziewcząt). Jeśli bowiem podkreślaliśmy

łatwość wejścia do pracy w charakterze pomagającego członka rodziny, to za to uruchomienie własnego przedsiębiorstwa, wymagające choćby bardzo skromnego kapitału, jest już w naszych warunkach trudne i poza dziedziczeniem zakładu (co odbywa się raczej w dalszych grupach wieku) zachodzi dość rzadko. Z innego niż w rzemiośle źródła pochodzi dopływ sił do „ludności samodzielnej" w handlu i są to zapewne przeważnie osoby, które dotychczas pozostawały w rodzinnym zakładzie, nie uważając się nawet za pomagających członków rodziny, natomiast mniejszy udział w tym dopływie mają osoby, które poprzednio pracowały najemnie.

W dalszych grupach wieku to wchodzenie do samodzielnej pracy w handlu wzmaga się, powodując, jak już wyżej mówiliśmy, zmianę w udziale handlu odwrotną niż w młodszych rocznikach: udział w handlu przestaje spadać i stopniowo zaczyna się podnosić. Przede wszystkim zaś rośnie w grupach wieku powyżej 20 lat stosunek samodzielnych do pomagających członków rodziny, którzy w rzemiośle stają się w tym wieku już tylko niewielką grupą, tracąc też przewagę nad samodzielnymi w handlu, jeśli idzie o mężczyzn, i zachowując ją tylko dla kobiet w handlu.

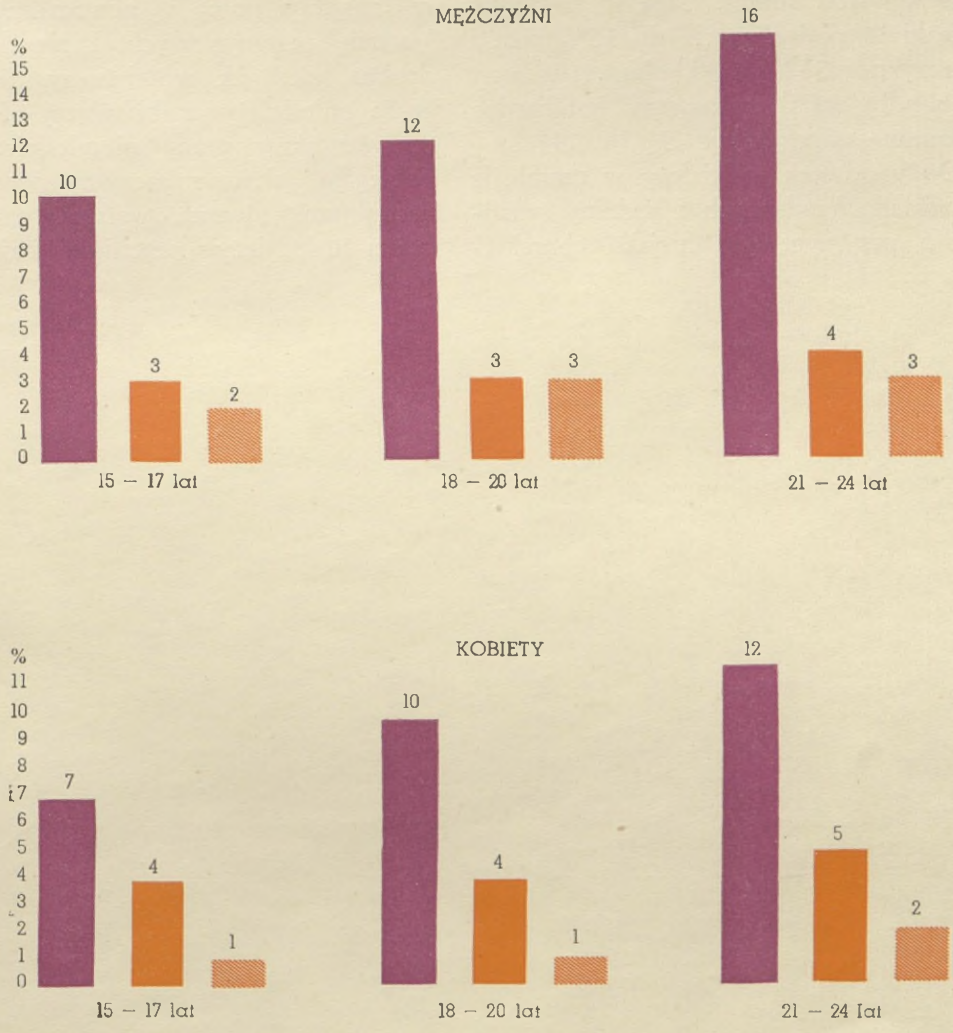
Zest. 17. Młodzież „nierolnicza" pracująca w zakładach własnych lub rodziny według dziedzin zatrudnienia

Wiek / Dziedziny zatrudnienia	Chłopcy			Dziewczęta		
	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami
	w % ogółu zatrudnionych i bezrobotnych danej grupy płci i wieku					
14 lat						
rzemiosło	14	16	12	6	7	5
handel	6	6	6	6	6	7
inne dziedziny	3	3	2	1	1	1
15 — 17 lat						
rzemiosło	10	9	10	7	7	6
handel	3	4	3	4	3	5
inne dziedziny	2	2	2	1	1	1
18 — 20 lat						
rzemiosło	12	11	13	10	9	11
handel	3	3	3	4	2	5
inne dziedziny	3	3	2	1	2	1
21 — 24 lat						
rzemiosło	16	14	17	12	10	13
handel	4	5	5	5	3	7
inne dziedziny	3	4	2	2	2	1

Wykres 41.

MŁODZIEŻ „NIEROLNICZA" PRACUJĄCA W ZAKŁADACH WŁASNYCH LUB RODZINY WEDŁUG DZIEDZIN ZATRUDNIENIA—1931 R.

(w odsetkach ogółu czynnych zawodowo danej grupy płci i wieku)

Kolorem fioletowym oznaczono pracujących w rzemiośle. Kolorem pełnym pomarańczowym oznaczono zatrudnionych w handlu. Kolorem pomarańczowym kreskowanym oznaczono zatrudnionych w innych dziedzinach. Liczby przy słupkach oznaczają odsetki obliczone w stosunku do ogółu zatrudnionych i bezrobotnych danej grupy płci i wieku.

Wśród ogółu samodzielnych i pomagających członków rodziny młodzież do lat 24 stanowiła według naszych obliczeń (rozdz. 23.): 15% wśród mężczyzn i 23% wśród kobiet. Otóż w rzemiośle odsetki te podnoszą się do 18% wśród mężczyzn i 34% wśród kobiet, natomiast w handlu udział młodzieży jest bardzo skromny—odpowiednio 9% i 14%.

Duży odsetek młodzieży w rzemiośle w zakładach własnych i rodziny świadczy o przymusowym niejako charakterze tej pracy: młodzież pracuje w warsztatach o małej wydajności i oczywiście odpowiednio niskich zarobkach, pozostaje więc w nich tylko dlatego, że nie znajduje pracy w nowoczesnych zakładach przemysłowych. I nie jest to drobna, ale, jak widzieliśmy, znaczna część młodzieży zarobkującej. Zresztą od warunków pracy tej młodzieży nie odbiegają, jak to zobaczymy w rozdziale następnym, również warunki znacznej części młodzieży pracującej najemnie.

Rozdział 25.

DZIEDZINY ZATRUDNIENIA MŁODZIEŻY PRACUJĄCEJ W CHARAKTERZE ROBOTNIKÓW

Widzieliśmy (w rozdziale 23.), że przeważająca część młodzieży pracującej zajęta jest pracą najemną. Udział tej młodzieży co prawda z wiekiem się zmniejsza, pod wpływem „usamodzielniania się" części robotników, głównie w zakresie rzemiosła, ale jeszcze w wieku 21—24 lat pracą najemną w ogóle zajmuje się prawie cztery piąte młodzieży, a pracą najemną fizyczną, w charakterze robotników (oraz funkcjonariuszy niższych i służby)—dwie trzecie całej młodzieży; w wieku zaś 15—17 lat odsetek robotników wśród pracującej młodzieży przekracza nawet 80%. **Przedstawimy teraz dziedziny zatrudnienia tej głównej części młodzieży.**

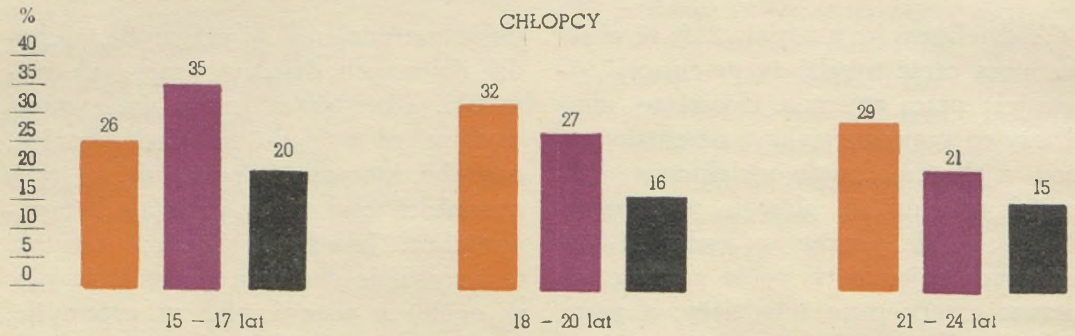
Można powiedzieć, że jest to sprawa znacznie ważniejsza w Polsce (i w innych krajach tego typu) niż w krajach wielkoprzemysłowych. Tam bowiem dziedzina zatrudnienia decyduje o typie pracy oraz o wykonywanych czynnościach — ale w małym stosunkowo stopniu wpływa na warunki pracy i na płace. Warunki te bowiem są względnie jednolite w całym gospodarstwie, ta sama praca ma w różnych dziedzinach mniej więcej tę samą cenę. Inaczej jest w krajach na pół uprzemysłowionych. Podkreślaliśmy (w rozdziale 12.), że duża część robotników w Polsce—w przeciwieństwie do krajów bardziej uprzemysłowionych, a w samej Polsce do Śląska—nie znajduje zatrudnienia w przemyśle, wchodzi do innych dziedzin pracy, jak rzemiosło, gdzie praca jest o wiele mniej wydajna ze względu na niedoskonałość narzędzi, którymi się posługuje. W tych warunkach cena pracy przestaje być powszechna. Jakkolwiek bowiem warunki te oczywiście decydują o poziomie płac w ogóle, a więc i płac w przemyśle, a wobec tego obniżają także ich poziom, to przecież przede wszystkim i silniej odbijają się one na płacach w warsztatach, gdzie praca jest mniej wydajna. W rezultacie płace w tych dziedzinach są szczególnie niskie, warunki pracy (a więc czas jej, urządzenia dla pracowników itd.)—szczególnie złe. I właśnie dlatego wyjątkowej nabiera wagi pytanie, w jakich dziedzinach młodzież pracuje, w jakim stopniu dostaje się do przemysłu, a w jakim musi kierować się do innej pracy. Na to pytanie odpowiadają szczegółowo, co do poszczególnych ośrodków, tablice do niniejszego rozdziału. Na ich podstawie — podobnie jak w poprzednich rozdziałach — przeprowadziliśmy szacunek dla całej Polski, przedstawiony w zestawieniu 18.

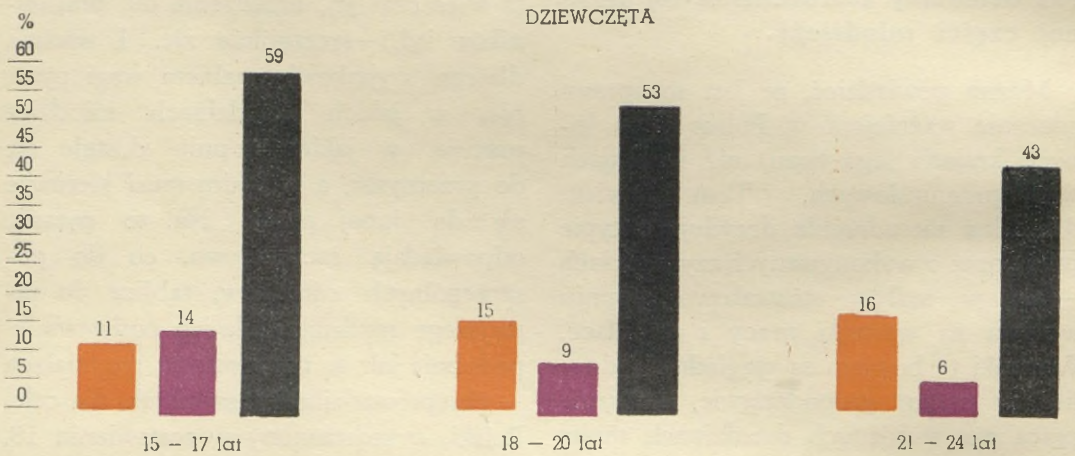
Jak widać z tego zestawienia, **w przemyśle znajduje zatrudnienie tylko niewielka część młodzieży,** pracującej w charakterze robotników, zwłaszcza niewielka część młodocianych. Oczywiście

Wykres 42.

MŁODZIEŻ „NIEROLNICZA" PRACUJĄCA W CHARAKTERZE ROBOTNIKÓW WEDŁUG DZIEDZIN ZATRUDNIENIA — 1931 R.

(w odsetkach ogółu czynnych zawodowo danej grupy płci i wieku)

Kolorem pomarańczowym oznaczono pracujących w przemyśle. Kolorem fioletowym oznaczono pracujących w rzemiośle. Kolorem czarnym oznaczono pracujących w innych dziedzinach (wraz ze służbą domową). Liczby przy słupkach oznaczają odsetki obliczone w stosunku do ogółu zatrudnionych i bezrobotnych danej grupy płci i wieku.

Zest. 18. Młodzież „nierolnicza" pracująca w charakterze robotników według dziedzin zatrudnienia

Wiek Dziedziny zatrudnienia	Chłopcy				Dziewczęta			
	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami	w tym Śląsk	ogółem	w dużych miastach	poza dużymi miastami	w tym Śląsk
	w odsetkach ogółu zatrudnionych i bezrobotnych danej grupy płci i wieku							
14 lat								
przemysł . . .	**14**	11	17	28	**5**	3	7	20
rzemiosło . . .	**37**	37	38	45	**18**	24	13	15
służba domowa	23	24	22	17	**54**	49	57	34
inne dziedziny					**8**	9	8	15
15—17 lat								
przemysł . . .	**26**	24	27	50	**11**	12	10	19
rzemiosło . . .	**35**	34	36	27	**14**	17	12	12
służba domowa	20	23	18	13	**49**	47	50	35
inne dziedziny					**10**	10	11	19
18—20 lat								
przemysł . . .	**32**	30	35	66	**15**	18	12	23
rzemiosło . . .	**27**	27	27	10	**9**	11	7	5
służba domowa	16	18	14	10	**43**	41	44	34
inne dziedziny					**10**	10	11	17
21—24 lat								
przemysł . . .	**29**	24	33	66	**16**	19	13	24
rzemiosło . . .	**21**	21	20	7	**6**	8	4	2
służba domowa	15	17	13	9	**34**	33	35	33
inne dziedziny					**9**	10	10	14

stosunki są niejednakowe w różnych ośrodkach, w zależności od ich uprzemysłowienia i od rodzaju przemysłu. Tak więc na Śląsku pracuje w przemyśle większość młodocianych robotników, a przeszło trzy czwarte chłopców od 18 lat. Ale już w Warszawie z chłopców młodocianych tylko jedna trzecia pracuje w przemyśle, a dopiero po przekroczeniu 18 lat odsetek osiąga 40%; we Lwowie zaś, gdzie wśród chłopców powyżej 18 lat udział przemysłu ledwo przekracza jedną czwartą, wśród młodocianych nie dosięga nawet jednej piątej. Podobnie jest z kobietami, z których w ogóle mniejsza część pracuje w przemyśle. Stosunkowo dużo jest ich w fabrykach w Łodzi, gdzie w przemyśle znajdujemy jedną czwartą młodocianych dziewcząt-robotnic, a połowę robotnic, które ukończyły 18 lat; w Warszawie natomiast dopiero po przekroczeniu 21 lat odsetek zatrudnionych w przemyśle dochodzi wśród robotnic do 20%, a wśród młodocianych wynosi zaledwie 12%; we Lwowie zaś jest w obu wypadkach dwa razy niższy. Przeciętnie na całym obszarze Polski

wśród młodych robotników, w wieku 18—24 lat około 44% pracuje w przemyśle, a wśród młodych robotnic w tymże wieku 20—25% — gdy dane dla ogółu robotników wykazują wśród mężczyzn 52% pracujących w przemyśle, a wśród kobiet robotnic 30%. Jeszcze bardziej od tych stosunków „normalnych" odchylają się młodociani, chłopcy i dziewczęta w wieku od 15 do 17 lat. W grupie tej udział przemysłu wynosi 32% dla chłopców i 13% dla dziewcząt (niższe jeszcze odsetki dla grupy 14-letnich mają małe znaczenie, gdyż w tym wieku w ogóle pracuje niewiele osób, a rzadkość zatrudnienia w przemyśle znajduje usprawiedliwienie w przepisach prawnych).

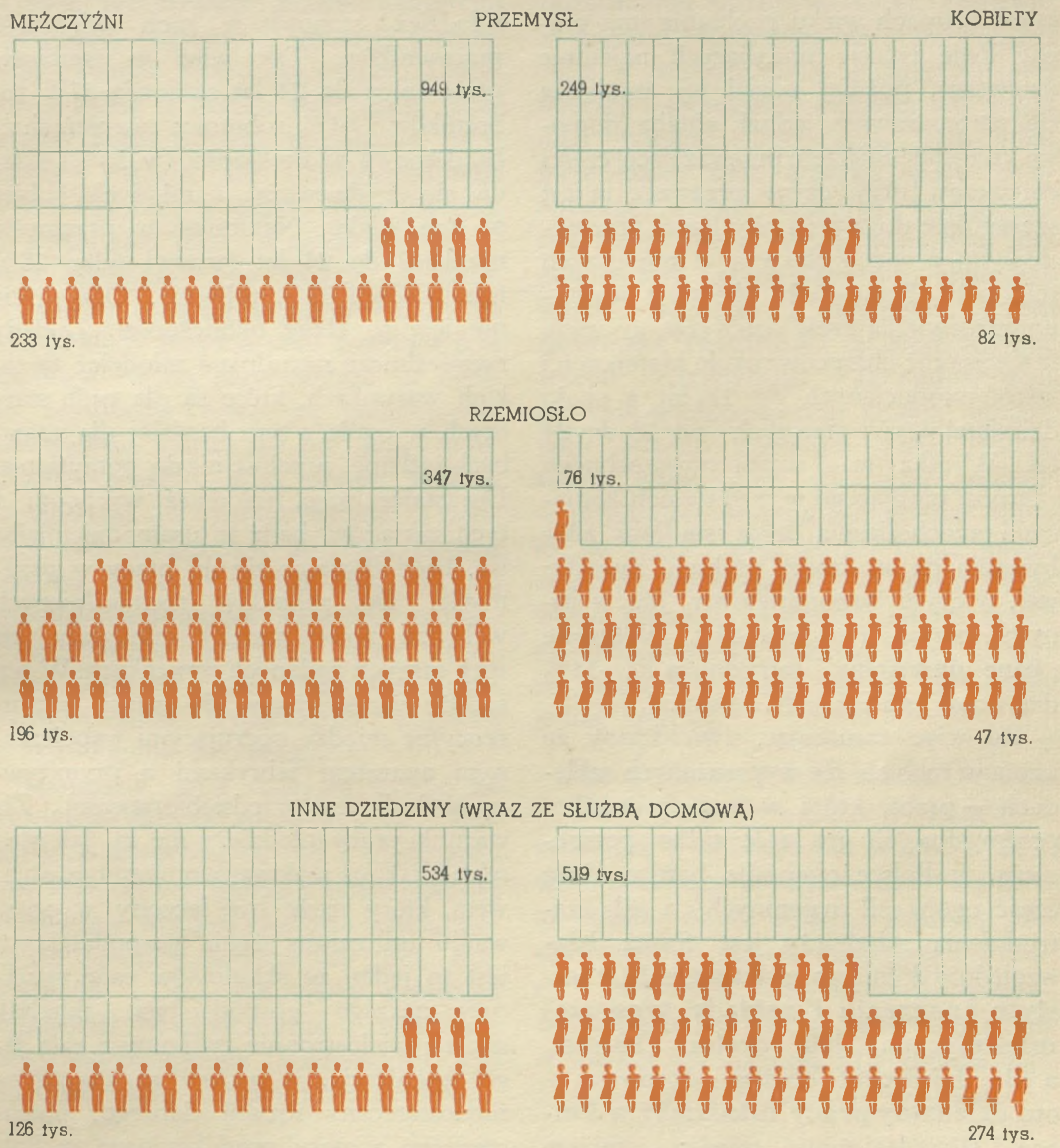
Przemysł korzysta zatem z pracy młodzieży w małym tylko stopniu, głównie zaś (w większej mierze niż inne gałęzie) opiera się na pracy osób w sile wieku— gdyż również wcześniej od innych gałęzi pozbywa się starszych robotników. Tłumaczy się to tym, że mając materiał ludzki w nadmiarze i płacąc najwyższe ceny za pracę może przemysł dokonywać daleko idącej selekcji—i z tej możności korzysta. W tych warunkach nawet czynności, przy których w innych warunkach opłacałoby się zatrudniać młodzież, wykonywane są przez osoby w sile wieku.

Jeśli młodzież w niewielkiej tylko części dostaje się do pracy w przemyśle, to **większość musi pracować w innych dziedzinach.** Stosunki pod tym względem są niejednakowe dla obu płci.

Dla chłopców tą główną dziedziną jest **rzemiosło.** Wśród młodocianych, którzy w ogóle zaczęli pracować, pracą najemną w rzemiośle zarabia 35%; w stosunku do ogółu młodocianych pracujących najemnie stanowi to przeszło dwie piąte; w dalszych grupach wieku, kiedy zaczyna się usamodzielnianie się rzemieślników, udział młodych robotników pracujących w rzemiośle zmniejsza się, ale wynosi jeszcze nie mniej niż trzecią część ogółu pracujących w charakterze najemnych pracowników fizycznych. Tę ogromną część pracującej młodzieży stanowią zatem uczniowie, terminatorzy, czeladnicy itp. w drobnych zakładach, z prymitywnymi warunkami produkcji i odpowiednio złymi warunkami pracy. Mniej jednolity charakter ma praca w **„innych dziedzinach"**: wchodzi tu handel, komunikacja—zarówno w postaci furmaństwa i dorożkarstwa jak kolei i poczty—służba publiczna, różnego rodzaju usługi. Otóż tu mieszają się zakłady pracy o typie i warunkach pracy rzemiosła z zakładami „wyższego rzędu" o typie i warunkach pracy przemysłu. Jakkolwiek dokładniejszymi danymi nie rozporządzamy, to jednak z pewnością twierdzić można, że grupa ta, pochłaniająca stale około jednej czwartej najemnych pracowników fizycznych (zarówno chłopców jak i starszych mężczyzn), w młodszych grupach wieku składa się prawie wyłącznie z pracujących w zakładach typu rzemieślniczego, podczas gdy później dopiero zjawiają się w większej liczbie pracownicy w zakładach drugiego typu.

Wykres 43.

UDZIAŁ PROCENTOWY MŁODZIEŻY (15 – 24 LAT) CZYNNEJ ZAWODOWO W CHARAKTERZE ROBOTNIKÓW WŚRÓD OGÓŁU ROBOTNIKÓW W PRZEMYŚLE, W RZEMIOŚLE I W INNYCH DZIEDZINACH – 1931 R.

1 figurka oznacza 1%. Odsetki obliczone są w obrębie poszczególnych grup społecznych i płci. Liczby w prostokątach oznaczają liczebność ogółu czynnych zawodowo danej grupy społecznej i płci. Liczby pod figurkami oznaczają liczebność młodzieży (zatrudnionej i bezrobotnej).

Jeśli idzie o dziewczęta, to dla nich na pierwszy plan wysuwa się jedna, specjalnie nimi posługująca się dziedzina pracy—**służba domowa.** W najmłodszych grupach wieku pochłania ona prawie dwie trzecie pracujących najemnie dziewcząt, później udział jej zmniejsza się nieco, zawsze jednak służba domowa pozostaje zajęciem przeważającej części dziewcząt, [przy czym przewaga ta jest szczególnie duża poza ośrodkami przemysłowymi, a więc zwłaszcza w mniejszych miastach. **Rzemiosło** obejmuje stosunkowo niewielką część dziewcząt, o wiele mniejszą niż chłopców: około piątej części wśród młodocianych do 17 lat, a około dziesiątej wśród starszych—od 18 do 24 lat. Wynika to z mniej powszechnego i krócej trwającego w rzemiosłach kobiecych przechodzenia przez stadium zdobywania na tej drodze praktyki zawodowej, o czym wspominaliśmy już w innym miejscu (rozdział 24.). Wreszcie **„inne dziedziny"** zatrudniają 12—14% dziewcząt pracujących najemnie.

Tak więc reasumując, stwierdzamy, że praca w małych, źle wyposażonych zakładach — praca, która w krajach wielkoprzemysłowych gra rolę tylko pomocniczą, w Polsce obejmuje bardzo dużą część ogółu sił najemnych, a dla zatrudnienia młodzieży jest formą bezwzględnie dominującą. **Rzemiosło w ścisłym znaczeniu i zakłady typu rzemieślniczego, jak drobny handel, a dla dziewcząt służba domowa — oto dziedziny pracy młodzieży w Polsce.** Współzależność między wiekiem pracowników a dziedzinami zatrudnienia jest przy tym taka, że z jednej strony wymienione dziedziny wchłaniają większość pracującej najemnie młodzieży (o czym dotąd mówiliśmy), z drugiej — młodzież stanowi w nich większość pracowników. Tak więc w rzemiośle pracownicy do 24 lat stanowią 57% robotników i 61% robotnic; również służba domowa w większości (w 55%) składa się z dziewcząt i młodych kobiet w tym wieku. Natomiast w przemyśle młodzież do 24 lat stanowi tylko 25% robotników i 33% robotnic. Oczywiście nie jest to zbieg okoliczności. Zakłady rzemieślnicze zatrudniają młodzież na takich warunkach, które są dla osób starszych w ogóle, a tym bardziej dla mających rodzinę, zupełnie nie do pomyślenia. Dorastając więc, młodzież wychodzi z tych zakładów, bądź to usamodzielniając się, bądź dostając się do pracy w przemyśle. Do zakładów rzemieślniczych wchodzą nowe zastępy młodzieży na tych samych nędznych warunkach. W ten sposób wyrównywają się szanse konkurencyjne między operującymi współczesnym aparatem fabrykami a prymitywnymi drobnymi przedsiębiorstwami. Złe warunki pracy młodzieży nie są, jak stąd widać, jakimś izolowanym ujemnym objawem, który może być leczony w oderwaniu od całości życia gospodarczego: jest to jeden ze składników całej struktury naszego gospodarstwa, składnik silnie i wielostronnie związany z całą jego organizacją, a mający za przyczynę niedostateczny rozwój dobrego, nowoczesnego aparatu produkcyjnego w Polsce.

Tak przedstawia się stała, **strukturalna** strona zagadnienia zatrudnienia młodzieży. **Stronę koniunkturalną**, wpływ kryzysu reprezentuje przede wszystkim bezrobocie panujące w wielkich rozmiarach również wśród młodzieży. Oczywiście także w innych warunkach, przy lepszej koniunkturze bezrobocie młodzieży istnieje, ale prawdopodobnie dość niewielkie; w czasie spisu ludności w końcu 1931 roku—w czasie kryzysu,—było ogromne. Nie wiemy, w jakim stopniu zmieniła się sytuacja w dalszych latach, kiedy gospodarstwo weszło w fazę poprawy. Należy przypuszczać, że ogólne bezrobocie nieco się zmniejszyło, niewątpliwie jednak nie ma mowy o jego zlikwidowaniu, gdyż tempo wzrostu zatrudnienia nie było tak szybkie. Trzeba przy tym uwzględnić, że przez pewien czas po spisie (w latach 1932 — 1933) zatrudnienie wcale nie wzrastało—a młodzież przecież na rynek pracy wchodziła. Toteż od czasu spisu nie mogła nastąpić jakaś wydatniejsza poprawa w zatrudnieniu młodzieży.

Bezrobocie, jakie daje się ustalić na podstawie danych spisu ludności, wykazuje w zależności od płci i wieku znaczne różnice, wynikające z niejednakowej wrażliwości różnych dziedzin zatrudnienia na przebieg koniunktury (por. rozdziały 15. i 16.). Jak wiemy, dziedziną najbardziej bezpośredniego i najsilniejszego oddziaływania koniunktury jest przemysł; dalej dopiero idzie rzemiosło, a jeszcze mniej odbija się koniunktura na gospodarce konsumcyjnej nieco zamożniejszych grup ludności, a więc na zatrudnieniu służby domowej. Ponieważ te dziedziny wchłaniają chłopców i dziewczęta w różnym wieku w niejednakowej mierze, odpowiednio zmienia się wśród nich natężenie bezrobocia. **Tak więc największe było według spisu bezrobocie wśród starszej młodzieży męskiej, wśród której najwięcej jest robotników przemysłowych; mniejsze wśród młodszych chłopców, gdzie przeważa rzemiosło, a najmniejsze wśród dziewcząt, zatrudnionych głównie w charakterze służby domowej.** Wśród dziewcząt—poza Łodzią tylko, gdzie duża ich część pracuje w przemyśle—odsetek bezrobocia wahał się w czasie spisu około 10%; wśród chłopców młodocianych — około 20%; wśród starszych chłopców, od 18 do 20 lat—bezrobotnych było już około czwartej części, a w wieku 21—24 lat—około jednej trzeciej.

Ale to nie był jedyny skutek kryzysu w dziedzinie pracy młodzieży. Poza tym, zwłaszcza w późniejszych latach, w dalszym przebiegu kryzysu ujawnił się drugi skutek: dalsze jeszcze, silniejsze niż normalnie odsuwanie młodzieży od pracy w przemyśle. Dotychczasowa poprawa koniunktury skutku tego jeszcze też w całości nie usunęła. Tą sprawą zajmujemy się w następnym rozdziale.

Rozdział 26.

ZATRUDNIENIE MŁODZIEŻY W PRZEMYŚLE

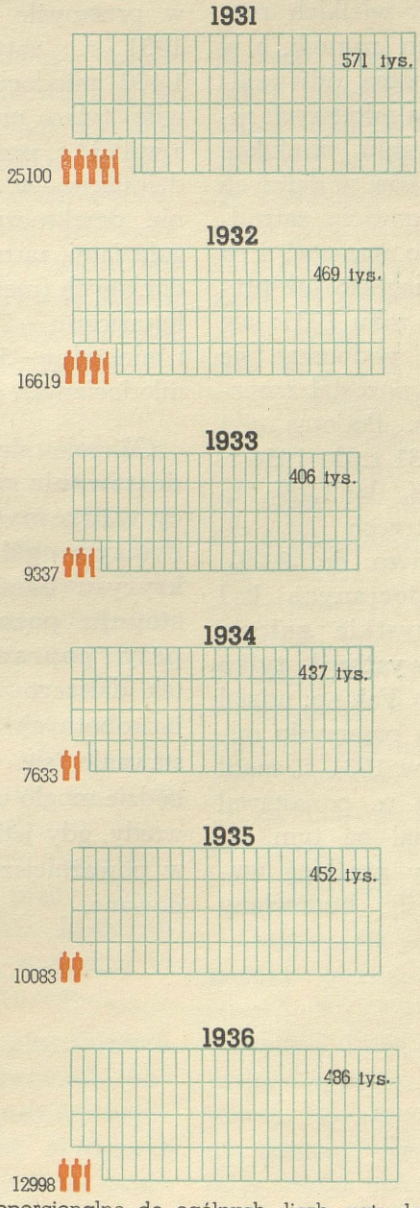
Jeśli na podstawie materiałów spisowych stwierdziliśmy, że już w 1931 r. tylko niewielka część młodzieży, a zwłaszcza młodocianych, poniżej 18 lat, znajdowała zatrudnienie w przemyśle, to dane, jakimi rozporządzamy o pracy w wielkim i średnim przemyśle, wykazują, że w późniejszych latach kryzysowych udział ten jeszcze się zmniejszył. Na początku roku 1931, a więc we wczesnej fazie kryzysu, udział młodocianych wśród ogółu robotników przemysłowych wynosił 4,4%. Oczywiście w poszczególnych gałęziach udział ten wahał się w bardzo szerokich granicach. Największą liczbą młodocianych wyróżniały się przemysły: **metalowy** i **poligraficzny**—13% oraz **mineralny**—10% ogółu robotników (w tej gałęzi młodocianych zatrudniają zwłaszcza huty szklane i fabryki porcelany). Dość znaczny udział młodocianych wśród robotników przemysłu **odzieżowego**—8% i **drzewnego**—6% wynika z częstego w tych gałęziach występowania zakładów przemysłowych o charakterze rozszerzonych warsztatów rzemieślniczych—tak jest np. w krawiectwie, bieliźniarstwie, stolarstwie itd.: tu właśnie pracują młodociani. Wreszcie 5%-owy udział młodocianych okazuje się w 1931 r. w przemyśle **budowlanym** oraz **papierniczym** (nie w papierniach, ale w produkcji wyrobów z papieru). **Pozostałe gałęzie** zatrudniają już tylko do 3% młodocianych: co najwyżej w poszczególnych ich niewielkich działach zdarza się częściej praca młodocianych (jak np. w fabrykach i nawijalniach nici). **Jak już z tego przeglądu wynika, z pracy młodocianych korzystają zwłaszcza te gałęzie przemysłu, w których występują małe zakłady, stojące niejako na pograniczu między przemysłem a rzemiosłem.** Natomiast typowe gałęzie wielkiego przemysłu (jak górnictwo węglowe, hutnictwo żelazne, przemysł włókienniczy) zatrudniały już przed kryzysem bardzo niewielu młodocianych.

W latach kryzysowych aż do 1933 r. udział młodocianych wśród robotników ulegał stopniowej redukcji. Był to w ogóle okres zmniejszania się zatrudnienia. Zatrudnienie młodocianych jednak zmniejszało się w tak szybkim tempie, że spadł również udział ich w całości zatrudnienia zakładów przemysłowych. Działać tu mogły różne względy, związane z techniką pracy, jak np. fakt, że istnieją dziedziny (działy lub czynności), w których zatrudnienie ulega przy wahaniach produkcji małym tylko zmianom i że właśnie w tych dziedzinach młodzież najrzadziej pracuje. Wydaje się jednak, że obok tych czynników technicznych poważną rolę odegrał wzgląd, że **przy ogromnym bezrobociu stanowiska gorzej płatne, obsadzane dotąd przez młodocianych, mogły być obsadzone przez przyjmujących te funkcje dorosłych bez-**

Wykres 44.

MŁODOCIANI (15–17 LAT) W GÓRNICTWIE, HUTNICTWIE I PRZEMYŚLE PRZETWÓRCZYM

(odsetek młodocianych wśród ogółu zatrudnionych)

Powierzchnie prostokątów są proporcjonalne do ogólnych liczb zatrudnienia. 1 figurka oznacza 1%. Przy figurkach podano liczby zatrudnionych młodocianych.

robotnych, mogących w każdym razie pracować wydajniej. Ten stan rzeczy nie ustał z ustąpieniem kryzysu, gdyż bezrobocie, jak wiemy, w wielkich rozmiarach pozostało. Na ten czynnik, a w każdym razie na niezupełną odwracalność procesu eliminowania młodszych robotników przy redukowaniu produkcji wskazuje przebieg wypadków w dalszych latach. Od 1933 r. mianowicie zatrudnienie w przemyśle zaczęło wzrastać i w początkach roku 1937 osiągnęło już prawie poziom z początków roku 1931; ale udział młodocianych, podnosząc się wprawdzie w tym czasie, pozostał znacznie niższy niż wówczas. Podczas gdy w ciągu trzech lat od 1931 r. do 1934 r. udział ten spadł z 4,4% do 1,7%, to w ciągu następnych trzech lat, do 1937 r. podniósł się dopiero do 2,7%. **Spadek udziału młodocianych był powszechny, objął wszystkie gałęzie —późniejszy wzrost wystąpił tylko w niektórych gałęziach.** Tak np. udział młodocianych w załogach przemysłu mineralnego, który z 10% w 1931 r. spadł do 4% zaledwie w 1934 r., pozostawał jeszcze w 1937 r. niemal na tym samym poziomie. Podobny przebieg wykazują również przemysły budowlany i odzieżowy. W niektórych gałęziach zupełnie niemal usunięto młodocianych i stan ten trwa dotąd. Tak więc w przemyśle węglowym, w którym w 1931 r. zatrudnionych było prawie 1 400 młodocianych (co zresztą stanowiło tylko niewiele ponad 1% załóg), a w 1934 r. pozostało ich zaledwie kilkudziesięciu—w 1937 r. liczba nieznacznie przekroczyła setkę. Poza czterema gałęziami, zatrudniającymi najwięcej młodocianych (metalowy—w 1937 r. 8%, poligraficzny — 7% oraz elektrotechniczny i mineralny—5%), w żadnej innej udział młodocianych nie dosięgał w tym roku 5%.

Okazuje się zatem, że **możliwości dostawania się młodocianych do pracy w przemyśle, a niewątpliwie i młodzieży w ogóle pogorszyły się podczas kryzysu bardzo silnie i w pewnym stopniu pozostały zwężone również przy poprawie koniunktury**—wskutek dalszego ciążenia na rynku pracy bezrobotnych. Dlatego dalsze przedostawanie się młodzieży do przemysłu będzie mogło ulec przyśpieszeniu dopiero wtedy, gdy istniejące bezrobocie będzie w poważniejszej niż dotąd mierze likwidowane.

Rozdział 27.

„ZBĘDNOŚĆ" MŁODZIEŻY W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH

Podczas gdy brak możliwości zastosowania posiadanej przez młodzież nierolniczą zdolności do pracy znajduje zasadniczo wyraz w bezrobociu—w bezrobociu w ścisłym znaczeniu lub w trwającym latami poszukiwaniu pierwszej w ogóle pracy zarobkowej — **młodzież z rodzin chłopskich odczuwa tę klęskę w innej postaci, analogicznie do osób starszych: w postaci „zbędności".**

Charakteryzowaliśmy wyżej to zjawisko i staraliśmy się przedstawić jego źródła, zarówno związane ze stałą strukturą życia gospodarczego (rozdz. 13.) jak i z przebiegiem koniunktury (rozdz. 19.). Jest rzeczą zrozumiałą, że podobnie jak w miastach bezrobocie szczególnie dotkliwie daje się odczuć młodzieży, zamykając jej dostęp do pracy, tak i na wsi „zbędność" musi obejmować przede wszystkim młodzież, jako osoby o najmniejszym doświadczeniu, najmniej zżyte z gospodarstwem i najlepiej kwalifikujące się do opuszczenia gospodarstwa i szukania poza nim pracy. Cytowana już przez nas ankieta Instytutu Gospodarstwa Społecznego stwierdza to zupełnie wyraźnie.

Wśród ogółu mężczyzn, określonych jako zbędni w gospodarstwach objętych ankietą, chłopcy i młodzi mężczyźni od 14 do 24 lat stanowią większość: z górą 52%. Jest to oczywiście odsetek znacznie wyższy od udziału tych grup wieku wśród zdolnej do pracy ludności: inaczej mówiąc, traktowanie członka rodziny jako zbędnego zachodzi szczególnie często w stosunku do młodzieży. Uwidacznia się to w odsetku „zbędnych" wśród młodzieży. Podczas gdy wśród ogółu mężczyzn znaleziono 29% osób uważanych za zbędne, to w wieku 14—17 lat odsetek ten wynosi 40%, a w wieku 18 — 24 lat — nawet przekracza 50%. Niższy odsetek w młodszej grupie wieku wynika prawdopodobnie stąd, że młodzi chłopcy, np. w wieku 14—15 lat, będąc użytecznymi w gospodarstwie rolnym, nie są jednak traktowani jako dostatecznie silni i przygotowani do starania się o pracę na rynku miejskim. Natomiast po przekroczeniu 16—17 lat uzyskują oni w świadomości otoczenia—jeśli gospodarstwo nie daje im pola do pracy—charakter bezrobotnych, a tylko ze względu na niemożność znalezienia innej pracy dzielą z resztą rodziny jej dochody i tę pracę, która jest do wykonania.

Oczywiście jest to związane z wielkością gospodarstwa. W gospodarstwach karłowatych, do 2 ha powierzchni, które bez innych zarobków nie mogą dać nawet najnędzniejszego utrzymania, charakter bezrobotnej, "zbędnej" ma znaczna większość młodzieży: prawie 60% wśród chłopców w wieku od 14 do 17 lat i prawie 75% wśród mężczyzn

Wykres 45.

UDZIAŁ MŁODZIEŻY WŚRÓD „ZBĘDNYCH" MĘŻCZYZN OD 14 DO 59 LAT W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH

(odsetek chłopców „zbędnych" wśród ogółu „zbędnych" mężczyzn)

Wykres 46.

UDZIAŁ MŁODZIEŻY „ZBĘDNEJ" WŚRÓD OGÓŁU MŁODZIEŻY W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH

(odsetek chłopców „zbędnych" wśród ogółu chłopców w danym wieku)

w wieku od 18 do 24 lat. Mniejsze już są odsetki w niepełnorolnych jeszcze, lecz już stanowiących w naszych warunkach normalny warsztat pracy, gospodarstwach od 2 do 5 ha: odsetki zbędnych wynoszą tu około 45% i 60%. Dopiero jednak w gospodarstwach powyżej 5 ha bezrobocie przestaje obejmować większość młodzieży chłopskiej: w gospodarstwach od 5 do 10 ha udział „zbędnych" spada do 35% wzgl. 45%, w większych gospodarstwach — do 25% wzgl. 35%.

Odsetek ten pozostaje, jak widać, dość wysoki nawet w średniej i większej własności chłopskiej — nawet ona bowiem z trudnością mieści dalszy dopływ młodych sił. Różnica jednak między drobną a większą własnością jest taka, że gdy w drobnej własności „zbędność" młodzieży jest tylko jednym z fragmentów zjawiska obejmującego ogromną część całej ludności gospodarstw — w większej własności ogranicza się ono głównie właśnie do tej grupy: do młodzieży. Tak więc w gospodarstwach do 2 ha mężczyźni do 24 lat dają tylko 37% ogółu zbędnych; w gospodarstwach od 2 do 5 ha — już 57%, a jeszcze nawet więcej w gospodarstwach od 5 do 10 ha — 63% i ponad 10 ha — 67%. W analogiczny sposób kształtują się różnice między poszczególnymi dzielnicami: **im mniejszy jest zasięg stwierdzonej „zbędności", tym większy w niej udział grup młodzieżowych**. W żadnej dzielnicy jednak i w żadnej grupie gospodarstw udział młodych (do 24 lat) wśród osób „zbędnych" nie spada poniżej trzeciej części, a odsetek „zbędnych" wśród młodzieży od 18 do 24 lat — poniżej 25%.

Rozdział 28.

MŁODZIEŻ WYCHODZĄCA ZE SZKÓŁ ZAWODOWYCH

Rozpatrzyliśmy trudności, z jakimi spotyka się dziś młodzież przy szukaniu pracy; konkurując z ciążącą na rynku, mimo poprawy koniunktury, wielką armią bezrobotnych, ma ona wskutek tego szczególnie utrudniony dostęp do większych zakładów przemysłowych z lepszymi warunkami pracy. Powstaje pytanie, **w jakim stopniu w tych warunkach uzyskanie lepszych kwalifikacji w postaci wykształcenia zawodowego poprawia szanse znalezienia pracy.**

Jeśli idzie o przygotowanie dostarczane przez szkoły zawodowe charakteru przemysłowo-rzemieślniczego, to sytuacja młodzieży z tym wykształceniem przedstawia się niedobrze. Z jednej strony praca w drobnych zakładach rzemieślniczych i handlowych, skupiających główną część młodzieży nierolniczej, traci już rację bytu dla absolwentów szkół zawodowych, nie dając ani możliwości zastosowania posiadanych kwalifikacji, ani odpowiadającego tym kwalifikacjom wynagrodzenia. Z drugiej zaś strony uzyskanie dostępu do większych zakładów przedstawia, jak widzieliśmy, dla młodzieży duże trudności. W tych warunkach można by oczekiwać wśród młodzieży, wychodzącej z tych szkół, bardzo dużego bezrobocia.

Ankieta, przeprowadzona wśród młodzieży ze szkół zawodowych — absolwentów z 1934 r. — rzuca na to zagadnienie pewne światło. Szkoły dostępne choćby teoretycznie dla szerokich mas ludności — to szkoły zawodowe niższego poziomu: losy absolwentów tych szkół są więc szczególnie ciekawe. Otóż stwierdzić trzeba, że **sytuacja ich, daleka oczywiście w warunkach pokryzysowych od pomyślności, nie jest jednak tak zła, jak by można się było obawiać.** W przedstawieniu losów absolwentów pomijamy tu tych, którzy pracy w ogóle nie szukają: odbywających powinność wojskową, kształcących się w dalszym ciągu itd. Jeśli idzie o pozostałych, to już prawie **bezpośrednio po ukończeniu szkoły dość znaczna część absolwentów zaczyna pracować:** około 45% chłopców wychodzących ze szkół przemysłowych niższego poziomu, a wchodzących na rynek pracy, z górą połowa zaś dziewcząt wykazuje już po upływie paru miesięcy posiadanie pracy zawodowej. W okresie dwuletnim po ukończeniu szkoły liczebność tych wypadków wzrasta: po upływie tego okresu znaleziono już przeszło połowę chłopców, a dwie trzecie dziewcząt przy pracy. Pomimo że odsetek bezrobotnych jest wśród dziewcząt niższy niż wśród chłopców, sytuacja dziewcząt nie jest bynajmniej pomyślniejsza niż chłopców: jest to widoczne z porównania rodzaju zatrudnienia jednych i drugich.

Wychodzący ze **szkół przemysłowych na niższym poziomie** chłopcy, którzy znaleźli pracę, zatrudnieni są w dużej większości, bo aż w trzech czwartych, pracą najemną w zakładach,

odpowiadających ich kierunkowi wykształcenia. Biorąc pod uwagę dane otrzymane z ankiety o stawkach zarobkowych (z reguły powyżej 50 zł, a często nawet powyżej 100 zł miesięcznie), można sądzić, że w większości wypadków jest to praca w większych zakładach, tak że **cel kształcenia się—wydobycie się z kręgu zacofanych drobnych przedsiębiorstw—w tych wypadkach zostaje osiągnięty.** Praca rzemieślnicza, we własnych zakładach, jest dość rzadka. Oczywiście stosunki są niejednakowe w różnych dziedzinach: absolwenci szkół kierunku metalowego prawie w 90% pracują najemnie — podczas gdy wychodzący ze szkół kierunku drzewnego nie wykazują już tak wielkiej przewagi pracy najemnej nad rzemieślniczą samodzielną.

Inaczej jest z dziewczętami. Zasadniczy kierunek ich wykształcenia zawodowego — kierunek odzieżowy — nie znajduje odpowiednika w przemyśle: zapotrzebowanie na bardziej wykwalifikowane siły zgłaszać może tylko część zakładów rzemieślniczych, mianowicie zakłady pracujące dla zamożniejszych grup ludności, oczywiście stosunkowo nieliczne. Toteż tutaj strukturę zatrudnienia znajdujemy zupełnie inną niż wśród chłopców: duża część (dwie piąte) zarobkuje samodzielnie, osiągając w pierwszych latach, pomimo wykształcenia zawodowego, zwykłe w tym typie zatrudnienia niskie i niestałe zarobki; pracujące zaś najemnie zatrudnione są w zakładach rzemieślniczych, na ogół bardzo nisko opłacających pracę.

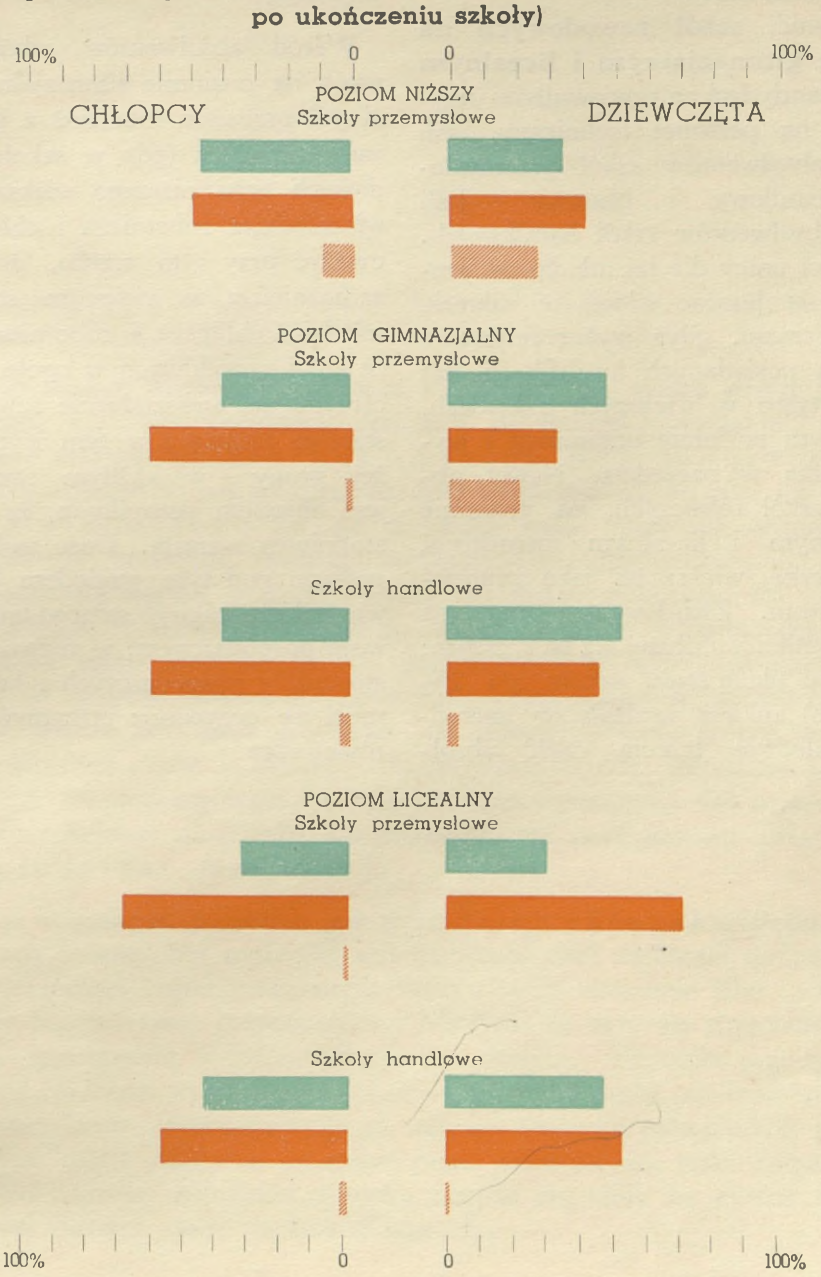
Inne zupełnie znaczenie ma wykształcenie, jakie dają **niższe szkoły rolnicze.** Absolwenci tych szkół, zarówno chłopcy jak i dziewczęta pracują w większości we własnych gospodarstwach, a wykształcenie powinno im umożliwiać podnoszenie kultury rolnej. Że to nie zawsze jest osiągalne, ze względu na brak innych warunków—świadczy fakt, że pewna ich część stwierdziła przy ankiecie swą „zbędność" w gospodarstwie. Jeśli więc odsetek bezrobotnych jest wśród absolwentów szkół rolniczych bardzo niski, to nie dowodzi to dostatecznego zużywania uzyskanych kwalifikacji, lecz pozostaje w związku z formą ich zużywania; zapotrzebowanie na wyszkolone zawodowo najemne siły robotnicze jest w rolnictwie bardzo niewielkie, tak że absolwenci zajęć takich w ogóle nie poszukują, a więc nie są bezrobotnymi w ścisłym znaczeniu.

Tak więc okazuje się, że wykształcenie zawodowe przemysłowo-rzemieślnicze i rolnicze nie może też wyzwolić młodzieży spod wpływu ogólnych trudności panujących na rynku pracy—ale w każdym razie zapewnia młodzieży, posiadającej to wykształcenie, zwłaszcza młodzieży męskiej, stanowisko korzystniejsze, wyrównywając w znacznym stopniu szanse konkurencji z dorosłymi bezrobotnymi. Musimy tu jednak uprzytomnić, że wykształcenie to odbiera (jak wiemy z rozdz. 8.) tylko zupełnie nieznaczna część robotniczej, chłopskiej i drobnomieszczańskiej młodzieży: liczba absolwentów niższych szkół zawodowych nie dosięga nawet 1% liczby tych,

Wykres 47.

ZATRUDNIENIE ABSOLWENTÓW SZKÓŁ ZAWODOWYCH Z ROKU 1933/34

(rozkład procentowy absolwentów zatrudnionych i bezrobotnych w 2 lata po ukończeniu szkoły)

Kolorem zielonym oznaczono bezrobotnych. Kolorem czerwonym pełnym oznaczono zatrudnionych najemnie. Kolorem czerwonym kreskowanym oznaczono zatrudnionych samodzielnie.

którzy poprzestają na wykształceniu w zakresie ukończonej lub nie ukończonej szkoły powszechnej.

Absolwenci **szkół zawodowych na poziomie gimnazjalnym i licealnym** — to już kandydaci na pracowników umysłowych: na personel techniczny, jeśli idzie o absolwentów szkół przemysłowych, handlowy i biurowy — jeśli idzie o absolwentów szkół handlowych. Możliwości pracy dla tej młodzieży koncentrują się jeszcze silniej w zakresie pracy najemnej, gdyż wykorzystywanie przez nią posiadanych kwalifikacji jest możliwe tylko w większych zakładach, na wyższym poziomie organizacji i wyekwipowania w narzędzia. Nawet absolwenci szkół rolniczych, na poziomie gimnazjalnym i licealnym, zatrudnieni są w znacznej większości jako pracownicy najemni. Znajdowanie pracy na tym poziomie trwa dłużej niż na niższym: wkrótce po ukończeniu szkoły (po 2½ miesiącach) ankieta znalazła w zatrudnieniu zaledwie trzecią część absolwentów; natomiast w dwa lata po ukończeniu szkoły zatrudniona była już większość.

Wśród absolwentów szkół zawodowych na poziomie gimnazjalnym i licealnym przeważa młodzież z grup nieco zamożniejszych (gdy w szkołach zawodowych typu niższego większość stanowi młodzież robotnicza i chłopska); zauważyć przy tym trzeba, że młodzież zamożniejsza w większym stopniu niż młodzież chłopska i robotnicza korzysta ze szkół zawodowych w ogóle. Młodzież otrzymująca wykształcenie zawodowe nie stanowi zresztą i w tym wypadku dużej grupy — w każdym razie jednak jest objawem pomyślnym, że udział jej stopniowo wzrasta. Dość wolne tempo postępu pod tym względem jest odpowiednikiem takiego samego tempa w rozwoju gospodarczym; w rozwoju bowiem stosunków gospodarczych i kulturalnych musi się oczywiście utrzymywać pewna równowaga.

ZAKOŃCZENIE • WNIOSKI

Rozważania nasze dobiegły końca. Spróbujemy teraz w najogólniejszych rzutach zestawić wnioski, do jakich nas te rozważania doprowadziły.

W warunkach obecnych sytuacja młodzieży na rynku pracy jest bardzo trudna. Ogromne bezrobocie panuje w jej szeregach, częściowo w postaci braku pracy wskutek utraty posiadanego poprzednio zajęcia, ale przede wszystkim w postaci coraz bardziej wydłużających się okresów poszukiwania pierwszego zajęcia. Zdobywanie pracy jest stosunkowo łatwiejsze tylko w drobnych przedsiębiorstwach typu rzemieślniczego, będących w najgorszych warunkach, a do przemysłu, do służby publicznej, itd. dostaje się młodzież dopiero w starszym wieku i to oczywiście tylko w ograniczonej liczbie. Już w czasie spisu ludności 1931 r. stwierdzono, że wśród młodzieży w wieku 15—17 lat przeszło połowa chłopców i dziewcząt mających już szkołę za sobą nie zaczęła jeszcze normalnie pracować—nie mówiąc o tych, którzy, uzyskawszy pracę, po pewnym czasie ją utracili. Nawet wśród starszej młodzieży osoby czekające jeszcze na pierwszą pracę nie były rzadkimi wyjątkami. Od tego czasu stan zatrudnienia młodzieży uległ dalszemu stosunkowemu zmniejszeniu. Taki jest obraz sytuacji młodzieży miejskiej.

Jeszcze w gorszym położeniu jest młodzież chłopska, siedząca w gospodarstwach rodziny bez możności wykorzystania swej zdolności do pracy, traktowana w ogromnej części przez siebie samą i przez otoczenie jako „zbędni", obciążający bezużytecznie gospodarstwa. Młodzież ta dąży do przedostawania się do miast w tym stopniu, w jakim tylko jest to możliwe. Napotyka przy tym jednak nie tylko na trudności wynikające z położenia na rynku pracy, ale i na tę przeszkodę, że wykształcenie, jakie otrzymuje na wsi, nie obejmuje pełnej szkoły powszechnej, a bardzo często przerywa się nawet przed ukończeniem nisko zorganizowanej szkoły jednoklasowej. **Młodzież wiejska zjawia się więc na rynku miejskim jako żywioł bardzo słabo wykwalifikowany.**

Przygotowanie zawodowe młodzieży jest zresztą w ogóle bardzo niedostateczne. Poza szkołę powszechną przechodzi zasadniczo młodzież z rodzin zamożniejszego mieszczaństwa i pracowników umysłowych, a tylko w nieznacznej części młodzież robotnicza i drobnomieszczańska, która zdobywa kwalifikacje zawodowe dopiero w drodze praktyki.

Trudności, z jakimi spotyka się młodzież na rynku pracy, mają źródło w splocie różnych czynników, o różnym stopniu trwałości działania.

Czynnikiem o najbardziej przejściowym w zasadzie charakterze jest wpływ **kryzysu gospodarczego.** Zazębiając się jednak z działaniem czynników strukturalnych, takich jak stały dopływ sił ze wsi na rynek miejski, skutki kryzysu przedłużają się i słabną dopiero stopniowo po wejściu w fazę poprawy. Jak widzieliśmy w rozdziałach poświęconych tej sprawie, **bezrobocie masowe bynajmniej nie znikło wraz z ustąpieniem kryzysu.** Oczywiście najbezwzględniejszy wpływ na zatrudnienie młodzieży—jak i na sytuację ludności w ogóle—wywierał kryzys w latach 1930—1933, w okresie ciągłego redukowania załóg fabrycznych. I w dalszych jednak latach kryzys nie minął bez śladów. Przede wszystkim produkcja rosła początkowo bardzo wolno. W 1936 r. tempo jej stało się szybsze, ale dopiero w 1937 r. poziom produkcji w przemyśle osiągnął rozmiary przedkryzysowe. Nie zlikwidowało to jednak od razu bezrobocia. Wzrost produkcji nastąpił w pewnej części na skutek wzrostu wydajności pracy (i dzięki niemu) — w tej części spadek zatrudnienia pozostał nie wyrównany. Większe znaczenie ma fakt, że **jeśliby nawet zatrudnienie powróciło w całości do rozmiarów przedkryzysowych, to na rynku pracy pozostałby niezatrudniony cały przyrost ludności z lat kryzysowych**; i to zarówno przyrost miejski jak i ta część przyrostu wiejskiego, która przywędrowała do miast. Wędrówki ludności bowiem, oczywiście zahamowane w swych rozmiarach przez kryzys, nie ustały zupełnie ani na chwilę.

W rezultacie mimo poprawy koniunktury **pozostaje na rynku wielka armia bezrobotnych, która dotąd konkuruje z wchodzącą na rynek młodzieżą,** utrudnia zdobywanie pracy i pogarsza warunki, na których młodzież ją uzyskuje. W szczególności zaś zmniejszają się w tej sytuacji widoki młodzieży na dostawanie się do przemysłu, a zwłaszcza do większych zakładów, znajdujących wśród bezrobotnych dostateczną ilość tanich sił. Wyjątek stanowią tylko nieliczne grupy osób wykwalifikowanych. Dotyczy to zwłaszcza tych zawodów, w których przy szybszym tempie poprawy koniunktury zapotrzebowanie na pracowników nagle wzrosło (np. w przemyśle metalowym). Poza tymi wyjątkami, raczej przejściowej natury, młodzież z trudem tylko dostaje się do przemysłu.

Czynnikiem strukturalnym, który zadecydował o tym przedłużeniu się trwania skutków kryzysu, jest **wielki przyrost sił zdolnych do pracy.** W chwili obecnej liczba osób zdolnych do pracy wzrasta w Polsce corocznie o **300 tysięcy**— już po uwzględnieniu zastępowania przez młodzież powstającego corocznie ubytku sił wskutek śmierci, starości itp. **W takiej więc liczbie powstawać muszą corocznie nowe stanowiska, aby bezrobocie nie rosło w tej czy innej postaci.**

Liczba ta nie jest mniejsza obecnie niż w okresie najwyższej stopy urodzeń. Wydaje się to niezrozumiałe: przecież już od początku bieżącego stulecia ujawniała się w Polsce tendencja zmniejszania się stopy urodzeń, stopniowo rozpowszechniająca się na całym świecie. Przyrost ludności, a więc i zapotrzebowanie na nowe miejsca pracy powinny się więc zmniejszyć, ułatwiając w ten sposób rozwiązanie trudności gospodarczych. Dlaczego nie dzieje się tak w rzeczywistości?

Duży przyrost ludności w wieku zdolności do pracy wywołany jest przez czynniki nie mające wprawdzie charakteru stałego, ale których działanie obciążające rynek pracy ustawać zacznie dopiero pod koniec następnego dziesięciolecia. Dopiero wtedy mianowicie oddziaływanie obniżonej stopy urodzeń znajdzie swój wyraz w zmniejszonych liczbach przyrostu ludności w wieku zdolności do pracy. Obecnie natomiast ujawnia się jeszcze wpływ innego czynnika demograficznego, oddziaływającego w odwrotnym kierunku, a mianowicie zmniejszania się umieralności. Zjawisko to wystąpiło na ziemiach polskich w dunych rozmiarach już w końcu XIX wieku—ale pewne jego skutki ujawniają się właśnie teraz. Ówczesne zmniejszanie się umieralności, obejmując zwłaszcza młodsze roczniki, spowodowało, że fale dochodzące do wieku dojrzałego stawały się coraz liczniejsze. Te zwiększone fale jeszcze nie dotarły do wieku wysokiej liczby zgonów (powyżej 50 lat)—obecnie więc wymierają starsze, mniej liczne generacje—a wobec tego w stosunku do całej ludności liczba zgonów jest bardzo niska. Gdy wiek 50 lat zaczną przekraczać te nowe, zwiększone fale, liczba zgonów zwiększy się—wzrośnie więc wyjątkowo mała dziś liczba otwierających się wakansów. Zarazem zaś w wiek zdolności do pracy zaczną wkraczać zmniejszone zastępy młodzieży, roczniki z okresu ostatniej zniżki stopy urodzeń (po roku 1930). W ten sposób **około roku 1950 stosunek liczb kandydatów do pracy spośród młodzieży do liczb zwalniających się miejsc pracy będzie się silnie obniżał, poprawiając sytuację młodzieży na rynku** i wymagając od gospodarstwa społecznego mniejszej liczby nowopowstających warsztatów pracy.

Dziś natomiast, mimo działania czynników zmniejszających przyrost naturalny ludności, liczby przyrostu sił w wieku produkcyjnym pozostają zupełnie nie zmniejszone. Przyrost ten, składający się aż w 70% z młodzieży chłopskiej i bezrolnej—wobec większej niż w innych warstwach stopy urodzeń wśród ludności chłopskiej—

napiera nieustannie na rynek pracy, zwłaszcza w postaci dążącego do miast strumienia młodzieży wiejskiej. **Ten nacisk młodzieży na rynek pracy będzie w najbliższych latach wzrastać.** Jeśli bowiem w chwili obecnej jesteśmy w okresie przejściowo zmniejszonego nasycenia rynku pracy młodzieżą, gdyż wśród roczników młodzieżowych znajdują się wszystkie zmniejszone roczniki „luki wojennej" w urodzeniach, to już w najbliższym czasie roczniki te wyjdą poza wiek młodzieży, zastępowane liczniejszymi rocznikami normalnymi. W poprzednich latach zaś, od roku 1930 począwszy (kiedy rocznik wojenny 1915 wkraczał w wiek zdolności do pracy), nie odczuwaliśmy tej ulgi, gdyż wtedy działał najsilniej kryzys, zacierając całkowicie wpływ przejściowego zmniejszenia się dopływu młodzieży na rynek.

Tak więc w okresie najbliższego dziesiątka lat kraj nasz stać będzie przed koniecznością tworzenia wielkiej liczby nowych miejsc pracy. Gdyby przy tym struktura gospodarcza kraju miała pozostać nie zmieniona, stanowiska te musiałyby się otwierać przede wszystkim w r o l n i c t w i e. W tym zakresie jednakże możliwości są bardzo małe. Ogromnemu tempu przyrostu ludności na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku towarzyszyło — obok wędrówek ludności ze wsi do miast i za granicę — coraz dalej idące rozdrabnianie się własności ziemi. Przyrastająca i pozostająca na wsi ludność dzieliła ziemię na coraz drobniejsze gospodarstwa, mimo równoczesnego powiększania się ogólnego obszaru własności chłopskiej w drodze intensywnego procesu prywatnej parcelacji. Rozdrobnienie gospodarstw doszło w ten sposób do punktu, w którym dalsze jego postępy zaczęły już być odczuwane jako prowadzące do nędzy z jednej strony, a do bezużytecznego marnowania sił ludzkich — z drugiej. Taki stan rzeczy zastała Polska powojenna. Procesy parcelacyjne, ujęte w ramy „reformy rolnej," nie poprawiły w sposób istotny sytuacji, nie dochodząc nigdy do rozmiarów, pozwalających na tworzenie większej liczby nowych gospodarstw, okresami zaś zanikając niemal zupełnie. Możliwości znalezienia w gospodarstwach rolnych produkcyjnego zatrudnienia dla przyrostu rąk na wsi skurczyły się więc silnie. Równocześnie zaś zamknęło się ujście dla części tego przyrostu, które w okresie przedwojennym stwarzała emigracja. Nie mówiąc już o emigracji sezonowej, dającej przed wojną zatrudnienie przeszło półmilionowej armii ludzi, a po wojnie nie dosięgającej stu tysięcy — co oznacza jak gdyby jednorazowe unieruchomienie kilkusettysięcznego zakładu pracy — zanikła prawie zupełnie emigracja do Ameryki, a na krótki tylko czas w większej mierze zastąpiła ją emigracja francuska.

W ten sposób wieś stała się w wyższym jeszcze stopniu niż dawniej zbiornikiem sił, napierających na rynek miejski. Nie znajdując w wielkiej części możliwości pracy na wsi i nie mogąc emigrować za granicę, musiała młodzież wiejska skierować wszystkie swoje wysiłki na przedostanie się na rynek miejski w kraju. Na tym rynku

spotyka się zatem młodzież miejska z przybywającą zawsze w nadmiarze młodzieżą wiejską. Ta właśnie sytuacja jest podstawą przedłużania się trwania objawów kryzysowych, trwania masowego bezrobocia młodzieży.

Ale nawet ta część młodzieży, która zdobywa zatrudnienie, zdobywa je w postaci najmniej pożądanej, **w postaci pracy najcięższej i najgorzej wynagradzanej. Decyduje o tym struktura gospodarcza Polski.**

Jej cechą istotną z interesującego nas teraz punktu widzenia jest **niejednolitość stosunków na rynku pracy,** brak jednakowej ceny pracy, a współistnienie obok siebie bardzo różnych poziomów cen. Wynika to z częściowego dopiero objęcia kraju gospodarką kapitalistyczną i współczesnymi metodami produkcji. Istnieją w kraju zakłady wyposażone w nowoczesny aparat produkcyjny—ale zakłady te wchłaniają zaledwie część ludności miejskiej, nie mówiąc już nawet o wsi. Obok tego znaczna część ludności zatrudniona jest w prymitywnych zakładach rzemieślniczych, drobnego przemysłu i drobnego handlu. Otóż istnienie obok siebie zakładów nowoczesnych i prymitywnych, a więc zakładów pracujących z bardzo różną wydajnością ,łączy się ze stosunkowo bardzo dużymi różnicami płac i w ogóle warunków pracy. Przedsiębiorstwa nowoczesne bowiem mogą dawać znacznie lepsze warunki od rzemiosła i drobnego przemysłu, zachowując pomimo to wysoką stopę zysków. Za tę cenę jednak dążą do jak najdalej idącego wyselekcjonowania materiału ludzkiego, do posiłkowania się robotnikami najlepiej wykwalifikowanymi, najsilniejszymi. W tych warunkach zakłady te korzystają w małej tylko mierze z pracy młodzieży, czerpiąc z rezerwuaru osób w pełni zdolności do pracy. **Młodzież więc znajduje głównie zatrudnienie w drobnych, prymitywnych zakładach, pracując za wyjątkowo nędzne wynagrodzenie.** Dopiero w miarę dorastania młodzież z zakładów tych stopniowo wychodzi, wchodząc do przemysłu lub tworząc samodzielne, tak samo nędzne warsztaty.

Polepszenie się tego stanu rzeczy uzależnione jest od postępów uprzemysłowienia kraju, od zwiększenia się owej lepszej części aparatu wytwórczego. Niestety nie jest to łatwe do osiągnięcia. W krajach takich jak Polska, niezamożnych, będących w trakcie uprzemysławiania się, szybsze tempo postępu było dotychczas osiągane normalnie dzięki dopływowi kapitałów zagranicznych, kapitałów z krajów dalej posuniętych w rozwoju gospodarczym. Otóż w warunkach powojennych ruchy kapitałów osłabły w ogóle, a w szczególności zwolnił się ich dopływ do krajów, położonych we wschodniej części Europy. Jeśli przypomnieć ponadto, że w pierwszych latach powojennych wielkie kapitały musiały być zużyte na odbudowę po zniszczeniach wojennych, to otrzymamy w ogólnych zarysach obraz trudności, z jakimi spotkała się Polska na drodze postępu gospodarczego.

Wszystkie te trudności odbijają się na możliwościach, jakie ma przed sobą wchodzące w wiek pracy młode pokolenie. Pewna poprawa na rynku pracy nastąpi, gdy ustanie wpływ przejściowo działających czynników, takich jak konsekwencje kryzysu lat 1929—1932, jak specyficzna struktura wiekowa ludności. Ta automatyczna poprawa nie będzie wystarczająca. Toteż **trzeba sobie jasno zdawać sprawę z sytuacji, być może trudnej, lecz która powinna pobudzać do wysiłków.**

Osiągnięcie rzeczywistej poprawy bytu młodzieży, zdobycie dla niej miejsc w dobrym, nowoczesnym, wydajnym aparacie wytwórczym, uzależnione jest od **zasadniczej przebudowy życia gospodarczego Polski,** a zwłaszcza od przyśpieszenia uprzemysłowienia kraju. Przebudowie tej towarzyszyć powinno szybkie podnoszenie stopnia wykształcenia szerokich mas młodzieży.

DRUKARNIA
TECHNICZNA
SP. AKC.
WARSZAWA,
CZACKIEGO
Nr 3/5.

ADRES INSTYTUTU SPRAW SPOŁECZNYCH: WARSZAWA 1.
WILCZA 1. TEL. REDAKCJI 9-60-41, ADMINISTRACJI WYDAWNICTW 7-07-41.

MŁODZIEŻ SIĘGA PO PRACĘ

ZAŁĄCZNIK

TABLICE – TABLEAUX

INSTYTUT SPRAW SPOŁECZNYCH • SPRAWY ZATRUDNIENIA I BEZROBOCIA
Nr 13.

SPIS TABLIC

Uwagi metodyczne do tablic 1—3 9
Tabl. 1a. Struktura ludności Polski według wieku w latach 1897—1936 11
Tabl. 1b. Młodzież i młodociani w Polsce w latach 1897—1936 12
Tabl. 2a. Wahania liczebności roczników wkraczających w wiek zdolności do pracy w latach 1928—1950 12
Tabl. 2b. Wahania liczebności 15-letnich i 18-letnich w latach 1928—1941 w grupach województw—liczby bezwzględne 13
Tabl. 2c. Wahania liczebności 15-letnich w grupach województw—wskaźniki 14
Tabl. 2d. Stopa urodzeń (liczba urodzeń na 1 000 mieszkańców) 15
Tabl. 2e. Zgony niemowląt (liczba zgonów dzieci poniżej jednego roku na 100 noworodków) . . . 15
Tabl. 3a. Struktura wiekowa ludności w grupach województw na wsi i w miastach—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. 16
Tabl. 3b. Ludność wsi i miast w obrębie grup wieku i województw (w odsetkach)—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. 18
Tabl. 3c. Ludność w miastach w odsetkach ogółu ludności (miejskiej i wiejskiej) w obrębie poszczególnych grup płci, wieku i województw—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. 18
Uwagi metodyczne do tablic 4—7 19
Tabl. 4a. Skład społeczno-zawodowy ludności—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. . . 20
Tabl. 4b. Rozkład poszczególnych grup społeczno-zawodowych według województw (w odsetkach)—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. 22
Tabl. 5. Stosunek liczby 12-letnich do ogółu ludności w poszczególnych grupach społecznych—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. 23
Tabl. 6. Skład społeczno-zawodowy młodzieży 12-, 15-, 18- i 21-letniej—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
Woj. śląskie 24
Woj. południowo-wschodnie 25
Tabl. 7. Wahania liczebności roczników młodzieży z poszczególnych grup społecznych (1934—1941)
Woj. śląskie 26
Woj. południowo-wschodnie 27
Uwagi metodyczne do tablic 8—10 28
Tabl. 8. Młodzież, która opuściła szkołę (ze świadectwem lub bez niego) w r. 1934/35 według poziomu wykształcenia 30
Tabl. 9a. Skład społeczny uczniów na różnych poziomach nauki szkolnej—w roku szkolnym 1935/36
Odsetki 32
Wskaźniki 33
Tabl. 9b. Uczniowie na poziomie X (ostatniej klasy gimnazjalnej) z poszczególnych grup społecznych według typu szkół (w odsetkach)—w roku szkolnym 1935/36 34
Tabl. 9c. Uczniowie na poziomie XII (ostatniej klasy licealnej) z poszczególnych grup społecznych według typu szkół (w odsetkach)—w roku szkolnym 1935/36 35
Tabl. 9d. Odsetek uczniów 1. klasy szkół 1- i 2-klasowych wśród uczniów 1. klasy wszystkich szkół powszechnych w obrębie poszczególnych grup społecznych i grup województw—w roku 1935/36 . 36

Tabl. 10a. Absolwenci szkół powszechnych z lat szkolnych 1918/19—1934/35 37
Tabl. 10b. Absolwenci szkół powszechnych w miastach i na wsi w latach 1922/23—1934/35 37
Tabl. 10c. Absolwenci publicznych szkół powszechnych w poszczególnych dzielnicach—w latach szkolnych 1922/23—1934/35 (wskaźniki: 1922/23=100) 38
Tabl. 10d. Absolwenci szkół średnich i szkół zawodowych w latach 1920/21—1934/35 39
Uwagi metodyczne do tablic 11—12 i 14 40
Tabl. 11. Zatrudnienie w Polsce według województw w r. 1929 42
Tabl. 12a. Pracownicy najemni poza rolnictwem według województw w r. 1929 44
Tabl. 12b. Robotnicy poza rolnictwem (zatrudnieni i bezrobotni) według gałęzi pracy, płci i województw w r. 1931 46
Tabl. 14. Zwalniające się miejsca pracy a dopływ młodzieży w latach 1932—1941
Liczby bezwzględne 48
Odsetki 49
Uwagi metodyczne do tablic 15—20 50
Tabl. 15. Wahania zatrudnienia i bezrobocia pracowników najemnych poza rolnictwem
I. Robotnicy 52
II. Pracownicy umysłowi 52
Tabl. 16. Zamiany zatrudnienia robotników przemysłowych według gałęzi pracy w latach 1929—1936 53
Tabl. 17. Czynniki zmian stanu zatrudnienia robotników przemysłowych 54
Tabl. 18. Bezrobocie sezonowe robotników przemysłowych
I. według gałęzi 55
II. według miesięcy 55
Tabl. 19. Osoby uważane za zbędne w gospodarstwach chłopskich 56
Tabl. 20. Sezonowość pracy w rolnictwie 56
Uwagi metodyczne do tablic 21a i 21b 57
Tabl. 21a. Emigracja z Polski i powrót wychodźców 58
Tabl. 21b. Emigracja a przyrost sił zdolnych do pracy 58
Uwagi metodyczne do tablic 22—26 59
Tablica ogólna do rozdziałów 22—25. Młodzież czynna zawodowo (poza rolnictwem) — według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. 61
Tabl. 22. Zatrudnienie młodzieży poza rolnictwem—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
a. Liczby bezwzględne 62
b. Odsetki 64
Tabl. 23. Charakter zatrudnienia młodzieży poza rolnictwem—według spisu ludności z dnia 9.XII.1931 r.
a. Liczby bezwzględne 66
b. Odsetki 68
Tabl. 24. Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej (poza rolnictwem) w zakładach własnych lub rodziny—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
a. Liczby bezwzględne 70
b. Odsetki 72
Tabl. 25. Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej (poza rolnictwem) w charakterze robotników—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
a. Liczby bezwzględne 74
b. Odsetki 76
Tabl. 26. Zatrudnienie młodocianych w górnictwie, hutnictwie i przemyśle przetwórczym 78
Uwagi metodyczne do tablicy 27 79
Uwagi metodyczne do tablicy 28 79
Tabl. 27. Młodzież uważana za zbędną w gospodarstwach chłopskich 80
Tabl. 28. Zatrudnienie absolwentów szkół zawodowych z roku 1933/34 81
Przypisy 83

LISTE DES TABLEAUX

Tabl. 1a. Distribution par âges de la population en Pologne dans les années 1897 — 1936 11
Tabl. 1b. Jeunes gens et adolescents en Pologne dans les années 1897 — 1936 12
Tabl. 2a. Fluctuations dans le nombre des personnes entrant dans l'âge de travailler dans les années 1928 — 1950 12
Tabl. 2b. Fluctuations dans le nombre des personnes ayant 15 (resp. 18) ans révolus dans les groupes de voïévodies en 1928 — 1941 — chiffres absolus 13
Tabl. 2c. Fluctuations dans le nombre des personnes ayant 15 ans révolus dans les groupes de voïévodies indices 14
Tabl. 2d. Taux de natalité (nombre des naissances pour 1000 habitants) 15
Tabl. 2e. Décès de nourissons (nombre des décès d'enfants jusqu'à 1 an pour 100 nouveau-nés) . 15
Tabl. 3a. Distribution par âges de la population urbaine et rurale dans les groupes de voïévodies— d'après le recensement du 9 décembre 1931 18
Tabl. 3b. Population urbaine et rurale dans les groupes d'âge et groupes de voïévodies (en pourcentages)—d'après le recensement du 9.XII.1931 18
Tabl. 3c. Population urbaine en pourcentage du total de la population (urbaine et rurale)—dans les groupes de chaque sexe de différents âges dans les voïévodies — d'après le recensement du 9 décembre 1931 18
Tabl. 4a. Distribution de la population selon les couches sociales et les branches de l'activité économique — d'après le recensement du 9 décembre 1931 20
Tabl. 4b. Répartition des groupes sociaux et professionnels selon les voïévodies (en pourcentages) —d'après le recensement du 9.XII.1931 22
Tabl. 5. Nombre d'adolescents de 12 ans par rapport au total de la population de différentes couches sociales — d'après le recensement du 9 décembre 1931 23
Tabl. 6. Répartition des jeunes gens de 12, 15, 18 et 21 ans selon les couches sociales — d'après le recensement du 9 décembre 1931
Voïév. de Śląsk 24
Voïév. du Sud-Est 25
Tabl. 7. Fluctuations dans le nombre des jeunes gens appartenant aux différentes couches sociales dans les années 1934 — 1941
Voïév. de Śląsk 26
Voïév. du Sud-Est 27
Tabl. 8. Jeunes gens ayant quitté l'école (avec ou sans certificat de fin d'études) en 1934/35 selon le degré d'instruction 30
Tabl. 9a. Répartition des élèves selon le degré d'instruction et les couches sociales — année scolaire 1935/36
Pourcentages 32
Indices 33
Tabl. 9b. Répartition des éléves du degré X (dernière classe des gymnases) de différentes couches sociales selon les types des écoles (en %) — année 1935/36 34
Tabl. 9c. Répartition des élèves du degré XII (dernière classe des lycées) de différentes couches sociales selon les types des écoles (en %) — année 1935/36 35

Tabl. 9d. Pourcentage des élèves des écoles primaires de degré inférieur par rapport aux élèves de première année de toutes les écoles primaires dans les différentes groupes sociaux et groupes de voïévodies — année scolaire 1935/36 36
Tabl. 10a. Elèves des écoles primaires ayant obtenu le certificat de fin d'études — dans les années scolaires 1918/19 — 1934/35 37
Tabl. 10b. Elèves des écoles primaires ayant obtenu le certificat de fin d'études dans les villes et les campagnes (1922/23 — 1934/35) 37
Tabl. 10c. Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études selon les groupes de voïévodies—dans les années scolaires 1922/23 — 1934/35 (indices: 1922/23=100) 38
Tabl. 10d. Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études des écoles professionnelles et ayant passé l'examen du baccalauréat (1920/21 — 1934/35) 39
Tabl. 11. Volume de l'emploi en Pologne selon les voïévodies en 1929 42
Tabl. 12a. Salariés dans les professions non agricoles selon les voïévodies en 1929 44
Tabl. 12b. Ouvriers dans les professions non agricoles (employés et chômant) selon les branches de l'activité économique, le sexe et les voïévodies en 1931 46
Tabl. 14. Places devenues vacantes et afflux de la jeunesse dans les années 1932 — 1941
Chiffres absolus 48
Pourcentages 49
Tabl. 15. Fluctuations de l'emploi et du chômage de salariés en dehors de l'agriculture
I. Ouvriers 52
II. Travailleurs intellectuels 52
Tabl. 16. Changements dans l'emploi des ouvriers industriels d'après les branches de l'industrie dans les années 1929 — 1936 53
Tabl. 17. Facteurs influant sur le degré de l'emploi des ouvriers industriels 54
Tabl. 18. Chômage saisonnier des ouvriers industriels
I. d'après les branches 55
II. d'après les mois 55
Tabl. 19. Personnes considérées comme superflues dans les exploitations agricoles paysannes . . . 56
Tabl. 20. Travail saisonnier dans l'agriculture 56
Tabl. 21a. Emigration de Pologne et reémigration 58
Tabl. 21b. Emigration et accroissement du nombre des personnes capables de travailler 58
Tableau général. Jeunes gens actifs (l'agriculture non comprise)—d'après le recensement du 9.XII.1931 61
Tabl. 22. Emploi de la jeunesse (l'agriculture non comprise)—d'après le recensement du 9 décembre 1931
a. Chiffres absolus 62
b. Pourcentages 64
Tabl. 23. Caractère de l'emploi de la jeunesse (l'agriculture non comprise)—d'après le recensement du 9 décembre 1931
a. Chiffres absolus 66
b. Pourcentages 68
Tabl. 24. Jeunes gens travaillant chez soi ou chez leur famille dans différentes branches de l'activité économique (l'agriculture non comprise)—d'aprés le recensement du 9.XII.1931
a. Chiffres absolus 70
b. Pourcentages 72
Tabl. 25. Jeunes gens employés comme ouvriers dans diverses branches de l'activité économique (l'agriculture non comprise)—d'après le recensement du 9.XII.1931
a. Chiffres absolus 74
b. Pourcentages 76
Tabl. 26. Emploi des adolescents dans l'industrie minière, métallurgique et de transformation . . 78
Tabl. 27. Jeunes gens considérés comme superflus dans les exploitations agricoles paysannes . . 80
Tabl. 28. Emploi des anciens élèves des écoles professionnelles en 1933/34 81

Załączone tablice zawierają materiał liczbowy, który stanowił podstawę do opracowania tekstu, zestawień w tekście i wykresów. W celu ułatwienia czytelnikowi posługiwania się tym materiałem, tablice oznaczone zostały numeracją odpowiadającą numeracji rozdziałów tekstu.

Tablice ujęte zostały w grupy, do których przygotowano uwagi metodyczne. Uwagi te zostały tak skonstruowane, żeby nie tylko stanowiły wyjaśnienie źródeł i metod ich wykorzystania, ale żeby dawały czytelnikowi pojęcie o materiałach statystycznych w danej sprawie, o trudnościach oświetlenia omawianych zagadnień, o zastrzeżeniach w stosunku do liczb, którymi się rozporządza itd.

Ponieważ przy opracowaniu tablic konieczne było uciekanie się do obliczeń szacunkowych, ponieważ poza tym kategorie ludności należało grupować w sposób nieco odmienny niż to przyjmuje Główny Urząd Statystyczny czy Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w swych publikacjach, przeto istnieją w szeregu przypadków pozorne rozbieżności między danymi w naszych tablicach a danymi oficjalnymi. W celu wyjaśnienia tych rozbieżności podajemy na końcu załącznika przypisy. W przypisach tych podano ponadto informacje o metodach szacunku, zastosowanych w niektórych bardziej skomplikowanych przypadkach.

Znaczna część materiału liczbowego, zawartego w tablicach jest wynikiem specjalnych opracowań podjętych przez Instytut Spraw Społecznych. Część tych opracowań weszła w skład innej publikacji Instytutu pt. „Studia i Materiały" (zeszyt 1. poświęcony sprawom rynku pracy). Czytelnik znajdzie powołanie się na te materiały w odpowiednich miejscach tekstu i uwag do tablic. Pozostałe materiały opracowane dla niniejszej publikacji Instytut zamierza również wyzyskać dla węższego kręgu czytelników w innym ujęciu w dalszych zeszytach „Studiów i Materiałów". Mamy tu na myśli opracowanie struktury społeczno-zawodowej ludności niektórych województw oraz wyniki ankiety o losach absolwentów szkół zawodowych.

Poza tym niektóre tablice opierają się na danych Referatu Statystycznego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz na nieogłoszonych jeszcze zestawieniach Instytutu Gospodarstwa Społecznego (dane z ankiety w sprawie zatrudnienia i „zbędności" w gospodarstwach wiejskich).

Opracowanie materiałów oraz przygotowanie ich do wydania w postaci, jaką pragnęliśmy książce nadać, trwało czas dłuższy. Nie pozwoliło to uwzględnić niektórych najnowszych danych statystycznych.

Uwagi metodyczne do tablic 1 – 3

Zasadniczym źródłem danych w tej dziedzinie i podstawą, na której oparte są nasze tablice w tej części, są materiały spisów ludności: na tych materiałach opierają się wiadomości nasze zarówno o ogólnej liczbie ludności jak i o składzie jej według płci i wieku oraz według jednostek terytorialnych. Dane spisowe jednak nawet w tej, tak pozornie prostej sprawie nie mogą być brane bez zastrzeżeń i w celu uzyskania podanych tu tablic poddane zostały specjalnemu opracowaniu.

Podawanie wieku zwłaszcza u ludzi starszych odbywa się często w dość grubym przybliżeniu. Istnieje mianowicie zjawisko „zaokrąglania" wieku przez podawanie go w postaci równych dziesiątków, liczb kończących się na 5 itd., szczególnie częste na terenach wyróżniających się niższym poziomem oświaty. W Polsce niestety zjawisko to jest—poza tylko obszarem województw zachodnich—bardzo częste i dlatego w obliczeniach naszych oparto się nie na bezpośrednich danych spisowych, ale poprzednio te dane „wyrównano", określając ich najbardziej prawdopodobny przebieg. Również szacunkowo uzupełniono liczby ludności męskiej w wieku powinności wojskowej, uzupełniając luki powstałe przez czasową nieobecność tych osób w ich zwykłych miejscach zamieszkania.

Innego rodzaju trudność stwarzał fakt, że spisy ludności są dochodzeniami statystycznymi, przeprowadzanymi w dość rzadkich odstępach czasu—na ogół co 10 lat; przed wojną na ziemiach polskich w takich odstępach odbywały się spisy na obszarze zaborów pruskiego i austriackiego—rzadziej jeszcze w b. zaborze rosyjskim, bo ostatni raz przed wojną w r. 1897. Dla innych momentów ustalanie składu ludności i jej struktury wiekowej odbywać się musi w drodze szacunków; szacunki te dla lat po ostatnim spisie ludności, tj. po roku 1931—zarówno dla lat, które już mamy za sobą, jak i dla przyszłych—przeprowadzono biorąc za podstawę stan ludności z daty spisowej (z uwzględnieniem wspomnianych wyżej poprawek) i zakładając, że ludność ta wymiera w poszczególnych grupach wieku odpowiednio do liczb tzw. tablicy wymieralności; jako tablicę tę wzięto tablicę obliczoną według danych o zgonach w r. 1927 w województwach zachodnich. Oczywiście założenie, że tablica ta stosuje się do wszystkich lat i do wszystkich dzielnic Polski, nie jest ścisłe—na to jednak nie ma rady; odchylenia od rzeczywistości z tego powodu nie są prawdopodobnie wielkie, zwłaszcza dla liczb młodzieży, wśród której umieralność jest w ogóle nieznaczna.

W szczegółach źródła poszczególnych tablic są następujące.

Tablice 1a, 1b obliczone zostały dla lat 1897, 1921 (30.IX.) i 1931 (9.XII.) na podstawie danych spisów ludności; dla 1897 r. ludność b. zaborów pruskiego i austriackiego przyjęto w liczebności z tej daty, a ze strukturą wiekową z 1900 r., tj. z daty spisu w tych dzielnicach; dla 1921 r. szacunkowo uzupełniono obszary G. Śląska i Wileńszczyzny nie objęte tym spisem, zakładając tę samą strukturę wiekową, co w reszcie Polski. Ludność w 1936 r. (31.XII.) oszacowano na podstawie wyników spisu 1931 r., liczb urodzeń z lat 1932—1936 i tablic wymieralności.

Tablice 2a, 2b, 2c obliczone zostały przez zastosowanie tablic wymieralności do danych spisu 1931 r.; dane do tablic

2d i 2e opierają się na statystykach ruchu naturalnego; zaczerpnięte one zostały zasadniczo z publikacji: „Zagadnienia demograficzne Polski", *Statystyka Polski*, seria C, zeszyt 41, Główny Urząd Statystyczny — 1936; dane z lat 1936 i 1937 uzyskano bądź na podstawie szacunku analogicznego do przeprowadzonego w powyższej publikacji (tabl. 2e), bądź też wprost na podstawie bieżąco publikowanych danych Głównego Urzędu Statystycznego (tabl. 2d).

Bezpośrednio na danych spisowych (skorygowanych przez „wyrównanie") opierają się tablice 3a, 3b i 3c.

Tabl. 1a.

Struktura ludności Polski według wieku w latach 1897-1936

Distribution par âges de la population en Pologne dans les années 1897-1936

w milionach—*en millions*

Grupy wieku *Groupes d'âge*	1897			1921 30 września *30 septembre*			1931 9 grudnia *9 décembre*			1936 31 grudnia *31 décembre*		
	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*
Ludność ogółem — *Population totale*	**24,63**	**12,25**	**12,38**	**27,22**	**13,15**	**14,07**	**32,11**	**15,62**	**16,49**	**34,30**	**16,80**	**17,53**
	100,0	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
Ludność poniżej wieku zdolności do pracy—*Population au-dessous de l'âge de travailler*	**9,67**	**4,84**	**4,83**	**9,63**	**4,85**	**4,78**	**10,73**	**5,44**	**5,29**	**11,48**	**5,85**	**5,63**
w % ogółu—*% de la population totale*	*39,3*	*39,5*	*39,0*	*35,3*	*36,9*	*33,9*	*33,4*	*34,8*	*32,1*	*33,5*	*34,9*	*32,2*
0 — 4 lat — *ans*	3,77	1,89	1,88	2,75	1,39	1,36	3,98	2,02	1,96	3,66	1,89	1,77
5 — 9 „ „	3,13	1,57	1,56	3,11	1,56	1,55	3,97	2,01	1,96	3,90	1,98	1,92
10 — 14 „ „	2,77	1,38	1,39	3,77	1,90	1,87	2,78	1,41	1,37	3,92	1,98	1,94
Ludność w wieku zdolności do pracy[a] — *Population en âge de travailler*[a]	**13,92**	**7,14**	**6,78**	**16,21**	**7,95**	**8,26**	**19,67**	**9,80**	**9,87**	**20,87**	**10,49**	**10,38**
w % ogółu—*% de la population totale*	*56,5*	*58,3*	*54,7*	*59,6*	*60,4*	*58,7*	*61,3*	*62,8*	*59,8*	*60,8*	*62,3*	*59,3*
15 — 19 lat — *ans*	2,43	1,15	1,28	3,32	1,56	1,76	3,05	1,49	1,56	2,75	1,39	1,36
20 — 24 „ „	2,27	1,19	1,08	2,59	1,18	1,41	3,40	1,68	1,72	2,99	1,46	1,53
25 — 29 „ „	1,83	0,90	0,93	1,97	0,94	1,03	2,93	1,42	1,51	3,32	1,64	1,68
30 — 34 „ „	1,72	0,83	0,89	1,63	0,74	0,89	2,38	1,12	1,26	2,86	1,39	1,47
35 — 39 „ „	1,39	0,70	0,69	1,47	0,69	0,78	1,89	0,88	1,01	2,32	1,10	1,22
40 — 44 „ „	1,19	0,58	0,61	1,32	0,62	0,70	1,58	0,74	0,84	1,83	0,85	0,98
45 — 49 „ „	0,93	0,47	0,46	1,21	0,59	0,62	1,40	0,65	0,75	1,52	0,71	0,81
50 — 54 „ „	0,95	0,45	0,50	1,16	0,55	0,61	1,22	0,57	0,65	1,32	0,61	0,71
55 — 59 „ „	0,70	0,36	0,34	0,92	0,46	0,46	1,07	0,50	0,57	1,15	0,53	0,62
60 — 64 „ „	0,32	0,32	×	0,39	0,39	×	0,42	0,42	×	0,45	0,45	×
65 — 69 „ „	0,19	0,19	×	0,23	0,23	×	0,33	0,33	×	0,36	0,36	×
Ludność powyżej wieku zdolności do pracy—*Population au-dessus de l'âge de travailler*	**1,04**	**0,27**	**0,77**	**1,32**	**0,32**	**1,00**	**1,68**	**0,37**	**1,31**	**1,95**	**0,46**	**1,49**
w % ogółu—*% de la population totale*	*4,2*	*2,2*	*6,3*	*4,9*	*2,5*	*7,2*	*5,2*	*2,4*	*8,0*	*5,7*	*2,8*	*8,5*
60 — 64 lat — *ans*	0,33	×	0,33	0,42	×	0,42	0,48	×	0,48	0,52	×	0,52
65 — 69 „ „	0,17	×	0,17	0,23	×	0,23	0,38	×	0,38	0,42	×	0,42
70 — 74 „ „	0,29	0,14	0,15	0,34	0,16	0,18	0,44	0,20	0,24	0,56	0,26	0,30
75 — 79 „ „	0,13	0,07	0,06	0,16	0,08	0,08	0,22	0,10	0,12	0,29	0,12	0,16
80 i więcej — *et plus* . . .	0,12	0,06	0,06	0,17	0,08	0,09	0,16	0,07	0,09	0,16	0,07	0,09
Ludność w wieku niewiadomym—*Population d'âge inconnu*	—	—	—	**0,06**	**0,03**	**0,03**	**0,03**	**0,01**	**0,02**	—	—	—
w % ogółu—*% de la population totale*	—	—	—	*0,2*	*0,2*	*0,2*	*0,1*	*0,0*	*0,1*	—	—	—

a Mężczyźni w wieku 15—69 lat, kobiety w wieku 15—59 lat.

a *Hommes âgés de 15 à 69 ans, femmes — de 15 à 59 ans.*

Tabl. 1b.

Młodzież i młodociani w Polsce w latach 1897-1936

Jeunes gens et adolescents en Pologne dans les années 1897-1936

w milionach — *en millions*

Grupy wieku *Grupes d'âge*	1897			1921 30 września *30 septembre*			1931 9 grudnia *9 décembre*			1936 31 grudnia *31 décembre*		
	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Razem *Ensemble*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*
Ludność w wieku zdolności do pracy — *Population en âge de travailler*	13,92	7,14	6,78	16,21	7,95	8,26	19,67	9,80	9,87	20,87	10,49	10,38
	100,0	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
Młodzież (15—24) — *Jeunes gens*	4,70	2,34	2,36	5,91	2,74	3,17	6,45	3,17	3,28	5,74	2,85	2,89
w % ludności w wieku zdolności do pracy — % *de la population en âge de travailler*	*33,8*	*32,8*	*34,8*	*36,5*	*34,6*	*38,4*	*32,8*	*32,4*	*33,2*	*27,5*	*27,1*	*27,8*
w tym młodociani (15 — 17) *dont adolescents*	.		.	2,08	1,00	1,08	1,64	0,80	0,84	1,90	0,96	0,94
w % ludności w wieku zdolności do pracy — % *de la population en âge de travailler*	.	.	.	*12,8*	*12,6*	*13,1*	*8,3*	*8,1*	*8,5*	*9,1*	*9,2*	*9,0*

Tabl. 2a.

Wahania liczebności roczników wkraczających w wiek zdolności do pracy w latach 1928 — 1950

Fluctuations dans le nombre des personnes entrant dans l'âge de travailler dans les années 1928–1950

Stan w końcu roku — w tysiącach

Etat à la fin de l'année — *en milliers*

Data *Date*	Rocznik *Année de naissance*	Liczba osób w wieku 15 lat ukończonych *Nombre des personnes ayant 15 ans révolus*	Rocznik *Année de naissance*	Liczba osób w wieku 18 lat ukończonych *Nombre des personnes ayant 18 ans révolus*	Data *Date*
1928	1913	705,0	1910	705,9	1928
1929	1914	676,0	1911	714,0	1929
1930	1915	520,3	1912	712,9	1930
1931 [a]	1916	446,3	1913	696,1	1931 [a]
1932	1917	416,8	1914	669,7	1932
1933	1918	439,8	1915	515,3	1933
1934	1919	592,6	1916	442,2	1934
1935	1920	635,1	1917	412,9	1935
1936	1921	675,0	1918	435,4	1936
1937	1922	742,4	1919	586,4	1937
1938	1923	778,0	1920	628,8	1938
1939	1924	776,8	1921	668,7	1939
1940	1925	828,6	1922	735,4	1940
1941	1926	776,7	1923	770,8	1941
1942	1927	774,1	1924	769,5	1942
1943	1928	780,2	1925	821,0	1943
1944	1929	775,8	1926	769,3	1944
1945	1930	753,0	1927	766,9	1945
1946	1931	754,7	1928	772,9	1946
1947	1932	731,1	1929	768,5	1947
1948	1933	679,0	1930	746,0	1948
1949	1934	688,3	1931	747,7	1949
1950	1935	681,7	1932	724,2	1950

a Data spisu ludności (9.XII.1931) — *Date du recensement (9.XII.1931).*

Tabl. 2b.

Wahania liczebności 15-letnich i 18-letnich w latach 1928 – 1941 w grupach województw

Fluctuations dans le nombre des personnes ayant 15 (resp. 18) ans révolus dans les groupes de voïévodies en 1928—1941

Stan w końcu roku
Etat à la fin de l'année

Liczby bezwzględne (w tysiącach)
Chiffres absolus (en milliers)

Data *Date*	Rocznik *Année de naissance*	Ogółem *Total*		Województwa — *Voïévodies*									
				centralne *du Centre*		wschodnie *de l'Est*		południowe *du Sud*		zachodnie *de l'Ouest*		śląskie *de Śląsk*	
		Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*
Osoby w wieku 15 lat ukończonych — *Personnes ayant 15 ans révolus*													
1928	1913	345,6	359,4	139,1	144,7	58,0	63,5	95,2	99,5	38,4	36,8	14,9	14,9
1929	1914	324,2	351,8	133,8	143,7	50,3	61,9	87,4	94,7	37,7	36,7	15,0	14,8
1930	1915	253,2	267,1	111,3	116,8	43,1	50,6	58,8	61,2	28,6	27,2	11,4	11,3
1931[a]	1916	222,5	223,8	105,2	104,7	36,1	38,1	48,8	49,9	23,0	22,0	9,4	9,1
1932	1917	209,7	207,1	100,9	98,6	32,9	33,6	46,8	46,5	20,6	20,1	8,5	8,3
1933	1918	222,3	217,5	103,1	100,9	40,4	39,5	50,6	49,7	19,7	18,9	8,5	8,5
1934	1919	299,6	293,0	130,3	128,3	46,1	45,0	81,5	79,9	30,2	28,8	11,5	11,0
1935	1920	321,3	313,8	140,8	137,8	51,2	49,7	80,9	79,6	34,4	33,1	14,0	13,6
1936	1921	342,4	332,6	137,1	133,1	58,6	57,1	97,0	94,5	34,8	33,4	14,9	14,5
1937	1922	375,4	367,0	154,2	150,4	65,4	63,7	103,7	102,9	37,0	35,3	15,1	14,7
1938	1923	392,2	385,8	162,8	160,1	71,9	70,8	105,4	104,3	36,9	35,6	15,2	15,0
1939	1924	392,4	384,4	164,2	160,5	73,3	72,2	103,2	101,1	35,9	35,0	15,8	15,6
1940	1925	419,5	409,1	180,5	175,7	78,9	77,3	106,5	104,6	38,2	36,6	15,4	14,9
1941	1926	392,6	384,1	166,8	163,0	77,4	76,0	98,9	97,2	35,7	34,8	13,8	13,1
Osoby w wieku 18 lat ukończonych — *Personnes ayant 18 ans révolus*													
1928	1910	349,8	356,1	139,3	144,4	61,3	63,0	94,5	96,9	39,3	36,9	15,1	14,9
1929	1911	353,8	360,2	140,5	145,4	62,0	63,7	96,6	99,2	39,3	37,0	15,4	14,9
1930	1912	351,9	361,0	139,5	145,3	61,5	63,7	96,9	100,3	38,9	36,9	15,1	14,8
1931[a]	1913	336,7	359,4	135,8	143,5	56,6	65,9	91,7	98,7	37,8	36,6	14,8	14,7
1932	1914	321,0	348,7	132,5	142,5	49,8	61,3	86,5	93,8	37,3	36,4	14,9	14,7
1933	1915	250,7	264,6	110,2	115,8	42,6	50,1	58,2	60,6	28,1	26,9	11,3	11,2
1934	1916	220,4	221,8	104,2	103,8	35,7	37,8	48,3	49,4	22,8	21,8	9,4	9,0
1935	1917	207,7	205,2	99,9	97,7	32,6	33,3	46,4	46,1	20,4	19,9	8,4	8,2
1936	1918	220,1	215,3	102,1	99,9	40,0	39,2	50,1	49,2	19,5	18,7	8,4	8,3
1937	1919	296,4	290,0	128,9	126,9	45,6	44,5	80,7	79,1	29,9	28,5	11,3	11,0
1938	1920	318,1	310,7	139,4	136,4	50,7	49,2	80,1	78,9	34,1	32,7	13,8	13,5
1939	1921	339,0	329,7	135,8	132,0	58,0	56,6	96,0	93,6	34,4	33,1	14,8	14,4
1940	1922	371,7	363,7	152,7	149,1	64,7	63,1	102,7	101,9	36,6	35,0	15,0	14,6
1941	1923	388,4	382,4	161,3	158,7	71,2	70,2	104,3	103,3	36,5	35,3	15,1	14,9

a Data spisu (9.XII.1931) — *Date du recensement (9.XII.1931).*

Tabl. 2c.

Wahania liczebności 15-letnich w grupach województw

Fluctuations dans le nombre des personnes ayant 15 ans révolus dans les groupes de voïévodies

Stan w końcu roku
Etat à la fin de l'année

Wskaźniki
Indices

Data *Date*	Rocznik *Année de naissance*	Ogółem *Total*		Województwa — *Voïévodies*									
				centralne *du Centre*		wschodnie *de l'Est*		południowe *du Sud*		zachodnie *de l'Ouest*		śląskie *de Śląsk*	
		Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*	Chłopcy *Hommes*	Dziewczęta *Femmes*
		31. XII. 1928 (rocznik 1913) = 100											
1929	1914	94	98	96	99	87	97	92	95	98	100	101	99
1930	1915	73	74	80	81	74	80	62	62	74	74	77	76
1931 [a]	1916	64	62	76	72	62	60	51	50	60	60	63	61
1932	1917	61	58	73	68	57	53	49	47	54	55	57	56
1933	1918	64	61	74	70	70	62	53	50	51	51	57	57
1934	1919	87	81	94	89	79	71	86	80	79	78	77	74
1935	1920	93	87	101	95	88	78	85	80	90	90	94	91
1936	1921	99	93	99	92	101	90	102	95	91	91	100	97
1937	1922	109	102	111	104	113	100	109	103	96	96	101	99
1938	1923	113	107	117	111	124	111	111	105	96	97	102	101
		9. XII. 1931 (rocznik 1916) = 100											
1932	1917	94	93	96	94	92	88	96	93	90	91	90	91
1933	1918	100	97	98	96	112	104	104	100	86	86	90	93
1934	1919	135	131	124	123	128	118	167	160	131	131	122	121
1935	1920	144	140	134	132	142	130	166	160	150	150	149	149
1936	1921	154	149	130	127	162	150	199	189	151	152	159	159
1937	1922	169	164	147	144	181	167	213	206	161	160	161	161
1938	1923	176	172	155	153	199	186	216	209	160	162	162	165
1939	1924	176	172	156	153	203	190	211	203	156	159	168	171
1940	1925	189	183	172	168	219	203	218	210	166	166	164	164
1941	1926	176	172	159	156	214	199	203	195	155	158	147	144

a Data spisu — 9. XII. 1931.
a Date du recensement — 9. XII. 1931.

Tabl. 2d.

Stopa urodzeń (liczba urodzeń na 1000 mieszkańców)

Taux de natalité (nombre des naissances pour 1000 habitants)

Rok *Année*	Ogółem *Total*	Województwa — *Voïévodies*			
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowe *du Sud*	zachodnie i śląskie *de l'Ouest et de Śląsk*
1900	44,0	43,4	44,2	44,7	44,2
1911	37,8	37,9	37,7	38,4	36,7
1919	30,5	33,1	27,7	30,1	26,8
1920	32,2	35,2	29,4	28,8	32,7
1921	32,8	31,0	34,5	34,2	33,4
1922	35,3	33,9	38,7	36,3	34,0
1923	35,6	34,7	39,4	35,5	33,8
1924	34,5	33,4	38,7	34,5	32,6
1925	35,2	35,0	38,6	34,6	32,5
1926	33,1	33,1	37,4	31,7	30,0
1927	31,6	31,2	36,1	31,3	28,3
1928	32,3	32,1	36,1	31,8	29,1
1929	32,0	31,9	35,8	31,4	28,7
1930	32,5	32,0	36,4	32,4	29,4
1931	30,2	29,8	33,2	30,3	27,5
1932	28,8	27,5	32,2	29,9	26,5
1933	26,5	25,2	29,0	27,5	25,2
1934	26,5	26,2	28,6	26,5	25,1
1935	26,1	25,7	28,3	25,8	24,8
1936	26,2	25,8	28,7	26,0	24,8
1937	24,9	24,5	26,6	24,9	23,9

Tabl. 2e.

Zgony niemowląt (liczba zgonów dzieci poniżej jednego roku na 100 noworodków)[a]

Décès de nourissons (nombre des décès d'enfants jusqu'à 1 an pour 100 nouveau-nés)[a]

Rok *Année*	Ogółem *Total*	Województwa — *Voïévodies*			
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowe *du Sud*	zachodnie i śląskie *de l'Ouest et de Śląsk*
1900/01	22,3	22,3	23,5	21,9	21,6
1927/28	17,4	15,8	21,6	17,1	16,8
1937[b]	16,0	14,9	22,7	14,6	14,1

a Współczynniki poprawione — *Coefficients rectifiés.*
b Obliczenie szacunkowe — *Chiffres estimatifs.*

Tabl. 3a.

Struktura wiekowa ludności w grupach województw na wsi
Distribution par âges de la population urbaine et rurale dans

w tysiącach

Wyszczególnienie	Wieś — *Campagne*					
	ogółem *total*	Województwa — *Voïévodies*				
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowe *du Sud*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*
Ludność ogółem	**23 343,4**	**9 008,0**	**4 807,2**	**6 614,7**	**2 030,6**	**882,9**
Ludność w wieku zdolności do pracy[a]	**13 830,5**	**5 239,5**	**2 836,7**	**3 967,8**	**1 237,5**	**549,0**
Młodzież (15—24)	4 621,2	1 741,9	959,4	1 286,4	446,8	186,7
Młodociani (15-17)	1 198,1	490,3	239,6	304,4	115,1	48,7
Ludność w wieku zdolności do pracy w odsetkach ogółu ludności	*59,2*	*58,2*	*59,0*	*60,0*	*60,9*	*62,2*
w tym młodzież	*19,8*	*19,3*	*20,0*	*19,4*	*22,0*	*21,2*
Młodzież w odsetkach ludności w wieku zdolności do pracy	*33,4*	*33,2*	*33,8*	*32,4*	*36,1*	*34,0*
w tym młodociani	*8,7*	*9,4*	*8,4*	*7,7*	*9,3*	*8,9*
Mężczyźni						
Ludność ogółem	**11 471,8**	**4 461,3**	**2 359,5**	**3 216,9**	**997,1**	**437,0**
Ludność w wieku zdolności do pracy[a]	**6 984,2**	**2 680,9**	**1 424,5**	**1 973,2**	**624,9**	**280,7**
Młodzież (15—24)	2 304,5	870,7	466,5	642,4	229,6	95,3
Młodociani (15-17)	587,4	244,1	110,8	149,8	58,3	24,4
Ludność w wieku zdolności do pracy w odsetkach ogółu ludności	*60,9*	*60,1*	*60,4*	*61,3*	*62,7*	*64,2*
w tym młodzież	*20,1*	*19,5*	*19,8*	*20,0*	*23,0*	*21,8*
Młodzież w odsetkach ludności w wieku zdolności do pracy	*33,0*	*32,5*	*32,7*	*32,6*	*36,7*	*34,0*
w tym młodociani	*8,4*	*9,1*	*7,8*	*7,6*	*9,3*	*8,7*
Kobiety						
Ludność ogółem	**11 871,6**	**4 546,7**	**2 447,7**	**3 397,8**	**1 033,5**	**445,9**
Ludność w wieku zdolności do pracy[a]	**6 846,3**	**2 558,6**	**1 412,2**	**1 994,6**	**612,6**	**268,3**
Młodzież (15—24)	2 316,7	871,2	492,9	644,0	217,2	91,4
Młodociani (15-17)	610,7	246,2	128,8	154,6	56,8	24,3
Ludność w wieku zdolności do pracy w odsetkach ogółu ludności	*57,7*	*56,3*	*57,7*	*58,7*	*59,3*	*60,2*
w tym młodzież	*19,5*	*19,2*	*20,1*	*19,0*	*21,0*	*20,5*
Młodzież w odsetkach ludności w wieku zdolności do pracy	*33,8*	*34,1*	*34,9*	*32,3*	*35,5*	*34,1*
w tym młodociani	*8,9*	*9,6*	*9,1*	*7,8*	*9,3*	*9,0*

[a] Mężczyźni w wieku 15-69 lat, kobiety w wieku 15-59 lat.

i w miastach—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
les groupes de voïévodies—d'après le recensement du 9 décembre 1931

en milliers

ogółem *total*	Miasto — *Ville*					*Spécification*
	Województwa— *Voïévodies*					
	centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowe *du Sud*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*	
8 764,5	**4 452,8**	**769,9**	**1 933,3**	**1 188,1**	**420,4**	*Population totale*
5 839,2	**2 948,9**	**511,9**	**1 319,8**	**773,2**	**285,4**	*Population en âge de travailler*[a]
1 832,5	912,1	160,7	425,7	245,4	88,6	*Jeunes gens (15—24)*
439,1	223,0	39,5	94,9	59,6	22,1	*Adolescents (15-17)*
66,6	*66,2*	*66,5*	*68,3*	*65,1*	*67,9*	*Population en âge de travailler en pourcentages de la population totale*
20,9	*20,5*	*20,9*	*22,0*	*20,7*	*21,1*	*dont jeunes gens*
31,4	*30,9*	*31,4*	*32,3*	*31,7*	*31,0*	*Jeunes gens en pourcentages du total de la population en âge de travailler*
7,5	7,6	7,7	7,2	7,7	7,7	*dont adolescents*
						Hommes
4 146,3	**2 094,8**	**365,4**	**907,8**	**573,2**	**205,1**	*Population totale*
2 819,6	**1 414,4**	**247,1**	**632,3**	**382,4**	**143,4**	*Population en âge de travailler*[a]
870,7	428,9	74,8	197,9	125,2	43,9	*Jeunes gens (15—24)*
209,8	105,0	18,3	44,5	30,7	11,3	*Adolescents (15-17)*
68,0	*67,5*	*67,6*	*69,7*	*66,7*	*69,9*	*Population en âge de travailler en pourcentages de la population totale*
21,0	*20,5*	*20,5*	*21,8*	*21,8*	*21,4*	*dont jeunes gens*
30,9	*30,3*	*30,3*	*31,3*	*32,7*	*30,6*	*Jeunes gens en pourcentages du total de la population en âge de travailler*
7,4	7,4	7,4	7,0	8,0	7,9	*dont adolescents*
						Femmes
4 618,2	**2 358,0**	**404,5**	**1 025,5**	**614,9**	**215,3**	*Population totale*
3 019,6	**1 534,5**	**264,8**	**687,5**	**390,8**	**142,0**	*Population en âge de travailler*[a]
961,8	483,2	85,9	227,8	120,2	44,7	*Jeunes gens (15—24)*
229,3	118,0	21,2	50,4	28,9	10.8	*Adolescents (15-17)*
65,4	*65,1*	*65,5*	*67,0*	*63,5*	*66.0*	*Population en âge de travailler en pourcentages de la population totale*
20,8	*20,5*	*21,2*	*22,2*	*19,5*	*20,8*	*dont jeunes gens*
31,9	*31,5*	*32,5*	*33,1*	*30,8*	*31,5*	*Jeunes gens en pourcentages du total de la population en âge de travailler*
7,6	7,7	8,0	7,3	7,4	7,6	*dont adolescents*

a Hommes âgés de 15 à 69 ans, femmes — de 15 à 59 ans.

Tabl. 3b.

Ludność wsi i miast w obrębie grup wieku i województw (w odsetkach) — według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

Population urbaine et rurale dans les groupes d'âge et groupes de voïévodies (en pourcentages) — d'après le recensement du 9.XII.1931.

Wyszczególnienie *Spécification*	Wieś *Campagne*	Miasto *Ville*	Miasto — *Ville*				
	Polska — *Pologne*		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowe *du Sud*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*
Ludność ogółem — *Population totale*	**72,7**	**27,3**	**33,1**	**13,8**	**22,6**	**36,9**	**32,3**
Ludność w wieku zdolności do pracy — *Population en âge de travailler*	**70,3**	**29,7**	**36,0**	**15,3**	**25,0**	**38,5**	**34,2**
Młodzież — *Jeunes gens* . .	71,6	28,4	34,4	14,3	24,9	35,5	32,2
Młodociani — *Adolescents*	73,2	26,8	31,3	14,2	23,8	34,1	31,2

Tabl. 3c.

Ludność w miastach w odsetkach ogółu ludności (miejskiej i wiejskiej) w obrębie poszczególnych grup płci, wieku i województw — według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

Population urbaine en pourcentage du total de la population (urbaine et rurale) — dans les groupes de chaque sexe de différents âges dans les voïévodies — d'après le recensement du 9 décembre 1931

Grupy wieku *Groupes d'âge*	Województwa — *Voïévodies*									
	centralne *du Centre*		wschodnie *de l'Est*		południowe *du Sud*		zachodnie *de l'Ouest*		śląskie *de Śląsk*	
	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*	Mężczyźni *Hommes*	Kobiety *Femmes*
10—14	28,6	29,0	12,3	12,4	19,6	19,5	33,7	33,7	28,8	28,8
15—17	30,1	32,4	14,2	14,1	22,9	24,6	34,5	33,7	31,6	30,9
18—19	32,4	35,5	13,8	14,7	23,4	26,5	36,2	34,6	31,6	32,7
20—24	34,6	37,4	13,6	15,2	23,8	26,6	35,3	36,9	31,5	33,9
25—29	35,1	38,2	15,3	16,9	24,0	25,5	44,7	44,0	35,2	36,1
30—34	36,0	38,9	15,6	16,6	25,0	25,6	44,8	43,2	36,0	35,8
35—39	36,9	39,5	16,0	16,1	26,1	25,9	44,4	42,0	36,6	35,4
40—44	36,9	38,9	15,5	15,9	25,9	25,4	40,8	39,6	36,0	35,4
45—49	36,9	38,2	15,0	15,8	25,5	24,9	36,8	37,1	35,3	35,5
50—54	35,1	37,2	14,8	15,8	24,6	24,9	33,7	36,0	34,1	34,8
55—59	33,2	36,3	14,7	15,9	23,5	25,0	30,6	35,0	32,9	34,1
60—64	31,4	35,9	14,4	16,2	22,8	25,3	29,4	35,2	31,3	33,8
65—69	29,5	35,7	14,2	16,5	22,1	25,7	28,3	35,7	29,8	33,4

Uwagi metodyczne do tablic 4 – 7

Podobnie jak w poprzednich tablicach, podstawą są tu materiały spisu ludności, mianowicie spisu z dnia 9 grudnia 1931 r. Podział społeczny i zawodowy całej ludności przeprowadzony jest w ten sposób, że osoby zatrudnione klasyfikowano według wykonywanego zawodu, bezrobotnych — według ostatniego zawodu przed utratą pracy, wreszcie osoby bierne zawodowo, tzn. będące na czyimś utrzymaniu — według zawodu osób je utrzymujących.

Jeśli przedstawienie struktury społecznej ogółu ludności daje się przeprowadzić bezpośrednio na podstawie opracowań materiałów spisowych, to gorzej przedstawia się sprawa z podziałem społecznym młodzieży. Opracowania te bowiem zawierają podział według wieku ludności poszczególnych grup społecznych i zawodowych tylko w części, mianowicie w zakresie ludności czynnej zawodowo; dla ludności biernej zawodowo analogicznych danych nie ma. Lukę tę częściowo wypełniono na podstawie danych otrzymanych z przeprowadzonego przez Instytut Spraw Społecznych badania metodą reprezentacyjną. Badanie to dokonane zostało dla trzech województw południowo-wschodnich oraz dla woj. śląskiego; dla każdego z tych terytoriów odpowiednia, reprezentacyjna część ludności biernej zawodowo z poszczególnych grup społecznych i zawodowych podzielona została według wieku. Łącząc otrzymane wyniki z pochodzącymi z normalnego opracowania danymi o strukturze ludności czynnej zawodowo, otrzymano skład społeczny całej młodzieży i poszczególnych jej roczników. Trzeba jednak zastrzec, że kryteria klasyfikacyjne nie są zupełnie jednolite: osoby czynne zawodowo są klasyfikowane według zawodu przez siebie wykonywanego, osoby bierne—według zawodu osób je utrzymujących (por. rozdział 6.). Ponadto ze względu na mniejszą liczbę grup klasyfikacja młodzieży nie jest identyczna z klasyfikacją zastosowaną przy opracowaniu całej ludności: a więc ziemian nie wyłączono z reszty ludności samodzielnie zarobkującej w rolnictwie, tzn. zostawiono ich połączonych z chłopami; analogicznie przedsiębiorców z innych gałęzi poza przemysłem i handlem pozostawiono połączonych z drobnomieszczaństwem; z drobnomieszczaństwem również została połączona część emerytów (robotników i pracowników umysłowych); poza tym duchowieństwo, które przy klasyfikowaniu całej ludności zaliczono do wolnych zawodów, tu weszło do pracowników umysłowych, aptekarze zamiast do drobnomieszczaństwa weszli do wolnych zawodów, robotnicy w ogrodnictwie—do robotników innych niż rolni, zamiast do rolnych.

Na zasadniczym opracowaniu materiałów spisowych oparte są tablice 4a i 4b, na specjalnym, reprezentacyjnym opracowaniu materiałów dla woj. południowo-wschodnich i śląskiego, z nieco zmienioną klasyfikacją — tablice 5., 6. i 7. Tablica 7., dająca zmiany liczebności młodzieży z poszczególnych grup społecznych w latach 1934—1941, obliczona została przy pomocy tablic wymieralności w sposób opisany w uwagach metodycznych do tablic 1—3.

Tabl. 4a.

Skład społeczno-zawodowy ludności[a] — według

Distribution de la population selon les couches sociales et les branches

w tysiącach — *en milliers*

Grupy społeczne i zawodowe	Ogółem *Total*	Województwa — *Voïévodies*					
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowo-wschodnie *du Sud-Est*	krakowskie *de Kraków*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*
Cała ludność [b c]	**32 090,0**	**13 370,3**	**5 549,0**	**6 203,3**	**2 296,7**	**3 184,9**	**1 294,3**
Chłopi	16 530,8	6 183,5	4 126,1	3 995,7	1 222,1	880,6	122,8
Robotnicy rolni	2 992,2	1 285,7	259,1	555,2	156,2	695,4	40,6
Robotnicy (poza rolnymi), funkcjonariusze niżsi i służba	6 547,7	3 007,0	414,5	741,6	538,0	954,6	892,0
przemysł	2 997,6	1 516,0	96,9	220,7	235,2	343,0	585,8
rzemiosło	828,1	426,9	89,6	121,4	61,6	101,4	27,2
handel	269,2	125,3	18,7	36,8	22,6	48,5	17,3
komunikacja i transport (poza kolejami i pocztą)	82,2	45,3	5,9	7,0	4,1	17,1	2,8
przedsiębiorstwa świadczenia usług	85,3	44,2	6,8	10,5	6,5	13,2	4,1
służba domowa	442,2	195,7	42,6	78,0	46,5	56,4	23,0
dozorcy domowi	97,6	71,3	6,2	10,3	5,4	2,9	0,9
służba publiczna							
administracja	459,0	198,2	59,0	64,4	31,2	82,2	24,0
szkolnictwo i lecznictwo	61,9	29,3	6,3	8,0	6,2	8,1	4,0
koleje i poczta	697,9	237,8	54,5	100,7	69,5	169,1	66,3
kościół i organizacje społeczne	45,5	24,8	5,9	6,5	3,4	3,7	1,2
emeryci i inwalidzi	402,7	59,3	13,2	67,6	40,9	91,3	130,4
inni utrzymujący się bez pracy	79,1	32,9	8,9	9,7	4,9	17,7	5,0
Drobnomieszczaństwo	3 535,9	1 914,2	471,5	567,8	203,6	297,6	81,2
rzemiosło	2 096,9	1 161,9	272,4	296,4	112,7	204,5	49,0
drobny handel	1 161,2	588,6	156,2	237,6	78,8	74,3	25,7
komunikacja i transport	168,1	105,6	29,5	19,9	5,5	5,5	2,1
świadczenie usług	109,7	58,1	13,4	13,9	6,6	13,3	4,4
Pracownicy umysłowi	1 534,1	652,6	156,6	238,0	123,3	237,6	126,0
przemysł	228,6	110,0	9,6	24,8	16,3	25,8	42,1
handel	181,0	89,2	15,2	23,9	14,5	28,3	9,9
inne gałęzie poza służbą publiczną	195,7	92,2	23,3	31,6	12,6	29,0	7,0
służba publiczna:							
administracja	328,6	141,9	43,9	49,8	21,3	52,0	19,7
szkolnictwo i lecznictwo	213,7	91,9	26,5	34,8	17,0	29,9	13,6
koleje i poczta	174,1	59,9	19,7	23,5	14,6	39,1	17,3
kościół i organizacje społeczne	48,3	23,3	8,8	6,6	3,2	4,9	1,5
emeryci i inwalidzi	164,1	44,2	9,6	43,0	23,8	28,6	14,9
Przedsiębiorcy i wolne zawody	608,0	273,4	89,9	82,4	41,1	96,2	25,0
ziemianie	64,2	19,2	15,7	5,8	1,6	21,5	0,4
przedsiębiorcy w przemyśle i handlu	261,9	127,3	29,1	30,5	21,3	38,2	15,5
właściciele domów i rentierzy	160,6	77,3	26,9	15,9	7,9	26,3	6,3
duchowieństwo	40,7	13,3	9,2	11,2	2,9	3,4	0,7
reszta wolnych zawodów	80,6	36,3	9,0	19,0	7,4	6,8	2,1
Nie rozporządzający dochodem (wojskowi nie zawodowi, więźniowie, zakonnicy) [c]	341,3	53,9	31,3	22,6	12,4	22,9	6,7

a Osoby bierne zawodowo zaliczono według zawodu osób je utrzymujących.
b Bez osób o niepodanym zawodzie i stanowisku społecznym.
c Dane dzielnicowe nie zawierają liczby wojska skoszarowanego.

spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

de l'activité économique[a]—d'après le recensement du 9 décembre 1931

w odsetkach — *en pourcentages*

Ogółem *Total*	Województwa — *Voïévodies*						*Couches sociales et branches de l'activité économique*
	centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowo-wschodnie *du Sud-Est*	krakowskie *de Kraków*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*	
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	*Population totale* [b c]
51,5	46,3	74,3	64,4	53,2	27,7	9,5	*Paysans*
9,3	9,6	4,7	9,0	6,8	21,8	3,2	*Ouvriers agricoles*
							Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles), employés subalternes, domestiques
20,4	22,5	7,5	12,0	23,4	30,0	68,9	
9,3	11,4	1,8	3,5	10,2	10,8	45,3	*industrie*
2,6	3,2	1,6	2,0	2,7	3,2	2,1	*artisanat*
0,8	0,9	0,3	0,6	1,0	1,5	1,3	*commerce*
0,3	0,3	0,1	0,1	0,2	0,5	0,2	*communications et transports (non compris les chemins de fer et les services de poste)*
0,3	0,3	0,1	0,2	0,3	0,4	0,3	*établissements produisant des services*
1,4	1,5	0,8	1,3	2,0	1,8	1,8	*domestiques*
0,3	0,5	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	*concierges*
1,4	1,5	1,1	1,0	1,4	2,6	1,8	*services publics*
0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	0,2	0,3	*administration*
2,2	1,8	1,0	1,6	3,0	5,3	5,1	*enseignement et sante*
0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	*chemins de fer et poste*
1,3	0,4	0,2	1,1	1,8	2,9	10,1	*églises et organisations sociales*
0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,6	0,4	*retraités et invalides*
							autres (vivant sans travailler)
11,0	14,3	8,5	9,1	8,9	9,3	6,3	*Petits patrons*
6,5	8,7	4,9	4,8	4,9	6,4	3,8	*artisanat*
3,6	4,4	2,8	3,8	3,4	2,3	2,0	*petit commerce*
0,5	0,8	0,5	0,3	0,3	0,2	0,2	*communications et transports*
0,4	0,4	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	*différents services*
4,8	4,9	2,8	3,8	5,4	7,5	9,7	*Travailleurs intellectuels*
0,7	0,8	0,2	0,4	0,7	0,8	3,3	*industrie*
0,6	0,7	0,3	0,4	0,6	0,9	0,8	*commerce*
0,6	0,7	0,4	0,5	0,6	0,9	0,5	*autres branches en dehors de services publics*
1,0	1,1	0,8	0,8	0,9	1,6	1,5	*services publics*
0,7	0,7	0,5	0,5	0,8	1,0	1,0	*administration*
0,5	0,4	0,3	0,4	0,6	1,2	1,3	*enseignement et santé*
0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	*chemins de fer et poste*
0,5	0,3	0,2	0,7	1,1	0,9	1,2	*églises et organisations sociales*
							retraités et invalides
1,9	2,0	1,6	1,3	1,8	3,0	1,9	*Entrepreneurs et professions libérales*
0,2	0,1	0,3	0,1	0,1	0,7	0,0	*propriétaires terriers*
0,8	0,9	0,5	0,5	0,9	1,2	1,2	*entrepreneurs dans l'industrie et le commerce*
0,5	0,6	0,5	0,2	0,4	0,8	0,5	*propriétaires des immeubles et rentiers*
0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	*clergé*
0,3	0,3	0,1	0,3	0,3	0,2	0,2	*autres professions libérales*
							Personnes ne possédant pas de revenus (militaires non professionnels, prisonniers, membres d'ordres religieux) [c]
1,1	0,4	0,6	0,4	0,5	0,7	0,5	

a Pour les personnes passives (membres de famille entretenus) le groupe social est défini d'après la profession et la situation de la personne à charge de laquelle est la personne passive.

b Non compris les personnes dont la profession et la situation sociale sont inconnues.

c Les données pour les voïévodies ne concernent pas l'armée encasernée.

Tabl. 4b.

Rozkład poszczególnych grup społeczno-zawodowych według województw (w odsetkach)[a] — według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

Répartition des groupes sociaux et professionnels selon les voïévodies (en pourcentages)[a] — d'après le recensement du 9.XII. 1931

Grupy społeczne i zawodowe *Couches sociales et groupes professionels*	Ogółem *Total*	Województwa — *Voïévodies*					
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowo-wschodnie *du Sud-Est*	krakowskie *de Kraków*	zachodnie *de l'Ouest*	Śląsk *de Śląsk*
Cała ludność[bc] — *Population totale*[bc]	**100,0**	**41,9**	**17,4**	**19,4**	**7,2**	**10,0**	**4,1**
Chłopi — *Paysans*	*100,0*	*37,4*	*25,0*	*24,2*	*7,4*	*5,3*	*0,7*
Robotnicy rolni — *Ouvriers agricoles*	*100,0*	*43,0*	*8,7*	*18,5*	*5,2*	*23,2*	*1,4*
Robotnicy (poza rolnymi), funkcjonariusze niżsi i służba — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles), employés subalternes, domestiques*	*100,0*	*45,0*	*9,3*	*11,3*	*8,2*	*14,6*	*13,6*
przemysł — *industrie*	*100,0*	*50,6*	*3,2*	*7,4*	*7,9*	*11,4*	*19,5*
rzemiosło — *artisanat*	*100,0*	*51,6*	*10,8*	*14,7*	*7,4*	*12,2*	*3,3*
służba domowa — *domestiques*	*100,0*	*44,3*	*9,6*	*17,6*	*10,5*	*12,8*	*5,2*
służba publiczna — *services publics*	*100,0*	*38,8*	*9,9*	*14,2*	*8,7*	*20,8*	*7,6*
emeryci i inwalidzi — *retraités et invalides*	*100,0*	*14,7*	*3,3*	*16,8*	*10,1*	*22,7*	*32,4*
Drobnomieszczaństwo . . . *Petits patrons*	*100,0*	*54,1*	*13,3*	*16,1*	*5,8*	*8,4*	*2,3*
rzemiosło — *artisanat*	*100,0*	*55,4*	*13,0*	*14,1*	*5,4*	*9,8*	*2,3*
drobny handel — *petit commerce*	*100,0*	*50,7*	*13,4*	*20,5*	*6,8*	*6,4*	*2,2*
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	*100,0*	*42,5*	*10,2*	*15,5*	*8,1*	*15,5*	*8,2*
gałęzie pracy poza służbą publiczną — *les branches de l'activité économique en dehors de services publics*	*100,0*	*48,1*	*7,9*	*13,3*	*7,2*	*13,7*	*9,8*
służba publiczna — *services publics*	*100,0*	*41,5*	*12,9*	*15,0*	*7,3*	*16,5*	*6,8*
emeryci i inwalidzi — *retraités et invalides*	*100,0*	*26,9*	*5,9*	*26,2*	*14,5*	*17,4*	*9,1*
Przedsiębiorcy i wolne zawody — *Entrepreneurs et professions libérales*	*100,0*	*45,2*	*14,9*	*13,6*	*6,3*	*15,9*	*4,1*
Nie rozporządz. dochodem[c] *Personnes ne possédant pas de revenus*[c]	*100,0*	*36,0*	*20,9*	*15,1*	*8,3*	*15,3*	*4,4*

a Odsetki obliczono dla ogółu ludności czynnej i biernej łącznie.
a *Les pourcentages sont calculés pour le total de la population — active et passive ensemble.*
b Bez osób o niepodanym zawodzie i stanowisku społecznym.
b *Non compris les personnes dont la profession et la situation sociale sont inconnues.*
c Bez wojska skoszarowanego.
c *Non compris l'armée encasernée.*

Tabl. 5.

Stosunek liczby 12-letnich do ogółu ludności w poszczególnych grupach społecznych—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

Nombre d'adolescents de 12 ans par rapport au total de la population de différentes couches sociales—d'après le recensement du 9 décembre 1931

Grupy społeczne *Couches sociales*	Na 1 000 ludności danej grupy społecznej przypada 12-letnich *Pour 1000 personnes appartenant aux différentes couches sociales il y a..... d'adolescents de 12 ans* Województwa—*Voïévodies*	
	południowo-wschodnie *du Sud-Est*	śląskie *de Śląsk*
Cała ludność — *Population totale*	**17,2**	**16,8**
Chłopi — *Paysans*	18,4	20,8
Robotnicy rolni — *Ouvriers agricoles*	18,3	26,4
Robotnicy (poza rolnymi) i funkcjonariusze niżsi — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles) et employés subalternes*	13,2	16,9
robotnicy w przemyśle — *ouvriers dans l'industrie*	13,5	18,3
robotnicy w komunikacji i transporcie — *ouvriers dans les communications et les transports*	18,2	18,9
Drobnomieszczaństwo — *Petits patrons*	15,7	14,4
rzemieślnicy — *artisans*	16,7	14,3
drobni kupcy — *petits commerçants*	12,8	13,8
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	11,1	11,1
Przedsiębiorcy i wolne zawody — *Entrepreneurs et professions libérales*	12,1	13,8

Tabl. 6.

Skład społeczno-zawodowy młodzieży 12-, 15-, 18- i 21-letniej [a] —
Répartition des jeunes gens de 12, 15, 18 et 21 ans selon les couches

Woj. śląskie — Voïév. de Śląsk

Grupy społeczne i zawodowe *Couches sociales et branches de l'activité économique*	Ogół młodzieży w wieku lat *Jeunes gens à l'âge de*				Chłopcy w wieku lat *Hommes à l'âge de*				Dziewczęta w wieku lat *Femmes à l'âge de*			
	12	15	18	21	12	15	18	21	12	15	18	21
Ogółem—*Total* . . .	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Liczby bezwzględne młodzieży (w tysiącach)— *Chiffres absolus de jeunes gens (en milliers)*	22,5	18,5	29,5	29,8	11,5	9,4	14,8	15,1	11,0	9,1	14,7	14,7
Chłopi— *Paysans* . .	11,4	12,1	9,9	8,3	11,4	11,4	8,1	6,1	11,4	13,0	11,7	10,3
Robotnicy rolni— *Ouvriers agricoles*	4,2	4,5	4,7	4,0	4,3	4,7	4,8	3,8	4,2	4,3	4,4	4,1
Robotnicy (poza rolnymi), funkcjonariusze niżsi i służba — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles), employés subalternes, domestiques*	70,3	69,2	71,4	71,1	70,4	70,5	73,8	74,0	70,2	67,8	69,3	68,6
w tym — *dont* robotnicy w rzemiośle — *ouvriers dans l'artisanat*	6,5	12,0	14,6	14,1	6,3	16,8	22,3	20,8	6,6	7,6	6,8	7,6
służba domowa — *domestiques*	0,4	1,7	4,7	5,5	0,4	0,2	0,4	0,2	0,4	3,2	9,0	10,5
Drobnomieszczaństwo —*Petits patrons*	7,3	7,0	6,5	7,9	7,3	6,1	5,8	8,0	7,3	7,9	7,1	7,7
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	5,7	6,1	6,8	8,2	5,6	6,2	7,0	7,6	5,8	5,9	6,5	8,7
Przedsiębiorcy—*Entrepreneurs*	1,0	1,0	0,6	0,4	0,8	1,1	0,3	0,4	1,1	1,0	0,9	0,5
Wolne zawody—*Professions libérales*	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	0,2	0,1	—	0,1	0,1	0,1

[a] Dla biernych zawodowo (utrzymywanych członków rodziny) grupa społeczna określona jest według zawodu i stanowiska osoby, na której utrzymaniu jest bierny zawodowo; dla czynnych zawodowo—według własnego zawodu i stanowiska w nim zajmowanego.

Dane otrzymane z materiałów spisowych na drodze specjalnego opracowania, przeprowadzonego metodą reprezentacyjną.

według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

sociales[a] — d'après le recensement du 9 décembre 1931

Woj. południowo-wschodnie — Voïév. du Sud-Est

Grupy społeczne i zawodowe *Couches sociales et branches de l'activité économique*	Ogół młodzieży w wieku lat *Jeunes gens à l'âge de*				Chłopcy w wieku lat *Hommes à l'âge de*				Dziewczęta w wieku lat *Femmes à l'âge de*			
	12	15	18	21	12	15	18	21	12	15	18	21
Ogółem — *Total* . .	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Liczby bezwzględne młodzieży (w tysiącach) — *Chiffres absolus de eunes gens (en milliers)*	120,0	68,6	141,1	139,7	60,5	33,9	67,7	70,0	59,5	34,7	73,4	69,7
Chłopi — *Paysans* . .	69,3	63,3	61,2	59,6	68,0	62,9	61,3	59,5	70,5	63,8	61,1	59,8
Robotnicy rolni — *Ouvriers agricoles*	9,2	13,2	12,4	11,0	10,1	14,6	13,6	12,7	8,2	11,9	11,4	9,5
Robotnicy (poza rolnymi), funkcjonariusze niżsi i służba — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles), employés subalternes, domestiques*	8,5	11,1	14,9	14,8	8,6	10,6	14,4	14,3	8,4	11,6	15,2	15,2
w tym — *dont* robotnicy w rzemiośle — *ouvriers dans l'artisanat*	2,5	3,5	5,3	5,6	2,5	4,5	7,9	7,8	2,6	2,5	2,9	3,6
służba domowa — *domestiques*	0,5	2,4	4,3	3,7	0,2	0,4	0,5	0,4	0,8	4,4	7,8	6,5
Drobnomieszczaństwo — *Petits patrons*	10,4	9,9	9,1	11,0	10,7	9,4	8,4	10,3	10,2	10,4	9,8	11,6
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	2,1	1,9	1,8	3,0	2,1	1,9	1,8	2,7	2,1	1,8	1,8	3,2
Przedsiębiorcy — *Entrepreneurs*	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,4	0,4	0,4	0,4
Wolne zawody — *Professions libérales*	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	0,1	0,3	0,3

[a] *Pour les personnes passives (membres de famille entretenus) le groupe social est défini d'après la profession et la situation de la personne à charge de laquelle est la personne passive; pour les personnes actives — d'après leur propre profession et la situation occupée dans la profession.*

Données élaborées au moyen de la méthode représentative sur la base des matériaux du recensement.

Tabl. 7.

Wahania liczebności roczników młodzieży z poszczególnych

Fluctuations dans le nombre des jeunes gens appartenant aux

Woj. śląskie – Voïév. de Śląsk

Stan w końcu roku
Etat à la fin de l'année

w tysiącach
en milliers

Grupy społeczne *Couches sociales*	Liczba młodzieży w wieku ukończonych 15 oraz 18 lat *Nombre des jeunes gens ayant 15 et 18 ans révolus*							
	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
	Młodzież 15-letnia *Adolescents de 15 ans*							
Ogółem — *Total*	**22,5**	**27,6**	**29,4**	**29,8**	**30,2**	**31,4**	**30,3**	**26,9**
Chłopi — *Paysans*	2,6	2,2	2,4	2,4	2,4	2,5	2,4	2,2
Robotnicy rolni — *Ouvriers agricoles*	1,0	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Robotnicy (poza rolnymi) — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles)*	15,9	20,4	21,6	21,9	22,3	23,2	22,4	19,8
Drobnomieszczaństwo — *Petits patrons* . . .	1,6	2,0	2,1	2,2	2,2	2,3	2,2	2,0
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	1,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,4	2,3	2,1
Przedsiębiorcy i wolne zawody — *Entrepreneurs et professions libérales*	0,2	0,2	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,2
	Młodzież 18-letnia *Jeunes gens de 18 ans*							
Ogółem — *Total*	**18,4**	**16,6**	**16,7**	**22,3**	**27,3**	**29,2**	**29,6**	**30,0**
Chłopi — *Paysans.*	2,3	2,1	1,8	2,5	2,2	2,4	2,4	2,4
Robotnicy rolni — *Ouvriers agricoles*	0,8	0,7	0,6	1,0	0,6	0,6	0,6	0,6
Robotnicy (poza rolnymi) — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles)*	12,7	11,3	12,0	15,8	20,1	21,4	21,7	22,1
Drobnomieszczaństwo — *Petits patrons* . . .	1,3	1,2	1,2	1,6	2,0	2,1	2,2	2,2
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	1,1	1,1	0,9	1,2	2,2	2,3	2,3	2,3
Przedsiębiorcy i wolne zawody — *Entrepreneurs et professions libérales*	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4	0,4

grup społecznych w latach 1934—1941

différentes couches sociales dans les années 1934—1941

Woj. południowo-wschodnie — Voïév. du Sud-Est

Stan w końcu roku
Etat à la fin de l'année

w tysiącach
en milliers

Grupy społeczne *Couches sociales*	Liczba młodzieży w wieku ukończonych 15 oraz 18 lat *Nombre des jeunes gens ayant 15 et 18 ans révolus*							
	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
	Młodzież 15-letnia *Adolescents de 15 ans*							
Ogółem — *Total*	**119,0**	**115,2**	**144,4**	**152,7**	**153,5**	**148,7**	**152,4**	**141,3**
Chłopi — *Paysans*	81,3	79,1	98,9	104,7	105,2	101,9	104,4	96,8
Robotnicy rolni — *Ouvriers agricoles*	11,1	9,8	12,5	13,1	13,1	12,7	13,0	12,1
Robotnicy (poza rolnymi) — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles)*	10,5	11,5	14,2	15,1	15,3	14,8	15,2	14,1
Drobnomieszczaństwo — *Petits patrons*	13,0	11,3	14,2	15,0	15,1	14,6	15,0	13,9
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	2,5	2,9	3,6	3,8	3,8	3,7	3.8	3,5
Przedsiębiorcy i wolne zawody — *Entrepreneurs et professions libérales*	0,6	0,6	1,0	1,0	1,0	1,0	1.0	0,9
	Młodzież 18-letnia *Jeunes gens de 18 ans*							
Ogółem — *Total*	**67,8**	**65,9**	**71,9**	**117,9**	**114,3**	**143,1**	**151,6**	**152,1**
Chłopi — *Paysans*	42,8	42,3	47,2	80,5	78,3	98,0	103,8	104,2
Robotnicy rolni — *Ouvriers agricoles*	9,0	9,0	8,2	11,0	9,8	12,3	13,0	13,1
Robotnicy (poza rolnymi) — *Ouvriers (non compris les ouvriers agricoles)*	7,6	6,4	7,1	10,4	11,4	14,2	15,1	15,1
Drobnomieszczaństwo — *Petits patrons*	6,8	6,1	7,3	12,9	11,3	14,0	14,9	14,9
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	1,3	1,7	1,7	2,5	2,9	3,6	3,8	3,8
Przedsiębiorcy i wolne zawody — *Entrepreneurs et professions libérales*	0,3	0,4	0,4	0,6	0,6	1,0	1,0	1,0

Uwagi metodyczne do tablic 8 — 10

Dane o wykształceniu młodzieży pochodzą ze statystyki szkolnictwa prowadzonej przez Główny Urząd Statystyczny i Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Statystyka ta obejmuje dane o uczniach na poszczególnych poziomach nauczania w szkołach wszelkich typów oraz dane o absolwentach tych szkół, natomiast trudno jest na tej podstawie otrzymać obraz wykształcenia ludności określonego rocznika, do czego tu w zasadzie dążono, chcąc uzyskać odpowiedź na pytanie: z jakim wykształceniem młodzież kończąca np. 18 lat wkracza na rynek pracy, jakie są różnice między wykształceniem młodzieży z różnych grup społecznych i jaka jest ewolucja w zakresie tych stosunków. Dane o wykształceniu mogłyby być poza tym zaczerpnięte z materiałów spisu ludności: polski bowiem kwestionariusz spisowy obejmuje — zresztą jako jeden z bardzo nielicznych w praktyce statystycznej — pytania w sprawie wykształcenia; materiały jednak spisu 1921 r. są już nieaktualne, gdy idzie o wykształcenie młodzieży, w opracowaniu zaś spisu 1931 r. sprawę tę ze względów oszczędnościowych musiano pominąć; ponadto materiały spisowe w tej sprawie są na ogół za mało dokładne. Z tego względu oparto się tu na statystyce szkolnej, dążąc do uzyskania przynajmniej przybliżonych odpowiedzi.

Zasadnicza tablica 8. obejmuje szacunek podziału młodzieży, która opuściła szkołę w jednym z ostatnich lat, mianowicie w roku szkolnym 1934/35, według wykształcenia, z jakim ze szkoły wyszła. Szacunek ten przeprowadzono w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, obliczając dla poszczególnych typów szkół i dla poszczególnych ich poziomów (klas, oddziałów) różnice między liczebnością uczniów na początku i w końcu roku szkolnego oraz na początku następnego roku (obserwując przy tym zarówno tę samą klasę — dla drugorocznych — jak i następną); różnice te dają liczby uczniów, którzy w tym roku szkolnym — czy to w ciągu roku czy po jego zakończeniu się — przestali uczęszczać do tych szkół. Obliczenia te dla szkół powszechnych przeprowadzone zostały metodą reprezentacyjną, z uwzględnieniem szkół reprezentujących poszczególne części terytorium Państwa, dla pozostałych typów objęły wszystkie szkoły. W ten sposób otrzymano liczby brutto odpływu młodzieży ze szkół. Należało bowiem uwzględnić, że pewna część opuszczających jedne szkoły zaczęła uczęszczać do innych (np. uczniowie wychodzący ze szkół powszechnych — do zawodowych i średnich, ze szkół średnich — do zawodowych i wyższych); odejmując odpowiednie liczby, otrzymano liczby tych, którzy przestali w danym roku chodzić do szkoły w ogóle; pewna ich część może co prawda po przerwie rocznej lub dłuższej podjąć naukę na nowo, część ta jednak z pewnością nie jest znaczna. W ten sposób otrzymano liczby ogólne młodzieży opuszczającej szkołę; liczby opuszczających ją ze świadectwem ukończenia otrzymano już bezpośrednio ze statystyki szkolnej.

Obliczenia te dały się przeprowadzić tylko dla jednego roku szkolnego; zmiany więc zachodzące w kształceniu się młodzieży można było analizować tylko na podstawie liczb absolwentów, które daje bezpośrednio statystyka szkolna.

Wreszcie różnice w wykształceniu otrzymywanym przez młodzież z róż-

nych grup społecznych zbadano na podstawie analizy składu społecznego uczniów na poszczególnych poziomach nauczania w różnych typach szkół: dane te pochodzą z materiałów zebranych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za rok szkolny 1935/36 i opublikowanych w pracy: Falski M. „Środowisko społeczne młodzieży i jej wykształcenie", Warszawa 1937. Przy podziale na grupy społeczne wrowadzono do zastosowanej tam klasyfikacji pewne zmiany, aby możliwie zbliżyć się do schematu użytego w tablicach 4. — 7.

Tablica 8. zawiera dane dotyczące wykształcenia młodzieży opuszczającej szkołę. Zastosowane są w niej oznaczenia poziomów nauczania, przyjęte przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: poziomy I-VI oznaczają odpowiednie klasy szkoły powszechnej, VII-X oznaczają klasy 1.-4. gimnazjum nowego ustroju, tzn. klasy 3.-6. szkoły średniej dawnego ustroju, XI-XII — obecne liceum, tzn. klasy 7.-8. dawnej szkoły średniej, wreszcie poziomy XIII-XVII obejmują szkolnictwo wyższe. Szkoły zawodowe łączone są z ogólnokształcącymi według wykształcenia wymaganego od wstępujących uczniów.

Te same oznaczenia zastosowane są w tablicy 9a dotyczącej składu społecznego uczniów na różnych poziomach nauczania.

Ze względu na to, że w latach szkolnych 1934/35 i 935/36, dla których obliczono tablice, realizacja nowej ustawy o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 r. nie została jeszcze zakończona, podano w tablicach liczby dla takich typów szkół, które już nie istnieją (np. seminaria nauczycielskie), natomiast brak jest liczb dla typów szkół przewidzianych w ustawie, które wówczas nie istniały.

Tablice 10a, 10b, 10c, 10d zasadniczo opierają się na liczbach absolwentów ze statystyki szkolnej (liczby absolwentów szkół powszechnych do roku 1927/28 — według danych Ministerstwa W.R. i O.P., pozostałe liczby — według danych Głównego Urzędu Statystycznego). Użyte w nich jako tło dla tych danych liczby 14-letnich (w tablicach 10a, 10c) oraz 18—21-letnich (w tablicy 10d) oparte są na danych spisu ludności z 1931 r.: liczby 14-letnich z każdego roku otrzymano z odpowiedniego rocznika na datę spisową (np. liczbę 14-letnich z 1926 r. — z 19-letnich w dacie spisowej), uwzględniając różnice wynikające z wymierania według tablic wymieralności z 1927 r. dla województw zachodnich.

Tabl. 8

Młodzież, która opuściła szkołę (ze świadectwem
Jeunes gens ayant quitté l'école (avec ou sans certificat

Typ szkoły Poziom wykształcenia *Type de l'école* *Degré d'instruction*	Liczba młodzieży, która opuściła szkołę danego typu na danym poziomie wykształcenia *Nombre des jeunes gens, qui ont quitté l'école de type et du degré suivants*		Liczba młodzieży, która opuściła szkołę ze świadectwem jej ukończenia *Nombre des jeunes gens, qui ont quitté l'école munis du certificat de fin d'études*	
	w tysiącach *en milliers*	w % ogółu *en pourcentages du total*	w tysiącach *en milliers*	w % opuszcz. szkołę danego typu na danym poziomie wykształc. *en % du nombre des jeunes gens, qui ont quitté l'école de type et du degré indiqués*
Ogółem — *Total*	**697,0**	*100,0*	**239,4**	*34,4*
według typu szkoły				
szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	636,5	*91,3*	206,7	*32,5*
szkoły średnie — *écoles secondaires*	20,4	*2,9*	7,4	*36,3*
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,4	*0,1*	0,2	*65,5*
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	4,9	*0,7*	4,1	*83,7*
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	23,0	*3,3*	14,9	*64,9*
szkoły wyższe — *hautes écoles*	11,8	*1,7*	6,1	*51,7*
według poziomu wykształcenia				
Poziom — *Degré d'instruction* I—IV	349,3	*50,1*	91,3	*26,1*
I — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	26,5	*3,8*		
II — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	41,6	*6,0*		
III — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	96,3	*13,8*		
IV — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	184,9	*26,5*	91,3	*49,4*
Poziom — *Degré d'instruction* V—VII	285,9	*41,0*	110,5	*38,7*
V — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	90,6	*13,0*	15,1	*16,7*
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	1,6	*0,2*	1,1	*67,0*
VI — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	83,4	*12,0*	0,6	*0.7*
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	0,7	*0,1*	0,3	*41.4*
VII — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	106,6	*15,3*	93,1	*87,3*
szkoły średnie (kl. 1. now. ustr.)— *écoles secondaires*	2,5	*0,3*		
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	0,5	*0,1*	0,3	*66,9*

(Ciąg dalszy na stronie następnej)

lub bez niego) w r. 1934/35 według poziomu wykształcenia
de fin d'études) en 1934/35 selon le degré d'instruction

Typ szkoły Poziom wykształcenia *Type de l'école* *Degré d'instruction*	Liczba młodzieży, która opuściła szkołę danego typu na danym poziomie wykształcenia *Nombre des jeunes gens, qui ont quitté l'école de type et du degré suivants*		Liczba młodzieży, która opuściła szkołę ze świadectwem jej ukończenia *Nombre des jeunes gens, qui ont quitté l'école munis du certificat de fin d'études*	
	w tysiącach *en milliers*	w % ogółu *en pourcentages du total*	w tysiącach *en milliers*	w % opuszcz. szkołę danego typu na danym poziomie wykształc. *en % du nombre des jeunes gens, qui ont quitté l'école de type et du degré indiqués*
(Ciąg dalszy)				
Poziom — *Degré d'instruction* VIII—X	29,5	*4,2*	16,4	*55,3*
VIII — szkoły powszechne — *écoles primaires* . . .	6,6	*0,9*	6,6	*99.2*
szkoły średnie (kl. 2. now. ustr.) — *écoles secondaires*	2,3	*0,3*		
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,1	*0,0*		
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	8,2	*1,2*	3,9	*47,6*
IX — szkoły średnie (kl. 3. now. ustr.) — *écoles secondaires*	2,0	*0,3*		
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,0	*0,0*		
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	2,1	*0,3*	0,5	*24,6*
X — szkoły średnie (kl. 6. dawn. ustr. — kl. 4. now. ustr.) — *écoles secondaires*	2,4	*0,3*		
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,3	*0,1*	0,2	*87,6*
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	5,5	*0,8*	5,2	*93,0*
Poziom — *Degré d'instruction* XI—XII	19,8	*2,9*	14,6	*73,9*
XI — szkoły średnie (kl. 7. dawn. ustr. — kl. 1. liceum now. ustr.) — *écoles secondaires*	1,2	*0,2*		
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	0,4	*0,1*		
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	2,8	*0,4*	2,3	*81,3*
XII — szkoły średnie (kl. 8. dawn. ustr. — kl. 2. liceum now. ustr.) — *écoles secondaires*	10,0	*1,5*	7,4	*74,4*
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	4,5	*0,6*	4,1	*91,3*
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	0,9	*0,1*	0,8	*90,6*
Poziom — *Degré d'instruction* XIII—XVII .	12,5	*1,8*	6,6	*53,3*
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles* . .	0,7	*0,1*	0,5	*82,2*
szkoły wyższe — *hautes écoles*	11,8	*1,7*	6,1	*51,7*

Tabl. 9 a.

Skład społeczny uczniów na różnych poziomach
Répartition des élèves selon les degré d'instruction

Odsetki — Pourcentages

Grupy województw Poziom *Voïévodies De gré d'instruction*	Liczba uczniów (w tysiącach) *Nombre d'élèves (en milliers)*	Odsetek dzieci — *Pourcentage d'enfants*: robotników rolnych *d'ouvriers agricoles*	chłopów *de paysans*: do 5 ha *jusqu'à 5 ha*	chłopów *de paysans*: powyżej 5 ha *au-dessus de 5 ha*	robotników poza rolnymi *d'ouvriers (ouvriers agricoles non compris)*: poza służbą publiczną *en dehors des services publics*	robotników poza rolnymi *d'ouvriers (ouvriers agricoles non compris)*: w służbie publicznej *dans les services publics*	drobnomieszczańskich *de petits patrons*	pracowników umysłowych *de travailleurs intellectuels*	przedsiębiorców i osób wolnych zawodów *d'entrepreneurs et de personnes exerçant une profession libérale*
Polska — *Pologne*									
I . . . *[res du degré inférieur]*	935,8	8,5	38,9	21,2	17,7	1,5	8,6	2,8	0,8
szkoły 1 i 2 klasowe—*éc. primai-*	434,1	10,7	50,2	31,9	4,4	0,3	1,4	0,7	0,4
inne szkoły — *autres écoles* .	501,7	6,6	29,2	11,9	29,2	2,6	14,9	4,5	1,1
VI	339,3	3,7	18,6	14,7	29,2	3,8	17,6	9,8	2,6
X	37,4	0,7	4,9	5,3	16,2	4,9	18,7	36,9	12,4
szkoły średnie — *écoles second.*	27,3	0,6	4,6	5,3	11,0	4,1	18,6	40,8	15,0
semin. ochron. — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,3	1,6	6,2	8,4	29,6	5,9	17,1	26,5	4,7
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	9,8	1,2	5,7	5,6	30,2	7,3	19,0	26,0	5,0
XII	24,6	0,7	7,0	8,0	12,5	4,0	15,6	37,7	14,5
szkoły średnie — *écoles secondaires*	16,8	0,5	5,8	6,7	10,0	3,0	16,6	40,1	17,3
semin. naucz. — *écoles normales pour instituteurs*	5,3	1,2	12,0	13,5	21,2	7,4	13,6	27,5	3,6
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	2,5	0,7	3,8	5,3	10,3	3,6	13,1	44,4	18,8
XIII — XVII	46,4	0,7	5,1	6,0	19,3	2,1	12,6	36,8	17,4
Województwa centralne *Voïévodies du Centre*									
I	400,2	7,7	32,2	24,6	20,3	1,3	10,9	2,3	0,7
VI	159,1	3,1	16,8	19,6	28,2	3,2	18,7	8,1	2,3
X	16,2	0,6	3,3	5,6	17,1	5,0	21,1	34,9	12,4
XII	10,0	0,5	5,3	9,0	12,0	3,5	17,9	35,7	16,1
Województwa wschodnie *Voïévodies de l'Est*									
I	171,8	3,0	46,1	34,4	6,7	1,2	6,3	1,7	0,6
VI	32,6	1,6	19,1	22,1	16,2	4,3	22,7	10,4	3,6
X	4,0	1,3	4,6	8,3	12,3	3,9	20,9	33,9	14,8
XII	2,3	1,0	6,2	12,9	8,4	2,7	19,3	33,3	16,2
Województwa południowe *Voïévodies du Sud*									
I	250.4	7,8	59,1	9,7	12,2	1,3	6,8	2,5	0,6
VI	79,2	3,6	33,2	7,1	21,1	3,8	18,7	9,9	2,6
X	10,8	0,7	9,4	3,3	13,5	5,4	16,7	40,5	10,5
XII	7,7	0,7	11,4	4,3	11,3	5,0	12,0	43,2	12,1
Województwa zachodnie *Voïévodies de l'Ouest*									
I	83,4	27,0	7,9	18,5	26,0	3,3	8,9	6,7	1,7
VI	37,6	8,5	4,8	12,4	30,9	6,6	14,8	17,7	4,3
X	4,2	0,7	1,3	7,8	11,9	5,1	16,0	40,3	16,9
XII	3,3	0,7	2,6	11,5	9,9	5,1	16,5	37,5	16,2
Województwo śląskie *Voïévodie de Śląsk*									
I	30,0	4,5	6,9	3,3	68,0	3,3	6,6	6,4	1,0
VI	30,8	3,1	6,9	4,2	66,1	3,2	7,0	8,1	1 4
X	2,2	1,1	2,6	3,1	38,4	3,6	11,8	31,5	7,9
XII	1,3	1,0	5,1	5,2	37,6	1,8	10,5	29,9	8,9

nauki szkolnej — w roku szkolnym 1935/36
et les couches sociales — année scolaire 1935/36

Wskaźniki — Indices (I poziom = 100, I degré = 100)

Grupy województw Poziom *Voïévodies* *Degré d'instruction*	Na 100 uczniów I poziomu przypada na danym poziomie *Pour 100 élèves du I-er degré il y a . . . élèves du degré indiqué*	Wskaźnik odsetka dzieci —— *Indice du pourcentage d'enfants*							
		robotników rolnych *d'ouvriers agricoles*	chłopów *de paysans*		robotników poza rolnymi *d'ouvriers (ouvriers agricoles non compris)*		drobnomieszczańskich *de petits patrons*	pracowników umysłowych *de travailleurs intellectuels*	przedsiębiorców i osób wolnych zawodów *d'entrepreneurs et de personnes exerçant une profession libérale*
			do 5 ha *jusqu'à 5 ha*	powyżej 5 ha *au-dessus de 5 ha*	poza służbą publiczną *en dehors des services publics*	w służbie publicznej *dans les services publics*			
Polska — *Pologne*									
VI	36	43	48	70	165	251	204	353	338
X	4	9	13	25	92	325	216	1 329	1 583
XII	3	8	18	38	70	263	181	1 363	1 859
XIII — XVII . . .	5	8	13	28	109	140	147	1 329	2 175
Województwa centralne *Voïévodies du Centre*									
VI	40	41	52	80	139	238	172	345	327
X	4	8	10	23	84	377	194	1 490	1 751
XII	3	7	17	36	59	259	164	1 526	2 265
Województwa wschodnie *Voïévodies de l'Est*									
VI	19	53	41	64	242	376	362	622	550
X	2	42	10	24	184	334	334	2 032	2 316
XII	1	33	13	38	126	230	308	1 992	2 528
Województwa południowe *Voïévodies du Sud*									
VI	32	46	56	73	172	295	276	402	406
X	4	8	16	34	111	422	246	1 641	1 608
XII	3	9	19	44	92	389	177	1 749	1 860
Województwa zachodnie *Voïévodies de l'Ouest*									
VI	45	31	61	67	119	203	167	265	245
X	5	3	16	42	46	156	180	604	967
XII	4	2	33	62	38	156	186	562	929
Województwo śląskie *Voïévodie de Śląsk*									
VI	103	68	100	130	97	97	105	126	133
X	7	25	38	95	57	109	177	491	757
XII	4	23	74	160	55	55	157	466	852

Tabl. 9b.

Uczniowie na poziomie X (ostatniej klasy gimnazjalnej) z poszczególnych grup społecznych według typu szkół (w odsetkach) — w roku szkolnym 1935/36

Répartition des élèves du degré X (dernière classe des gymnases) de différentes couches sociales selon les types des écoles (en %) — année 1935/36

Grupy województw Typ szkoły *Voïévodies* *Type de l'école*	Uczniowie ogółem *Elèves total*	Dzieci — *Enfants*							
		robotników rolnych *d'ouvriers agricoles*	chłopów *de paysans*		robotników poza rolnymi *d'ouvriers (ouvriers agricoles non compris)*		drobnomieszczańskie *de petits patrons*	pracowników umysłowych *de travailleurs intellectuels*	przedsiębiorców i osób wolnych zawodów *d'entrepreneurs et de personnes exerçant une profession libérale*
			do 5 ha *jusqu'à 5 ha*	powyżej 5 ha *au-dessus de 5 ha*	poza służbą publiczną *en dehors des services publics*	w służbie publicznej *dans les services publics*			
				Polska — *Pologne*					
Szkoły średnie — *écoles secondaires*	72,9	55,8	68,3	71,5	49,7	60,1	72,6	80,9	89,0
Seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,9	1,8	1,1	1,3	1,6	1,0	0,8	0,6	0,3
Szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	26,2	42,4	30,6	27,2	48,7	38,9	26,6	18,5	10,7
				Woj. centralne — *Voïév. du Centre*					
szkoły średnie — *écoles secondaires*	72,3	29,3	54,8	70,6	45,8	52,2	74,0	83.1	90,6
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,9	5,0	1,7	1,0	1,3	1,2	0,8	0,9	0,3
szkoły zawodowe—*écoles professionelles*	26,8	65,7	43,5	28,4	52,9	46,6	25,2	16,0	9,1
				Woj. wschodnie — *Voïév. de l'Est*					
szkoły średnie — *écoles secondaires*	65,7	84,0	51,3	62,5	37,0	54,0	69,6	69,5	82,9
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	1,6	—	1,7	3,4	4,1	2,6	1,6	0,7	0,4
szkoły zawodowe—*écoles professionnelles*	32,7	16,0	47,0	34,1	58,9	43,4	28,8	29,8	16,7
				Woj. południowe—*Voïév. du Sud*					
szkoły średnie — *écoles secondaires*	79,0	85,7	78,9	80,9	60,2	75,1	73,2	84,6	91,9
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	0,4	—	0,5	—	1,4	0,5	0,0	0,2	0,1
szkoły zawodowe—*écoles professionnelles*	20,6	14,3	20,6	19,1	38,4	24,4	26,8	15,2	8,0
				Woj. zachodnie—*Voïév. de l'Ouest*					
szkoły średnie — *écoles secondaires*	69,9	28,1	55,6	73,9	41,5	47,5	71,6	74,1	85,7
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	1,0	—	5,5	1,8	2,2	—	1,9	0,4	0,7
szkoły zawodowe—*écoles professionnelles*	29,1	71,9	38,9	24,3	56,3	52,5	26,5	25 5	13,6
				Woj. śląskie — *Voïév. de Śląsk*					
szkoły średnie — *écoles secondaires*	67,6	56,0	72,4	64,7	56,4	77,5	63,1	77,5	85,6
seminaria ochroniarskie — *écoles normales pour institutrices d'écoles enfantines*	1,0	—	—	1,5	0,9	2,5	0,4	1,4	0,6
szkoły zawodowe—*écoles professionnelles*	31,4	44,0	27,6	33,8	42,7	20,0	36,5	21,1	13,8

Tabl. 9c.

Uczniowie na poziomie XII (ostatniej klasy licealnej) z poszczególnych grup społecznych według typu szkół (w odsetkach) — w roku szkolnym 1935/36

Répartition des élèves du degré XII (dernière classe des lycées) de différentes couches sociales selon les types des écoles (en %) — année 1935/36

Grupy województw Typ szkoły *Voïévodies* *Type de l'école*	Uczniowie ogółem *Elèves total*	Dzieci — *Enfants*							
		robotników rolnych *d'ouvriers agricoles*	chłopów *de paysans*		robotników poza rolnymi *d'ouvriers (ouvriers agricoles non compris)*		drobnomieszczańskie *de petits patrons*	pracowników umysłowych *de travailleurs intellectuels*	przedsiębiorców i osób wolnych zawodów *d'entrepreneurs et de personnes exerçant une profession libérale*
			do 5 ha *jusqu'à 5 ha*	powyżej 5 ha *au-dessus de 5 ha*	poza służbą publiczną *en dehors des services publics*	w służbie publicznej *dans les services publics*			
Polska — *Pologne*									
Szkoły średnie — *écoles secondaires*	**68,3**	**48,5**	**57,3**	**57,0**	**54,9**	**50,9**	**72,7**	**72,5**	**81,7**
Seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	**21,7**	**40,5**	**37,2**	**36,4**	**36,9**	**40,1**	**18,9**	**15,7**	**5,4**
Szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	**10,0**	**11,0**	**5,5**	**6,6**	**8,2**	**9,0**	**8.4**	**11,8**	**12,9**
Woj. centralne — *Voïév. du Centre*									
szkoły średnie — *écoles secondaires*	70,3	43,2	47,0	55,0	52,8	56,2	75,9	76,1	84,3
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	19,3	39,2	49,3	39,4	38,9	31,8	15,7	11,0	2,5
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	10,4	17,6	3,7	5,6	8,3	12,0	8,4	12,9	13,2
Woj. wschodnie — *Voïév. de l'Est*									
szkoły średnie — *écoles secondaires*	73,7	52,2	54,1	64,0	64,2	61,3	69,9	82,3	84,2
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	22,1	47,8	44,5	33,0	32,3	37,1	25,9	12,2	11,3
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	4,2	—	1,4	3,0	3,5	1,6	4,2	5,5	4,5
Woj. południowe — *Voïév. du Sud*									
szkoły średnie — *écoles secondaires*	66,7	51,8	64,4	62,4	53,3	49,1	73,0	68,5	77,8
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	24,3	35,2	29,4	30,0	40,0	45,4	20,4	21,2	8,7
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	9,0	13,0	6,2	7,6	6,7	5,5	6,6	10,3	13,5
Woj. zachodnie — *Voïév. de l'Ouest*									
szkoły średnie — *écoles secondaires*	62,5	31,8	52,9	52,6	46,1	38,9	64,4	65,4	80,9
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	22,8	59,1	31,8	38,9	38,4	46,7	20,3	18,2	4,5
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	14,7	9,1	15,3	8,5	15,5	14,4	15,3	16,4	14,6
Woj. śląskie — *Voïév. de Śląsk*									
szkoły średnie — *écoles secondaires*	68,6	76,9	59,4	50,8	64,9	60,9	73,3	75,7	71,2
seminaria nauczycielskie — *écoles normales pour instituteurs*	20,4	23,1	34,4	27,7	27,0	34,8	20,6	12,3	3,6
szkoły zawodowe — *écoles professionnelles*	11,0	—	6,2	21,5	8,1	4,3	6,1	12,0	25,2

Tabl. 9d.

Odsetek uczniów l. klasy szkół 1- i 2-klasowych wśród uczniów l. klasy wszystkich szkół powszechnych w obrębie poszczególnych grup społecznych i grup województw — w roku szkolnym 1935/36

Pourcentage des élèves des écoles primaires du degré inférieur par rapport aux élèves de première année de toutes les écoles primaires dans les différents groupes sociaux et groupes de voïévodies — année scolaire 1935 36

Grupy województw *Voïévodies*	Uczniowie ogółem *Elèves total*	Dzieci — *Enfants*							
		robotników rolnych *d'ouvriers agricoles*	chłopów *de paysans*		robotników poza rolnymi *d'ouvriers (ouvriers agricoles non compris)*		drobnomieszczańskie *de petits patrons*	pracowników umysłowych *de travailleurs intellectuels*	przedsiębiorców i osób wolnych zawodów *d'entrepreneurs et de personnes exerçant une profession libérale*
			do 5 ha *jusqu'à 5 ha*	powyżej 5 ha *au-dessus de 5 ha*	poza służbą publiczną *en dehors des services publics*	w służbie publicznej *dans les services publics*			
Polska — *Pologne*	**46,4**	**58,4**	**59,8**	**69,8**	**11,7**	**9,5**	**7,5**	**12,5**	**22,0**
Woj. centralne — *Voïév. du Centre*	39,6	51,1	54,3	62,6	9,3	7,5	4,9	8,8	14,6
Woj. wschodnie — *Voïév. de l'Est*	68,0	68,7	75,3	83,2	15,9	12,7	12,7	15,9	37,1
Woj. południowe — *Voïév. du Sud*	47,3	54,0	56,5	65,0	18,9	10,8	7,6	14,2	18,9
Woj. zachodnie — *Voïév. de l'Ouest*	46,2	72,1	67,1	74,5	15,5	12,1	16,7	18,2	32,5
Woj. śląskie — *Voïév. de Śląsk*	6,1	20,6	20,1	23,0	3,8	2,9	2,4	3,0	2,6

Tabl. 10 a.

Absolwenci szkół powszechnych z lat szkolnych 1918/19 — 1934/35

Elèves des écoles primaires ayant obtenu le certificat de fin d'études — dans les années scolaires 1918/19 — 1934/35

Rok szkolny *Année scolaire*	Liczba 14-letnich *Nombre d'adolescents de 14 ans*	Absolwenci *Elèves des écoles primaires ayant obtenu le certificat de fin d'études*								
		ogółem *total*	szkoły publiczne—*écoles publiques à*				szkoły prywatne *écoles privées*	ogółem *total*	szkoły — *écoles*	
			1 klasowe — *classes*	2 klasowe — *classes*	3—6 klasowe — *classes*	7 klasowe — *classes*			1- i 2-klasowe *du degré inférieur*	inne *autres*
	w tysiącach — *en milliers*							w % liczby 14-letnich *en % du total d'adolescents de 14 ans*		
1918/19	639,4	124,3	39,7	28,5	31,4	21,9	2,8	*19,4*	*10,7*	*8,7*
1919/20	658,5	141,3	43,9	31,4	37,3	25,6	3,1	*21,5*	*11,4*	*10,1*
1920/21	675,5	160,9	50,7	36,4	41,2	29,3	3,3	*23,8*	*12,9*	*10,9*
1921/22	690,7	176,7	56,5	40,4	41,3	34,6	3,9	*25,6*	*14,0*	*11,6*
1922/23	703,9	188,4	60,0	42,5	42,9	39,1	3,9	*26,8*	*14,6*	*12,2*
1923/24	714,2	205,5	63,4	45,6	46,0	45,8	4,7	*28,8*	*15,2*	*13,6*
1924/25	722,3	227,4	69,7	49,4	51,8	51,6	4,9	*31,5*	*16,5*	*15,0*
1925/26	721,4	245,0	72,8	51,7	54,9	60,0	5,6	*34,0*	*17,3*	*16,7*
1926/27	707,0	255,2	73,6	53,5	55,5	66,0	6,6	*36,1*	*18,0*	*18,1*
1927/28	677,5	254,7	71,2	50,6	55,8	69,0	8,1	*37,6*	*18,0*	*19,6*
1932/33	593,4	238,0	55,9	43,2	48,8	81,6	8,5	*40,1*	*16,7*	*23,4*
1933/34	636,1	257,3	58,0	47,0	45,6	95,9	10,8	*40,5*	*16,5*	*24,0*
1934/35	676,6	278,6	59,3	48,0	48,8	111,0	11,5	*41,2*	*15,9*	*25,3*

Tabl. 10 b.

Absolwenci szkół powszechnych w miastach i na wsi w latach 1922/23 — 1934/35

Elèves des écoles primaires ayant obtenu le certificat de fin d'études dans les villes et les campagnes (1922/23 — 1934/35)

Rok szkolny *Année scolaire*	Miasto — *Ville*						Wieś — *Campagne*						Odsetek absolwentów ze szkół wiejskich *Pourcentage des élèves ayant obtenu le certificat de fin d'études dans les écoles rurales*
	Absolwenci ogółem *Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études—total*		Absolwenci szkół powszechnych *Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études des écoles primaires*				Absolwenci ogółem *Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études—total*		Absolwenci szkół powszechnych *Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études des écoles primaires*				
	w tysiącach *en milliers*	wskaźnik *indice* 1922/23 = 100	1- i 2-klasowych *du degré inférieur*	innych *autres*	1- i 2-klasowych *du degré inférieur*	innych *autres*	w tysiącach *en milliers*	wskaźnik *indice* 1922/23 = 100	1- i 2-klasowych *du degré inférieur*	innych *autres*	1- i 2-klasowych *du degré inférieur*	innych *autres*	
			w tysiącach *en milliers*		w odsetkach *en pourcentages*				w tysiącach *en milliers*		w odsetkach *en pourcentages*		
1922/23	42,1	*100*	1,1	41,0	*2,6*	*97,4*	146,3	*100*	101,4	44,9	*69,3*	*30,7*	*77,7*
1923/24	47,4	*113*	1,5	45,9	*3,1*	*96,9*	158,1	*108*	107,4	50,7	*67,9*	*32,1*	*76,9*
1924/25	51,5	*122*	1,7	49,8	*3,3*	*96,7*	175,9	*120*	117,6	58,3	*66,9*	*33,1*	*77,4*
1925/26	56,0	*133*	0,9	55,1	*1,6*	*98,4*	189,0	*129*	123,6	65,4	*65,3*	*34,7*	*77,1*
1926/27	59,8	*142*	0,8	59,0	*1,3*	*98,7*	195,4	*134*	126,3	69,1	*64,6*	*35,4*	*76,6*
1927/28	61,6	*146*	1,0	60,6	*1,6*	*98,4*	193,1	*132*	121,1	72,0	*62,7*	*37,3*	*75,8*
1932/33	65,1	*155*	0,4	64,7	*0,6*	*99,4*	172,9	*118*	98,7	74,2	*57,1*	*42,9*	*72,6*
1933/34	78,6	*187*	0,5	78,1	*0,7*	*99,3*	178,7	*122*	104,6	74,1	*58,5*	*41,5*	*69,5*
1934/35	89,7	*213*	0,7	89,0	*0,8*	*99,2*	188,9	*129*	106,6	82,3	*56,4*	*43,6*	*67,8*

Tab 10c.

Absolwenci publicznych szkół powszechnych w poszczególnych dzielnicach — w latach szkolnych 1922/23 — 1934/35 (wskaźniki: 1922/23 = 100)

Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études selon les groupes de voïévodies — dans les années scolaires 1922/23 — 1934/35 (indices: 1922/23 = 100)

Grupy województw Absolwenci w miastach i na wsi *Voïévodies* *Elèves ayant obtenu le certificat de fin d'études en ville et à la campagne*	Rok szkolny — *Année scolaire*								
	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1932/33	1933/34	1934/35
Woj. centralne — *Voïév. du Centre*									
Liczba 14-letnich w końcu roku — *Nombre d'adolescents de 14 ans à la fin de l'année*	100	101	102	101	100	98	91	98	95
Liczba absolwentów ogółem — *Nombre d'élèves ayant obtenu le certificat de fin d'études — total*	100	118	143	165	177	182	178	193	209
w miastach — *en ville*	100	126	164	200	231	246	317	387	442
na wsi — *à la campagne*	100	116	138	158	166	159	149	152	160
% absolwentów szkół 1- i 2-klasowych na wsi — % *d'élèves des écoles primaires du degré inférieur à la campagne*	*80,6*	*77,9*	*76,1*	*73,7*	*72,6*	*70,2*	*54,5*	*53,1*	*49,0*
Woj. wschodnie — *Voïév. de l'Est*									
Liczba 14-letnich w końcu roku — *Nombre d'adolescents de 14 ans à la fin de l'année*	100	102	103	103	99	91	74	82	94
Liczba absolwentów ogółem — *Nombre d'élèves ayant obtenu le certificat de fin d'études — total*	100	167	241	311	359	412	453	499	547
w miastach — *en ville*	100	147	183	221	274	307	330	391	482
na wsi — *à la campagne*	100	172	254	332	379	436	482	525	563
% absolwentów szkół 1- i 2-klasowych na wsi — % *d'élèves des écoles primaires du degré inférieur à la campagne*	*85,7*	*83,3*	*84,2*	*84,9*	*84,5*	*84,7*	*79,2*	*79,7*	*77,6*
Woj. południowe — *Voïév. du Sud*									
Liczba 14-letnich w końcu roku — *Nombre d'adolescents de 14 ans à la fin de l'année*	100	102	104	105	103	96	85	85	101
Liczba absolwentów ogółem — *Nombre d'élèves ayant obtenu le certificat de fin d'études — total*	100	100	110	111	113	106	109	112	121
w miastach — *en ville*	100	103	107	111	116	109	102	112	126
na wsi — *à la campagne*	100	99	111	111	112	104	112	112	119
% absolwentów szkół 1- i 2-klasowych na wsi — % *d'élèves des écoles primaires du degré inférieur à la campagne*	*70,5*	*69,4*	*64,6*	*63,7*	*61,9*	*57,7*	*54,5*	*59,8*	*59,9*

(Ciąg dalszy na stronie następnej)

Tabl. 10c (ciąg dalszy).

Grupy województw Absolwenci w miastach i na wsi *Voïévodies* *Elèves ayant obtenu le certifcat de fin d'études en ville et à la campagne*	Rok szkolny — *Année scolaire*								
	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1932/33	1933/34	1934/35
Woj. zachodnie — *Voïev. de l'Ouest*									
Liczba 14-letnich w końcu roku— *Nombre d'adolescents de 14 ans á la fin de l'année*	100	101	101	100	99	98	77	88	89
Liczba absolwentów ogółem — *Nombre d'élèves ayant obtenu le certificat de fin d'études — total*	100	102	103	103	104	98	75	82	85
w miastach— *en ville*	100	105	108	114	116	115	96	120	142
na wsi—*à la campagne*	100	102	102	100	101	94	70	74	72
% absolwentów szkół 1- i 2-klasowych na wsi — % *d'élèves des écoles primaires du degré inférieur à la campagne*	*78,7*	*78,3*	*77,9*	*77,2*	*76,2*	*74,9*	*72,8*	*74,1*	*75,4*
Woj. śląskie — *Voïév. de Śląsk*									
Liczba 14-letnich w końcu roku— *Nombre d'adolescents de 14 ans à la fin de l'année*	100	102	102	100	99	99	75	91	98
Liczba absolwentów ogółem — *Nombre d'élèves ayant obtenu le certificat de fin d'études — total*	100	114	113	125	131	129	87	97	117
w miastach—*en ville*	100	117	106	122	125	127	100	129	147
na wsi—*à la campagne*	100	113	115	126	133	129	83	88	108
% absolwentów szkół 1- i 2-klasowych na wsi — % *d'élèves des écoles primaires du degré inférieur à la campagne*	*9,4*	*8,8*	*9,8*	*9,4*	*8,9*	*9,4*	*8,3*	*8,1*	*7,4*

Tabl. 10d.

Absolwenci szkół średnich i szkół zawodowych w latach 1920/21 — 1934/35

Eléves ayant obtenu le certificat de fin d'études des écoles professionnelles et ayant passé l'examen du baccalauréat (1920/21—1934/35)

Rok szkolny *Année scolaire*	Średnia liczebność rocznika 18 — 21 letnich *Effectif moyen des classes d'âge de 18 à 21 ans*	Absolwenci szkół średnich ogólnokształcących otrzymujący świadectwa dojrzałości *Elèves des écoles secondaires qui ont passé l'examen du baccalauréat*				Absolwenci szkół zawodowych (poza kursami) — w tysiącach *Elèves des écoles profession. ayant obtenu le certif. de fin d'études— en milliers*
		ogółem *total*	w województwach południowych *dans les voïévodies du Sud*	w reszcie Polski *dans les autres voïévodies*	w % liczby 18 — 21 letnich *en pourcentages de la moyenne des jeunes gens de 18—21 ans*	
	w tysiącach — *en milliers*					
1920/21	599,6	7,38	3,60	3,78	*1,2*	.
1921/22	644,1	7,65	3,33	4,32	*1,2*	.
1922/23	651,0	8,05	3,19	4,86	*1,2*	.
1923/24	681,2	9,15	3,57	5,58	*1,3*	.
1924/25	637,0	10,26	3,68	6,58	*1,6*	.
1925/26	654,4	11,47	.	.	*1,8*	.
1926/27	670,3	12,73	.	.	*1,9*	.
1927/28	684,0	12,70	.	.	*1,9*	.
1928/29	695,5	13,76	.	.	*2,0*	.
1929/30	702,9	14,64	.	.	*2,1*	.
1930/31	703,6	15,13	5,32	9,81	*2,2*	13,1
1931/32	694,3	15,07	5,42	9,65	*2,2*	13,2
1932/33	645,0	14,58	4,90	9,68	*2,3*	13,8
1933/34	577,5	13,86	4,47	9,39	*2,4*	12,9
1934/35	508,9	12,82	3,98	8,84	*2,5*	12,9

Uwagi metodyczne do tablic 11—12 i 14

Tablice te opierają się w całości na materiałach spisu ludności, mianowicie na danych o składzie zawodowym ludności. W tablicach dąży się do określenia liczby osób zatrudnionych przez polski aparat wytwórczy w okresie intensywnego wykorzystania, podczas dobrej koniunktury—w roku 1929. Spis ludności, przeprowadzony w grudniu 1931 r., wypadł na moment, kiedy zatrudnienie było w porównaniu z tym okresem bardzo silnie zmniejszone. Odnosi się to jednak tylko do części zatrudnienia, mianowicie do pracowników najemnych; liczba pracujących samodzielnie, we własnych warsztatach pracy ulega w niewielkim tylko stopniu wahaniom koniunkturalnym. Z drugiej strony materiały w sprawie zmian zatrudnienia istnieją tylko w stosunku do pracowników najemnych. Wobec tego zestawienia zrobiono w ten sposób, że liczby osób zatrudnionych samodzielnie przyjęto według danych spisowych bez żadnych zmian; natomiast liczby pracowników najemnych przeliczono na stan z roku 1929, a więc na datę o dwa lata wcześniejszą od spisu. Podstawą tych przeliczeń były statystyki osób podlegających ubezpieczeniom społecznym; do liczb zatrudnionych, jakie otrzymano na dzień spisu, odejmując od ogólnych liczb czynnych zawodowo liczby bezrobotnych, dodano liczby, o które zmniejszył się w latach 1929—1931 stan ubezpieczonych —robotników i pracowników umysłowych. Rozdziału tych ostatnich liczb na poszczególne gałęzie pracy można było dokonać już tylko w przybliżeniu, wykorzystując—jeśli idzie o gałąź podlegającą najbardziej wpływowi koniunktury, tj. o przemysł—statystykę stanu zatrudnienia.

Na podstawie opisanych materiałów i według przedstawionych zasad obliczone zostały tablice 11. oraz 12a. W tablicach tych potraktowane zostały jako odrębne całości z jednej strony rolnictwo —z drugiej zaś inne gałęzie. Wynika to zarówno ze względów zasadniczych jak i metodologiczno-statystycznych. Grupy zatrudnione w rolnictwie stanowią zupełnie odrębne grupy społeczne (jedynie pracownicy umysłowi zatrudnieni w rolnictwie nie są jakąś wyodrębniającą się klasą). Z metodologicznego zaś punktu widzenia nie są ściśle porównywalne ze sobą liczby osób zatrudnionych w innych zawodach i zatrudnionych w rolnictwie, gdzie — jeśli idzie o samodzielnych — granica między czynnymi i biernymi zawodowo jest zatarta i rozdział opiera się na mechanicznym kryterium zaliczania do czynnych zawodowo wszystkich osób w wieku zdolności do pracy. Wszystkie więc liczby odsetkowe obliczone są w tablicy oddzielnie w obrębie ludności zatrudnionej w rolnictwie i w obrębie pozostałej ludności.

W ten sposób otrzymano strukturę zatrudnienia całej ludności pracującej oraz ludności na pozarolniczym rynku pracy najemnej — robotników i pracowników umysłowych. Obraz struktury zatrudnienia ostatniej grupy uzupełnia tablica 12b, dająca podział robotników według gałęzi pracy oddzielnie dla mężczyzn i kobiet; podział ten przeprowadzony jest nie dla zatrudnionych w 1929 r., ale dla ogółu czynnych zawodowo (łącznie z bezrobotnymi) w 1931 r.—pochodzące stąd jednak różnice w odsetkach są niewątpliwie nieznaczne.

Dla analizy zatrudnienia w rolnictwie rzeczą istotną było możliwie dokładne zbadanie zmian zachodzących w liczebności ludności rolniczej. Natrafiono jednak przy tym na trudności w zdobyciu odpowiedniego materiału statystycznego. Sprawy zmian zachodzących w strukturze społecznej i zawodowej ludności mogą być — poza porównywaniem danych spisowych — badane przez obserwowanie wędrówek ludności. W wędrówkach tych w szczególności znajduje wyraz przenoszenie się do miast i do zajęć miejskich młodzieży wiejskiej, chłopskiej i bezrolnej. Niestety jednak statystyka wędrówek wewnętrznych niemal nie istnieje. Dlatego nie dajemy tablic do poświęconego tym zagadnieniom rozdziału 13., lecz tylko w tekście tego rozdziału podajemy przeprowadzone przez nas szacunki.

Specjalnych przeliczeń wymagała tablica 14. zawierająca przewidywane liczby młodzieży wchodzącej na rynek pracy w zestawieniu z liczbami zwalniających się miejsc pracy — według grup społecznych. Obliczenia te mogły być przeprowadzone tylko przy posiadaniu danych o składzie społeczno-zawodowym nie tylko ludności czynnej zawodowo, ale i biernej — z której z jednej strony rekrutują się nowe siły, a do której z drugiej strony przechodzą osoby, zwalniające miejsca pracy przez utratę zdolności jej wykonywania. Ponieważ danych takich opracowanie spisu 1931 roku nie dawało, otrzymano je, poddając specjalnym obliczeniom reprezentacyjną część materiału spisowego z dwóch dzielnic: z województw południowowschodnich i z woj. śląskiego. W ten sposób otrzymano dla tych dwóch dzielnic na datę spisową strukturę społeczno-zawodową całej ludności każdej grupy wieku oraz stosunki liczb ludności czynnej i biernej zawodowo. Założono następnie: (1) że ludność (w każdej grupie społeczno-zawodowej) będzie wymierała według przyjętej tablicy wymieralności (dla woj. zachodnich z 1927 r.), (2) że skład społeczno-zawodowy ludności każdego rocznika w miarę starzenia się należącej do niego ludności, zmieniać się będzie odpowiednio do różnic w tej strukturze, zaobserwowanych na datę spisu między poszczególnymi grupami wieku — różnic uznanych w ten sposób za mierniki przesunięć społecznych, (3) że udział czynnych zawodowo pozostawać będzie w każdej grupie wieku w obrębie poszczególnych grup społeczno-zawodowych taki sam jak w dacie spisowej. Te założenia umożliwiły zarówno określenie liczb wchodzącej w czynność zawodową młodzieży jak i liczb zwalniających się miejsc pracy dla poszczególnych grup społeczno-zawodowych. Aby zmniejszyć w miarę możności wpływ ewentualnej niezgodności przyjętych założeń z rzeczywistością, obliczenia przeprowadzono w najgrubszym tylko podziale społecznym na trzy grupy: ludności rolniczej, ludności robotniczej (poza robotnikami rolnymi) i reszty ludności „miejskiej" (nierolniczej). Obliczeniami objęto okres do roku 1941 włącznie.

Tabl. 11. **Zatrudnienie w Polsce we-**
Volume de l'emploi en Pologne

Gałęzie pracy Grupy społeczne	Liczba zatrudnionych —						
	w Polsce *en Pologne*	w województwach — *dans les voïévodies*					
		centralnych *du Centre*	wschodnich *de l'Est*	południowo-wschodnich *du Sud-Est*	krakowskim *de Kraków*	zachodnich *de l'Ouest*	śląskim *de Śląsk*
	w tysiącach — *en milliers*						
Rolnictwo	**11 040**	**4 040**	**2 565**	**2 731**	**796**	**813**	**95**
Inne gałęzie pracy	**4 524**	**2 131**	**407**	**639**	**367**	**587**	**393**
Rolnictwo wg grup społecznych							
chłopi	9 602	3 471	2 420	2 426	702	510	73
robotnicy rolni	1 376	549	132	298	92	284	21
pracownicy umysłowi	25	9	4	4	1	6	1
ziemianie	37	11	9	3	1	13	0
Inne gałęzie pracy							
według gałęzi							
przemysł	1 207	571	43	106	103	153	231
rzemiosło	1 173	597	134	182	79	139	42
handel i ubezpieczenia	709	333	76	125	57	84	34
komunikacja i transport	84	46	11	9	5	10	3
świadczenie usług	196	98	19	30	15	25	9
służba publiczna	707	284	82	107	61	121	52
koleje i poczta	237	83	21	35	23	51	24
administracja publiczna (wraz z wojskiem i szkolnictwem publicznym)	413	176	52	62	33	64	26
kościół oraz organizacje i instytucje społeczne	57	25	9	10	5	6	2
służba domowa i dozorcy domowi	448	202	42	80	47	55	22
według grup społecznych							
pracownicy najemni	3 064	1 370	227	399	274	446	348
robotnicy, funkcjonariusze niżsi i służba	2 500	1120	172	322	223	363	300
pracownicy umysłowi	564	250	55	77	51	83	48
samodzielni	1 460	761	180	240	93	141	45
drobnomieszczaństwo	**1 307**	**690**	**162**	**217**	**89**	**121**	**37**
rzemiosło	778	421	93	116	45	81	22
drobny handel	430	212	55	89	30	32	12
komunikacja (dorożki itp.)	48	29	8	6	2	2	1
usługi (fryzjerzy, praczki itp.)	51	28	6	6	3	6	2
wolne zawody	**54**	**23**	**7**	**12**	**5**	**5**	**2**
adwokaci, lekarze itp.	36	17	4	8	3	3	1
duchowieństwo	18	6	3	4	2	2	1
przedsiębiorcy	**99**	**48**	**11**	**11**	**8**	**15**	**6**
przemysłowcy	33	17	3	4	2	5	2
więksi kupcy	59	28	7	6	5	9	
inni	7	3	1	1	1	1	0

dług województw w r. 1929
selon les voïévodies en 1929

Nombre des personnes employées							
	w województwach — *dans les voïévodies*						
w Polsce *en Pologne*	centralnych *du Centre*	wschodnich *de l'Est*	południowo-wschodnich *du Sud-Est*	krakowskim *de Kraków*	zachodnich *de l'Ouest*	śląskim *de Śląsk*	*Branches de l'activité économique Couches sociales*
w odsetkach — *en pourcentages*							
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	*Agriculture*
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	*Autres branches d'activité économique*
							Agricult. d'après les couches sociales
87,0	85,9	94,3	88,9	88,2	62,7	76,9	*paysans*
12,5	13,6	5,1	10,9	11,6	35,0	22,1	*ouvriers agricoles*
0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,7	1,0	*travailleurs intellectuels*
0,3	0,3	0,4	0,1	0,1	1,6	0,0	*propriétaires terriens*
							Autres branches d'activité économique d'après les branches
26,7	26,8	10,6	16,6	28,1	26,1	58,8	*industrie*
25,9	28,0	32,9	28,5	21,5	23,7	10,7	*artisanat*
15,7	15,6	18,7	19,6	15,5	14,3	8,6	*commerce et assurances*
1,9	2,2	2,7	1,4	1,4	1,7	0,8	*communications et transports*
4,3	4,6	4,7	4,7	4,1	4,2	2,3	*prestation de services*
15,6	13,3	20,1	16,7	16,6	20,6	13,2	*services publics*
5,2	3,9	5,1	5,5	6,2	8,7	6,1	*chemins de fer et poste*
9,1	8,2	12,8	9,7	9,0	10,9	6,6	*administration publique (y compris l'armée et l'enseignement public)*
1,3	1,2	2,2	1,5	1,4	1,0	0,5	*églises, organisations et institutions sociales*
9,9	9,5	10,3	12,5	12,8	9,4	5,6	*domestiques et concierges*
							d'après les couches sociales
67,7	64,3	55,8	62,4	74,7	76,0	88,5	*salariés*
55,3	52,6	42,3	50,4	60,8	61,9	76,3	*ouvriers, employés subalternes, domestiques*
12,4	11,7	13,5	12,0	13,9	14,1	12,2	*travailleurs intellectuels*
32,3	35,7	44,2	37,6	25,3	24,0	11,5	*indépendants*
28,9	32 4	39,8	34,0	21,8	20,6	9,4	*petits patrons*
17,2	19,8	22,8	18,2	12,3	13,8	5,6	*artisanat*
9,5	9,9	13,5	14,0	8,2	5,5	3,0	*commerce*
1,1	1,4	2,0	0,9	0,5	0,3	0,3	*communications (voitures, etc.)*
1,1	1,3	1,5	0,9	0,8	1,0	0,5	*services (coiffeurs, blanchisseuses, etc.)*
1,2	1,1	1,7	1,9	1,3	0,8	0,6	*professions libérales*
0,8	0,8	1,0	1,3	0,8	0,5	0,3	*avocats, medecins, etc.*
0,4	0,3	0,7	0,6	0,5	0,3	0,3	*clergé*
2,2	2,2	2,7	1,7	2,2	2,6	1,5	*entrepreneurs*
0,7	0,8	0,7	0,6	0,5	0,9	0,5	*industriels*
1,3	1,3	1,7	0,9	1,4	1,5	1,0	*négociants*
0,2	0,1	0,3	0,2	0,3	0,2	0,0	*autres*

Tabl. 12a.

Pracownicy najemni poza rolnictwem
Salariés dans les professions non agricoles

Gałęzie pracy	Liczba zatrudnionych — w województwach—*dans les voïévodies*						
	w Polsce *en Pologne*	centralnych *du Centre*	wschodnich *de l'Est*	południowo-wschodnich *du Sud-Est*	krakowskim *de Kraków*	zachodnich *de l'Ouest*	śląskim *de Śląsk*
	w tysiącach — *en milliers*						
Robotnicy, funkcjonarjusze niżsi i służba	**2 500**	**1120**	**172**	**322**	**223**	**363**	**300**
Przemysł	1 084	512	37	94	92	137	212
Rzemiosło	384	171	40	64	34	56	19
Handel i ubezpieczenia	137	55	9	19	12	29	13
Komunikacja i transport	30	14	2	3	2	7	2
Świadczenie usług	46	22	3	6	4	8	3
Służba publiczna	371	144	39	56	32	71	29
koleje i poczta	177	61	14	27	17	40	18
administracja publiczna wraz z wojskiem i szkolnictwem publicznym	173	73	22	26	13	29	10
kościół oraz organizacje i instytucje społeczne	21	10	3	3	2	2	1
Służba domowa i dozorcy domowi	448	202	42	80	47	55	22
służba domowa	414	178	40	75	45	54	22
dozorcy domowi	34	24	2	5	2	1	0
Pracownicy umysłowi	**564**	**250**	**55**	**77**	**51**	**83**	**48**
Przemysł	91	43	3	9	8	11	17
Rzemiosło	11	5	1	1	2	1	1
Handel i ubezpieczenia	83	38	6	10	9	14	6
Komunikacja i transport	3	2	0	0	0	1	0
Świadczenie usług	58	28	6	10	5	7	2
Służba publiczna	318	134	39	47	27	49	22
koleje i poczta	59	22	6	8	6	12	5
administracja publiczna wraz z wojskiem i szkolnictwem publicznym	241	103	30	37	20	35	16
kościół oraz organizacje i instytucje społeczne	18	9	3	2	1	2	1

według województw w r. 1929
selon les voïévodies en 1929

Nombre des personnes employées							
	w województwach—*dans les voïévodies*						
w Polsce *en Pologne*	centralnych *du Centre*	wschodnich *de l'Est*	południowo-wschodnich *du Sud-Est*	krakowskim *de Kraków*	zachodnich *de l'Ouest*	śląskim *de Śląsk*	*Branches de l'activité économique*
w odsetkach — *en pourcentages*							
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	*Ouvriers, employés subalternes, domestiques*
43,4	45,7	21,5	29,2	41,3	37,7	70,7	*Industrie*
15,4	15,3	23,3	19,9	15,2	15,4	6,3	*Artisanat*
5,5	4,9	5,2	5,9	5,4	8,0	4,3	*Commerce et assurances*
1,2	1,3	1,2	0,9	0,9	1,9	0,7	*Communications et transports*
1,8	2,0	1,7	1,9	1,8	2,2	1,0	*Prestation de services*
14,8	12,8	22,7	17,4	14,3	19,6	9,7	*Services publics*
7,1	5,4	8,2	8,4	7,6	11,0	6,0	*chemins de fer et poste*
6,9	6,5	12,8	8,1	5,8	8,0	3,4	*administration publique (y compris l'armée et l'enseignement public)*
0,8	0,9	1,7	0,9	0,9	0,6	0,3	*églises, organisations et institutions sociales*
17,9	18,0	24,4	24,8	21,1	15,2	7,3	*domestiques et concierges*
16,5	15,9	23,2	23,3	20,2	14,9	7,3	*domestiques*
1,4	2,1	1,2	1,5	0,9	0,3	0,0	*concierges*
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	*Travailleurs intellectuels*
16,1	17,2	5,5	11,7	15,7	13,3	35,4	*Industrie*
2,0	2,0	1,8	1,3	3,9	1,2	2,1	*Artisanat*
14,7	15,2	10,9	13,0	17,6	16,9	12,5	*Commerce et assurances*
0,5	0,8	0,0	0,0	0,0	1,2	0,0	*Communications et transports*
10,3	11,2	10,9	13,0	9,8	8,4	4,2	*Prestation de services*
56,4	53,6	70,9	61,0	53,0	59,0	45,8	*Services publics*
10,5	8,8	10,9	10,3	11,8	14,4	10,4	*chemins de fer et poste*
42,7	41,2	54,6	48,1	39,2	42,2	33,3	*administration publique (y compris l'armée et l'enseignement public)*
3,2	3,6	5,5	2,6	2,0	2,4	2,1	*églises, organisations et institutions sociales*

Tabl. 12b.

Robotnicy poza rolnictwem (zatrudnieni i bezrobotni)

Ouvriers dans les professions non agricoles (employés et chômant) selon

Gałęzie pracy *Branches de l'activité économique*	Ogółem *total*	Województwa — *Voïévodies*					
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowo-wschodnie *du Sud-Est*	krakowskie *de Kraków*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*
		Mężczyźni — *Hommes*					
Robotnicy, funkcjonariusze niżsi i służba — *Ouvriers, employés subalternes, domestiques*	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Przemysł — *Industrie*	51,8	53,1	27,3	38,4	51,5	43,9	78,6
Rzemiosło — *Artisanat*	19,0	20,1	28,7	24,0	18,9	18,9	6,5
Handel i ubezpieczenia — *Commerce et assurances*	5,0	4,5	5,3	7,1	5,8	6,6	2,6
Komunikacja i transport — *Communications et transports*	1,8	2,0	2,0	1,4	1,3	2,7	0,6
Świadczenie usług — *Prestation de services*	1,7	1,8	1,9	1,9	1,5	2,0	0,7
Służba publiczna — *Services publics*	18,6	15,7	32,0	24,1	19,1	25,0	10,7
koleje i poczta — *chemins de fer et poste*	9,6	7,3	12,7	12,3	10,9	15,0	7,3
administracja publiczna wraz z wojskiem i szkolnictwem publicznym — *administration publique (y compris l'armée et l'enséignement public)*	8,3	7,6	17,4	10,9	7,5	9,7	3,3
kościół oraz organizacje i instytucje społeczne — *églises, organisations et institutions sociales*	0,7	0,8	1,9	0,9	0,7	0,3	0,1
Służba domowa i dozorcy domowi — *Domestiques et concierges*	2,1	2,8	2,8	3,1	1,9	0,9	0,3
służba domowa — *domestiques*	0,9	0,8	1,4	2,0	1,2	0,7	0,2
dozorcy domowi — *concierges*	1,2	2,0	1,4	1,1	0,7	0,2	0,1

według gałęzi pracy, płci i województw w r. 1931
les branches de l'activité économique, le sexe et les voïévodies en 1931

Gałęzie pracy *Branches de l'activité économique*	Ogółem *total*	Województwa — *Voïévodies*					
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowo-wschodnie *du Sud-Est*	krakowskie *de Kraków*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*
	Kobiety — *Femmes*						
Robotnice, funkcjonariuszki niższe i służące — *Ouvrières, employées subalternes, domestiques*	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Przemysł — *Industrie*	29,5	39,0	11,1	11,5	22,8	21,8	34,3
Rzemiosło — *Artisanat*	9,0	8,7	14,1	12,2	7,6	6,6	5,5
Handel i ubezpieczenia — *Commerce et assurances*	6,2	5,3	5,1	4,0	5,4	11,6	11,3
Komunikacja i transport — *Communications et transports*	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
Świadczenie usług — *Prestation de services*	2,1	2,1	2,1	1,7	1,7	2,8	2,3
Służba publiczna — *Services publics*	4,3	3,6	5,7	4,1	4,8	5,5	5,7
koleje i poczta — *chemins de fer et poste*	0,4	0,2	0,5	0,5	0,5	0,5	0,8
administracja publiczna wraz z wojskiem i szkolnictwem publicznym — *administration publique (y compris l'armée et l'enseignement public)*	2,9	2,5	3,8	2,4	3,0	4,1	4,0
kościół oraz organizacje i instytucje społeczne — *églises, organisations et institutions sociales*	1,0	0,9	1,4	1,2	1,3	0,9	0,9
Służba domowa i dozorczynie domowe — *Domestiques et concierges*	48,9	41,3	61,9	66,5	57,7	51,6	40,9
służba domowa — *domestiques*	47,3	39,7	60,8	63,6	56,0	50,9	40,3
dozorczynie domowe — *concierges*	1,6	1,6	1,1	2,9	1,7	0,7	0,6

Tabl. 14.

Zwalniające się miejsca
Places devenues vacantes

Liczby bezwzględne
Chiffres absolus

Rok Grupy społeczne	Zwalniające się miejsca pracy *Places devenues vacantes*				Wchodząca w wiek pracy młodzież *Jeunes gens entrant dans l'âge de travailler*			
	woj. płd.-wschodnie *voïév. du Sud-Est*		woj. śląskie *voïév. de Śląsk*		woj. płd.-wschodnie *voïév. du Sud-Est*		woj. śląskie *voïév. de Śląsk*	
	chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*	chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*	chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*	chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*
1932								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	17 822	22 099	702	1 105	25 111	23 764	1 322	1 341
Robotnicy	1 571	4 401	3 569	3 117	4 163	3 260	7 242	2 740
Inne grupy miejskie	1 490	1 702	.	.	3 722	2 146	.	.
1933								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	17 636	22 588	731	1 036	27 497	25 852	1 313	1 366
Robotnicy	1 450	4 547	3 557	3 133	4 005	3 163	6 632	2 501
Inne grupy miejskie	1 246	1 755	.	.	3 357	2 025	.	.
1934								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	18 674	24 015	657	1 154	44 966	42 332	1 754	1 784
Robotnicy	1 926	4 767	3 765	3 191	5 065	4 403	6 862	2 484
Inne grupy miejskie	1 851	1 818	.	.	3 401	2 054	.	.
1935								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	17 320	23 422	626	1 176	43 633	41 045	2 125	2 210
Robotnicy	1 832	4 535	3 928	3 155	5 392	4 391	7 582	2 764
Inne grupy miejskie	1 648	1 854	.	.	3 213	1 993	.	.
1936								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	18 577	22 668	620	1 175	54 775	50 993	2 275	2 339
Robotnicy	2 180	4 222	4 182	3 172	6 433	5 584	8 185	3 054
Inne grupy miejskie	2 108	1 803	.	.	3 394	2 069	.	.
1937								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	18 905	25 401	625	1 124	57 639	54 448	2 317	2 357
Robotnicy	2 525	3 568	4 155	2 943	7 083	5 989	8 727	3 298
Inne grupy miejskie	3 073	2 046	.	.	3 809	2 163	.	.
1938								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	18 865	25 429	565	1 069	57 817	54 847	2 347	2 400
Robotnicy	2 607	3 316	4 454	2 803	7 531	6 313	9 193	3 555
Inne grupy miejskie	3 383	2 071	.	.	4 141	2 418	.	.
1939								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	20 523	26 053	444	1 075	56 484	52 763	2 435	2 506
Robotnicy	2 779	3 469	4 628	2 827	7 624	6 274	9 668	3 758
Inne grupy miejskie	3 657	2 131	.	.	4 610	2 511	.	.
1940								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	20 244	2 6558	637	1 090	57 649	54 185	2 374	2 409
Robotnicy	2 877	3 796	4 597	2 903	7 837	6 446	9 929	3 794
Inne grupy miejskie	3 511	2 203	.	.	4 917	2 803	.	.
1941								
Chłopi i robotnicy rolni . . .	30 818	27 929	808	1 180	53 636	50 173	2 118	2 124
Robotnicy	2 338	4 710	4 573	3 148	7 607	6 090	9 663	3 639
Inne grupy miejskie	2 237	2 266	.	.	5 029	2 778	.	.

a Liczby oznaczają odsetek w stosunku do ogółu czynnych zawodowo obliczony oddzielnie w obrębie poszczególnych grup społecznych, płci i terytorium.

pracy a dopływ młodzieży w latach 1932 – 1941

et afflux de la jeunesse dans les années 1932 – 1941

Odsetki w stosunku do liczby czynnych zawodowo[a]

Pourcentages par rapport au total des personnes actives[a]

Zwalniające się miejsca pracy *Places devenues vacantes*				Wchodząca w wiek pracy młodzież *Jeunes gens entrant dans l'âge de travailler*				*Année Couches sociales*
woj. płd.-wschodnie *voïév. du Sud-Est*		woj. śląskie *voïév. de Śląsk*		woj. płd.-wschodnie *voïév. du Sud-Est*		woj. śląskie *voïév. de Śląsk*		
chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*	chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*	chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*	chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*	
								1932
1,3	1,6	1,8	2,1	1,9	1,7	3,3	2,5	*Paysans et ouvriers agricoles*
0,7	4,1	1,4	5,9	1,9	3,1	2,9	5,2	*Ouvriers*
0,5	1,6	.	.	1,4	2,0	.	.	*Autres groupes urbains*
								1933
1,3	1,6	1,8	2,0	2,0	1,9	3,3	2,6	*Paysans et ouvriers agricoles*
0,6	4,3	1,4	5,9	1,8	3,0	2,6	4,8	*Ouvriers*
0,4	1,6	.	.	1,2	1,9	.	.	*Autres groupes urbains*
								1934
1,4	1,7	1,6	2,2	3,3	3,0	4,4	3,4	*Paysans et ouvriers agricoles*
0,9	4,7	1,5	6,1	2,2	4,3	2,6	4,8	*Ouvriers*
0,6	1,7	.	.	1,2	1,9	.	.	*Autres groupes urbains*
								1935
1,3	1,7	1,6	2,2	3,2	2,9	5,3	4,1	*Paysans et ouvriers agricoles*
0,8	4,5	1,5	6,1	2,3	4,3	2,9	5,4	*Ouvriers*
0,6	1,7	.	.	1,1	1,8	.	.	*Autres groupes urbains*
								1936
1,3	1,6	1,5	2,2	3,9	3,6	5,5	4,3	*Paysans et ouvriers agricoles*
0,9	3,5	1,6	6,2	2,8	5,5	3,1	5,9	*Ouvriers*
0,7	1,6	.	.	1,1	1,8	.	.	*Autres groupes urbains*
								1937
1,3	1,7	1,5	2,0	4,0	3,7	5,5	4,2	*Paysans et ouvriers agricoles*
1,1	3,5	1,5	5,7	3,0	5,8	3,2	6,4	*Ouvriers*
1,0	1,8	.	.	1,3	1,9	.	.	*Autres groupes urbains*
								1938
1,3	1,7	1,3	1,9	3,9	3,7	5,4	4,2	*Paysans et ouvriers agricoles*
1,1	3,2	1,6	5,4	3,1	6,0	3,4	6,8	*Ouvriers*
1,1	1,8	.	.	1,3	2,1	.	.	*Autres groupes urbains*
								1939
1,4	1,7	1,0	1,9	3,8	3,5	5,5	4,3	*Paysans et ouvriers agricoles*
1,1	3,2	1,7	5,3	3,1	5,8	3,5	7,1	*Ouvriers*
1,2	1,8	.	.	1,5	2,2	.	.	*Autres groupes urbains*
								1940
1,3	1,7	1,4	1,8	3,8	3,5	5,2	4,1	*Paysans et ouvriers agricoles*
1,1	3,4	1,6	5,3	3,1	5,8	3,5	7,0	*Ouvriers*
1,1	1,9	.	.	1,5	2,4	.	.	*Autres groupes urbains*
								1941
2,0	1,8	1,7	1,9	3,4	3,2	4,5	3,5	*Paysans et ouvriers agricoles*
0,9	4,2	1,6	5,7	3,0	5,4	3,4	6,6	*Ouvriers*
0,7	1,9	.	.	1,6	2,3	.	.	*Autres groupes urbains*

a Les chiffres indiquent les pourcentages par rapport au total des personnes actives calculés séparément pour les groupes sociaux de différent sexe dans les voïévodies particulières.

Nie ma w Polsce bezpośredniej i ogólnej statystyki bezrobocia. Statystyka, jaka zazwyczaj jest w tej dziedzinie użytkowana — to statystyka osób rejestrujących się w publicznych biurach pośrednictwa pracy w charakterze poszukujących pracy. Statystyka ta jest jednak bardzo daleka od zupełności, gdyż brak jest zarówno przymusu rejestrowania się, jak i dostatecznych bodźców, które skłaniałyby bezrobotnego do dobrowolnego rejestrowania się. Luki w tej statystyce są przy tym zmienne: tak np. w latach 1932—1933 odbywało się masowo wypadanie bezrobotnych z ewidencji w miarę kończenia się okresów zasiłkowych dla wielkich fal osób zredukowanych podczas kryzysu; za to w następnych latach, gdy uruchomienie robót Funduszu Pracy otworzyło jakieś możliwości znalezienia pracy dla rejestrujących się bezrobotnych, a zarazem zwiększył się nieco zakres akcji pomocy doraźnej dla bezrobotnych — zaczął się nowy przypływ. Tym się tłumaczy, że właśnie w okresie po wielkich redukcjach rejestrowane bezrobocie było bardzo małe, a w czasie wzrostu zatrudnienia w ostatnich latach nie tylko nie zmniejszało się, ale nawet zwiększało. Na tych danych więc w obserwowaniu wahań bezrobocia opierać się nie można. Podane tu obliczenia mają za podstawę zupełnie inny materiał — dane o zatrudnieniu.

Danych tych w możliwie jednolitym i szerokim zakresie dostarcza statystyka ubezpieczenia chorobowego, obejmująca z jednym tylko istotnym wyjątkiem ogół pracowników najemnych poza robotnikami rolnymi: wyjątek ten stanowią pracownicy państwowi, których liczebność dało się oszacować i dodać do liczb ubezpieczonych; potrącono natomiast w obliczeniu liczby robotników rolnych, którzy do 1933 r. w pewnej części ubezpieczeniu podlegali. Ponieważ zaś liczba pracowników umysłowych dawała się określać na podstawie statystyki ubezpieczenia pracowników umysłowych, można było przeprowadzić podział uchwyconego w opisany sposób ogólnego zatrudnienia na zatrudnienie robotników i pracowników umysłowych.

Tym wahaniom zatrudnienia przeciwstawiono wahania liczebności całej armii pracy, które oszacowano, uwzględniając tylko przyrost sił z łona samej ludności pracowniczej, a abstrahując od dopływu sił z innych grup społecznych. Zestawiając zmiany zatrudnienia ze zmianami armii pracy, otrzymano wahania bezrobocia. Dla określenia zaś samych liczb bezrobotnych wzięto za punkt wyjścia, jeśli idzie o robotników — liczbę zarejestrowanych w okresie dobrej koniunktury, w 1929 r., jeśli zaś idzie o pracowników umysłowych — liczbę pracowników, którzy w 1930 r. figurowali w aktach ubezpieczenia pracowników umysłowych jako ci, którzy z racji dawnej pracy mają uprawnienia emerytalne, ale w danej chwili nie są zatrudnieni.

Wyniki tych obliczeń zawarte są w tablicy 15. Dane do tej tablicy zaczerpnięte zostały zasadniczo z pracy: Lewy St. „Szacunek bezrobocia pracowników najemnych poza rolnictwem w latach 1929-1936", Studia i materiały Instytutu Spraw Społecznych, zeszyt 1, Warszawa 1938. Dążąc do uchwycenia głównego ogniska koniunkturalnych zmian zatrudnienia, z ogólnych zmian liczb zatrudnionych robotników wyodrębniono zmiany w liczbach robotników

wielkiego i średniego przemysłu, a to na podstawie bieżącej statystyki prowadzonej przez Główny Urząd Statystyczny (statystyka stanu zatrudnienia w przemyśle przetwórczym oraz w hutnictwie) i przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu (górnictwo).

Ostatnio wymienione materiały posłużyły również do zestawienia tablicy 16., dającej zatrudnienie według gałęzi.

Natomiast specjalnego opracowania wymagało wyodrębnienie w zmianach zatrudnienia robotników przemysłowych wpływu trzech czynników: zmian produkcji, wydajności pracy i czasu pracy (tablica 17.). Stosunkowo łatwo dawał się ustalić wpływ wahań czasu pracy, tj. rozmiarów częściowego zatrudnienia (niepełny tydzień), gdyż dane w tej sprawie zbierane są w statystyce zatrudnienia. Główną trudność stanowiło oddzielenie wpływu zmian rozmiarów produkcji od zmian wydajności pracy. Tam, gdzie jest prowadzona od dawna stale i systematycznie obok statystyki zatrudnienia również statystyka produkcji, obliczenia mogły być przeprowadzone dość ściśle: tak było w górnictwie i hutnictwie. W przemyśle przetwórczym, obejmującym także mniejsze i gorzej zorganizowane przedsiębiorstwa, a mającym produkcję o wiele mniej jednorodną, statystyka produkcji (zawarta w statystyce przemysłowej Głównego Urzędu Statystycznego) napotyka na znaczne trudności. Oczywiście w tych warunkach ścisłość obliczeń, opartych w znacznej mierze na różnych domniemaniach, zostawia wiele do życzenia.

Dane do tabl. 17. zaczerpnięto z pracy: Landau L. „Bezrobocie technologiczne w przemyśle polskim w latach 1929-1935", Studia i materiały Instytutu Spraw Społecznych, zeszyt 1.

Częściowo na statystyce zatrudnienia, częściowo na obejmującej trochę szerszy zakres statystyce robotników ubezpieczonych na wypadek braku pracy, oparto obliczenie tablicy 18., przedstawiającej sezonowe wahania zatrudnienia — a więc i bezrobocia — robotników przemysłowych. Jako miarę tych wahań przyjęto różnicę między przeciętnym zatrudnieniem w ciągu roku a zatrudnieniem w miesiącu największego ożywienia. Założenia ekonomiczne, jakie leżą u podstaw tej metody, omówione są w rozdziale 18.

Danych dostarczyła praca: Zagórski J. „Bezrobocie sezonowe robotników przemysłowych w Polsce", Studia i materiały I.S.S., zeszyt 1.

Materiały co do przejawów bezrobocia na wsi (tablica 19.), co do „zbędności" członków rodzin chłopskich zaczerpnięte są z szerokiego dochodzenia ankietowego, przeprowadzonego w końcu 1934 i na początku 1935 roku przez Instytut Gospodarstwa Społecznego. Dochodzenie to objęło 53 wsi reprezentujących poszczególne części Polski; w tych wsiach badane były w zasadzie bez wyjątku wszystkie gospodarstwa, zarówno osób nie mających innego zajęcia, jak i tych, dla których prowadzenie gospodarstwa stanowi tylko zawód poboczny (np. gospodarstwa robotników, rzemieślników itd.). Dane o „zbędności" opierają się na materiale odpowiedzi na pytanie, czy ktoś z członków rodziny gospodarza (lub nawet on sam) mógłby całkowicie zająć się inną pracą bez straty dla gospodarstwa. Na szczuplejszym materiale opiera się badanie sezonowości pracy w rolnictwie, gdyż w sprawie rozkładu pracy zużytej w gospodarstwie na okresy letni i zimowy dane nadające się do opracowania otrzymano tylko z dwudziestu wsi (tablica 20.).

Tabl. 15.

Wahania zatrudnienia i bezrobocia pracowników najemnych poza rolnictwem

Fluctuations de l'emploi et du chômage des salariés en dehors de l'agriculture

I. Robotnicy – Ouvriers

Rok *Année*	Liczba zatrudnionych w dniu 30. IX. *Effectif employé au 30.IX.*		Zmiany zatrudnienia w ciągu roku *Changements dans l'emploi au cours de l'année*			Przyrost ludności robotniczej *Accroissement de la population ouvrière*	Liczba bezrobotnych w dn. 30.IX. *Effectif des chômeurs au 30.IX.*	
	ogółem *a* *total a*	w przemyśle *b* *dans l'industrie b*	ogółem *total*	w przemyśle *dans l'industrie*	poza przemysłem *en dehors de l'industrie*		w liczbach bezwzględnych *en chiffres absolus*	w % ogółu zatrudnionych i bezrobotnych *en % du total des employables*
	w milionach—*en millions*		w tysiącach—*en milliers*					
1929	2,40	0,88	.	.	.	.	71	*2,9*
1930	2,27	0,76	—136	—117	— 19	+32	239	*9,5*
1931	2,04	0,64	—226	—114	—112	+59	524	*20,4*
1932	1,84	0,56	—205	— 85	—120	+26	755	*29,1*
1933	1,79	0,57	— 47	+ 14	— 61	—21	781	*30,4*
1934	1,83	0,62	+ 42	+ 38	+ 4	+ 4	743	*28,9*
1935	1,90	0,66	+ 65	+ 39	+ 26	+ 5	683	*26,5*
1936	2,02	0,71	+119	+ 44	+ 75	+55	619	*23,5*

a Liczba ubezpieczonych w ubezpieczeniu chorobowym po szacunkowym potrąceniu robotników rolnych, a z dodaniem (również szacunkowym) robotników w służbie publicznej.

a Nombre des assurés dans l'assurance-maladie après déduction estimative des ouvriers agricoles et avec addition (également estimative) des ouvriers occupés aux travaux publics.

b W zakładach przemysłu przetwórczego zatrudniających 20 i więcej robotników, w górnictwie i hutnictwie oraz w elektrowniach i wodociągach.

b Dans les établissements de l'industrie de transformation occupant 20 ouvriers et davantage, dans les industries: minière et métallurgique, dans les centrales d'électricité et les services des eaux.

II. Pracownicy umysłowi – Travailleurs intellectuels

Rok *Année*	Liczba zatrudnionych w końcu roku *a* *Effectif employé à la fin de l'année a*	Zmiany zatrudnienia w ciągu roku *Changements dans l'emploi au cours de l'année*	Przyrost ludności pracowniczej *Accroissement du nombre des travailleurs intellectuels employables*	Liczba bezrobotnych—*Effectif des chômeurs*	
				w liczbach bezwzględnych *en chiffres absolus*	w % ogółu zatrudnionych i bezrobotnych *en % du total des employables*
	w milionach *en millions*	w tysiącach—*en milliers*			
1929	0,59	.	.	68	*10,3*
1930	0,59	— 4	+16	88	*13,0*
1931	0,56	—28	+15	131	*19,0*
1932	0,54	—22	+ 6	159	*22,8*
1933	0,53	— 5	— 5	159	*23,0*
1934	0,53	— 4	+ 2	165	*23,8*
1935	0,55	+19	+ 1	147	*21,2*
1936	0,56	+16	+15	146	*20,6*

a Liczba ubezpieczonych w ubezpieczeniu emerytalnym z szacunkowym doliczeniem pracowników w służbie publicznej, nie podlegających temu ubezpieczeniu.

a Nombre des assurés dans l'assurance-invalidité avec addition estimative des travailleurs intellectuels dans les services publics non soumis à l'assurance-invalidité.

Tabl. 16.

Zmiany zatrudnienia robotników przemysłowych według gałęzi pracy w latach 1929—1936

Changements dans l'emploi des ouvriers industriels d'après les branches de l'industrie dans les années 1929—1936

w tysiącach — *en milliers*

Rok *Année*	Liczba zatrudnionych robotników — przeciętnie w ciągu roku *Nombre moyen des ouvriers occupés durant l'année*											
	Przemysł ogółem *a* *Industrie total a*	Gałęzie związane głównie z inwestycjami (wraz z budownictwem) *Branches produisant principalement des biens d'investissement (y compris l'industrie du bâtiment)*					Kopalnie węgla *Houillères*	Hutnictwo cynkowe *Métallurgie du zinc*	Kopalnie rud *Mines de minerais*	Gałęzie związane głównie z konsumcją *Branches produisant principalement des biens de consommation*		
		Hutnictwo żelazne *Sidérurgie*	Przemysł metal. i elektr. *Ind. des métaux et électrotechnique*	Przemysł mineralny *Industrie des minéraux*	Przemysł drzewny *Industrie du bois*	Przemysł budowlany *Industrie du bâtiment*				Przemysł spożywczy *Industrie alimentaire*	Przemysł włókienniczy *Industrie textile*	Inne gałęzie *Autres branches*
1929	859	52	156	67	54	40	125	12	13	66	163	111
1930	749	44	132	52	47	28	118	11	10	61	132	114
1931	639	38	111	40	35	18	109	9	6	54	122	97
1932	549	29	99	32	28	11	93	5	2	49	111	90
1933	547	29	101	35	32	10	76	5	2	48	117	92
1934	593	31	108	44	37	13	73	5	3	49	129	101
1935	625	33	118	50	41	15	69	4	4	52	135	104
1936	668	36	128	57	45	19	68	4	5	55	143	108

a Zakłady przemysłu przetwórczego zatrudniające 20 i więcej robotników, górnictwo i hutnictwo oraz elektrownie i wodociągi (jak w tabl. 15 (I), ale tam — zatrudnienie w dn. 30. IX, tu — przeciętnie w ciągu roku).

a *Etablissements de l'industrie de transformation occupant 20 ouvriers et davantage, industries minière et métallurgique, centrales d'électricité et services des eaux (comme dans le tableau 15 (I), lequel indique le degré de l'emploi au 30. IX, tandis qu'ici est indiqué l'emploi moyen durant l'année).*

Tabl. 17.

Czynniki zmian stanu zatrudnienia robotników przemysłowych
Facteurs influant sur le degré de l'emploi des ouvriers industriels

w tysiącach — *en milliers*

Gałęzie przemysłu Czynniki zmian zatrudnienia *Branches d'industrie* *Facteurs influant sur le degré de l'emploi*	Zmiana przeciętnej liczby zatrudnionych w roku *Changement du nombre moyen de l'effectif employé en* w porównaniu z przeciętną z roku 1929 *par rapport à la moyenne de 1929*					
	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Przemysł ogółem [a] — *Industrie total* [a]						
Zmiany zatrudnienia ogółem — *Changements du degré de l'emploi total*	**—116**	**—220**	**—307**	**—308**	**—267**	**—240**
w tym wywołane zmianami — *dont dûs aux changements*						
w rozmiarach produkcji — *du volume de la production*	—119	—217	—318	—276	—205	—154
w wydajności pracy — *du rendement du travail*	— 27	— 40	— 56	— 93	—117	—138
w czasie pracy — *de la durée de travail*	+ 30	+ 37	+ 67	+ 61	+ 55	+ 52
Górnictwo i hutnictwo — *Industrie minière et métallurgique*						
Zmiany zatrudnienia ogółem — *Changements du degré de l'emploi total*	**— 19**	**— 43**	**— 75**	**— 93**	**— 92**	**— 93**
w tym wywołane zmianami — *dont dûs aux changements*						
w rozmiarach produkcji — *du volume de la production*	— 31	— 46	— 98	— 90	— 83	— 81
w wydajności pracy — *du rendement du travail*	— 7	— 19	— 11	— 30	— 34	— 35
w czasie pracy — *de la durée de travail*	+ 19	+ 22	+ 34	+ 27	+ 25	+ 23
w tym przemysł węglowy — *dont industrie houillère*						
Zmiany zatrudnienia ogółem — *Changements du degré de l'emploi total*	**— 7**	**—16**	**—32**	**—49**	**—51**	**—56**
w tym wywołane zmianami — *dont dûs aux changements*						
w rozmiarach produkcji — *du volume de la production*	—24	—22	—48	—51	—48	—48
w wydajności pracy — *du rendement du travail*	+ 2	— 9	—10	—18	—24	—26
w czasie pracy — *de la durée de travail*	+15	+15	+26	+20	+21	+18
Przemysł przetwórczy — *Industrie de transformation*						
Zmiany zatrudnienia ogółem — *Changements du degré de l'emploi total*	**— 97**	**—177**	**—232**	**—215**	**—175**	**—147**
w tym wywołane zmianami — *dont dûs aux changements*						
w rozmiarach produkcji — *du volume de la production*	— 88	—171	—220	—186	—122	— 73
w wydajności pracy — *du rendement du travail*	— 20	— 21	— 45	— 63	— 83	—103
w czasie pracy — *de la durée de travail*	+ 11	+ 15	+ 33	+ 34	+ 30	+ 29

[a] Główne gałęzie górnictwa i hutnictwa oraz zakłady przemysłu przetwórczego zatrudniające 20 i więcej robotników (zakres badań nieco mniejszy niż uwzględniony w tablicach 15. i 16.)

[a] *Branches principales de l'industrie minière et métallurgique et établissements de l'industrie de transformation occupant 20 ouvriers et davantage (l'étendue des recherches un peu plus restreinte que dans les tableaux 15 et 16)*

UWAGA

Jako zmianę wywołaną zmianą w rozmiarach produkcji traktuje się różnicę w liczbach robotników przy założeniu, że od momentu wyjściowego nie było żadnych zmian w wydajności i w czasie pracy; jako zmianę wywołaną zmianą w wydajności pracy—różnicę między rzeczywistą liczbą robotników a tą liczbą, jaka byłaby potrzebna, gdyby wydajność pracy była taka jak w momencie wyjściowym; wreszcie jako zmianę wywołaną zmianą w czasie pracy—różnicę między liczbą robotników, jaka jest potrzebna do osiągnięcia bieżącej produkcji przy stosowanym bieżąco czasie pracy, a tą liczbą, która byłaby potrzebna przy stosowaniu takiego czasu pracy jak w momencie wyjściowym (w obu wypadkach zakładając, że wydajność pracy pozostaje stale ta sama).

NOTE

Comme changement du degré de l'emploi dû aux fluctuations dans le volume de la production est considérée la différence entre les effectifs des ouvriers, admettant que le rendement et la durée de travail soient les mêmes qu'au moment initial; comme changement dû aux fluctuations dans le rendement du travail—la différence entre le nombre effectif des ouvriers et le nombre qui serait nécessaire, si le rendement du travail etait le même qu'au moment initial; enfin est considérée comme changement dû aux fluctuations dans la durée de travail—la différence entre le nombre des ouvriers indispensables pour obtenir au moment donné avec la durée de travail donnée, la production actuelle et le nombre d'ouvriers qui serait indispensable si la durée de travail serait la même qu'au moment initial (en admettant dans les deux cas que le rendement du travail soit toujours le même).

Tabl. 18.

Bezrobocie sezonowe robotników przemysłowych
Chômage saisonnier des ouvriers industriels

I. według gałęzi – d'après les branches

Gałęzie przemysłu *Branches d'industrie*	1928			1933		
	Zatrudnienie największe *Emploi maximum*	Przeciętne odchylenie od największego zatrudnienia *Ecart moyen de l'emploi maximum*		Zatrudnienie największe *Emploi maximum*	Przeciętne odchylenie od największego zatrudnienia *Ecart moyen de l'emploi maximum*	
		liczby bezwzględne *chiffres absolus*	%		liczby bezwzględne *chiffres absolus*	%
	w tysiącach—*en milliers*			w tysiącach—*en milliers*		
Przemysł ogółem—*Industrie total* . .	**1 118,9**	**120,3**	**10,7**	**768,7**	**96,7**	**12,6**
budowlany wraz z robotami publicznymi—*du bâtiment (y compris les travaux publics)*	120,2	32,2	*26,8*	109,5	39,6	*36,2*
mineralny—*des minéraux*	90,9	18,7	*20,6*	59,8	18,8	*31,4*
drzewny—*du bois*	97,9	18,0	*18,4*	48,5	6,0	*12,3*
włókienniczy—*textile*	198,6	14,3	*7,2*	138,3	4,7	*3,4*
metalowy—*des métaux*	123,3	10,6	*8,6*	62,1	4,7	*7,7*
spożywczy—*alimentaire*	77,8	9,4	*12,1*	55,6	6,7	*12,1*
górnictwo—*minière*	147,4	3,7	*2,5*	105,8	8,3	*7,8*
hutnictwo—*métallurgique*	67,2	3,6	*5,3*	34,5	1,3	*3,7*
odzieżowy—*du vêtement*	25,3	2,7	*10,5*	15,9	2,2	*13,9*
chemiczny—*chimique*	49,4	2,1	*4,1*	42,1	1,5	*3,5*
papierniczy—*du papier*	19,2	1,6	*8,6*	13,5	0,5	*3,6*
warsztaty kolejowe i wytwórnie amunicji—*ateliers de chemin de fer et fabriques de munition*	64,7	1,1	*1,7*	54,3	0,7	*1,3*
elektrownie i wodociągi—*centrales d'électricité et services des eaux*	10,8	0,9	*8,1*	7,8	0,5	*6,4*
poligraficzny—*polygraphique*	16,5	0,8	*4,8*	12,4	0,4	*3,2*
skórzany—*des peaux et cuirs*	9,7	0,6	*5,8*	8,6	0,8	*9,6*

II. według miesięcy[a] – d'après les mois[a]

Miesiące *Mois*	w tysiącach *en milliers*		w odsetkach liczby największego zatrudnienia *en pourcentages de l'emploi maximum*	
	1928	1933	1928	1933
I	218,6	178,6	*19,5*	*23,2*
II	209,9	166,1	*18,7*	*21,6*
III	183,9	140,0	*16,4*	*18,2*
IV	145,0	122,8	*13,0*	*16,0*
V	113,2	95,8	*10,1*	*12,5*
VI	90,7	76,4	*8,1*	*9,9*
VII	70,4	62,2	*6,3*	*8,1*
VIII	51,5	45,6	*4,6*	*5,9*
IX	57,6	31,1	*5,1*	*4,0*
X	73,5	40,8	*6,6*	*5,3*
XI	100,9	74,0	*9,0*	*9,6*
XII	127,9	126,4	*11,4*	*16,4*

[a] Suma odchyleń zatrudnienia w poszczególnych gałęziach od ich punktu największego zatrudnienia.

[a] *Somme des écarts de l'emploi maximum dans chaque branche particulière.*

Tabl. 19.

Osoby uważane za zbędne w gospodarstwach chłopskich
Personnes considérées comme superflues dans les exploitations agricoles paysannes

Odsetek mężczyzn „zbędnych" w gospodarstwach objętych ankietą Instytutu Gospodarstwa Społecznego
Pourcentage des hommes „superflus" dans les exploitations envisagées dans l'enquête de l'Institut d'Economie Sociale

Wielkość gospodarstw *Etendue des exploitations*	% zbędnych wśród mężczyzn w wieku od 14 do 59 lat *% des „superflus" parmi les hommes âgés de 14 à 59 ans*					
	Polska *Pologne*	Województwa *Voïévodies*				
		centralne *du Centre*	wschodnie *de l'Est*	południowe *du Sud*	zachodnie *de l'Ouest*	śląskie *de Śląsk*
Ogółem gospodarstwa od 1/2 do 50 ha *Exploitations total de 1/2 à 50 ha*	**29,1**	**30,2**	**20,4**	**31,0**	**34,4**	**28,3**
1/2 — 2 ha	48,7	58,7	23,5	45,0	54,1	37,0
2 — 5 „	29,1	30,1	24,5	30,3	34,6	25,7
5 — 10 „	22,2	25,2	17,6	13,8	32,4	26,6
10 — 50 „	17,3	15,4	17,6	12,7	22,8	11,8

Tabl. 20.

Sezonowość pracy w rolnictwie
Travail saisonnier dans l'agriculture

Różnica między zatrudnieniem w okresie wiosny i lata oraz w okresie jesieni i zimy w gospodarstwach objętych ankietą Instytutu Gospodarstwa Społecznego
Différence entre l'emploi pendant la période printemps-été et la période automne-hiver dans les exploitations envisagées dans l'enquête de l'Institut d'Economie Sociale

Wielkość gospodarstw *Etendue des exploitations*	Różnica między zatrudnieniem w okresie kwiecień—październik a w okresie listopad — marzec w % zatrudnienia z okresu letniego *Différence de l'emploi pendant la période avril-octobre et la période novembre-mars en pourcentages de l'emploi pendant la période estivale*		
	we wszystkich gospodarstwach *dans toutes les exploitations*	w gospodarstwach, które „zbędnych"	
		wykazały *dans les exploitations ayant des personnes „superflues"*	nie wykazały *dans les exploitations n'ayant pas de personnes „superflues"*
Ogółem gospodarstwa od 1/2 do 50 ha—*Exploitations total de 1/2 à 50 ha*	**15**	**22**	**9**
w tym gospodarstwa — *dont exploitations de*			
1/2 — 2 ha	25	34	14
2 — 5 „	14	20	10
5 — 10 „	12	17	7

Uwagi metodyczne do tablic 21a i 21b

Dane, jakimi rozporządzamy co do wędrówek ludności—emigracji i reemigracji—nie są zbyt szczegółowe i nie pozwalają na wyrobienie sobie pełnego obrazu zjawisk zachodzących w tej tak ważnej dziedzinie. Statystyka wędrówek prowadzona była przez Urząd Emigracyjny, później przez Ministerstwo Opieki Społecznej, w postaci umożliwiającej uzyskanie orientacji co do ogólnych rozmiarów wędrówek od 1926 r. z rozróżnieniem krajów, do których wychodźcy się udają lub z których wracają. Natomiast danych o wieku emigrantów nie ma żadnych (dzieci nie można oddzielić od dorosłych), dane zaś o zawodzie (o podziale na czynnych zawodowo i towarzyszących członków rodziny oraz o głównych gałęziach pracy dla czynnych zawodowo) zawierają luki w czasie (brak danych za rok 1930) i tak wielką liczbę pozycji „niewiadomych", że niemal tracą wartość; odtworzenie obrazu pochodzenia społecznego emigracji jest tym trudniejsze, że brak również podziału emigrantów na pochodzących z miasta i ze wsi. Poza ogólną liczebnością według krajów brak jest jakichkolwiek danych o reemigrantach — nie ma nawet podziału według płci. Komentowanie tych, tak ogólnych tylko liczb ułatwiają dane pochodzące ze specjalnych badań ankietowych, zwłaszcza z niepublikowanych materiałów Instytutu Gospodarstwa Społecznego. Liczby wzięte są z bieżących publikacji Głównego Urzędu Statystycznego.

Tablica 21a ogranicza się do przedstawienia ogólnych rozmiarów wędrówek za okres od 1926 r. Z całości wędrówek staraliśmy się wydzielić wyjazdy sezonowe — przez porównywanie liczby wyjazdów do krajów wychodztwa sezonowego i liczby powrotów z nich; mniejszą z tych liczb traktowano jako przedstawiającą rozmiary emigracji sezonowej; nie jest to ścisłe, gdyż emigranci sezonowi z jednego roku wracać mogą w początkach następnego — ale błędy stąd wynikające nie są wielkie.

W tablicy 21b zestawiamy liczby emigrantów z liczbami przyrostu ludności w wieku zdolności do pracy, otrzymanymi ze źródeł opisanych w uwagach wstępnych do tablic 1-3; liczby emigrantów ustalono z bieżących publikacji Głównego Urzędu Statystycznego, przyrost ludności obliczono szacując liczby ludności w wieku zdolności do pracy (przez zastosowanie tablic wymieralności do danych spisu z 1931 r.).

Tabl. 21a.

Emigracja z Polski i powrót wychodźców
Emigration de Pologne et reémigration

w tysiącach — *en milliers*

Rok *Année*	Emigracja — *Emigration*								Powrót — *Reémigration*			Emigracja sezonowa [a] *Emigration saisonnière* [a]	
	ogółem *total*	w tym do — *dont vers*							ogółem *total*	w tym z — *dont*			
		Francji *la France*	Stanów Zjednoczonych *les Etats Unis*	Kanady *le Canada*	Brazylii *le Brésil*	Argentyny *l'Argentine*	in. krajów Ameryki Płd. *autres pays de l'Amerique du Sud*	Palestyny *la Palestine*		Francji *de France*	Stanów Zjedn. i Kanady *des Etats Unis et de Canada*	do Niemiec *vers l'Allemagne*	na Łotwę *vers la Lettonie*
	poza emigracją sezonową — *en dehors de l'émigration saisonnière*												
1926	131,5	68,7	8,2	15,8	2,5	14,4	.	6,8	19,1	6,4	2,8	36,0	—
1927	108,2	16,2	9,4	22,0	3,4	20,2	.	0,8	40.4	4,1	2,7	39,4	—
1928	101,3	32,1	8,5	27,0	4,4	22,0	1,7	0,4	33,7	10,1	2,6	85,4	.
1929	161,4	81,5	9,3	21,7	8.7	21,1	1,9	1,9	22,5	8,4	2,4	82,0	.
1930	142,5	86,5	6,9	16,9	3,4	13,8	2,5	2,4	25,2	9,8	2,9	75,5	0,4
1931	42,2	28,4	1,4	1,3	1,1	4,4	1,7	1,5	53,9	26,2	3,4	32,3	1,5
1932	20,1	8,1	1,4	1,1	1,0	2,1	0,9	2,9	37,2	25,1	2,8	—	1,4
1933	30,7	11,4	1,3	1,1	1,6	1,7	0,9	10,3	16,3	10,2	1,2	—	4,8
1934	32,4	8,0	1,5	1,4	2,0	2,1	1,0	12,7	23,9	20,2	0,9	—	10,1
1935	38,5	1,4	1,2	1,4	1,3	3,6	2,1	24,8	38,1	35,5	0,8	—	15,3
1936	37,3	8,4	1,0	1,5	2,6	5,9	3,0	10,6	26,4	23,2	0,9	—	17,3
1937	72,3	33,0	1,6	2,0	2,0	8,5	6,4	2,8	11,0	7,6	0,5	10,6	19,2

[a] Emigracja sezonowa oszacowana jest według ogólnych liczb emigracji do odnośnych krajów i powrotów z nich; przyjęto ją jako równą mniejszej z tych dwóch liczb (prócz emigracji sezonowej na Łotwę w roku 1933, którą oszacowano w inny sposób).

[a] *L'émigration saisonnière est estimée sur la base des nombres de l'émigration vers les pays envisagés et de la reémigration respective, notamment on suppose l'émigration saisonnière égale à l'inférieur de ces deux nombres (sauf l'émigration vers la Lettonie estimée d'une manière différente).*

Tabl. 21b.

Emigracja a przyrost sił zdolnych do pracy
Emigration et accroissement du nombre des personnes capables de travailler

Rok *Année*	Liczba emigrantów poza emigracją sezonową *Nombre d'émigrants (l'émigration saisonière non comprise)*		Przyrost liczby ludności w wieku zdolności do pracy [a] *Accroissement de la population en âge de travailler* [a]	Liczba emigrantów — *Nombre d'émigrants*	
	ogółem *total*	podanych jako czynni zawodowo *enregistrés comme actifs*		ogółem *total*	podanych jako czynni zawodowo *enregistrés comme actifs*
	w tysiącach — *en milliers*			w % przyrostu liczby ludności w wieku zdolności do pracy *en % du total de la population en âge de travailler*	
1928	101,3	64,4	433,6	*24*	*15*
1929	161,4	110,7	395,4	*41*	*28*
1932	20,1	11,4	136,0	*15*	*8*
1933	30,7	16,6	132,2	*23*	*12*
1934	32,4	16,4	278,3	*12*	*6*
1935	38,5	14,7	314,7	*12*	*5*

[a] Przyrost liczby mężczyzn w wieku od 15 do 69 lat i kobiet od 15 do 59 lat.

[a] *Accroissement du nombre des hommes âgés de 15 à 69 ans et des femmes âgés de 15 à 59 ans.*

We wstępie do tej części pracy podniesiono, że badanie pracy młodzieży wymagałoby właściwie, jeśli nie dochodzeń periodycznych, to przynajmniej posiadania danych z dwóch okresów: przed wystąpieniem objawów kryzysowych i z okresu bezrobocia wywołanego kryzysem. Wobec braku jednak danych periodycznych — z jednym tylko wyjątkiem, o którym dalej będzie mowa—musimy się oprzeć, jako na jedynym dostępnym materiale, na wynikach spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

Ostateczne opracowanie wyników tego spisu pozwoliło sporządzić, w ostatniej chwili przed oddaniem do druku tej pracy, tablicę ogólną zawierającą dane sumaryczne o strukturze młodzieży czynnej zawodowo poza rolnictwem. Natomiat podstawę tablic szczegółowych do rozdziałów 22. — 25. stanowią materiały spisowe w na pół opracowanej postaci. Ponieważ jednak wykorzystywanie materiału w tej postaci połączone było ze znaczną pracą, obliczenia zrobiono nie dla całego terytorium Państwa, ale tylko dla niektórych jednostek (województw i dużych miast), dobranych w ten sposób, aby reprezentowały one poszczególne dzielnice kraju. Tak więc dzielnicę środkową i wschodnią reprezentują miasta Warszawa, Łódź i Wilno oraz woj. warszawskie, południową— miasto Lwów i reszta woj. lwowskiego, zachodnią poza Śląskiem — woj. pomorskie, a ponadto opracowane zostało samo woj. śląskie. Traktując te jednostki podziału terytorialnego jako reprezentacyjne, porobiono na ich podstawie szereg obliczeń dla Państwa jako całości ; obliczenia te podane są w tekście rozdziałów 22—25.

Wszystkie te tablice obejmują młodzież poza rolnictwem: wyłączono więc w każdej grupie wieku całą ludność należącą do tzw. zespołów rolniczych oraz czynnych zawodowo w charakterze pracowników najemnych w rolnictwie—materiał nie pozwolił na wyłączenie biernych zawodowo z ostatniej grupy, należy jednak przypuszczać, że w grupach wieku tu uwzględnianych jest ich bardzo niewielu. Pozostałą ludność, a więc ludność poza rolnictwem, podzielono na czynną i bierną, a czynną—według charakteru zatrudnienia i dziedziny pracy. Obliczenia te przeprowadzono dla poszczególnych młodzieżowych roczników, które w tablicach połączono w grupy: 15 — 17 lat — młodociani, 18—20 lat i 21—24 lat; ponadto uwzględniono grupę 14-letnich, wśród których już praca zarobkowa zaczyna się zjawiać. Należy pamiętać, że liczby młodzieży męskiej w grupie 21 — 24 lat zmniejszone są przez odbywanie służby wojskowej — osoby te nie wchodzą do zestawień. Wyniki tych obliczeń zawarte są w tablicach 22—25.

Tablice 22a, 22b dają podział młodzieży na: (1) zatrudnioną, (2) bezrobotną—osoby, które już pracowały, lecz pracę tę utraciły, i (3) osoby, które nie zaczęły jeszcze pracować zarobkowo. Jako tę ostatnią kategorię traktowano mianowicie osoby, wykazane w spisie jako bierne zawodowo; z nich pewna część nie pracuje i pracy nie szuka, pozostali są tym specjalnym typem bezrobotnych, których nazywamy „poszukującymi pierwszej pracy". Główną grupę nie szukających pracy stanowi młodzież uczęszczająca jeszcze do szkół; tę grupę oszacowano na podstawie statystyki

szkolnej, operując przy tym—wobec niedostatecznej jej szczegółowości dla tego obliczenia — szeregiem z konieczności przyjętych domniemań. Poza młodzieżą szkolną chłopcy są niewątpliwie wszyscy poszukującymi pracy—wśród dziewcząt jest prawdopodobnie więcej takich, które się o pracę nie starają, ustalić tego jednak nie podobna.

Tablice 23a, 23b dzielą młodzież czynną zawodowo według charakteru zatrudnienia: na zatrudnioną samodzielnie i najemnie, z podziałem ostatniej kategorii na pracowników umysłowych i robotników; chałupników — podobnie jak w tablicy 11., a odmiennie niż w publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego — połączono z samodzielnymi, jako mieszczącymi prawdopodobnie dużą część chałupników formalnie nie wydzielonych.

Tablice 24a, 24b dają podział czynnych zawodowo w charakterze samodzielnych (wraz z pomagającymi członkami rodziny) według głównych dziedzin pracy: wydzielono mianowicie rzemiosło i handel, pozostawiając połączone pozostałe dziedziny.

Wreszcie tablice 25a, 25b dają podział według dziedzin pracy młodzieży zatrudnionej w charakterze robotników; jako te główne dziedziny wydzielono przemysł i rzemiosło, a dla dziewcząt ponadto służbę domową. Oddzielenie zatrudnionych w przemyśle i w rzemiośle wymagało znów szacunków wobec istnienia dużej grupy robotników, o których w arkuszach spisowych nie było danych wystarczających do określenia typu przedsiębiorstwa, w którym pracowali; starano się szacunki te przeprowadzić w sposób jak najbardziej zbliżony do tego, który zastosowano w analogicznych szacunkach dla całej ludności.

Jedyną dziedziną, dla której istnieją periodyczne dane o zatrudnieniu młodzieży — podobnie jak o zatrudnieniu w ogóle—jest przemysł. Dane te, zestawione w tablicy 26., pochodzą z tych samych źródeł, co dane w tablicy 16., a więc ze statystyki stanu zatrudnienia w przemyśle przetwórczym, prowadzonej przez Główny Urząd Statystyczny, i ze statystyki górniczej, prowadzonej przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Ponieważ w przemyśle węglowym jako młodociani liczeni są tylko robotnicy poniżej 16 lat, resztę doszacowano na podstawie statystyki ubezpieczeniowej, mianowicie na podstawie danych Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach.

Młodzież czynna zawodowo (poza rolnictwem) — według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

Jeunes gens actifs (l'agriculture non comprise) — d'après le recensement du 9 décembre 1931

Polska — Pologne

Wyszczególnienie *Spécification*	Młodzież 15—24 letnia *Jeunes gens (15—24 ans)*	w tym — *dont*		Młodociani 15—17 letni *Adolescents (15—17 ans)*	w tym — *dont*	
		mężczyźni *hommes*	kobiety *femmes*		mężczyźni *hommes*	kobiety *femmes*
Młodzież ogółem — *Jeunes gens total*	**6 257 121**	**2 987 438**	**3 269 683**	**1 637 198**	**797 204**	**839 994**
Młodzież „nierolnicza" ogółem — *a Jeunes gens en dehors de l'agriculture*	**2 682 304**	**1 230 399**	**1 451 905**	**661 094**	**312 568**	**348 526**
Młodzież „nierolnicza" czynna zawodowo (wraz z pomagającymi członk. rodz.) — *Jeunes gens actifs en dehors de l'agriculture (y compris les membres de famille coactifs)*	**1 295 015**	**774 884**	**520 131**	**192 573**	**106 513**	**86 060**
Samodzielni — *Personnes indépendantes*	**259 021**	**166 510**	**92 511**	**28 446**	**17 014**	**11 432**
rzemiosło — *artisanat*	177 860	118 608	59 252	18 357	11 584	6 773
handel — *commerce*	56 767	30 315	26 452	7 534	3 663	3 871
inne dziedziny — *autres branches*	24 394	17 587	6 807	2 555	1 767	788
Pracownicy umysłowi — *Travailleurs intellectuels*	**122 158**	**64 434**	**57 724**	**7 204**	**4 290**	**2 914**
Robotnicy — *Ouvriers*	**913 836**	**543 940**	**369 896**	**156 923**	**85 209**	**71 714**
przemysł i rzemiosło — *industrie et artisanat*	541 879	419 397	122 482	87 633	66 175	21 458
służba domowa — *domestiques*	209 398	7 981	201 417	44 679	2 105	42 574
inne dziedziny — *autres branches*	162 559	116 562	45 997	24 611	16 929	7 682

a Liczby zawierają niewielką stosunkowo grupę biernych zawodowo na utrzymaniu pracowników najemnych w rolnictwie, której nie dało się wyodrębnić z danych spisowych.

a Les nombres des jeunes gens englobent le groupe-relativement peu important — des personnes à charge des salariés dans l'agriculture; ce groupe ne pouvant être éliminé d'après les données du recensement.

Tabl. 22a.

Zatrudnienie młodzieży poza rolnictwem
Emploi de la jeunesse (l'agriculture non comprise)

Liczby
Chiffres

Wiek Zatrudnienie	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
14 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**344**	**273**	**25**	**134**	**483**	**507**	**240**	**959**
zatrudnione	290	245	25	123	433	485	200	667
bezrobotne	54	28	—	11	50	22	40	292
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**4 737**	**2 958**	**763**	**1 125**	**8 120**	**3 584**	**3 515**	**6 233**
w tym w szkole	3 227	1 714	568	1 010	2 789	2 141	784	1 204
15 — 17 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**7 351**	**4 804**	**717**	**2 224**	**6 971**	**5 875**	**5 442**	**14 809**
zatrudnione	6 041	4 137	618	2 042	5 986	5 596	4 874	11 390
bezrobotne	1 310	667	99	182	985	279	568	3 419
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**16 428**	**7 723**	**3 521**	**3 676**	**20 343**	**11 165**	**8 527**	**15 962**
w tym w szkole	8 526	3 440	1 729	2 930	3 813	4 139	2 590	3 294
18 — 20 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**21 538**	**12 545**	**2 410**	**5 674**	**17 973**	**13 434**	**12 964**	**30 665**
zatrudnione	16 651	9 422	1 901	4 607	14 112	11 963	10 227	19 804
bezrobotne	4 887	3 123	509	1 067	3 861	1 471	2 737	10 861
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**13 242**	**4 976**	**3 549**	**5 227**	**13 446**	**10 664**	**5 289**	**8 723**
w tym w szkole	8 406	1 480	2 026	3 541	1 531	2 869	1 681	2 064
21 — 24 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**36 189**	**19 846**	**4 650**	**9 225**	**26 752**	**20 018**	**17 711**	**42 791**
zatrudnione	26 863	13 597	3 631	6 851	19 707	17 002	12 840	28 840
bezrobotne	9 326	6 249	1 019	2 374	7 045	3 016	4 871	13 951
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**10 110**	**2 736**	**2 489**	**5 357**	**9 891**	**8 485**	**3 446**	**4 166**
w tym w szkole	8 127	191	1 583	3 958	179	477	230	590

—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

—d'après le recensement du 9 décembre 1931

bezwzględne

absolus

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	*Age* *Emploi*
								Dziewczęta — *Femmes*
								14 ans
378	**281**	**45**	**167**	**568**	**565**	**318**	**438**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
346	263	40	161	548	561	301	337	*employées*
32	18	5	6	20	4	17	101	*chômant*
5 048	**2 983**	**789**	**1 132**	**8 047**	**3 782**	**3 523**	**6 721**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
3 041	1 632	541	977	2 710	1 971	682	1 124	*dont écoliers*
								15 — 17 ans
7 808	**4 634**	**903**	**2 622**	**5 982**	**5 233**	**3 532**	**5 722**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
7 088	4 161	830	2 491	5 623	5 139	3 294	4 896	*employées*
720	473	73	131	359	94	238	826	*chômant*
20 414	**9 780**	**3 815**	**4 596**	**25 463**	**12 832**	**10 740**	**23 873**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
7 315	2 835	1 517	2 712	3 060	3 767	1 599	2 671	*dont écoliers*
								18 — 20 ans
21 741	**12 268**	**2 674**	**7 315**	**10 725**	**10 569**	**7 128**	**12 833**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
19 434	10 269	2 383	6 774	9 836	10 227	6 463	11 028	*employées*
2 307	1 999	291	541	889	342	665	1 805	*chômant*
22 150	**8 569**	**4 327**	**6 440**	**26 544**	**16 484**	**10 728**	**24 814**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
5 112	807	1 309	2 266	748	2 277	661	1 189	*dont écoliers*
								21 — 24 ans
34 665	**19 910**	**4 395**	**10 418**	**14 371**	**12 940**	**9 726**	**16 186**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
30 604	16 094	3 861	9 419	13 005	12 257	8 805	13 971	*employées*
4 061	3 816	534	999	1 366	683	921	2 215	*chômant*
28 402	**10 695**	**5 085**	**7 955**	**39 358**	**21 428**	**18 117**	**34 061**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
3 206	50	695	1 235	43	218	42	158	*dont écoliers*

Tabl. 22b.

Zatrudnienie młodzieży poza rolnictwem

Emploi de la jeunesse (l'agriculture non comprise)

Odsetki w stosunku do ogółu

Pourcentages par rapport au total des personnes

Wiek Zatrudnienie	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
14 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**6,8**	**8,5**	**3,2**	**10,7**	**5,6**	**12,4**	**6,4**	**13,4**
zatrudnione	5,7	7,6	3,2	9,8	5,0	11,9	5,3	9,3
bezrobotne	1,1	0,9	—	0,9	0,6	0,5	1,1	4,1
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**93,2**	**91,5**	**96,8**	**89,3**	**94,4**	**87,6**	**93,6**	**86,6**
w tym w szkole	63,5	53,0	72,1	80,2	32,4	52,3	20,9	16,7
15 — 17 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**30,9**	**38,3**	**16,9**	**37,7**	**25,5**	**34,4**	**39,0**	**48,1**
zatrudnione	25,4	33,0	14,9	34,6	21,9	32,8	34,9	37,0
bezrobotne	5,5	5,3	2,4	3,1	3,6	1,6	4,1	11,1
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**69,1**	**61,7**	**83,1**	**62,3**	**74,5**	**65,6**	**61,0**	**51,9**
w tym w szkole	35,9	27,5	40,7	49,7	14,0	24,3	18,5	10,7
18 — 20 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**61,9**	**71,6**	**40,4**	**52,0**	**57,2**	**55,8**	**71,0**	**77,9**
zatrudnione	47,9	53,8	31,9	42,2	44,9	49,7	56,0	50,3
bezrobotne	14,0	17,8	8,5	9,8	12,3	6,1	15,0	27,6
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**38,1**	**28,4**	**59,6**	**48,0**	**42,8**	**44,2**	**29,0**	**22,1**
w tym w szkole	24,2	8,4	34,0	32,5	4,9	11,9	9,2	5,2
21 — 24 lat								
Osoby, które zaczęły już pracować . .	**78,2**	**87,9**	**65,1**	**63,3**	**73,0**	**70,2**	**83,7**	**91,1**
zatrudnione	58,0	60,2	50,8	47,0	53,8	59,6	60,7	61,4
bezrobotne	20,2	27,7	14,3	16,3	19,2	10,6	23,0	29,7
Osoby, które nie zaczęły pracować . .	**21,8**	**12,1**	**34,9**	**36,7**	**27,0**	**29,8**	**16,3**	**8,9**
w tym w szkole	17,5	0,8	22,2	27,1	0,5	1,7	1,1	1,3

— według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.

— d'après le recensement du 9 décembre 1931

osób danej płci i wieku

du sexe et de l'âge indiqués

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	*Age* *Emploi*
Dziewczęta — *Femmes*								
								14 ans
7,0	**8,6**	**5,4**	**12,9**	**6,5**	**13,0**	**8,2**	**6,1**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
6,4	8,1	4,8	12,4	6,3	12,9	7,8	4,7	*employées*
0,6	0,5	0,6	0,5	0,2	0,1	0,4	1,4	*chômant*
93,0	**91,4**	**94,6**	**87,1**	**93,5**	**87,0**	**91,8**	**93,9**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
56,0	50,0	64,9	75,2	31,5	45,3	17,8	15,7	*dont écoliers*
								15 — 17 ans
27,7	**32,2**	**19,1**	**36,3**	**19,0**	**29,0**	**24,8**	**19,3**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
25,1	28,9	17,6	34,5	17,9	28,5	23,1	16,5	*employées*
2,6	3,3	1,5	1,8	1,1	0,5	1,7	2,8	*chômant*
72,3	**67,8**	**80,9**	**63,7**	**81,0**	**71,0**	**75,2**	**80,7**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
25,9	19,7	32,2	37,6	9,7	20,9	11,2	9,0	*dont écoliers*
								18 — 20 ans
49,6	**58,9**	**38,2**	**53,2**	**28,8**	**39,1**	**39,9**	**34,1**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
44,3	49,3	34,0	49,3	26,4	37,8	36,2	29,3	*employées*
5,3	9,6	4,2	3,9	2,4	1,3	3,7	4,8	*chômant*
50,4	**41,1**	**61,8**	**46,8**	**71,2**	**60,9**	**60,1**	**65,9**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
11,6	3,9	18,7	16,5	2,0	8,4	3,7	3,2	*dont écoliers*
								21 — 24 ans
55,0	**65,1**	**46,4**	**56,7**	**26,7**	**37,7**	**34,9**	**32,2**	*Personnes qui ont déjà travaillé*
48,5	52,6	40,7	51,3	24,2	35,7	31,6	27,8	*employées*
6,5	12,5	5,7	5,4	2,5	2,0	3,3	4,4	*chômant*
45,0	**34,9**	**53,6**	**43,3**	**73,3**	**62,3**	**65,1**	**67,8**	*Personnes qui n'ont pas encore travaillé*
5,1	0,2	7,3	6,7	0,1	0,6	0,1	0,3	*dont écoliers*

Tabl. 23a.

Charakter zatrudnienia młodzieży poza
Caractère de l'emploi de la jeunesse (l'agriculture

Liczby
Chiffres

Wiek Charakter zatrudnienia	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
14 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	81	69	12	14	138	97	60	48
Pracownicy umysłowi	9	5	1	—	22	6	5	51
Robotnicy (wraz ze służbą domową)	254	199	12	120	323	404	175	860
15 — 17 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	1 103	723	127	182	1 554	1 030	508	583
Pracownicy umysłowi	270	199	46	69	277	182	255	930
Robotnicy (wraz ze służbą domową)	5 978	3 882	544	1 973	5 140	4 663	4 679	13 296
18 — 20 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	3 953	1 764	603	632	4 372	3 230	1 479	1 999
Pracownicy umysłowi	1 694	878	175	518	864	694	920	2 455
Robotnicy (wraz ze służbą domową)	15 891	9 903	1 632	4 524	12 737	9 510	10 565	26 211
21 — 24 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	8 836	3 827	1 399	1 505	7 212	6 872	3 207	3 594
Pracownicy umysłowi	5 554	2 287	726	1 744	2 771	1 869	2 279	3 939
Robotnicy (wraz ze służbą domową)	21 799	13 732	2 525	5 976	16 769	11 277	12 225	35 258

rolniciwem — według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
non comprise)—d'après le recensement du 9 décembre 1931

bezwzględne
absolus

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				*Age* *Caractère de l'emploi*
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	
				Dziewczęta — *Femmes*				
								14 ans
63	45	4	11	67	72	52	49	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
5	3	—	—	5	6	10	18	*Travailleurs intellectuels*
310	233	41	156	496	487	256	371	*Ouvriers (y compris les domestiques)*
								15 — 17 ans
919	545	116	119	910	753	333	417	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
200	77	22	118	126	101	344	472	*Travailleurs intellectuels*
6 689	4 012	765	2 385	4 946	4 379	2 855	4 833	*Ouvriers (y compris les domestiques)*
								18 — 20 ans
3 125	1 503	460	492	2 476	1 954	928	1 008	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
1 732	548	214	670	686	692	911	1 616	*Travailleurs intellectuels*
16 884	10 217	2 000	6 153	7 563	7 923	5 289	10 209	*Ouvriers (y compris les domestiques)*
								21 — 24 ans
5 561	2 942	850	1 046	4 069	3 314	1 560	1 511	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
5 836	1 754	705	1 741	2 481	2 076	1 806	2 807	*Travailleurs intellectuels*
23 268	15 214	2 840	7 631	7 821	7 550	6 360	11 868	*Ouvriers (y compris les domestiques)*

Tabl. 23b.

Charakter zatrudnienia młodzieży poza

Caractère de l'emploi de la jeunesse (l'agriculture

Odsetki w stosunku do ogółu zatrudnionych

Pourcentages par rapport au total des personnes

Wiek Charakter zatrudnienia	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
14 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	23,6	25,2	48,0	10,3	28,7	19,2	25,0	5,0
Pracownicy umysłowi	2,7	1,9	4,0	—	4,5	1,2	2,0	5,3
Robotnicy (wraz ze służbą domową) . . .	73,7	72,9	48,0	89,7	66,8	79,6	73,0	89,7
15 — 17 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	14,9	15,0	17,7	8,2	22,3	17,5	9,3	3,9
Pracownicy umysłowi	3,7	4,1	6,4	3,1	4,0	3,1	4,7	6.3
Robotnicy (wraz ze służbą domową)	81,4	80,9	75,9	88,7	73,7	79,4	86,0	89,8
18 — 20 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	18,4	14,0	24,9	11,2	24,3	24,0	11,3	6,5
Pracownicy umysłowi	7,9	7,0	7,3	9,1	4,8	5,2	7,1	8,0
Robotnicy (wraz ze służbą domową)	73,7	79,0	67,8	79,7	70,9	70,8	81,6	85.5
21 — 24 lat								
Samodzielni i pomagający członkowie rodziny (wraz z chałupnikami)	24,4	19,3	30,1	16,3	27,0	34,3	18,1	8,4
Pracownicy umysłowi	15,4	11,5	15,6	18,9	10,3	9,3	12,9	9,2
Robotnicy (wraz ze służbą domową)	60,2	69,2	54,3	64,8	62,7	56,4	69,0	82,4

rolnictwem—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
non comprise)—d'après le recensement du 9 décembre 1931

i bezrobotnych danej płci i wieku
occupées et chômant du sexe et de l'âge indiqués

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	*Age* *Caractère de l'emploi*
					Dziewczęta — *Femmes*			
								14 ans
16,6	16,0	8,8	6,6	11,9	12,7	16,3	11,2	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
1,4	1,1	—	—	0,9	1,1	3,1	4,2	*Travailleurs intellectuels*
82,0	82,9	91,2	93,4	87,2	86,2	80,6	84,6	*Ouvriers (y compris les domestiques)*
								15 — 17 ans
11,7	11,7	12,9	4,5	15,2	14,4	9,5	7,3	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
2,6	1,7	2,4	4,5	2,1	1,9	9,7	8,2	*Travailleurs intellectuels*
85,7	86,6	84,7	91,0	82,7	83,7	80,8	84,5	*Ouvriers (y compris les domestiques)*
								18 — 20 ans
14,4	12,3	17,2	6,6	23,1	18,5	12,9	7,9	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
8,0	4,5	8,0	9,2	6,4	6,5	12,8	12,6	*Travailleurs intellectuels*
77,6	83,2	74,8	84,2	70,5	75,0	74,3	79,5	*Ouvriers (y compris les domestiques)*
								21 — 24 ans
16,1	14,8	19,3	10,0	28,3	25,6	16,0	9,3	*Personnes indépendantes et membres de famille coactifs (y compris le travail à domicile)*
16,8	8,8	16,1	16,8	17,3	16,0	18,6	17,4	*Travailleurs intellectuels*
67,1	76,4	64,6	73,2	54,4	58,4	65,4	73,3	*Ouvriers (y compris les domestiques)*

Tabl. 24a.

Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej (poza rolnictwem)
Jeunes gens travaillant chez soi ou chez leur famille dans différentes branches

Liczby
Chiffres

Wiek Dziedziny zatrudnienia	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
14 lat								
Rzemiosło wraz z chałupnictwem . . .	**48**	**52**	**8**	**8**	**89**	**56**	**30**	**21**
w tym pomagający członkowie rodziny	24	29	5	5	69	46	25	19
Handel	**25**	**14**	**1**	**3**	**33**	**34**	**17**	**19**
w tym pomagający członkowie rodziny	21	12	—	1	27	29	17	19
Inne dziedziny	**8**	**3**	**3**	**3**	**16**	**7**	**13**	**8**
15 — 17 lat								
Rzemiosło wraz z chałupnictwem . . .	**683**	**473**	**88**	**100**	**1 132**	**651**	**301**	**376**
w tym pomagający członkowie rodziny	315	252	63	68	834	442	249	270
Handel	**300**	**166**	**17**	**44**	**271**	**283**	**90**	**116**
w tym pomagający członkowie rodziny	194	113	7	26	241	256	74	93
Inne dziedziny	**120**	**84**	**22**	**38**	**151**	**96**	**117**	**91**
18 — 20 lat								
Rzemiosło wraz z chałupnictwem . . .	**2 611**	**1 131**	**336**	**363**	**3 356**	**2 268**	**997**	**1 472**
w tym pomagający członkowie rodziny	663	455	116	134	1 555	936	498	412
Handel	**678**	**370**	**148**	**107**	**525**	**759**	**182**	**281**
w tym pomagający członkowie rodziny	371	216	30	53	387	632	118	188
Inne dziedziny	**664**	**263**	**119**	**162**	**491**	**203**	**300**	**246**
21 — 24 lat								
Rzemiosło wraz z chałupnictwem . . .	**5 535**	**2 405**	**761**	**799**	**5 195**	**4 814**	**2 371**	**2 650**
w tym pomagający członkowie rodziny	771	560	138	149	1 644	1 130	519	441
Handel	**1 565**	**894**	**340**	**280**	**1 203**	**1 632**	**392**	**549**
w tym pomagający członkowie rodziny	552	314	53	103	563	1 170	151	223
Inne dziedziny	**1 736**	**528**	**298**	**426**	**814**	**426**	**444**	**395**

w zakładach własnych lub rodziny—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
de l'activité économique (l'agriculture non comprise) — recensement du 9. XII. 1931

bezwzględne
absolus

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	*Age* *Branches de l'activité économique*
								Dziewczęta — *Femmes*
								14 ans
23	**28**	**3**	**7**	**27**	**37**	**17**	**13**	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
7	14	1	4	18	20	15	9	*y compris les membres de famille coactifs*
31	**13**	**1**	**3**	**34**	**27**	**29**	**32**	*Commerce*
27	11	1	1	33	25	26	27	*y compris les membres de famille coactifs*
9	**4**	—	**1**	**6**	**8**	**6**	**4**	*Autres branches*
								15 — 17 ans
551	**356**	**88**	**68**	**531**	**402**	**157**	**171**	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
134	108	16	18	184	114	75	91	*y compris les membres de famille coactifs*
271	**124**	**19**	**22**	**322**	**304**	**142**	**215**	*Commerce*
226	113	16	16	291	285	115	183	*y compris les membres de famille coactifs*
97	**65**	**9**	**29**	**57**	**47**	**34**	**31**	*Autres branches*
								18 — 20 ans
2 081	**1 078**	**331**	**310**	**1 736**	**1 232**	**622**	**491**	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
311	217	39	40	321	269	137	146	*y compris les membres de famille coactifs*
637	**266**	**67**	**83**	**626**	**638**	**227**	**429**	*Commerce*
513	216	36	66	507	581	174	329	*y compris les membres de famille coactifs*
407	**159**	**62**	**99**	**114**	**84**	**79**	**88**	*Autres branches*
								21 — 24 ans
3 479	**2 060**	**561**	**638**	**2 632**	**2 011**	**1 002**	**789**	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
387	249	51	62	484	390	222	229	*y compris les membres de famille coactifs*
1 225	**579**	**164**	**197**	**1 163**	**1 150**	**414**	**575**	*Commerce*
678	342	70	115	797	975	251	354	*y compris les membres de famille coactifs*
857	**303**	**125**	**211**	**274**	**153**	**144**	**147**	*Autres branches*

Tabl. 24b.

Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej (poza rolnictwem)
Jeunes gens travaillant chez soi ou chez leur famille dans différentes branches

Odsetki—

Wiek Dziedziny zatrudnienia	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
Odsetki w stosunku do ogółu zatrudnionych *Pourcentages par rapport au total des personnes*								
14 lat								
Rzemiosło (wraz z chałupnictwem)	14,0	19,0	32,0	5,9	18,5	11,1	12,5	2,2
Handel	7,3	5,1	4,0	2,2	6,9	6,7	7,1	2,0
Inne dziedziny	2,3	1,1	12,0	2,2	3,3	1,4	5,4	0,8
15 — 17 lat								
Rzemiosło (wraz z chałupnictwem)	9,3	9,8	12,2	4,5	16,2	11,1	5,6	2,5
Handel	4,0	3,5	2,4	2,0	3,9	4,8	1,6	0,8
Inne dziedziny	1,6	1,7	3,1	1,7	2,2	1,6	2,1	0,6
18 — 20 lat								
Rzemiosło (wraz z chałupnictwem)	12,2	9,0	13,9	6,4	18,7	16,9	7,6	4,8
Handel	3,1	2,9	6,1	1,9	2,9	5,6	1,4	0,9
Inne dziedziny	3,1	2,1	4,9	2,9	2,7	1,5	2,3	0,8
21 — 24 lat								
Rzemiosło (wraz z chałupnictwem)	15,3	12,1	16,4	8,7	19,4	24,0	13,4	6,2
Handel	4,3	4,5	7,3	3,0	4,5	8,2	2,2	1,3
Inne dziedziny	4,8	2,7	6,4	4,6	3,1	2,1	2,5	0,9
Odsetki w stosunku do ogółu pracujących w zakładach *Pourcentages par rapport au total des personnes indépendantes et des membres*								
Pomagający członkowie rodziny—w rzemiośle (bez podanych jako chałupnicy) 14 lat	74	91	63	63	86	90	86	91
15 — 17 „	56	77	75	72	79	71	84	72
18 — 20 „	28	56	38	38	49	43	51	28
21 — 24 „	16	31	20	20	35	24	22	17
Pomagający członkowie rodziny — w handlu 14 lat	84	86	—	33	82	85	100	100
15 — 17 „	65	68	27	59	89	90	82	80
18 — 20 „	55	58	20	50	74	83	65	67
21 — 24 „	35	35	16	37	47	72	39	41

w zakładach własnych lub rodziny — według spisu ludności z dn. 9.XII. 1931 r.
de l'activité économique (l'agriculture non comprise) — recensement du 9.XII. 1931
Pourcentages

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	*Age* *Branches de l'activité économique*

Dziewczęta — *Femmes*

i bezrobotnych danej płci i wieku
occupées et chômant du sexe et de l'âge indiqués

14 ans

6,1	10,0	6,6	4,2	4,8	6,5	5,3	3,0	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
8,1	4,6	2,2	1,8	6,0	4,8	9,1	7,3	*Commerce*
2,4	1,4	—	0,6	1,1	1,4	1,9	0,9	*Autres branches*

15 — 17 ans

7,0	7,6	9,8	2,6	8,9	7,7	4,4	3,0	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
3,5	2,6	2,1	0,8	5,4	5,8	4,1	3,8	*Commerce*
1,2	1,4	1,0	1,1	0,9	0,9	1,0	0,5	*Autres branches*

18 — 20 ans

9,5	8,8	12,4	4,2	16,2	11,7	8,7	3,8	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
3,0	2,2	2,5	1,1	5,8	6,0	3,1	3,4	*Commerce*
1,9	1,3	2,3	1,3	1,1	0,8	1,1	0,7	*Autres branches*

21 — 24 ans

10,1	10,4	12,8	6,1	18,3	15,5	10,3	4,9	*Artisanat (y compris le travail à domicile)*
3,5	2,9	3,7	1,9	8,1	8,9	4,2	3,5	*Commerce*
2,5	1,5	2,8	2,0	1,9	1,2	1,5	0,9	*Autres branches*

własnych lub rodziny danej płci i wieku w danej gałęzi
de famille coactifs du sexe et de l'âge indiqués dans diverses branches

34	61	33	57	69	54	88	75	*14 ans*	*Membres de famille coactifs dans l'artisanat (sauf les personnes indiquées comme travaillant à domicile)*
30	43	20	29	38	29	48	54	*15 — 17 „*	
18	27	13	14	20	23	22	30	*18 — 20 „*	
13	16	10	10	20	20	22	29	*21 — 24 „*	
87	85	100	33	97	92	90	84	*14 ans*	
83	91	84	73	90	94	81	85	*15 — 17 „*	*Membres de famille coactifs dans le commerce*
80	81	54	80	81	91	77	77	*18 — 20 „*	
55	59	43	58	69	85	61	62	*21 — 24 „*	

Tabl. 25a.

Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej (poza rolnictwem)

Jeunes gens employés comme ouvriers dans diverses branches de l'activité

Liczby
Chiffres

Wiek Dziedziny zatrudnienia	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
14 lat								
Przemysł	38	38	1	15	51	47	62	273
Rzemiosło	126	119	7	43	185	241	32	428
Służba domowa / Inne dziedziny	90	42	4	62	87	116	81	159
15 — 17 lat								
Przemysł	1 993	1 337	78	379	1 467	970	1 572	7 330
Rzemiosło	2 249	1 775	275	828	2 609	2 621	1 596	3 993
Służba domowa / Inne dziedziny	1 736	770	191	766	1 064	1 072	1 511	1 973
18 — 20 lat								
Przemysł	6 701	5 074	340	1 164	4 478	3 132	4 537	20 288
Rzemiosło	5 201	3 284	854	1 819	6 007	4 499	3 439	3 004
Służba domowa / Inne dziedziny	3 989	1 545	438	1 541	2 252	1 879	2 539	2 919
21 — 24 lat								
Przemysł	8 558	7 344	495	1 473	6 543	4 340	5 156	28 277
Rzemiosło	6 817	4 371	1 135	2 241	7 073	4 316	3 343	2 902
Służba domowa / Inne dziedziny	6 424	2 017	895	2 262	3 153	2 621	3 726	4 079

w charakterze robotników—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
économique (l'agriculture non comprise) — d'après le recensement du 9. XII. 1931

bezwzględne
absolus

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				*Age* *Branches de l'activité économique*
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	
					Dziewczęta — *Femmes*			
								14 ans
9	13	2	8	14	14	22	89	*Industrie*
80	72	14	37	92	83	20	67	*Artisanat*
178	131	23	96	360	367	185	143	*Domestiques*
43	17	2	15	30	23	29	67	*Autres branches*
								15 — 17 ans
831	1 034	32	153	526	236	335	1 076	*Industrie*
1 211	872	177	427	915	664	263	712	*Artisanat*
3 707	1 836	446	1 521	3 120	3 252	1 580	1 973	*Domestiques*
940	270	110	284	385	227	677	1 072	*Autres branches*
								18 — 20 ans
2 884	4 792	137	496	1 470	522	857	2 927	*Industrie*
2 266	1 252	415	768	1 022	820	314	667	*Artisanat*
9 059	3 498	1 156	4 229	4 231	6 082	2 902	4 378	*Domestiques*
2 675	675	292	660	840	499	1 216	2 237	*Autres branches*
								21 — 24 ans
4 596	8 601	231	680	2 060	629	1 213	3 743	*Industrie*
2 551	1 495	467	844	717	607	228	595	*Artisanat*
12 014	4 016	1 716	5 149	3 912	5 694	3 535	5 296	*Domestiques*
4 037	1 102	425	958	1 132	620	1 384	2 234	*Autres branches*

Tabl. 25b.

Dziedziny zatrudnienia młodzieży pracującej (poza rolnictwem)

Jeunes gens employés comme ouvriers dans diverses branches de l'activité

Odsetki –

Wiek Dziedziny zatrudnienia	Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*			
	Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*
Chłopcy — *Hommes*								
	Odsetki w stosunku do ogółu zatrudnio- *Pourcentages par rapport au total des personnes*							
14 lat								
Przemysł	11,0	13,9	4,0	11,2	10,5	9,3	25,9	28,5
Rzemiosło	36,6	43,6	28,0	32,2	38,3	47,4	13,3	44,6
Służba domowa Inne dziedziny	26,1	15,4	16,0	46,3	18,0	22,9	33,8	16,6
15 — 17 lat								
Przemysł	27,1	27,8	10,7	17,0	21,1	16,5	28,9	49,5
Rzemiosło	30,7	37,1	37,9	37,2	37,4	44,6	29,3	27,0
Służba domowa Inne dziedziny	23,6	16,0	26,3	34,5	15,2	18,3	27,8	13,3
18 — 20 lat								
Przemysł	31,1	40,5	14,1	20,5	24,9	23,3	35,0	66,2
Rzemiosło	24,1	26,2	35,5	32,1	33,5	33,5	26,6	9,8
Służba domowa Inne dziedziny	18,5	12,3	18,2	27,1	12,5	14,0	20,0	9,5
21 — 24 lat								
Przemysł	23,6	37,0	10,6	16,0	24,5	21,7	29,1	66,1
Rzemiosło	18,8	22,0	24,4	24,3	26,4	21,6	18,9	6,8
Służba domowa Inne dziedziny	17,8	10,2	19,3	24,5	11,8	13,1	21,0	9,5
	Odsetki w stosunku do ogółu robotników (zatrud- *Pourcentages par rapport au total des ouvriers*							
Bezrobotni								
14 lat	20,5	13,6	—	9,2	14,6	5,2	22,9	32,9
15 — 17 „	21,0	16,1	16,9	8,3	18,4	5,5	11,7	24,5
18 — 20 „	28,6	29,7	28,9	20,5	29,3	14,5	25,2	39,8
21 — 24 „	37,6	42,1	34,1	31,8	39,6	24,6	38,3	37,6

w charakterze robotników—według spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.
économique (l'agriculture non comprise)—d'après le recensement du 9. XII. 1931
Pourcentages

Duże miasta — *Grandes villes*				Województwa — *Voïévodies*				*Age* *Branches de l'activité économique*
Warszawa *Warszawa*	Łódź *Łódź*	Wilno *Wilno*	Lwów *Lwów*	warszawskie *de Warszawa*	lwowskie (bez m. Lwowa) *de Lwów (v. Lwów non comprise)*	pomorskie *de Pomorze*	śląskie *de Śląsk*	

Dziewczęta — *Femmes*

nych i bezrobotnych danej płci i wieku
occupées et chômant du sexe et de l'âge indiqués

14 ans

2,4	4,6	4,4	4,8	2,4	2,5	6,9	20,3	*Industrie*
21,1	25,6	31,2	22,1	16,2	14,7	6,3	15,2	*Artisanat*
47,1	46,6	51,2	57,5	63,3	64,9	58,3	33,8	*Domestiques*
11,4	6,1	4,4	9,0	5,3	4,1	9,1	15,3	*Autres branches*

15 — 17 ans

10,6	22,3	3,5	5,8	8,8	4,5	9,5	18,8	*Industrie*
15 5	18,8	19,6	16,3	15,3	12,7	7,4	12,5	*Artisanat*
47,5	39,7	49,4	58,1	52,1	62,2	44,7	34,5	*Domestiques*
12,1	5,8	12,2	10,8	6,4	4,3	19,2	18,7	*Autres branches*

18 — 20 ans

13,2	39,0	5,1	6,8	13,7	4,9	12,0	22,8	*Industrie*
10,4	10,2	15,5	10,6	9,5	7,8	4,4	5,2	*Artisanat*
41,7	28,5	43,3	57,8	39,5	57,6	40,8	34,1	*Domestiques*
12,3	5,5	10,9	9,0	7,8	4,7	17,1	17,4	*Autres branches*

21 — 24 ans

13,3	43,2	5,3	6,5	14,3	4,9	12,5	24,6	*Industrie*
7,4	7,5	10,6	8,1	5,0	4,7	2,3	2,2	*Artisanat*
34,6	20,2	39,0	49,4	27,2	44,0	36,4	32,7	*Domestiques*
11,8	5,5	9,7	9,2	7,9	4,8	14,2	13,8	*Autres branches*

nionych i bezrobotnych) danej płci i wieku
(employés et chômant) du sexe et de l'âge indiqués

Chômeurs

10,0	7,3	12,2	3,8	3,8	0,6	6,3	26,4	*14 ans*
10,2	11,5	8,8	4,2	6,9	1,7	7,1	15,6	*15—17 ,,*
11,7	18,7	11,8	6,0	10,3	2,5	10,7	15,3	*18—20 ,,*
12,5	23,1	12,5	7,3	12,5	3,3	11,5	15,2	*21—24 ,,*

Tabl. 26.

Zatrudnienie młodocianych w górnictwie, hutnictwie i przemyśle przetwórczym

Emploi des adolescents dans l'industrie minière, métallurgique et de transformation

Stan w końcu stycznia — *Etat à la fin de janvier*

Rok *Année*	Zatrudnieni ogółem *Emploi total*	Młodociani *Adolescents occupés*	% młodocianych wśród ogółu zatrudnionych *% des adolescents par rapport au total des personnes occupées*	Młodociani zatrudnieni — *Adolescents occupés*			
				w przemyśle przetwórczym *dans l'industrie de transformation*		w górnictwie *dans l'industrie minière*	w hutnictwie *dans l'industrie métallurgique*
				chłopcy *hommes*	dziewczęta *femmes*		
1931	570 850	25 100	*4,4*	22 261		1 410	1 429
1932	469 432	16 619	*3,6*	11 869	3 411	648	691
1933	405 870	9 337	*2,3*	6 575	2 151	289	326
1934	437 485	7 633	*1,7*	5 275	1 748	69	441
1935	451 779	10 083	*2,2*	6 974	2 412	122	575
1936	486 283	12 998	*2,7*	9 515	2 641	122	720
1937	542 937	14 927	*2,7*	10 580	3 038	197	1 112

Uwagi metodyczne do tablicy 27

Wiadomo, że bezrobocie jest pojęciem ściśle związanym z istnieniem pracy najemnej; wobec tego w wiejskich warunkach dominującej roli pracy samodzielnej we własnych warsztatach odróżnienie bezrobotnych od zatrudnionych jest niemożliwe. Obliczeń więc analogicznych do tablic 22-25 na zasadzie danych spisowych przeprowadzić nie można.

Pojęciem najbardziej zbliżonym do pojęcia bezrobotnego jest ,,zbędny'' w tym znaczeniu, jak go rozumie ankieta Instytutu Gospodarstwa Społecznego (por. uwagi do tablic 15-20): osoba, która nie tylko nie ma warunków obiektywnych do osiągnięcia odpowiedniego efektu pracy, ale według opinii głowy gospodarstwa mogłaby się z niego oddalić, a więc osoba, która jest właściwie poszukującą pracy. Liczebność ogólną osób tej kategorii według ankiety Instytutu podaje tablica 19., tablica zaś 27. wydziela ,,zbędnych'' z roczników młodzieżowych.

Uwagi metodyczne do tablicy 28

Wiadomości o losach młodzieży wychodzącej ze szkół zawodowych pochodzą z ankiety, przeprowadzonej w r. 1936 przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przy współpracy Instytutu Spraw Społecznych. Ankieta dotyczyła młodzieży, która opuściła szkołę w momencie poprzedzającym ankietę o dwa lata, tak aby umożliwić zbadanie sytuacji nie tylko bezpośrednio po ukończeniu nauki, ale również po upływie pewnego czasu. Ankieta skierowana była za pośrednictwem dyrekcji szkół do samych absolwentów — udzieliło odpowiedzi około 40%. Tablica 28. daje właśnie skrót wyników tej ankiety.

Odsetki bezrobotnych liczone są w tablicy nie w stosunku do ogółu osób objętych ankietą, ale po wyłączeniu tych, którzy z jakiegokolwiek powodu pozostają właściwie poza obrębem rynku pracy: z powodu odbywania dalszych studiów, powinności wojskowej itp.

Tabl. 27.

Młodzież uważana za zbędną w gospodarstwach chłopskich

Jeunes gens considérés comme superflus dans les exploitations agricoles paysannes

Odsetek chłopców »zbędnych« w gospodarstwach objętych ankietą Instytutu Gospodarstwa Społecznego

Pourcentage de la population juvenile masculine „superflue" dans les exploitations envisagées dans l'enquête de l'Institut d'Economie Sociale

Wielkość gospodarstw *Etendue des exploitations*	Polska [a] *Pologne* [a]	Województwa — *Voïévodies*							
		centralne *du Centre*		wschodnie *de l'Est*		południowe *du Sud*		zachodnie *de l'Ouest*	
	Chłopcy w wieku lat — *Jeunes gens âgés de*								
	14—17	18—24	14—17	18—24	14—17	18—24	14—17	18—24	14—17	18—24
	wśród ogółu mężczyzn „zbędnych" *par rapport au nombre total des hommes „superflus"*									
Ogółem gospodarstwa od 1/2 do 50 ha — *Exploitations total de 1/2 à 50 ha*	**12,8**	**39,5**	**14,0**	**38,0**	**20,4**	**41,7**	**9,6**	**37,8**	**11,9**	**35,3**
1/2 — 2 ha	10,0	26,6	10,4	23,5	25,0	20,0	6,6	27,8	15,1	21,5
2 — 5 „	13,9	43,0	17,6	41,2	22,9	38,5	9,8	45,6	7,3	38,2
5 — 10 „	15,1	48,1	12,9	49,8	20,5	45,8	24,4	48,9	15,0	31,7
10 — 50 „	13,7	52,8	19,1	47,2	11,1	52,8	11,1	66,7	8,2	57,4
	wśród ogółu chłopców w danym wieku *par rapport au total de la population juvenile masculine de l'âge indiqué*									
Ogółem gospodarstwa od 1/2 do 50 ha — *Exploitations total de 1/2 à 50 ha*	**40,4**	**52,6**	**42,5**	**53,2**	**43,2**	**41,2**	**37,4**	**55 8**	**41,0**	**56,9**
1/2 — 2 ha	59,1	73,7	79,4	73,5	45,5	40,0	43,2	74,4	73,7	76,9
2 — 5 „	46,3	60,8	50,0	64,1	53,7	51,4	43,8	61,3	26,7	70,0
5 — 10 „	35,3	44,3	34,2	52,6	40,5	35,5	29,0	29,7	60,0	50,0
10 — 50 „	22,5	36,9	25,8	31,6	23,5	38,8	12,5	27,3	17,2	47,9

a Łącznie z woj. śląskiem, które nie jest wymienione oddzielnie ze względu na małą liczebność materiału ankietowego.

a Y compris la voïévodie de Śląsk non indiquée séparément vu le nombre restreint des cas envisagés par l'enquête.

Tabl. 28.

Zatrudnienie absolwentów szkół zawodowych z roku 1933/34
Emploi des anciens élèves des écoles professionnelles en 1933/34

Płeć—*Sexe* Poziom szkoły Kierunek wykształcenia *Degré de l'enseignement* *Caractère de l'enseignement*	Liczba zbadanych absolwentów *Nombre des anciens élèves enquêtés*	Odsetek bezrobotnych w stosunku do ogółu zatrudnionych i bezrobotnych *Pourcentage des chômeurs par rapport au nombre total des anciens élèves travaillant et en quête de travail*		Odsetek zatrudn. w zawodzie *Pourcentage des jeunes gens employés*			
				odpowiadającym wykształceniu *dans la profession qu'ils ont étudiée*		nie odpowiad. wykształceniu *dans la profession qu'ils n'ont pas étudiée*	
				najemni *salariés*	samodzielni *indépendants*	najemni *salariés*	samodzielni *indépendants*
		w $2^1/_2$ miesiąca po ukończeniu szkoły $2^1/_2$ *mois après avoir terminé les études*	w 2 lata po ukończeniu szkoły *2 ans après avoir terminé les études*				
Poziom niższy — *Enseignement du degré inférieur*							
Chłopcy — *Jeunes gens*							
szkoły przemysłowe—*écoles industrielles* . .	278	56,5	44,0	75,7	12,2	8,4	3,7
kierunek metalowy — *métallurgie*	157	62,4	42,4	86,8	7,6	1,9	3,8
kierunek drzewny — *bois*	96	53,0	50,6	61,6	15,4	17,9	5,1
szkoły rolnicze — *écoles agricoles*	847	13,9	10,8	28,6	64,9	5,7	0,8
Dziewczęta — *Jeunes filles*							
szkoły przemysłowe — *écoles industrielles* .	201	47,5	34,1	53,4	32,8	7,8	6,0
kierunek odzieżowy — *vêtement*	170	52,2	38,4	49,5	39,8	3,2	7,5
szkoły rolnicze — *écoles agricoles*	403	13,8	10,5	11,1	74,6	13,0	1,3
Poziom gimnazjalny — *Enseignement du second degré (gymnase)*							
Chłopcy — *Jeunes gens*							
szkoły przemysłowe i techniczne — *écoles industrielles et techniques*	1 385	67,0	37,5	90,0	1,7	6,6	1,7
kierunek metalowy — *métallurgie*	704	72,2	43,0	87,8	0,8	9,1	2,3
kierunek budowlany i komunikacyjny — *constructions et transports*	361	54,8	31,9	91,6	1,9	6,0	0,5
kierunek elektryczny — *électricité*	116	74,4	39,7	91,4	4,3	4,3	—
szkoły handlowe — *écoles commerciales* . .	621	70,4	38,1	86,8	3,5	8,0	1,7
szkoły rolnicze — *écoles agricoles*	118	25,7	11,1	76,1	20,5	2,3	1,1
Dziewczęta — *Jeunes filles*							
szkoły przemysłowe i gospodarstwa — *écoles industrielles et ménagères*	533	60,5	46,0	43,6	22,1	16,7	17,6
kierunek odzieżowy — *vêtement*	486	60,3	47,0	40,0	22,6	17,4	20,0
szkoły handlowe — *écoles commerciales* . .	606	80,7	52,1	89,9	3,5	4,3	2,3
Poziom licealny — *Enseignement du second dégré (lycée)*							
Chłopcy — *Jeunes gens*							
szkoły przemysłowe i techniczne — *écoles industrielles et techniques*	99	65,1	31,5	91,8	1,6	6,6	—
kierunek budowlany i komunikacyjny — *constructions et transports*	50	72,7	48,9	95,7	4,3	—	—
szkoły handlowe — *écoles commerciales* . .	218	85,2	43,2	91,0	2,0	6,0	1,0
Dziewczęta — *Jeunes filles*							
szkoły przemysłowe — *écoles industrielles* .	136	46,9	29,9	96,6	—	3,4	—
kierunek odzieżowy — *vêtement*	64	36,7	28,3	97,7	—	2,3	—
kierunek gospodarstwa domowego — *ménagères*	63	53,3	28,3	95,3	—	4,7	—
szkoły handlowe — *écoles commerciales* . .	135	76,7	46,9	94,1	1,5	4,4	—

PRZYPISY

Tablica 1a.

Liczba ludności w roku 1897 (24,63 milionów) w podziale na grupy według płci i wieku stanowi szacunek oparty o liczby spisów 1897 i 1900 r., przeliczone na rok 1897 i wobec tego różni się w poszczególnych grupach od liczb podanych w tablicy 13. *Zagadnień Demograficznych*[1], które dotyczą częściowo ludności z 1897 roku, częściowo zaś z 1900 r.

Ludność w r. 1921 (27,22 milionów) odpowiada liczbie 25 694 700 *Tablic państwowych I spisu ludności*[2], uzupełnionej liczbą ludności zamieszkałej na terenach nie objętych spisem 1 526 044 (*Rocznik Statystyki* 1930[3], notka do tablicy 1. działu II).

Ludność w r. 1931 (32,11 milionów) odpowiada liczbie ludności wraz z wojskiem (tablica 3., 4. i 8. działu I *Małego Rocznika*[4], różni się więc od podanej w tabl. 12. i 22. działu I *Małego Rocznika* liczby ludności bez wojska 31 915,8 tysięcy. Liczby poszczególnych grup płci i wieku różnią się od podanych w tablicy 12. działu I *Małego Rocznika*, gdyż zostały uzyskane przez uzupełnienie liczbą wojska i wyrównanie, podczas gdy cytowane źródła zawierają liczby surowe tj. dane uzyskane bezpośrednio ze spisu (p. uwagi metodyczne str. 9). Ludność w r. 1936 (34,30 milionów) różni się od szacunkowej liczby 34,22 milionów, podanej w tablicy 10. działu I *Małego Rocznika* ze względu na odmienną metodę szacunku.

Tablica 3a.

Ludność w miastach i na wsi została obliczona w drodze szacunkowego podziału wyrównanych szeregów liczb ludności (przy czym oparto się o dane nieostateczne, jakie w chwili układania tablicy były do dyspozycji).

Miasto	Wieś		
8 764,5 tys.	23 343,4 tys.	Tablica 3a.	
8 689 tys.	.	Ludność obecna	(*Mały Rocznik*, dział I, tabl. 27.).
8 731,1 tys.	23 184,7 tys.	Ludność zamieszkała;	podz. administr. z dn. 1.I.1933 oraz 1.VIII. 1934—woj. zachodnie i południowe (*Mały Rocznik*, dział I, tabl. 12. i 22; *Dane skrócone II spisu ludności*[5], tabl. 5., 7. i 9.).
8,78 miln.	23,33 miln.	Ludność zamieszkała;	podz. administr. z dn. 1.I.1938 (*Mały Rocznik*, dział I, tabl. 8.).
8 791,9 tys.	23 123,9 tys.	Ludność zamieszkała;	podz. administr. z dn. 1.IV.1938 (*Mały Rocznik*, dział I, tabl. 3. i 4.).

[1] Zagadnienia demograficzne Polski. *Statystyka Polski*, seria C, zeszyt 41. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1936.
[2] Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku (Tablice państwowe). *Statystyka Polski*, tom XXXI. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1927.
[3] Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1930.
[4] Mały Rocznik Statystyczny 1938. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1938.
[5] Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r.—Polska (dane skrócone). *Statystyka Polski*, seria C, zeszyt 62. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1937.

Tablice 4a, 4b.

Liczba ogólna ludności odpowiada liczbie spisowej 32 107 tys. pomniejszonej o 17 tys. osób o nieokreślonym stanowisku społecznym i nieokreślonym lub niewiadomym zawodzie (liczby dla terytoriów są rozbieżne ze względu na brak wyników ostatecznych w chwili układania tablicy).

Liczby w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych różnią się od liczb podanych w tablicy 13. *Danych Skróconych II spisu ludności* oraz w tablicach 23. i 24. działu II *Małego Rocznika* wskutek różnic w definicji grup—zestawienie poniższe podaje zależności między zakresem grup stosowanym w tabl. 4. a zakresem grup spisowych.

Tablice 4a, 4b	Spis ludności 1931
Cała ludność	Ludność ogółem — osoby o nieokreślonym stanowisku społecznym oraz nieokreślonym (lub niewiadomym) zawodzie
Grupy społeczne Chłopi	Samodzielni w rolnictwie + samodzielni w ogrodnictwie, rybactwie i leśnictwie — ziemianie (samodzielni w zespołach rolniczych o obszarze użytków rolnych 50 ha i więcej)
Robotnicy rolni	Robotnicy w rolnictwie + robotnicy w ogrodnictwie, rybactwie i leśnictwie
Robotnicy (poza rolnymi), funkcjonariusze niżsi i służba	Robotnicy i chałupnicy (poza rolnymi) — robotnicy w ogrodnictwie, rybactwie i leśnictwie — chałupnicy + emeryci i inwalidzi spośród dawnych robotników (szacunkowo) + utrzymujący się z dobroczynności publicznej nie przebywający w zakładach opieki społecznej
Drobnomieszczaństwo + przedsiębiorcy i wolne zawody	Samodzielni poza rolnictwem + chałupnicy — samodzielni w ogrodnictwie, rybactwie i leśnictwie + ziemianie (samodzielni w zespołach o obszarze użytków rolnych 50 ha i więcej) + kapitaliści i rentierzy + księża (szacunkowo)
Pracownicy umysłowi	Pracownicy umysłowi + emeryci i inwalidzi spośród dawnych pracowników umysłowych (szacunkowo) — księża (szacunkowo) — zakonnicy (szacunkowo)
Nie rozporządzający dochodem	Osoby przebywające w więzieniach, szpitalach, zakładach opieki społecznej + zakonnicy (szacunkowo)

Pomiędzy poszczególne grupy rozdzielono ponadto „osoby bierne zawodowo o nieustalonej przynależności do osób czynnych".

Grupy społeczno-zawodowe (zestawienie dla niektórych większych grup)

Robotnicy:	
przemysł+rzemiosło	Robotnicy w górnictwie i przemyśle — chałupnicy
handel	Robotnicy w handlu i ubezpieczeniach — dozorcy (robotnicy w domach czynszowych)
administracja	Robotnicy w administracji państwowej, samorządowej i innych związków publiczno-prawnych + robotnicy w służbie bezpieczeństwa publicznego i więziennictwa + robotnicy dozoru drogowego i wodnego (komunikacja)
koleje i poczta	Robotnicy na poczcie, telefonie, telegrafie, radiotelegrafie + robotnicy na kolejach + robotnicy w tramwajach i autobusach
Drobnomieszczaństwo:	
rzemiosło	Samodzielni w górnictwie i przemyśle ogółem — samodzielni w górnictwie i przemyśle zatrudniający 5 i więcej sił najemnych + chałupnicy
drobny handel	szacunkowa część grupy: „samodzielni w handlu i ubezpiecz."
Pracownicy umysłowi:	
przemysł	pracownicy umysłowi w górnictwie i przemyśle
administracja	prac. umysłowi w administracji państwowej, samorządowej i innych związków publiczno-prawnych + pracownicy umysłowi w sądownictwie + pracownicy umysłowi w służbie bezpieczeństwa publicznego i więziennictwie + prac. umysłowi w dozorze drogowym i wodnym (komunikacja)

Pomiędzy poszczególne grupy społeczno-zawodowe zostały ponadto rozdzielone osoby o określonym stanowisku społecznym i niewiadomym zawodzie. Ze względu na powyżej podane różnice w definicjach grup nie można zestawiać liczb tej tablicy z danymi tablicy 13. *Danych skróconych II spisu ludności* (stanowiącymi wyciąg z 18. tablicy *Tablic wojewódzkich II spisu ludności*[6]). Z tych samych względów różnią się te liczby od danych z tablicy 22. *Małego Rocznika*, a tylko częściowo (dla kilku grup społeczno-zawodowych) pokrywają się z danymi tablicy 24. *Małego Rocznika*.

Tablica 8.

Liczby kolumny 3. dotyczą młodzieży, która opuściła szkołę ze świadectwem ukończenia, przerywając dalsze kształcenie. Stąd pochodzą różnice w porównaniu z liczbami tablicy 11. działu XVII *Małego Rocznika* stanowiącej wyciąg z tabl. 13., 26., 29., 30., 31., 32., 38. i 52. *Statystyki szkolnictwa*[7], które odnoszą się do ogółu absolwentów: zarówno tych, co kształcenie przerwali, jak i tych, którzy kontynuują je w szkołach innego poziomu lub innego typu.

Tablica 9a.

Liczby odsetkowe różnią się od liczb zawartych w publikacji M. Falskiego: „*Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie*"[8] ze względu na odmienną definicję poszczególnych grup społecznych.

[6] Poszczególne zeszyty publikacji: Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. *Statystyka Polski*, seria C. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1936—1938.
[7] Statystyka szkolnictwa 1936/37. *Statystyka Polski*, seria C, zeszyt 82. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1938.
[8] Falski M., Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1937.

Tablica 9a.	M. Falski „Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie"
Robotnicy poza służbą publiczną	Robotnicy w przemyśle, handlu i inn. + niżsi funkcjonariusze w komunikacji + emeryci i inwalidzi na Śląsku
Robotnicy w służbie publicznej	Niżsi funkcjonariusze — niżsi funkcjonariusze w komunikacji
Pracownicy umysłowi	Pracownicy umysłowi + emeryci i inwalidzi (bez śląskich) — duchowni
Przedsiębiorcy i wolne zawody	Więksi przedsiębiorcy + więksi właśc. i dzierż. rolni + wolne zawody + duchowni + kapitaliści i rentierzy

Tablice 11 i 12a.

Obie te tablice zawierają przeliczenia szacunkowe na rok 1929 danych spisu z 1931 r., liczby te więc nie mogą być bezpośrednio porównywane z danymi o zatrudnieniu tylko w wybranych gałęziach i typach przedsiębiorstw publikowanymi w tablicy 8. działu XIII *Małego Rocznika*, tablicy 13. działu VII oraz tablicy 1. działu XVI *Małego Rocznika*. Ponadto zastosowana jest w tablicy szczególna klasyfikacja, opisana w przypisach do tabl. 4a, 4b. Różnice pomiędzy danymi spisu ludności a danymi statystyki przemysłowej, statystyki stanu zatrudnienia i statystyki ubezpieczeń społecznych charakteryzuje tablica 6. działu XIII *Małego Rocznika*.

Tablica 15.

Liczby zatrudnionych w przemyśle (kolumna 3.) różnią się od liczb podanych w górnej części tablicy 8. działu XIII *Małego Rocznika*, gdyż jedne odnoszą się do daty 30.IX—drugie są przeciętnymi rocznymi; ponadto różnią się od liczb publikowanych w dawnych wydawnictwach Głównego Urzędu Statystycznego ze względu na zmianę obserwowanej masy, wprowadzoną przez G U S począwszy od roku 1937.

Tablica ogólna do rozdziałów 22—25.

Liczby młodzieży „nierolniczej" uzyskano przez odjęcie od liczb ogółu osób danej grupy płci i wieku liczby ludności samodzielnej w rolnictwie oraz ludności czynnej zawodowo najemnej w rolnictwie z *Tablic Wojewódzkich II Spisu ludności*. Liczby w ten sposób uzyskane zawierają niewielką stosunkowo grupę biernych na utrzymaniu pracowników najemnych w rolnictwie, której nie można wyodrębnić z danych spisowych. Ponieważ tablica 22. w publikacjach spisowych podaje podział ludności samodzielnej w rolnictwie według grup wieku 14—17, 18—19, 20—21, 22—31 itd., więc dla uzyskania grup 15—24 oraz 15—17 musiano podzielić odpowiednie liczby samodzielnych proporcjonalnie do liczb ludności na wsi (tabl. 13. wymienionych publikacji). Podział ten przeprowadzono oddzielnie dla mężczyzn i kobiet w obrębie każdego województwa.

Do rzemiosła wśród samodzielnych wliczono również chałupników.

Liczby młodzieży „nierolniczej" czynnej zawodowo nie zawierają osób o nieokreślonym stanowisku społecznym.

Tablice 22a, 22b.

Liczby „osób, które zaczęły pracować" odpowiadają liczbom czynnych zawodowo poza rolnictwem, zawartym w poszczególnych tomach *Tablic wojewódzkich II spisu ludności* (tabl. 31), pomniejszonym o liczby osób nieokreślonego stanowiska społecznego.

Liczby osób w wieku 21—24 lat nie zawierają młodzieży odbywającej służbę wojskową.

Tablice 24a, 24b.

W zestawieniu z liczbami *Tablic wojewódzkich II spisu ludności* (tabl. 31) „rzemiosło" wraz z chałupnictwem odpowiada samodzielnym w zakładach przemysłowych VIII i niewiadomej kategorii (zarówno zatrudniającym siły najemne jak i nie zatrudniającym) oraz chałupnikom.

Tablice 25a, 25b.

W porównaniu z liczbami *Tablic wojewódzkich II spisu ludności* (tabl. 31) „przemysł" oraz „rzemiosło" stanowią szacunkowo obliczone części grupy „robotników w górnictwie i przemyśle".

Tablica 26.

Liczby „zatrudnionych ogółem" oraz „% młodocianych wśród ogółu zatrudnionych" różnią się od liczb podanych w tablicach 8. i 10. działu XIII *Małego Rocznika* ze względu na zmianę obserwowanej masy, wprowadzoną przez G U S począwszy od roku 1937. Ponadto liczby „zatrudnionych ogółem" nie zawierają zatrudnionych w kopalniach soli i ropy naftowej, dla których nie dało się ustalić liczby zatrudnionych młodocianych.

Zestawienie 8.

Zmiany w stanie liczebnym ludności miejskiej i wiejskiej w ciągu okresu lat 1921—1931 odpowiadają danym tabl. 8 działu II *Małego Rocznika* z wprowadzeniem poprawki o 0,3 miliona na pozorny wzrost ludności miejskiej wynikły ze zmian granic administracyjnych: z rozszerzenia miast istniejących i tworzenia nowych. Przyrost naturalny ludności, odpowiadający w sumie ogólnej danym tabl. 2 działu III *Małego Rocznika* rozbito na wieś i miasto według stosunku wykazanego w statystyce ruchu naturalnego za lata 1929 i 1930 (*Małżeństwa, urodzenia i zgony* 1929, 1930)[9].

Saldo wędrówek zagranicznych podane w tejże tablicy *Małego Rocznika* rozłożono na wieś i miasto szacunkowo, uwzględniając fakt dużego udziału miast zarówno w emigracji z ziem b. zaboru pruskiego w pierwszych latach powojennych jak i w emigracji powojennej do Francji.

Saldo wędrówek wewnętrznych otrzymano z poprzednich danych jako różnicę.

Przesunięcia społeczne w obrębie ludności wiejskiej (wsi administracyjnej), polegające na zmianach w podziale ludności na rolniczą i nierolniczą, otrzymano obliczając: (1) zmiany w stanie liczebnym tych obu grup na podstawie liczb ludności rolniczej według obu spisów i traktując zmianę ogólnej liczby ludności rolniczej jako zmianę w liczbie wiejskiej ludności rolniczej (bezpośrednie jej obliczenie jest utrudnione przez zmiany granic miast); (2) przyrost naturalny każdej z tych grup, rolniczej i nierolniczej—przy założeniu, że przyrost ludności nierolniczej ma tę samą stopę co przyrost ludności miejskiej. Wędrówki ze wsi do miast i za granicę policzono—w braku jakichkolwiek danych—jako przypadające w całości na wiejską ludność rolniczą.

Wykresy 40 i 43.

Liczby ludności podane na wykresach różnią się od liczb tablicy 19. *Danych skróconych II spisu ludności* wskutek różnic w definicji grup omówionych w przypisach do tablicy 4. Różnice te dotyczą również liczb podanych w tekście, bądź *explicite* bądź też użytych jako podstawa do obliczeń.

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit.-Wydz.
L. inw. 1728

[9] Małżeństwa, urodzenia i zgony—1929, 1930. *Statystyka Polski*, seria C, zeszyt 45. Warszawa 1937.

DRUKARNIA
TECHNICZNA
SP. AKC.
WARSZAWA,
CZACKIEGO
Nr 3/5,

ADRES INSTYTUTU SPRAW SPOŁECZNYCH: WARSZAWA 1.
WILCZA 1. TEL. REDAKCJI 9-60-41, ADMINISTRACJI WYDAWNICTW 7-07-41.

6933/
2
— 1221

ISS